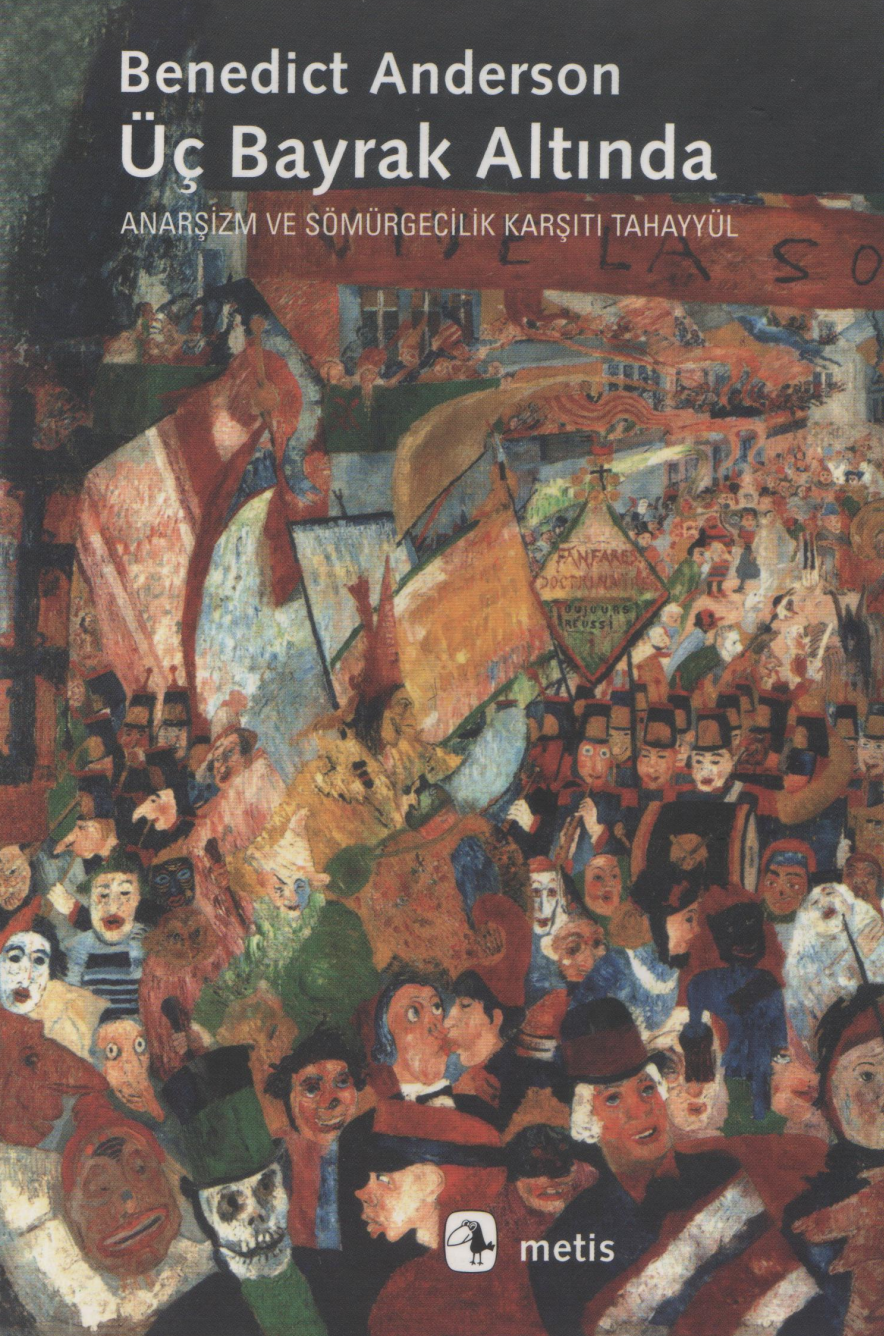
Benedict Anderson

Üç Bayrak Altında

ANARŞİZM VE SÖMÜRGECİLİK KARŞITI TAHAYYÜL

metis

Benedict Anderson

Üç Bayrak Altında

Anarşizm ve Sömürgecilik Karşıtı Tahayyül

Benedict Anderson, Cornell Üniversitesi'nde Uluslararası Araştırmalar bölümünde profesördür. Cornell'in Güneydoğu Asya Programı'nda ve Modern Endonezya Projesi'nde müdürlük yapmaktadır. Milliyetçilik alanındaki çalışmalarının klasiklerinden biri konumundaki *Hayali Cemaatler* adlı kitabını daha önce yayımladığımız Anderson'ın diğer kitapları *Java in a Time of Revolution, In the Mirror: Literature and Politics in Siam in the American Era, Language and Power: Exploring Political Cultures in Indonesia* ve *The Spectre of Comparisons: Nationalism, Southeast Asia and the World*'dür.

Metis Yayınları
İpek Sokak 5, 34433 Beyoğlu, İstanbul
Tel: 212 2454696 Faks: 212 2454519
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com

Üç Bayrak Altında
Benedict Anderson

İngilizce Basımı: Under Three Flags,
Anarchism and the Anti-Colonial Imagination
Verso, 2005

© Benedict Anderson, 2005
© Metis Yayınları, 2006
© Türkçe Çeviri: Emine Bademci, 2006

Birinci Basım: Ekim 2007

Yayıma Hazırlayan: Ebru Kılıç, Tuncay Birkan
Kapak Tasarımı: Emine Bora

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd.
Fatih Sanayi Sitesi No. 12/197-203
Topkapı, İstanbul Tel: 212 5678003

ISBN-13: 978-975-342-629-9

Benedict Anderson

Üç Bayrak Altında

ANARŞİZM VE SÖMÜRGECİLİK KARŞITI TAHAYYÜL

Çeviren:
Emine Bademci

metis

Dünyamız dört bucağı birbirine bağlı,
ortaklaşa bir dünyadır. Biz yamyamlar,
şu Hıristiyanlara yardım etmeliyiz.

*Moby Dick**

Herman Melville'e hürmeten
Tsuchiya Kenji'nin anısına
Kenichiro, Carol ve Henry için

* Sabahattin Eyüboğlu-Mina Urgan çevirisi

İçindekiler

Teşekkürler 13

Giriş 15

1. Önsöz: Horozun Yumurtası 25

Yeni Bilim 28
Yerel Bilginin Zenginlikleri 31
Orman Halklarının Kardeşliği 33
Garip Güzellikler 35
Karşılaştırmalı Düşünceler 40

2. Allá... Là-bas 45

Uluslararası Kütüphaneler 46
Nardaki Nitrogliserin 50
Baltimore'dan Kalan Bir Miras mı? 51
Bir Homeopati Öğrencisi 53
Là-Bas 57
Flaubert ve Geleceğin Katili 60
Denenmemiş Zevkler 63
Fransızca Lüksü 65
İntikamı Yazmak 67
Rodolphe'un Çocukları 68
Kahkaha ve İntihar 71
İşbirliği ve Rekabet 73

3. Bismarck ve Nobel'in Dünya Üzerine Düşen Gölgeleri 76

Avrupa'ya Geçiş 79
Bismarck ve Emperyalizmin Yeni Coğrafyası 90
Le Drapeau Noir 95
Cacique İspanya 109
Ruhban Sınıfı: Mülksüzleştirilenler ve Mülk Sahipleri 114
Kara Kanatlar 117
Candan Bir Dost 120
Yuvaya İlk Dönüş 122
Göçmen Milliyetçiliği İçinde Hizipleşme 125
Kayıp Bir Kütüphane mi? 137
El Filibusterismo'yu Yorumlamak: Kıtalararasılık ve Öngörü 141
Çaprazlamalar 143
Dansons La Ravachole 145
Esrarengiz Tebessüm 154

4. Bir Romancının Yargılanışı 157

Çernişevski'nin Sorusu 157
Conrad Ülkesi 160
Filipin Birliği 163
Yuvaya İkinci Dönüş 168
Tropik Sibirya 173
Martí'nin İsyanı 176
Rizal Küba'ya mı Gidiyor? 184
Yeni Konjonktürler 186
Dapitan'dan Ayrılış 191
Son Yolculuklar 195
Manila'da *Weylerizm* 200
Üç Fikir 204

5. Montjuich 208

Tarrida'nın Mücadelesi 208
Radikalleşen Paris 214
Parti Ouvrier Belge ve *Germinal* 222
Dreyfus Olayı 224
Antiller'in Yurtseveri: Doktor Betances 227
Angiolillo: Foggia'dan Santa Agueda'ya 233
Girdaba Doğru 239
Doğu'ya Git Genç Adam 247
Düşman Kim? 250
Küresel Bir Centilmen 254
Blumentritt 257
Antil Adaları'ndan Gelenler 258
Japonlar 261
Çinlilerle Bağlantılar 268
Pawa: Savaşın Enternasyonalleşmesi 271
Malatesta Manila'ya 274
Batı'daki Parıltı: Isabelo de los Reyes 282
Doğu'daki Parıltı: Mariano Ponce 283

Sonsöz 287

Kaynakça 289

Dizin 295

Teşekkürler

BU KİTABI hazırlamamda birçok kişi ve kuruluşun önemli yardımları oldu. En başta, fikirlerimi genişleten ve derinleştiren materyalleri yorulmak nedir bilmeden arayıp bulan ve kişiliğinin tipik bir özelliği olarak kılı kırk yaran zekice eleştirilerde bulunan kardeşim Perry'ye teşekkür borçluyum. Onun ardından Carol Hau ve Ambeth Ocampo geliyor. Patricio Abinales, Ronald Baytan, Robin Blackburn, Karina Bolasco, Jonathan Culler, Evan Daniel, Neil Garcia, Benjamin Hawkes-Lewis, Carl Levy, Fouad Maki, Franco Moretti, Shiraishi Takashi, Megan Thomas, Tsuchiya Kenichiro, Umemori Naoyuki, Wang Chao-hua, Wang Hui, Susan Watkins, Joss Wibisono ve Tony Wood'a da içten teşekkürlerimi sunarım.

Amsterdam'daki Uluslararası Sosyal Bilimler Enstitüsü, Filipinler Milli Kütüphanesi, Filipinler Üniversitesi Kütüphanesi, Ateneo de Manila Üniversitesi Kütüphanesi ve özellikle de bu üniversitedeki Pardo de Tavera Koleksiyonu'nun personeli az bulunan materyalleri kullanımıma açma nezaketini gösterdiler. Hepsine minnet borçluyum.

Giriş

AYSIZ, kurak ve çok sıcak bir gecede gökyüzüne bakan biri sadece alacakaranlığın ve hayal gücünün birleştirdiği durağan yıldızların parıltılı kubbesini görür. Dingin güzellik öyle uçsuz bucaksızdır ki bu yıldızların, aslında kaçınılmaz ve faal birer parçası oldukları yerçekimi alanlarının görünmez kuvvetinin etkisiyle oradan oraya sürüklendiğini, daimi ve coşkun bir devinim içinde olduğunu hatırlamak için gayret sarf etmesi gerekir insanın. Bir vakitler mesela "Japon" milliyetçiliğini "Macar" milliyetçiliğiyle, "Venezuella" milliyetçiliğini "Amerikan" milliyetçiliğiyle, "Endonezya" milliyetçiliğini "İsviçre" milliyetçiliğiyle yan yana getirmemi mümkün kılan karşılaştırmalı yöntemin Kildanileri andıran zarafeti de işte böyledir. Bu milliyetçiliklerin her biri kendi ayrı, değişmez, bölünmez ışığıyla parıldar.

Devrimci Haiti'ye gece çöktüğünde, Napolyon'un köleliği yeniden kursunlar diye gönderdiği, General Charles Leclerc'in emrindeki sarıhummalı Polonyalı askerler, hasımlarının yakınlarda bir yerde "Marseillaise" ve "Ça ira!"yı söylediğini duymuşlardı. Bu serzenişten etkilenmiş, siyah mahkûmların katledilmesi için verilen emri yerine getirmemişlerdi.[1] Amerika'da sömürgecilik karşıtı ayaklanmanın bir çerçeveye oturtulmasında İskoç Aydınlanması belirleyici bir rol oynamıştı. Amerika'daki İspanyol sömürgelerinin ulusal bağımsızlık hareketleri, evrenselci liberalizm ve cumhuriyetçilik akımlarından ayrılamaz. Sırasıyla Romantizm, demokrasi,

1. Bunun dokunaklı bir tasviri için bkz. C. L. R James, *The Black Jacobins*, gözden geçirilmiş basım (New York: Vintage, 1989), s. 317-8.

İdealizm, Marksizm, anarşizm ve hatta daha ileride faşizm çeşitli biçimlerde tüm dünyaya yayılan ve ulusları birleştiren akımlar olarak görülmüştür. İçlerinde birleştirici gücü en yüksek unsur olan milliyetçilik ise bunların hepsiyle farklı zamanlarda ve farklı biçimlerde bir araya gelmiştir.

Bu kitap, Melville'in siyasal astronomi adını verebileceği alanda yapılmış bir deneydir. Anarşizmin gezegenin karşıt köşelerindeki militan milliyetçilikler arasındaki çekim kuvvetinin haritasını çıkarma çabasındadır. I. Enternasyonal'in dağılmasının ve Marx'ın 1883'teki ölümünün ardından anarşizm, kendine has çeşitli biçimlerde, radikal solun bilinçli bir şekilde enternasyonalist olan kesiminde baskın unsur haline geldi. Anarşizmin (Marx'tan yirmi iki yıl sonra doğan) Kropotkin ve (Engels'ten otuz üç yıl sonra doğan) Malatesta'nın şahıslarında, ana akım Marksizmde eşi benzeri bulunmayan, daha genç bir nesilden inandırıcı bir filozof ile canlı, karizmatik bir aktivist-lider yetiştirmiş olmasından bahsetmiyoruz sadece. Marx'ın, anarşistlerin de sık sık başvurdukları çok geniş kapsamlı kuramına rağmen, anarşist hareket gerçek sanayi proletaryasının esasen Kuzey Avrupa'yla sınırlı olduğu bir dönemde köylülere ve tarım işçilerine yüz çevirme yoluna gitmedi. O dönemin kurumsal Marksizminin aksine –bireysel özgürlük vurgusu sayesinde– "burjuva" yazar ve sanatçılara da açık oldu. Emperyalizme en az Marksizm kadar düşman olmakla birlikte, sömürge dünyasındakiler de dahil, "küçük" ve "tarihdışı" milliyetçiliklere karşı hiçbir kuramsal önyargısı yoktu. Anarşistler ayrıca dönemin okyanus aşırı büyük göçlerinden faydalanma konusunda da daha hızlıydılar. Malatesta, Buenos Aires'te dört yıl geçirmişti, ki bu Batı Avrupa'yı hiç terk etmeyen Marx ve Engels için tasavvur edilemez bir şeydi. 1 Mayıs, Birleşik Devletler'de 1887'de idam edilen göçmen anarşistlerin anısına –Marksistlerin değil– kutlanır.

Bu kitabın on dokuzuncu yüzyılın son yirmi-otuz yılına odaklanmasının başka gerekçeleri de var. Yeni Dünya'daki son (Küba, 1895) ve Asya'daki ilk (Filipinler, 1896) milliyetçi ayaklanmanın hemen hemen aynı zamana denk gelmesi tesadüf değildi. Efsanevi İspanyol imparatorluğunun son önemli kalıntılarının yerlileri konumundaki Kübalılar (ve elbette Porto Rikolularla Dominikliler) ve Filipinolar, birbirlerinden ciddi bir biçimde haberdar olmakla

kalmayıp önemli kişisel bağlantılar da kurmuşlar ve bir dereceye kadar eylemleri arasında koordinasyon da sağlamışlardı –bu türden bir küresel koordinasyon dünya tarihinde ilk kez mümkün oluyordu. Her iki ayaklanma da birkaç yıl içinde peş peşe dünyanın müstakbel, hoyrat hâkimi tarafından bastırıldı. Fakat bu koordinasyon, engebeli Oriente [1976 öncesinde Küba'nın bir eyaleti] ve Cavite [Filipinler'in bir eyaleti] toprakları arasında doğrudan cereyan etmiş değildi; öncelikle Paris'tekiler olmak üzere, Hong Kong, Londra ve New York'taki "temsilciler" aracılığıyla sağlanmıştı. Gazete okuyan Çinli milliyetçiler, nasıl devrim "yapılacağını", sömürgecilik ve emperyalizm karşıtlığını öğrenmek için –Filipinoların da incelediği, Birleşik Krallık emperyalizmine karşı verilen Boer milli mücadelesinin yanı sıra– Küba ve Filipinler'deki olayları sabırsızlıkla takip ediyorlardı. Gerek Kübalılar gerek de Filipinolar, farklı derecelerde de olsa en güvenilir müttefiklerini –her biri farklı ama çoğunlukla milliyetçi olmayan sebeplerle– Fransız, İspanyol, İtalyan, Belçikalı ve Britanyalı anarşistler arasında buldular.

On dokuzuncu yüzyılın son yirmi yılının "erken küreselleşme" olarak adlandırılabilecek sürecin başlangıcına tanıklık etmesiydi bu koordinasyonu mümkün kılan şey. Telgrafın icadını okyanus aşırı denizaltı kablolarının döşenmesi ve başka pek çok gelişme izledi süratle. Çok geçmeden "tel" tüm dünyada kentlerde yaşayanlar tarafından doğal karşılanmaya başladı. 1903'te, Theodore Roosevelt'in kendi kendine gönderdiği telgraf, tüm dünyayı dolaşarak dokuz dakikada ona geri döndü.[2] 1876'da Dünya Posta Birliği'nin açılması mektup, dergi, gazete, fotoğraf ve kitapların dünya çapında, güvenli bir biçimde dolaşımını büyük ölçüde hızlandırdı. Buharlı gemi –güvenilir, hızlı ve ucuz– ülkeden ülkeye, imparatorluktan imparatorluğa ve kıtadan kıtaya emsali görülmemiş kitlesel göçlere olanak sağladı. Gittikçe sıklaşan demiryolu ağları uzak karaları birbirine, limanlara ve başkentlere bağlayarak ulusal ve emperyal sınırlar içinde milyonlarca insanı ve malı taşıdı.

2. Fotoğrafların telgrafla iletilmesi bu kitapta ele alınan dönemden hemen sonra mümkün oldu. Alman bilimadamı Alfred Korn 1902'de bunun nasıl yapılabileceğini gösterdi. 1911'e gelindiğinde Paris, Londra ve Berlin telefoto hatlarıyla birbirine bağlanmıştı bile.

1815'ten 1894'e kadarki seksen yıl boyunca dünyada büyük ölçüde ihtiyatlı bir barış hüküm sürdü. Amerika'dakiler dışında neredeyse bütün devletler otokratik veya meşruti monarşiler tarafından yönetiliyordu. En kanlı ve en uzun üç savaş --Çin ve Birleşik Devletler'deki iç savaşlar, Karadeniz'in kuzey kıyısındaki Kırım Savaşı ve 1860'larda Paraguay'la güçlü komşuları arasındaki dehşet verici mücadele– dünya sisteminin çeperinde cereyan etmişti. Bismarck'ın Avusturya-Macaristan ve Fransa karşısındaki ezici zaferleri, yıldırım hızıyla ve büyük can kaybı olmaksızın kazanılmıştı. Avrupa'nın sınai, mali ve bilimsel kaynaklar konusundaki üstünlüğü öyle muazzam boyutlardaydı ki Hindistan'daki Ayaklanma* vakası dışında Avrupa, hatırı sayılır silahlı bir direnişle karşılaşmaksızın Asya, Afrika ve Okyanusya'daki emperyalizm yarışında öne geçmişti. Sermayenin kendisi de mevcut ulusal ve emperyal sınırları aşarak hızla ve hayli serbestçe dolaşmaktaydı.

Ne var ki Büyük Savaş yahut I. Dünya Savaşı gibi çeşitli adlarla andığımız depremin öncü sarsıntıları, 1880'lerin başından beri hissediliyordu. Kendilerine Halkın İradesi diyen bombacı radikallerin 1881'de Çar II. Aleksandr'ı öldürmesinden sonraki yirmi beş yıl içinde bir Fransa cumhurbaşkanı, bir İtalya kralı, bir Avusturya imparatoriçesi ve veliahtı, bir Portekiz kralı ve vârisi, bir İspanya başbakanı, iki Amerikan başkanı, bir Yunanistan kralı, bir Sırbistan kralı ve Rusya, İrlanda ve Japonya'nın kudretli muhafazakâr siyasetçileri öldürülmüştü. Tabii bundan çok daha fazla sayıda *teşebbüs* de boşa çıkmıştı. Bu suikastların en eski ve en tantanalı olanları anarşistler tarafından düzenlenmiş, çok geçmeden milliyetçiler de bu yolda ilerlemişti. Bu vakaların pek çoğunu hemen sert "terörle mücadele" yasaları, süratle infaz edilen idamlar ve askerlerin yanı sıra polis ve istihbaratın yaptığı işkencelerde dikkate değer artış izlemişti. Kimilerini pekâlâ ilk intihar bombacıları olarak tarif edebileceğimiz bu suikastçılar haber ajansları, gazeteler, dindar ilericiler, işçi sınıfı, köylü örgütlenmeleri vesaireden meydana gelen bir dünya-seyircisinin karşısında oynadıklarını düşünüyorlardı.

1880'e değin halen büyük oranda Birleşik Krallık, Fransa ve

* Sepoy Ayaklanması olarak da bilinen, 1857'deki İngiltere karşıtı ayaklanma. (ç.n.)

Rusya arasında süren emperyalist rekabet, Almanya (Afrika, Kuzeydoğu Asya ve Okyanusya'da), Birleşik Devletler (Pasifik'ten Karayipler'e kadarki bölgede), İtalya (Afrika'da) ve Japonya (Doğu Asya'da) gibi yeni katılımcılarla kızışmıştı. Direniş de daha modern ve daha tesirli bir hal almaya başlamıştı. 1890'larda İspanya, Martí'nin Küba'daki isyanını bastırmak için Atlantik'in öte yanına o güne kadarki en büyük askeri gücünü göndermek zorunda kalmıştı. İspanya, Filipinler'deki milliyetçi ayaklanmayla epey uğraşmış lakin bastıramamıştı. Güney Afrika'da Boerler, Britanya imparatorluğuna ömrünce görmediği bir şok yaşatmıştı.

Bu kitabın başlıca aktörlerinin türlü göçebe rolleri oynadığı sahnenin görünümü böyleydi işte. Belki de bu durum şöyle daha çarpıcı bir biçimde ifade edilebilir: Okur kitap boyunca Arjantin, New Jersey, Fransa ve Bask bölgesinde İtalyanlarla; Haiti, Birleşik Devletler, Fransa ve Filipinler'de Kübalı ve Porto Rikolularla; Küba, Fransa, Brezilya ve Filipinler'de İspanyollarla; Paris'te Ruslarla; Belçika, Avusturya, Japonya, Fransa, Hong Kong ve Britanya'da Filipinlilerle; Meksika, San Francisco ve Manila'da Japonlarla; Londra ve Okyanusya'da Almanlarla; Filipinler ve Japonya'da Çinlilerle; Arjantin, İspanya ve Etiyopya'da Fransızlarla karşılaşacak.

Bu muazzam köksaplı ağın incelenmesine herhangi bir yerden başlanabilirdi aslında; Rusya bizi eninde sonunda Küba'ya, Belçika Etiyopya'ya, Porto Riko Çin'e götürürdü. Fakat bu çalışma, iki basit nedenden dolayı Filipinler'den yola çıkıyor: Birincisi, benim Filipinler'e olan içten bağlılığım ve arada kesintiler olsa da yirmi yıldır burayı incelemekte oluşumdur; ikincisiyse, Filipinler'in 1890'larda dünya sisteminin dış çeperinde olmasına karşın, dünya çapında kritik bir öneme sahip, kısa süreli ve bir daha da oynayamadığı bir rol oynamış olmasıdır. Tali bir sebep de elimdeki malzemeydi. Yaşamları bu çalışmanın merkezinde yer alan üç adam, 1860'ların başlarında üç-dört yıl arayla doğdu ve fotokopinin, faksın, internetin icadından önceki kutsal devirde yaşadı. Silinemeyen mürekkeple neredeyse sonsuza kadar muhafaza edileceği umulan kâğıtlara bol miktarda –mektup, risale, makale, akademik çalışma ve roman– yazdılar. (Bugün, Birleşik Devletler Arşivleri fotokopi edilmiş –yirmi yıl içinde okunamaz hale geleceğinden– ya da elektronik ortamdaki –ışık hızıyla ilerleyen teknolojik yenilikler sayesinde daha da kısa

bir sürede okunamaz yahut ancak fahiş meblağlar karşılığında okunabilir hale geleceğinden– hiçbir şeyi kabul etmiyor.)

Bununla birlikte, ne kadar üstünkörü bir şekilde olursa olsun, okuru Rio de Janeiro, Yokohama, Gent, Barcelona, Londra, Harare, Paris, Hong Kong, Smolensk, Chicago, Cádiz, Port-au-Prince, Tampa, Napoli, Manila, Leitmeritz, Cayo Hueso ve Singapur'a götüren bir çalışma, kendine has birleştirici bir anlatı tarzını gerektirir. Bu anlatı tarzında iki temel unsur vardır: Bunlardan (kronolojik olarak) ikincisi Ayzenştayn'ın montajı, birincisi ise Charles Dickens ve Eugène Sue'nün öncülük ettiği tefrika romandır. İşte bu yüzden okurun siyah beyaz bir film seyrettiğini ya da sonucunu yorgun yazarının da bilmediği başarısız bir roman okuduğunu farz etmesi rica olunur.

İyi okurun omuzlarında bir yük daha var. On dokuzuncu yüzyıl sonlarında çirkin ve ticari amaçlardan dolayı bozulmuş bir "uluslararası dil" yoktu henüz. Filipinolar, son zarif uluslararası dil olan Latinceyi de bolca kullanarak Avusturyalılara Almanca, Japonlara İngilizce, birbirlerine Fransızca, İspanyolca veya Tagalog dilinde yazıyorlardı. Kimileri biraz Rusça, Yunanca, İtalyanca, Japonca ve Çince biliyordu. Bir telgraf dünyanın bir ucundan diğerine birkaç dakikada gönderilebiliyordu gönderilmesine, ama hakiki iletişim birçok dil bilen birinin gerçek ve zorlu enternasyonalizmini gerektiriyordu. Filipino liderler, bu Babilvari dünyaya gayet iyi intibak etmişlerdi. Siyasal hasımlarının dili İspanyolca, Filipin nüfusunun yüzde beşinden azı tarafından anlaşılıyor olmasına rağmen, onların da kendi özel diliydi. Manila ve yakın çevresindekilerin anadili Tagalog, Filipinoların pek çoğu tarafından anlaşılmıyordu; uluslararası iletişim içinse zaten yararsızdı. İspanyolca Filipinler'de elit, hatta işbirlikçi bir statüyü imlemesine rağmen diğer yerel dilleri, özellikle de Sebuano ve İlokano'yu konuşanların pek çoğu İspanyolcayı yeğliyordu. Biz bu çalışmada okura, bir zamanların çokdilli dünyasına dair canlı bir hissiyat verebilmek için bu insanların birbirlerine ve Filipino olmayanlara yazarken kullandığı çeşitli dillerden pek çok alıntı yapacağız. (Aksi belirtilmedikçe bu kitaptaki tüm çeviriler bana aittir.)

Kitabın biçimsel yapısını yöntemi ve konusu belirliyor. Kitap, 1880'lerin uzak ve sessiz Manilası'nda keyfi olmakla birlikte net bir

başlangıç yapıyor ve sırayla Avrupa, Amerikalar ve Asya üzerinden, herhangi bir "conclusión" (sonuç) çıkarmanın kabil görünmediği daha da keyfi bir sona varıyor. 1860'ların başlarında doğmuş üç önemli Filipino yurtseverin gençliklerine, tabiri caizse demir atıyor: dâhi romancı José Rizal, öncü antropolog ve polemik ustası gazeteci İsabelo de los Reyes ve yetenekli teşkilatçı Mariano Ponce.

Kitabın birinci ve ikinci bölümleri dikkate değer iki kitabın karşılaştırmalı incelemesinden oluşuyor: İsabelo'nun *El folk-lore filipino*'su (Manila, 1887) ve Rizal'in çapraşık ikinci romanı *El Filibusterismo* (Gent, 1891). Bu bölümlerde; (1) antropolog de los Reyes'in Avrupalı çağdaş etnolog ve folklorcuların çalışmalarını, kendi yerel araştırmasıyla da birleştirerek ruhban sınıfından olsun olmasın tüm sömürge otoritelerinin entelektüel güvenilirliğini açık açık sarsmak için nasıl kullandığı ve (2) Rizal'in muhtemelen Avrupa dışında bir sömürge tebaası tarafından yazılan provokatif ve sömürgecilik karşıtı ilk roman olan kitabını yazabilmek için Fransız, Felemenk ve İspanyol edebi avangardının kilit isimlerinden, bir simyacı edasıyla neleri ödünç aldığı inceleniyor.

Sonraki bölümde amatör edebiyat eleştirisinden siyaset alanına geçiliyor. Asıl mevzu hâlâ *El Filibusterismo*; fakat *El Filibusterismo*, Rizal'i sömürge yönetimine karşı Filipin direnişinin sembolü yapan ve yüksek mevkilerdeki birçok kişiyi onun amansız düşmanı haline getiren ilk romanı, nefis bir kitap olan *Noli me tangere*'nin yol açtığı infilakla ve Rizal'in 1882 ile 1891 arasında Avrupa'da okuduğu metinler ve yaşadığı deneyimlerle açıklanıyor. Ayrıca bu bölümde İspanya'daki Filipino aktivistler arasında giderek keskinleşen siyasi ihtilaflara değiniliyor. İlk romanı *Noli me tangere*'nin aksine *El Filibusterismo*'nun bir tür küresel roman olduğu ileri sürülür. Karakterler artık sırf İspanyollar ve onların yerli tebaası değil; Fransa, Çin, Birleşik Devletler ve hatta kimilerine bakılırsa Küba'dan göçmenlerdir. Bismarck'ın Avrupa ve Doğu Asya'daki gölgesi, Nobel'in patlayıcılarla ilgili icatlarının, Rus nihilizminin ve gerek Barcelona gerek Endülüs anarşizminin gölgeleri bu bölümde belirgindir.

Dördüncü bölüm, Rizal'in 1891'de yurda dönüşü ile 1896 yılı sonunda idam edilişi arasındaki dört yılı kapsıyor. Öncelikle de, Martí'nin 1895'te silahlı bir devrimci ayaklanma planlayıp başlat-

masını mümkün kılan Küba'daki dönüşümlerle Florida ve New York'taki Kübalı göçmen topluluklardaki dönüşümleri (ve Martí'nin yandaşlarının bu ayaklanmayı bastırmaya gönderilen devasa seferi gücü muazzam kayıplar pahasına def etmedeki başarısını) ele alıyor. Bu saldırı, Tayvan'ın Tokyo'ya devredilmesiyle ilk kez bir Asya devletini Luzon sahilinin kuzeyinden deniz yoluyla bir günlük mesafeye getiren (Japonya'nın 1895'teki Çin-Japon Savaşı'ndaki zaferinin sonucunda imzalanan) Şimonoseki Antlaşması'nın imzalamasından sonraki bir hafta içinde başlamıştı. Bu bölümün kimi kısımları da Rizal'in (kimi önemli çevrelerce Martí'nin Tampa kitabından bir yaprak almak şeklinde yorumlanan) Kuzeydoğu Borneo'da bir Filipino sömürgesi vücuda getirmeye yönelik beyhude planlarına ve 1896'da İspanyol yönetimine karşı silahlı ayaklanma başlatan gizli Katipunan örgütüyle olan gerilimli ilişkilerine hasredilmiştir.

Kitabın en karmaşık kısmı beşinci bölüm. Çok sayıda anarşist bombalama içinde en kanlısı, Katipunan ayaklanmasının patlak vermesinden iki ay önce, savaş dönemi Barcelonası'nda meydana geldi. Başbakan Cánovas'ın muhafazakâr rejimi buna, kentte sıkıyönetim ilanıyla, solcuların toplu olarak tutuklanmasıyla ve karanlık Montjuich kalesinde yapılan en vahşi işkencelerle karşılık verdi. Dikkate değer Kübalı kreol* anarşist Tarrida del Mármol da hapse atılanlar arasındaydı. Salıverilmesinin ardından Paris'e geçip esasen o dönemde Fransa'nın ve belki de dünyanın en önemli avangard dergisi olan *La Revue Blanche*'ın sayfalarında, Cánovas rejimine karşı olağanüstü bir mücadele başlattı. Tarrida, Rizal'in idamının hemen öncesinde başlayan uzun makaleler dizisinde Küba, Porto Riko, Barcelona ve Filipinler'deki şiddetli baskılar arasında bağlantı kurmuştu. Tarrida'nın mücadelesi anarşist basın vasıtasıyla süratle Avrupa'ya ve Atlantik'in öte yakasına yayılmış, çok geçmeden pek çok ilerici örgüt ve derginin güçlü desteğini kazanmıştı. Paris'teki kilit müttefikleri Félix Fénéon ve Georges Clémenceau idi: *La Revue Blanche*'ın entelektüel lokomotifi olan Fénéon sadece parlak bir sanat ve tiyatro eleştirmeni değil, bizzat bomba atmakta tereddüt et-

* Ataları İspanyol olup kendisi İspanya'nın sömürgelerinden birinde doğmuş kimse. (ç.n.)

meyecek kadar esaslı, emperyalizm karşıtı bir anarşistti aynı zamanda. Sağlam bir emperyalizm karşıtı olan Clémenceau da Paris Komünü zamanında Montmartre belediye başkanlığı yapmış, içeridekı birçok anarşiste yardım etmiş, hem gazeteci hem de siyasetçi olarak işçi hakları için çok çalışmıştı. İkisi de 1897 güzünde baş gösteren Dreyfus olayında kilit roller oynamışlardı.

Bu bölümde, daha sonra, Cánovas'ın 9 Ağustos 1897'de genç İtalyan anarşist Michele Angiolillo tarafından öldürülmesinin arka planına geçiliyor; bu suikast İspanyol imparatorluğunun ertesi yılki çöküşünün habercisidir. Kilit şahsiyetse Antil sömürgelerinin bağımsızlığı için çalışan efsanevi suikastçı, hem İspanya'nın hem de doymak bilmez Birleşik Devletler'in düşmanı Porto Rikolu doktor Ramón Betances'ti. Doktorun kendisi hiçbir surette anarşist değildi; fakat davasının en faal Avrupalı müttefiklerini İtalyan ve Fransız anarşistleri arasında bulmuştu. Son iki altbölüm, Rizal'in yakın arkadaşı Mariano Ponce'nin faaliyetleri ile İsabelo de los Reyes etrafında dönüyor. Ponce, 1896 güzünde İspanya'dan kaçmış, kısa süre içinde önemli bir diplomat ve propaganda ajanı olarak önce Hong Kong'da sonra Yokohama'da devrimci Filipin hükümeti için çalışmaya başlamıştı. Burada, Ponce'nin Filipinolarla ve –Mexico City, New Orleans, New York, Barcelona, Paris, Londra, Amsterdam, Şanghay, Tokyo ve Singapur'daki– birçok yabancıyla yazışmaları inceleniyor; Ponce'nin bilhassa Japonya ve orada yerleşmiş Çinliler cemati üzerindeki etkisinin çeşitli göstergeleri mütalaa ediliyor. Öte yandan İsabelo, Katipunan ayaklanmasının hemen ardından hapse atılmış, Barcelona'daki Montjuich hapishanesine gönderilmiş, burada Katalan anarşistlerle koğuş arkadaşı olmuş, onlara hayran kalmıştı. Yeni Amerikan sömürge rejimiyle mücadele etmek üzere Manila'ya dönerken Kropotkin, Marx ve Malatesta'nın eserlerini ülkeye ilk getiren oydu. Anarşistlerin kendisine öğrettiklerini uygulamış, Filipinler çapında ilk ciddi ve militan sendikayı örgütlemişti.

Geriye söylenecek bir tek şu kalıyor: Bu metinde günümüzle kimi benzerlikler ve yankılanmalar bulan okurlar yanılmış olmayacaklardır. Cumhuriyetçi partinin New York'ta binlerce polis ve diğer "güvenlik" personelinin koruması altında gerçekleştirilen 2004 yılı kongresinde New York polis şefi gazetecilere, asıl tehlikenin

Komünistlerden hatta fanatik Müslümanlardan değil, anarşistlerden geldiğini söyledi. Hemen hemen aynı dakikalarda Chicago'da, anarşist Haymarket Şehitleri anısına bir abide dikilmekteydi. *New York Times* kibirli bir edayla bu açılışın "öfke ancak şimdi yeterince yatışmış" olduğu için yapılabildiğini yazdı. Amerika aslında bir kıta diyenler haklı.

1

Önsöz: Horozun Yumurtası

1887'DE MADRİD'DEKİ Exposición Filipina'da sömürge Manilası'nda yaşayan, İsabelo de los Reyes adlı yirmi üç yaşındaki *indio, El folk-lore filipino* adını verdiği hacimli İspanyolca elyazmasıyla gümüş madalya kazandı. Reyes farkında değildi gerçi ama bu metni, Kuzey Avrupa'da bir süre dolaştıktan sonra provokatif ilk romanı *Noli me tangere*'yi Berlin'de yayımlayan yurttaşı José Rizal (o da yirmi beşindeydi) ile aynı sıralarda yayımlamıştı. *Noli me tangere* Rizal'e 1896'da şehitlik, daha sonra da Vatanının Atası ve İlk Filipino statüsü getirecekti.

İsabelo kimdi?[1]

7 Temmuz 1864'te Kuzey Luzon başpiskoposluk bölgesinin halen cazibeli bir sahil kenti olan Vigan'da –Güney Çin Denizi üzerinden Vietnam'a bakar– o zamanlar büyük çoğunluğu okuma-yazma bilmeyen İlokano etnik topluluğuna mensup bir ana-babanın oğlu olarak dünyaya gelmişti. Annesi Leona Florentino'nun nitelikli bir şair olduğu aşikârdı, zaten şiirleri Madrid fuarında ve daha sonraki fuarlarda İspanyolların, Parislilerin ve St. Louis'deki insan-

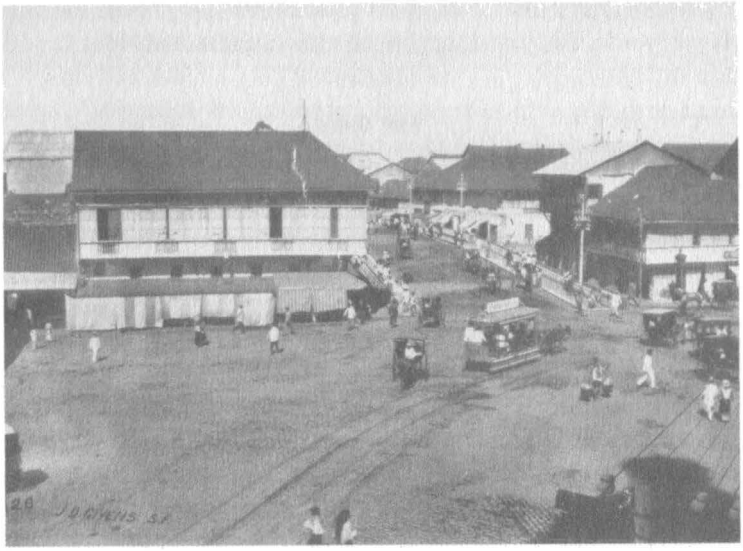
1. İsabelo'nun uzun ve onurlu bir meslek hayatı –safhaları bu kitabın son bölümünde tartışılacak– olmasına karşın yeterince profesyonel bir biyografisi henüz yazılmadı. Gençliğinin birazdan okuyacağınız hikâyesi en büyük oğlunun eserinden alıntıdır: José de los Reyes y Sevilla, *Biografía del Senador Isabelo de los Reyes y Florentino, Padre de los Obreros y Proclamador de la Iglesia Filipina Independiente* (Manila: Nueva Era, 1947), s. 1-6; José L. Llanes, *The Life of Senator Isabelo de los Reyes* (*Manila Chronicle* gazetesinin eki olan haftalık dergide yeniden basılan monografi, 24 ve 31 Temmuz ve 7 Ağustos 1949), s. 1-6; ve National Historical Institute'un yayımladığı *Filipinos in History*, cilt 2 (Manila: NHI, 1990), s. 137-9'da onun adı altında verilen bilgilerden alıntıdır.

İsabelo de los Reyes, sağda oturan.

ların beğenisine sunuldu.[2] Ama bu başarı evliliğini kurtaramamıştı; altı yaşındaki İsabelo, zengin akrabaları Meno Crisólogo'ya emanet edildi ve bu akraba da onu Agustinyenlerin yönetimindeki mahalli papaz okuluna bağlı ilköğretim okuluna gönderdi. İspanyol Yarımadası papazlarının suiistimalleri genç İsabelo'da Katolik tarikatlere karşı ömrü boyunca sürecek ve meslek hayatında ciddi sonuçlara yol açacak bir nefret uyandırmış anlaşılan. 1880'de on altı yaşındayken Manila'ya kaçıp Colegio de San Juan de Letrán'dan tez elden edebiyat fakültesi diploması aldı; ondan sonra o dönem Do-

2. Yarı resmi mini biyografisine göre Leona Florentino 19 Nisan 1849'da zengin bir Vigan ailesinin kızı olarak doğmuştu. Anne-babasının soyadları aynıydı ve muhtemelen bir biçimde kuzendiler. Görünüşe göre ikisi de José Rizal'in ana tarafından dedesiyle de yakın akrabaydı. Leona Florentino erken gelişmiş bir çocuktu ve on yaşındayken İlokano dilinde ve Katolik hocasından öğrendiği İspanyolcada şiir yazmaya başladı. On dört yaşında evlendi, on altı yaşında İsabelo'yu dünyaya getirdi. Ne yazık ki otuz beş yaşında geride beş çocuk bırakarak öldü. Bkz. National Historical Institute'un yayımladığı *Filipinos in History*, cilt 5 (Manila: NHI,1996), s. 141-2'deki Leona Florentino maddesi.

Manila'da Binondo Meydanı, 1890 civarı.

ğu ve Güneydoğu Asya'nın tek üniversitesi olan eski (Dominiken) Santo Tomás Papalık Üniversitesi'nde hukuk, tarih ve paleografi okudu.

Bu arada İsabelo'nun babası ölmüş, kendi geçimini sağlamak durumunda kalan delikanlı, Manila gazetelerinin pek çoğuna yazılar göndererek ve hatta 1889'da bir Filipin dilinde basılan ilk gazete olduğu söylenen kendi gazetesi *El Ilocano*'yu çıkararak hızla gelişen gazetecilik dünyasına atılmıştı. İsabelo daha delikanlıyken, Manila'nın İspanyolca gazetelerinden *La Ocenía Española*'da (kuruluş 1877) okurlara *el folk-lore* adı verilen yeni bir bilimin geliştirilmesine katkıda bulunmaları ricasında bulunan, ardından bunu nasıl yapacaklarını kısaca tarif eden bir çağrı metni okumuştu. İspanyol editörle hemen temasa geçmiş, editör ona bir miktar "folklor kitabı" verip yerli İlokosun gelenekleri hakkında yazmasını istemişti. İki ay sonra İsabelo işe girişmiş, hemen ardından yazıları yayımlanmaya başlamıştı –sadece İlokos hakkında değil, karısının memleketi Malabon, Manila civarları, Orta Luzon eyaleti Zamba-

les ve daha genel olarak, kendi tabiriyle *el folk-lore filipino* hakkında yazıyordu. Bu, yaşamının büyük tutkularından biri oldu.

Yeni Bilim

Sorulması gereken soru şüphesiz şudur: Neden? 1880'lerde dini eğitim görmüş yerli bir genç adam için *El folk-lore filipino*'nun anlamı neydi? Gençliğinin izlerini taşıyan bu başyapıtının giriş bölümünden ve ilk sayfalarından çok şey öğrenilebilir.[3] İsabelo, Michelet ve diğerlerinin gayretleri sayesinde on dokuzuncu yüzyılın ortalarında Avrupa sınırları dışında da tanınmaya başlayan Giambattista Vico'nun *Sienza Nuova*'sını muhtemelen kasten tekrar ederek folkloru biraz tereddütle de olsa, bir *ciencia nueva* (yeni bir bilim) olarak tanımlar. Ustalıkla *el saber popular* diye tercüme ettiği "folklor" sözcüğünün ilk kez 1846'da, İngiliz eski eserler uzmanı William Thoms'un Londra'da yayımlanan *Athenaeum*'da çıkan makalesinde kullanıldığını Filipinler ve İspanya'daki okurlarına izah eder. Dünyadaki ilk folklor derneği daha 1878'de Londra'da kurulmuştu, yani İsabelo'nun kendi araştırmasına başlamasından sadece altı yıl önce.[4] Fransızlar bu işe ancak 1886'da başlayabilmişlerdi – tam da İsabelo yazmaya başladığı sıralarda. Her zaman olduğu gibi İspanyolların entelektüel açıdan şekerleme yaptığı bir anlarına denk gelmiş; sırası geldiğinde Anglosakson icadı sözcüğü İspanyolcaya *el folk-lore* olarak ithal etmekten başka bir şey düşünememişlerdi. İsabelo kendini, peşini bırakmayan İspanya'dan ziyade öncü Britanya'nın yanında konumlandırmaya başlamıştı. Dünya biliminin kabına sığmayan ilerleme dalgalarının zirvesindeki hızlı bir sörfçü gibiydi, kendi deyimiyle "medeniyetin ışığının ancak hayal meyal parladığı bu uzak İspanyol sömürgesinin" herhangi bir yerlisi için o

3. Bundan sonraki referanslar esasen 1889'da Manila'da Tipo-Lithographia de Chofré y C tarafından yayımlanan asıl metnedir. Gerekli yerlerde, Salud C. Dizon ve Maria Elinora P. İmson tarafından yapılan İngilizce çevirisiyle birleştirilmiş ve bundan böyle kısaltılmış haliyle Dizon-İmson olarak anılacak yeni bir baskıyla (Quezon City: University of the Philippines Press, 1994) kıyaslamalar yapılacaktır. Bu yeni basım, birçok yönden değerli bir çaba olmasına karşın yüzlerce çeviri hatası ve İspanyolca transkripsiyondaki kimi yanlışlarla maluldür.

4. *El folk-lore filipino* (Bundan böyle *EFF* olarak kısaltılacaktır.), s. 8.

güne kadar tahayyül edilememiş bir şeydi bu.[5] Bu konumunu insana çok şey öğretebilecek yollarla pekiştirdi.

İsabelo kitabının giriş bölümünde hemen, çalışmasının bir kısmının Almancaya –zamanın *ileri ilmi düşünce dili*– çoktan tercüme edilip bu alanda Avrupa'nın hatırı sayılır yayınlarından olduğunu iddia ettiği *Ausland* ve *Globus*'ta yayımlandığını belirtir. *El folklore filipino*, kibar bir dille belli başlı Anglosakson çağdaşlarının *ciencia nueva*'nın statüsü hakkındaki fikirlerinin, İspanyol Yarımadası'ndaki *folklorcu*'larınkilere kıyasla daha ciddi fikirler olduğunu ileri sürer ve bu fikirleri gayet makul bir biçimde ele alır. "Sir George Fox"un folkloru mitolojiyle karıştırarak kavramsal bir hata yaptığını, kimi İspanyol çağdaşlarının da mitolojiyi tanrıların soyağacını çıkarmakla karıştırmakla aynı hataya düştüklerini ifade etmekten de epey keyif almış olmalıdır.[6]

Öte yandan, bu *ciencia*'nın yeniliğinin, İsabelo'nun altını çizmekte tereddüt etmediği, sömürgelere has bir yanı vardı. Kitabını "Los folkloristas españoles de la Peninsula, que me han dispensado toda clase de atenciones"e (Yarımada'nın bana her türlü itibarı gösteren İspanyol folklorcularına) ithaf etmiştir. Giriş bölümünde de, Yarımada'da yürütülen kendi çalışmasına benzer araştırmalardan haberdar olmasını sağlayan İspanya'daki "meslektaşlarından" –emperyal başkentteki *El Folk-lore Español* ve *Boletin de la Enseñanza Libre de Madrid* ve Sevilla'daki *Boletín Folklorico* dergilerinin yönetim kurullarından– samimi bir edayla.

Bu meslektaşlarının araştırmaları kadar kendilerinin de –tabiri caizse– Yarımadalılığını her zaman vurgulamıştır. İsabelo, sömürgelerdeki İspanyolların, yani kreollerin Filipinler'de, bunlarla kıyaslanabilecek bir çalışma yapmadığını açıkça söylemese de (haklı olarak) ima etmiştir. Elbette bu iddia, kendisini bu yeni evrensel bilimin, sömürgeci efendilerin çok ilerisindeki öncüsü olarak konumlandırmasına fırsat veriyordu. Bu tuhaf durumu açıklamak için İsabelo –dönemin ruhban sınıfa tâbi sömürge rejiminin şiddet kullanmaya düşkün gerici karakterinin kuşkusuz gerekli kıldığı– zekice bir yönteme başvurmuştu. Yerel gazetelere Astoll adıyla yazı ve-

5. *A.g.y.*, s. 19.
6. Dizon-İmson, s. 30.

ren açık fikirli (Yarımadalı olduğu neredeyse muhakkak) bir tıp doktoru ve amatör edebiyatçıyla aralarındaki nazik fikir alışverişleri şeklinde kaleme almıştı yazılarını.[7] Bu da, İsabelo'nun cesaret ve tasavvuruna hayranlık duyan fakat sömürgede ağır basan duyarsızlık, tembellik ve zihinsel uyuşukluk karşısında başarılı olma ihtimaline kesif bir kötümserlikle yaklaşan Yarımadalıya şöyle dedirtmesini mümkün kılmıştı. "Burada sereserpe gelişen tek şey kogon otu ve molavdır, yani yörede yetişen iki arsız yabani ot."[8] Sonunda Astoll umutsuzluk içinde bu sohbetlere bir son verdiğinde İsabelo "bazı kurumların" (tarikatları kastediyordu) neden hiç elini taşın altına koymadığı sorusuna dolaylı olarak dikkat çekerek bu durumda "ihtiyat başka türlü bir gidişata izin vermez" yorumunu yapmıştı. Demek ki İsabelo kendini sömürge rejiminin karanlığına modern Avrupa'nın ışığını getiren kişi olarak görüyordu.

Yenilik *El folk-lore filipino*'da başka bir kisveye daha bürünmüştü, bu da *ciencia* [bilim] fikriyle ilintilidir. Kitabın giriş bölümü, folklor çalışmalarının bilimsel durumuna dair daha geniş bir tartışmanın son derece ilginç bir irdelemesini içerir. İsabelo dalga geçerek şöyle diyordu: Yarımada *folklorcularının* bir kısmı *el folklore*'yi kuramsal bir bilime dönüştürme konusunda öyle sabırsızdı ki çok geçmeden artık birbirlerini anlayamaz hale geleceklerdi. (İsabelo böylece çok ihtiyaç duyulan ve Anglosaksonların hem daha mütevazı hem de daha pratiğe yönelik bir tavır sergiledikleri bir uluslararası tartışmanın önünü açmış oluyordu.) Öteki uçtaysa tarihe karışmakta olan gelenek ve anlayışları gelecekte kurulacak bir geçmiş müzesinde sergilemek için toplayan duygusal İspanyol folklorcular vardı. İsabelo folklorun ne olduğunu ve toplumsal önemini nasıl algıladığını açıkça ortaya koyuyordu. İspanyol istilasından önceki döneme ait anıt ve yazıtların mevcut olmadığı, yazılı belgelerin de yok denecek kadar az olduğu göz önüne alındığında, folklor öncelikle Filipinler'de yerli halkın geçmişinin yeniden inşasına olanak sağlıyordu ki bunu başka bir araçla yapmak mümkün değildi. (Daha sonra Rizal aynı şeyi yapmaya giriştiğinde, ilerleme

7. İsabelo, Astoll'un Sto. Tomás Üniversitesi'nde tıp profesörü olan José Lacalle y Sánchez olduğunu açıklamıştı. *EFF*, s. 13.

8. *EFF*, s. 14.

kaydedebilmek için, fetih dönemi İspanyol yöneticilerinin en iyilerinin eserlerinde satır aralarını okumaktan başka yol olmadığını görecekti.) Gelenek, inanç, hurafe, atasözü, tekerleme, büyü ve benzerleri üstüne ciddi araştırmalar, İsabelo'nun İspanyol istilası öncesine ait "ilkel din" diye andığı şeye ışık tutacaktı. Fakat –burada genç İlokano kendini amatör *costumbrista*'lardan (törebilimci) kesin bir biçimde ayırır– kıyaslamaların önemini de vurgulanıştı. İsabelo, araştırmasını tamamlamadan önce, komşu Tagalog ve İlokanoların dillerinin, fizyonomilerinin, davranışlarının farklı olmasından dolayı *razas distintas* (ayrı ırklar) olduğundan emin olduğunu itiraf etmiştir. Kıyaslama ona yanıldığını ve bu iki etnik grubun açık bir biçimde tek bir kökenden türediğini göstermişti. Kitabın adının *El folk-lore filipino* olması, halihazırda birçok farklı dil konuşuluyorsa da, mevcut gelenek ve dini itikatları çok farklıysa da, ilerideki araştırmaların, takımadalardaki bütün yerli halkların ortak bir kökenden geldiğini göstereceği anlamına geliyordu. Sömürgede ruhban sınıfına mensup tarih yazıcıları, anlatılarını on altıncı yüzyıl İspanyol istilasıyla başlatıyor *olsa da* takımadaların ve *pueblo*'sunun/*pueblo*'larının (halkının/halklarının; yazar çoğu kez bu noktada tereddüt eder) gerçek tarihinin çok daha gerilere uzandığı, dolayısıyla da sömürge dönemiyle sınırlanamayacağı anlamına geliyordu bütün bunlar.

Yerel Bilginin Zenginlikleri

Öte yandan –burada İsabelo kendisini Yarımadalı meslektaşlarından radikal bir biçimde ayırır– bu yeni bilim, meraklılarının duygusal kazılarına mahkûm olamazdı, olmamalıydı. *El folk-lore filipino* her şeyden önce güncel olanın bilgisidir, özellikle de İsabelo'nun tabiriyle *el saber popular*'dır (halkın bilgisi) – bugün "yerel bilgi" dediğimiz şey. Bu *saber*; köhne olanı, antik olanı anlatan "lore" sözcüğünün ifade ettiği yazılı olmayan geleneksel bilgi değil, gerçek bilgidir. İsabelo, varsayımsal *salvaje* (vahşi adam, belki de yaban) örneğini verir; İsabelo'nun memleketi Güney İloko bölgesindeki ormanlarda yaşayan bu *salvaje*, günün birinde (İsabelo'nun dediğine göre tesadüfen) yöre meyvelerinden birinin, o sıralarda İspanyol tıp bilimcisi Dr. Ferran'ın araştırmalarına dayanarak

imal edilen panzehirden daha iyi bir kolibasili panzehiri sağladığını keşfedebilirdi.[9] Bu türden iddiaların temelinde Filipinler'de hemen hemen hiçbir şey hakkında ciddi bir bilimsel bilginin bulunmayışı yatmaktaydı. Örneğin, birkaç Agustinyen rahibin yeni bir derlemesi olan *Flora de Filipinas* eksiksiz olmaktan çok uzaktı.[10] Yerlilerin tedavi edici bitkiler, flora, fauna, toprak ve iklim değişiklikleri hakkındaki bilgisi sömürgecilerinkinden çok daha derindi ve *saber popular*'ın içerdiği bu muazzam bilgi dağarı dünyanın geri kalanınca hâlâ bilinmiyordu. Bundan dolayı Filipinler yalnızca, Avrupalıların bilmediği bir yığın egzotik şeyin bulunduğu bir bölge olarak değil; sıradan insanların kendi dillerinde bildiği fakat İspanyolların bihaber olduğu şeylerle gelecekte insanlığa mühim katkılarda bulunacak bir yer olarak görünüyordu. Filipinler folkloruna İspanya Yarımadası folklorunda eksik olması kaçınılmaz bir nitelik, bir geleceğe yönelmiş olma niteliği veren şey, tam da Filipinler'in bu "bilinmezliği"ydi. Bununla birlikte Filipinler'i insanlığa başka herhangi bir *pais* (ülke) ile aynı ve eşit bir şey sunma konumuna getiren şey de kendi yaşayan özgüllüğüydü. Çok sonraları Birleşmiş Milletler'i hem mümkün hem de makul kılacak olan mantık bu mantıktır işte. Buraya kadar her şey gayet açık. Fazla açık belki de. Zira belli başlı temalarının parlak ışığı altında İsabelo'nun metninde belli belirsiz karmaşıklıklar da yok değil. Bunları şimdilik üç başlık altında ele alabiliriz.

Birincisi, kendi fikrince İsabelo kimdi? Öncelikle İspanyolcada *filipino* sözcüğündeki bir muğlaklığın altını çizmek lazım. İsabelo'nun gençliğinde bu sıfatın günlük dilde iki ayrı anlamı vardı: (1) Filipin Adaları'na ait, orada yerleşik, kaynağını oradan alan; (2) kreol; bölgede doğmuş fakat "saf İspanyol" toplumsal tabaka. *Filipino* sözcüğü o dönemde bugünkü gibi yerli bir milliyet-etnik grup anlamına gelmiyordu. İsabelo'nun kitabının giriş bölümünden sadece bir cümlenin, iki Filipinli akademisyen tarafından Amerikan İngilizcesine yapılan güncel bir çevirisine baktığımızda bile geçti-

9. Dizon-İmson, s. 24.

10. *A.g.y.*, s. 11. Editörleri, pek çok kişinin elinden çıkan bir derleme olan ve Fr. Andrés Naves tarafından yayıma hazırlanan kitabın 1877'de Manila'da Plana y C tarafından yayımlandığını söylüyorlar.

ğimiz yüzyıl boyunca her şeyin ne kadar değiştiğini görebiliriz. İsabelo şöyle yazmıştı: "Para recoger del saco roto la organización del Folk-Lore regional filipino, juzgué oportuno contestar al revistero del *Comercio* y, aprovechando su indirecta, aparenté sostener que en Filipinas había personas ilustradas y estudiosas que pudieran acometer la empresa".[11] Bu tam olarak şu demektir: "Filipinler bölgesi Folklorunun örgütlenmesini korumak için, *El Çomercio* yazarının görüşünü çürütmenin tam vakti olduğuna karar verdim ve yazarın imasından faydalanarak Filipinler'de bu işi üstlenecek kapasitede aydın [*ilustradas*] ve çalışkan kişiler bulunduğunu savunur göründüm [savunmaya cesaret ettim]." Yayımlanan –tamamen anakronik– çeviriyse şöyle: "*El Comercio*'daki köşe yazarının ithamını cevaplayıp bu işi üstlenmeye hazır ve kabiliyetli Filipino araştırmacılar olduğunu cesaretle ifade ederek Filipino Folklorunun kuruluşunu savunmaya çalıştım."[12] İsabelo, Filipin Adaları'nın bölgesel rolünü de içeren bir tür küresel folklor tasavvur edip hiçbir etnik grup belirtmeden Filipinler'deki aydın kişilerden bahsederken, çevirmenler bir Filipino folkloru yaratmak için "bölgesel" sözcüğünü çıkarmış ve "aydın kişiler" yerine yeni "Filipino araştırmacılar"ı geçirmiştir.

Orman Halklarının Kardeşliği

O dönemde sömürgede milliyetçi kullanıma henüz aşina olunmadığından İsabelo *El folk-lore filipino*'da kendisini "bir Filipino" olarak tanımlamamıştır. O zamanlar *un filipino* İsabelo'nun kesinlikle olmadığı biriydi, bir kreoldü. O kendini başka biçimlerde tanımlamıştı: bazen bir yerli (ama hiçbir zaman aşağılayıcı İspanyolca tabir *indio*'yu kullanmadan), bazen de bir İlokano olarak. Dikkate değer bir pasajda İsabelo şunu savunur: "Yurtseverlik bahsine gelmişken; gazeteler sık sık benim yalnızca İloko ve İlokanoların iyi olduğunu söylediğimi iddia edip duruyorlar ... Herkes kendi fikrince kendi *pueblo*'suna hizmet eder. Ben de burada kendi *pueblo*'mun geçmişinin aydınlatılmasına katkıda bulunduğuma inanıyorum." Başka bir yerdeyse nesnelliğinin, "İlokanoların sevgisini bilime fe-

11. *EFF*, s. 13. 12. Dizon-İmson, s. 13.

da edecek" kadar katı olduğunda ısrar eder, "İlokanolar benim onların hiç de cazip olmayan âdetlerini ifşa etmemden şikâyetçiler" der. Neyse ki yine de "Avrupa'daki pek çok âlimden [*sabio*] şevk verici tepkiler aldım," diye de ekler. "Yanıltıcı bir yurtseverliğe kapılmadan İloko'ya, *mi patrio adorada*'ya dikkate değer hizmetler sunduğumu, çünkü araştırmacılara İlokosun tarihöncesini ve bu ... eyaletle [*metinde böyle*] ilintili başka bilimsel konuları çalışabilmelerini sağlayacak yığınla malzeme temin ettiğimi söylediler."[13]

Rizal, öfke dolu romanı *Noli me tangere*'ye anavatanına hitap eden ve şu sözleri içeren meşhur bir önsöz ile başlar: "Deseando tu salud que es la nuestra, y buscando el mejor tratamiento, haré contigo le que con sus enfermos los antiguos: exponíanlos en las gradas del templo, para que cada persona que viniese dá invocar á la Divinidad les propusiese un remedio" (Senin esenliğini arzu ederek, ki o bizim de esenliğimizdir ve [hastalığına] en iyi çareyi arayarak sana atalarımızın hastalarına yaptığını yapacağım: Atalarımız Tanrı'ya yakarmak için gelenlerin her biri bir deva önersin diye hastaları tapınağın basamaklarına oturturlardı).[14] 1896'da, idam edilmesinden önce yazdığı son şiirinde o da *patria adorado*'sundan bahseder. Fakat bu *patria adorado* İsabelo'nunkiyle aynı mıydı acaba?

El folk-lore filipino'nun giriş bölümünde İsabelo'nun kendisini "hermano de los selváticos, aetas, igorrotes tinguianes" (Aeta, İgorot ve Tinguian orman halklarının kardeşi) olarak tarif ettiği çok güzel bir cümle var. Yirminci yüzyılın şafağı sökene değin çoğu pagan olan ve İspanyol sömürge rejiminin birçoğuna asla boyun eğdiremediği bu sözde ilkel halklar, kıyı kesimindeki dar İloko ovasının berisindeki uzun sıradağlarda yaşıyorlardı, hâlâ da orada yaşarlar. İsabelo, çocukluğunda onların "acayip kılıkları" içinde kendi ürettikleri orman mamullerini ovadaki mallarla takas etmek üzere ormanlarından aşağıya indiğini görmüş olmalı. İlokano dilinin bir biçimi günümüze dek Gran Cordillera'nın (Büyük Sıradağ) ortak dili

* tapılası yurduma (ç.n.)

13. *EFF*, s. 18 ve 17.

14. José Rizal, *Noli me tangere* (Manila: Instituto Nacional de Historia, 1978), önsöz.

olagelmiştir. İsabelo'nun zamanında başka hiç kimse, hele kendini aydın sayan hiç kimse, yabanıl kalelerinde, kentsel, hispanikleştirilmiş ve Katolikleştirilmiş bir çevreden büsbütün uzak olan bu orman sakinlerinden böyle söz etmemiştir. (O günlerde İsabelo Filipin Adaları'ndaki başka hiçbir etnik grubu *hermanos*'u [kardeşler] olarak anmamıştır.) Burada onun kendi coğrafyasını büyük bir *pueblo* ve bir *patria adorada* olarak düşünmesinin nasıl mümkün olduğunu anlamaya başlarız; çünkü en somut haliyle dağlardaki "vahşi" paganlarla Madrid'de ödüller kazanan bir adamı birbirine kardeşlik bağlarıyla bağlamış bir coğrafyadır bu. Burada ayrıca İsabelo'nun proto-milliyetçi gayretleri dahilinde, neden roman ya da yazılı basın dururken folklora yönelmiş olduğunun sebeplerinden birini keşfederiz. Folklor –karşılaştırmalı folklor– sömürge toplumunda bulunan (fakat sömürgeleşenler ile sömürgeleştirenler arasında değil de –çünkü hepsi de ovalarda yaşıyordu, hepsi Katolik'ti ve birbirleriyle her zaman alışveriş halindeydiler–), toplumun kendisinde bulunan en derin uçuruma köprü kurmasına olanak sağlıyordu. Tüm bu insanlarla bugün "kabile azınlıkları" dediğimiz insanlar arasındaki uçurumdu bu: Dağda yaşayanlar, gittikleri yerlerde tarla açan göçebe çiftçiler, "kafatası avcıları" ve gelecekte –muhtemelen şiddet dolu olacak– bir asimilasyonla, hatta imhayla karşılaşacak erkekler, kadınlar ve çocuklar. William Thoms'un isim babalığını yaptığı *el folk-lore*'den garip yeni bir kardeşlik ve genç İsabelo için tapılası bir baba/anavatan doğmuştu orada böylece.

Garip Güzellikler

Folklorcumuzun Filipin Adaları'ndaki çalışmalarının ardında yatan daha derindeki amaçlar nelerdi? Modern bilimlere ve "ilkel insan"ın karakterinin yeniden inşasına yaptığı potansiyel katkıların yanı sıra açıkça siyasal nitelikte üç amaç ön plana çıkıyor. Birincisi, yerel kültürel bir Rönesans olanağı –umudu– idi. İsabelo, kuşkusuz kurnazca bir ihtiyatla kendisi adına Astoll'ü konuşturur:

> Belki de folklor, Filipinli halklardan esinlenen ve Filipinli ozanların [*vates*] zihninde doğan Filipin şiirine [*poesía filipina*] kaynak sağlayacak. Seninle dalga geçen kendini beğenmişlerin kahkahalarını şimdiden duyar gibiyim. Bırak gülsünler, çünkü onlar *pueblo*'nun dehasının [*ingenio*] baş-

ka tezahürlerine de gülmüşler, ne var ki sonradan [Juan] Luna ile [Félix] Resurrección'nun şan ve şerefi karşısında mahcubiyet içinde başlarını eğmek zorunda kalmışlardı. Senin gün ışığına çıkardığın bu gelenekler ve batıl âdetler bir gün büyük şairlere ve bu bereketli bahçenin garip güzelliklerinin hevesli âşıklarına ilham kaynağı olabilir.[15]

İsabelo başka bir yerde yine Astoll'den alıntı yapar:

Yerlilerin [*naturales*] karakteri yalnızca kalın kafalı boyacıların fırça darbeleriyle resmedilmişken, Sir de los Reyes'in çalışmaları ve araştırmaları, halklarla *como el filipino* [bir Filipinli gibi mi demek istiyor? Hatta belki de bir Filipino gibi demek istiyordur] bağ kuruyorsa, gelecek için ne büyük bir potansiyel değer taşıdıkları görülebilir.

Bu noktada, İsabelo'nun Manila'da basılan çalışması, *naturales* arasında, kaba Yarımadalıların ve kreollerin önünde mahcup bir biçimde başlarını eğmek durumunda kalacağı muazzam bir edebi ve şiirsel becerinin serpilip gelişmesine imkân sağlayabilirdi. Sömürgecilik karşıtı milliyetçilerin mutat umudu ve stratejisiydi bu: emperyalistlerin seviyesine "yükselerek" onlarla eşitlenmek.

İsabelo'nun amaçlarından ikincisi, gerici Kilise'nin sömürgedeki hâkimiyetini yıkmak olsa gerek; katiyen renk vermeyen "Avrupa'dan Gelen İlokano Batıl İnançları" adlı bölümde bunu çok iyi ortaya koymuştur. Şöyle başlar bu bölüm:

Yararlandığım başka materyallere ek olarak D. Alejandro Guichot ve D. Luis Montoto'nun Endülüs'te, D. Eugenio de Olavarría y Huarte'nin Madrid'de, D. José Pérez Ballesteros'un Katalonya'da, D. Luis Giner Arivau'nun Asturias'ta, Consigliere Pedroso'nun Portekiz'de topladığı folklorik materyallerden ve yine Pedroso'nun yazdığı *Tradicoes populares portugueza*'den faydalanarak buraya geçmiş yüzyıllarda ilk kez İspanyollar tarafından getirildiğine inandığım batıl inançların aşağıdaki listesini hazırladım. İspanyol hâkimiyetinin ilk zamanlarında Yarımada'da bayağı gülünç inanışların [*las creencias más absurdas*] moda olduğu göz önüne alındığında bu liste kimseyi şaşırtmamalıdır.[16]

15. *EFF*, s. 15. İleride yine karşımıza çıkacak olan Juan Luna (1857-99) İspanyol sömürgesi döneminin en ünlü yerli ressamı olan bir İlokano idi. *Kleopatra'nın Ölümü* adlı eseri 1881'de Madrid'deki Güzel Sanatlar Sergisi'nde ikincilik ödülü, *Ganimetler* adlı eseri 1884'te aynı yerde altın madalya, *Lepanto Muharebesi* adlı eseriyse 1888'de Barcelona Güzel Sanatlar Sergisi'nde altın madalya aldı. Félix Resurrección Hidalgo y Padilla (1853-1913) bir nebze daha az başarılıydı. Hidalgo bir Tagalog'du ve Luna gibi Manila'da doğup büyümüştü.

Liste hınzırca şöyle başlar:

Horozlar yaşlandığında ya da birinin evinde yedi yıl geçirdiğinde bir yumurta yumurtlar ve bu yumurtanın içinden evin sahibini öldürecek yeşil bir kertenkele çıkar; ama Portekizliler ve Fransızlara göre yumurtadan kertenkele değil de yılan çıkar. İlk önce yılan ev sahibini görürse ev sahibi ölür, fakat önce ev sahibi yılanı görürse kaderin sillesini yiyen yılan olur. Kimi Orta Avrupalıların yanı sıra İtalyan ve İngilizler ise yumurtadan ejderha çıktığına inanırlar. Papaz Feijóo, "Doğru, horoz yaşlılığında gerçekten de bir yumurta yumurtlar," der. Portekizliler ve İlokanolar ise yumurtanın içindekinin bir akrep olduğunda hemfikirdir.[17]

Güçlü örneklerden kimileri şöyledir: "İlokanolar, gereğinden fazla oturmasınlar diye konuklarının sandalyelerine tuz koyar. İspanyollar kapı arkasına dikey olarak bir süpürge yerleştirir. Portekizliler ise yine kapı arkasına bir ayakkabı koyar veya ateşe tuz serper," "İloko'da olduğu gibi Kastilya'da da düşen diş, yerine yenisi çıksın diye çatıya atılır." "Galiçya halklarına göre bir kedi yüzünü yıkarsa yağmur yağacak demektir; İlokanolar da kediyi yıkarsak yağmur yağacağını söylerler." "Galiçya halkları kediler etrafta deli gibi koşuştuğunda fırtına geleceğini söylerler; Filipinler'deki halklara göre ise aynı şey hamamböcekleri koşuştuğunda olur." Son olarak: "İlokanolara göre başlığı doğuya dönük karyolada uyumak kötüdür, fakat Yarımadalılara (İspanyol ve Portekizliler) göre iyidir. İlokanolar da Yarımadalılar da karyola başlığının güneye bakmasının şanssızlık getirdiğinde hemfikirdir."

16. *A.g.y.*, s. 74. İzleyen dipnotlarda İsabelo bu yazarların eserlerinin adlarını belirtir: *El Folk-Lore Andaluz*; *Costumbres populares andaluzas*; *El Folk-Lore de Madrid*; *Folk-Lore Gallego*; *Folk-Lore de Asturias*. İsabelo laf arasında *largo juguete literario* (uzun edebi hiciv) olarak söz ettiği, *El Diablo en Filipinas, según rezan nuestras crónicas* (*Filipinler'deki Şeytan, vakayinamelerimizin anlattığı haliyle*) başlıklı kendi ilk çalışmalarından birine de değinir.

17. *A.g.y.*, s. 75. Verilen kaynaklar: Pedroso'nun yukarıda alıntılanan eseri; Rolland, *Faune populaire de la France*; Castelli, *Credenze ed usi populari siciliani*; V. Gregor, *Notes on the Folk-Lore of the North-East Scotland* (metinde böyle); Larousse, *Grande dictionnaire encyclopédique du XIX siécle*. İsabelo'nun İspanyolcadan diğer büyük Roman dillerine (Fransızca, İtalyanca ve Portekizce) ve İngilizceye geçiş yapabildiğini dipnotlarından anlayabiliriz. İleride göreceğimiz gibi Rizal için çok önemli olan Almancanın İsabelo'nun menzili dışında olduğu anlaşılmaktadır.

İsabelo'nun kitabını Yarımadalı folklorculara ithaf etmekten neden *singular placer* (fevkalade zevk) duyduğu açıktır, çünkü İspanyol istilacıların "gülünç inanışlarını" örneklerle açıklayacak ve sömürgeciler İlokano batıl inançlarını küçümsediğinde, bu inançların pek çoğunu oralara kendilerinin getirdiğinin farkına varmalarını sağlayacak bilimsel materyalleri İsabelo'ya sunan Yarımadalı folklorcular olmuştur: İlokano halk inanışlarındaki her acayipliğin İberya, İtalya, Orta Avrupa, hatta İngiltere'de mutlaka bariz bir benzeri vardır.

Üçüncü amaç ise siyasal özeleştiriydi. İsabelo, *el saber popular*'ı [yerel bilgi] sistemli bir biçimde ortaya koyarak halkın fikirlerinde ve gündelik alışkanlıklarında özeleştirel bir tutumla yapılması gereken reformlara işaret etmeye çalıştığını yazmıştır. Çalışmasının "*paisano*'larıyla (yurttaş) alay etmekten çok daha ciddi bir şey hakkında olduğunu, onların, kendilerine dair betimlemeyi gördükten sonra kendilerini düzeltmeyi gerçekten öğreneceklerini" söylemiştir. Bu çerçevede folklor, bir halkın önüne tutulmuş bir ayna olacak, böylece bu halk insani özgürleşmeye giden yolda sebatla ilerleyebilecektir. Öyleyse İsabelo'nun bir değil bir buçuk okur kitlesi için yazdığı aşikârdır: dillerini kullandığı İspanyollar ve dillerini kullanmadığı kendi halkı, onlar arasında da kitabını okuyabilen yalnızca küçük bir azınlık.

Bu işi üstlenirken İsabelo kendini nerede konumlandırır? Belki de bu önemli noktada nihayet araştırmamızın en ilginç kısmına gelmiş bulunuyoruz. Yüzlerce sayfalık kitabının büyük kısmında İsabelo kendisi bir İlokano değilmiş ya da en azından halkının dışında bir yerde duruyormuş gibi konuşur. İlokanolardan hemen her yerde "biz" zamiriyle değil "onlar" zamiriyle bahseder. Örneğin: "*İlokanolar* yıldırımın çıkardığı yangının suyla değil ancak sirke ile söndürülebileceğine inanırlar." Daha iyi bir örnek:

> İlokanolar bize mangmangkík hakkında tam bir fikir veremezler, bunların Katoliklerin şeytan inancındaki şeytan olmadığını söylerler.[18]

İsabelo burada "İlokanolar"ı yukarıdan gözlemleyip onların batıl inançlarını "Katolikler"in benzer safdilliklerinden tarafsızca ayı-

18. Dizon-İmson, s. 32.

rarak kendini dünya folklorunun âlimleri sınıfına yerleştirir.

Başka birkaç pasajın ise epey farklı bir tonu vardır. İsabelo araştırmasının sonuçlarını açıklamaya başlarken şöyle yazmıştır:

İlokanolar özellikle de Kuzey İlokolular, dağlarda ağaç kesmeye başlamadan önce aşağıdaki şarkıyı söylerler:

Barí, barí!
Dika agunget pári
Ta pumukan kamí
İti pabakirda kamí

Kelimesi kelimesine tercüme edildiğinde bu satırların anlamı şudur: barí-barí (İspanyolcada karşılığı olmayan bir İlokano ünlemi), üzülme, *compadre*,* çünkü sadece bize öyle emredildiği için kesiyoruz seni.

Burada İsabelo kendini kesinkes İlokano dünyası içinde konumlandırır. İlokano dilindeki sözcüklerin anlamlarını o bilirken okurları bilmez: Bu tecrübe onlara (bununla sadece İspanyolları değil, takımadaların İlokano olmayan yerlilerinin yanı sıra diğer Avrupalıları da kasteder) kapalıdır. İsabelo dışarıdakilere bu dünyaya dair bir şeyler söylemeyi arzu eden müşfik bir bilimadamıdır; fakat okuru hiç zahmete sokmayıp her şeyi açıklama yoluna da gitmez. Okur, tercümesi kendisine sunulmadan önce anlaşılmaz bir İlokano dili feveranıyla karşı karşıya bırakılır. Dahası, İspanyolcada karşılığı olmayan *barí-barí* sözcüklerinde olduğu gibi bir şeyler yine eksik kalır. Düpedüz tercüme edilemez bunlar; hatta belki bunun da ötesinde başka hiçbir şeyle kıyaslanamaz.

Eminim İsabelo İspanyolcasının kusursuz olmadığı kuşkusu taşıyordu, "kalın kafalı boyacılar"ın ve "kendini beğenmişler"in ona gülebileceği endişesi içindeydi. Kullandığı kendine has folklor yönteminin usulen şüpheli olabileceğinin ve bilimin dünyadaki muazzam ilerlemesi sürdükçe yerini çok geçmeden yeni bir şeye bırakacağının da muhtemelen farkındaydı. Ancak onun entelektüel kozları özelde *barí-barí*'si geneldeyse İlokanosuydu. Bu mecrada onunla yarışılamazdı. Ne var ki elindeki kozları tamamen ya da ucundan kıyısından göstermek zorundaydı. Alaycılıktaki tatmin budur işte: Sevgili okurlar, İlokano işte burada gözlerinizin önünde, fakat

* baba (ç.n.)

sadece benim görmenize müsaade ettiğim kadarını görebilirsiniz; sizin anlayamayacağınız kimi şeyler var gerçekten.

Meseleyi daha da karmaşıklaştıran üçüncü bir konum daha vardır. "Müzik, Şarkılar ve Danslar" hakkındaki bir bölümde İsabelo şöyle yazmıştır:

> *Dal-lot*'un sözleri duymaya değer. Aşağıdaki nakarattan anlayabileceğiniz gibi *Dal-lot*, özel bir İlokano kafiye şeması olan sekiz dizelik kıtalardan oluşur:
>
> Dal-lang ayá daldal-lut
> Dal-lang ayá dumidinal-lot.
>
> Sizin için bu dizeleri olduğu gibi yazıyorum, zira nasıl tercüme edileceğini bilmiyorum, hatta bir İlokano olmama rağmen ben de anlayamıyorum. Hiçbir anlamı yokmuş gibi geliyor bana.[19]

Yine de bu dizeler hakiki İlokano dilinde yazıldıkları ve kitabın iki dili de bilen hayret içindeki yazarı için bile erişilemez oldukları için "duymaya değer" olmayı sürdürmektedir. İsabelo bu konuyu burada bırakır. Hiçbir spekülasyona girişmez. Bununla birlikte *saber popular*'ın uçsuz bucaksız olduğu ima edilir.

Bu nedenle üç netameli durum ortaya çıkar: Dışarı (bize tam bir fikir veremezler), İçeri (*barí-barí*'nin İspanyolcada karşılığı yoktur) ve Dışarı-İçeri (kendim de bir İlokano olmama rağmen İlokano dilindeki bu nakaratı anlayamıyorum; ama bunu "size" aktarıyorum, "bize" değil).

Karşılaştırmalı Düşünceler

On sekizinci yüzyılın sonundan bizim şimdiki bitkin yüzyılımıza değin folklor incelemeleri, her zaman bilinçli olarak böyle tanımlanmış olmasalar da milliyetçi hareketlere esaslı bir kaynak sağlamıştır. Bu araştırmalar, Avrupa'da meşruiyet kazanmış güçlere karşı verdikleri çetrefilli mücadelelerde köylü, sanatçı ve entelektüelleri burjuvalarla birleştiren gündelik pratiklerin gelişimi için güçlü bir itici kuvvet oldu. Kentli besteciler halk türkülerini derledi; kentli şairler halk şiirinin üslubunu ve temalarını alıp dönüştürdü; ro-

19. *A.g.y.*, s. 258-9.

man yazarları halkın kırdaki yaşantısının tasvirine yöneldi. Yeni yeni tahayyül edilen ulusal cemaatler cazip geleceklerine doğru yol alırken, kullanışlı ve otantik bir geçmiş kadar kıymetli bir şey yoktu adeta.

Anadilde yapılan yayınların hemen her zaman merkezi bir rolü oldu. Norveçli folklorcular, Norveç *saber popular*'ı eski gücüne kavuşsun diye (Danca ve İsveççeye karşı) "Yeni Nors" dilinde; Finlandiyalılar ise İsveççe veya Rusça değil Fince yazacaktı; Bohemya, Macaristan, Romanya, Sırbistan ve diğer ülkelerde de bu yol izlenecekti. Durumun tümüyle böyle olmadığı yerlerde bile nihai hedef milli ıslah, "uyanış" ve kurtuluştu –bunun çarpıcı bir örneği hem Kelt dilinde hem de sömürgecilerce dayatılan ve İrlandalı kadın ve erkeklerin birçoğunun iyi anladığı İngilizcede faaliyet gösteren İrlanda diriliş hareketidir.

İlk bakışta, İsabelo'nun gayreti insana çok farklıymış gibi geliyor; çünkü o öncelikle kendi milliyetinden olmayanlar için yazıyordu; Filipinler'deki *indio*'ların belki yüzde üçünün, kendi İlokano yurttaşlarının ise muhtemelen sadece yüzde birinin anlayabildiği emperyal bir dilde yazıyordu. Avrupa'daki folklorcular ortak ve hakiki kökenlerini göstermek için büyük oranda kendi yurttaşlarına hitaben yazarken, İsabelo çoğunlukla kendini içinde bulduğu yeni, küreselleşen dünyaya hitap ediyordu – İlokanoların ve öteki *indio*'ların eşitlik ve özerk katılım temelinde bu dünyaya girmeye bütünüyle muktedir ve istekli olduğunu göstermek için yazıyordu.

Şu da var: İsabelo'nun çalışması, ülkesini Güneydoğu Asya bölgesindeki birçok komşu sömürgeden ayırır. Bu komşu sömürgelerde, gayri resmi olarak "folklor çalışmaları" olarak sınıflandırabileceğimiz çalışmaların büyük kısmını henüz radyo ve televizyonun olmadığı bir çağda fazlasıyla boş vakti olan yetenekli sömürge memurları yürütmekteydi; çalışmalar, genelde incelenilen nüfusun değil sömürge yöneticilerinin yararına olacak şekilde tasarlanmaktaydı. Bağımsızlık kazanıldıktan sonra folklor çalışmaları, sömürgecilik sonrası Filipinler'de dikkate değer ilerleme kaydederken bu eski sömürgelerde marjinal bir varlık göstermişti. Neden böyle olmuştu? Olası cevaplardan biri şöyle olabilir: Diğer bütün sömürgelerde sömürge öncesi dönemlerden zengin yazılı belgeler kalmıştı –kraliyet vakayinameleri, Budist kozmolojileri, manastır kayıtları,

tasavvuf risaleleri, mahkeme tutanakları, vs.– ve milliyetçi hareketler yol almaya başladığında yerlilik ve otantikliği besleyen de, folklor çalışmalarından ziyade bu yazılı belgeler olmuştu. Uzak Filipinler'deyse hiçbir zaman güçlü, merkezi, okuryazar bir devlet geleneği olmadı; İslam ve Budizm'in etkisi de öyle zayıftı ki ahalinin büyük çoğunluğu şiddete dikkat çekecek derecede az başvurularak Hıristiyanlaştırılmıştı. Bu açıdan bakıldığında folklor görkemli geçmişi ikame edebilecek bir şeydi.

Bir başka, belki daha da iyi bir cevap on dokuzuncu yüzyıl İber emperyalizminin niteliğinde gizlidir. Bir zamanlar dünyanın önemli sömürge merkezleri olan İspanya ve Portekiz on yedinci yüzyılın ortalarından itibaren düşüşe geçmişti. Latin Amerika'nın kaybedilmesiyle İspanyol imparatorluğu –Küba, Porto Riko, Filipinler ve Rio de Oro'ya sıkışmış– büyük ölçüde küçülmüştü. On dokuzuncu yüzyıl boyunca İspanya, feodal geçmişinden endüstriyel modernite ye intikal etme çabalarını mümkün mertebe sürdürdüğünden ziyadesiyle şiddetli iç çatışmalardan yara almıştı. Kendi ahalisinden pek çok kişinin gözünde geri kalmış ve batıldı, doğru dürüst sanayileşmemişti. Bu anlayış sadece Avrupa genelinde değil, geri kalan İspanya sömürgelerinin genç entelektüelleri arasında da epey yaygındı. (Sonradan diğer sömürgelerdeki muadilleri genelde çalışmalarını "kendi" emperyal ülkelerinde yayımlatmaya çalıştığı halde İsabelo'nun kitabını Almanya'da yayımlatmaktan gurur duymasının sebebi budur.) Bu nedenle ilerleme İspanya'da hemen hemen hiç başarı gösteremeyen bir Aydınlanma'nın (*Ilustracien*) bayrağıydı. İsabelo kendini bir *ilustrado* olarak, Denis Diderot'nun torunu olarak görüyordu; bu yüzdendir ki Yarımada'daki çok sayıda İspanyolun yanında ortak bir mücadeleye kendiliğinden katılmıştır. Bu türden bir kıtalararası ittifak, Avrupa'da mücadele eden milliyetçiler için genelde olağandışıydı. Nitekim eserini İspanya'daki meslektaşlarına ithaf etmek de genç İlokano'ya tamamen normal görünmüştü.

Ayrıca yukarıda gördüğümüz gibi, "geri kalmış" Filipinler on dokuzuncu yüzyılın Güneydoğu Asyası'nda, gerçek bir üniversitesi olan yegâne sömürgeydi – bu üniversite *ultra* Dominiken tarikatının tahakkümü altında olsa bile. Santo Tómas, İsabelo'nun ve milliyetçi yoldaşlarının birçoğunun okulu olmuştu; Filipinler'in yüzyı-

lın sonunda Asya'daki ilk milliyetçi devrime ev sahipliği yapmasının sebebi nihayetinde burada yatar.

Aydınlanma Filipinler'e, "geri" İspanya'nın ileri diliyle geldi ve hal böyle olduğundan bu Aydınlanma'nın kelimenin her anlamıyla asıl failleri (en azından) iki dil bilmekteydi. (Birinci nesil Filipinli entelektüellerin birçoğu Manila'da biraz Fransızcayla birlikte Latince de öğrenmişti; ülke dışına çıktılarsa biraz İngilizce ve Almanca da öğrenmiş olabilirlerdi.) Hem gericiliğin hem de aydınlanmanın taşıyıcısı olan Arapçadan aşırı derecede etkilenmiş bu Roman diline yani İspanyolcaya karşı hiçbir yerde belirgin bir nefret ya da güvensizlik saptanamaz. Bunun neden böyle olageldiği çok ilginç bir sorudur. Cevaplardan biri kesinlikle, neredeyse tüm Latin Amerika'nın tam aksine, İspanyolcanın Filipinler'de bir çoğunluk dili olmanın hiçbir zaman yakınından bile geçmemiş olmasıdır. Büyük ölçüde sözel olan düzinelerce yerel dilin yıldızı, aslında bugün olduğu gibi o zamanlarda da parlamıştı; İsabelo'nun yazılarında İspanyolcayı İlokano dilinin geleceğine ağır bir tehdit olarak gördüğünü ima eden hiçbir şey yoktur. Üstelik Kastilya'da konuşulan İspanyolca ona göre sadece İspanya'dakilerle değil İspanya üzerinden modernite, bilim ve medeniyetin bütün merkezleriyle konuşabilmek için gerekli bir dilsel araçtır. Sömürgeci bir dilden ziyade uluslararası bir dildir. İsabelo'nun İspanyolca yazıyor olmasından ötürü bir şekilde kendi *pueblo*'suna ihanet etmekte olduğu ya da egemen kültürün girdabına kapılmış olduğu olasılığını hiç düşünmemiş olması dikkat çekicidir. Kanımca, görünüşte masum olan bu tutumun sebebi, 1880'lerde Filipin Adaları'nın gelecekteki statüsünün hayli belirsiz olması ve bir nevi siyasi özgürleşmenin ufukta belirmiş olmasıydı.

Bu belirsizlik, tamamen yerel koşullarla ilgiliydi, fakat sonuçta, temelinde Latin Amerika'nın elli yılı aşkın bir süre önce özgürleşmesi yatmaktaydı. İmparatorluk sıfatını on dokuzuncu yüzyılda kaybetmiş tek büyük emperyal güç İspanya idi. Sömürgecilik dünyasının başka hiçbir yerinde sömürgecilerin gözleri önünde böyle kazanılmış bağımsızlık örnekleri yoktu. Burada, İspanyolcanın, Latin Amerika'daki tekmil yerli diller üzerinde ve Amerika Birleşik Devletleri'nde "ezelden beri" ezilen azınlığın üzerinde "ezeli ve ebedi" çoğunluk otoritesi haline geldiği yirminci yüzyıl Yeni Dünya'

sındakinden bütünüyle farklı bir durumla karşı karşıyayız. Zira her iki durumda da ufukta görünen bir özgürleşme yoktur.

Yukarıda görüldüğü üzere, İsabelo'nun *ben* ve *onlar*, *biz* ve *siz* zamirleri arasında kararsızca gidip geldiği gençlik çalışmasında her şeye rağmen aydınlatıcı ketumluklar mevcut. Bir buçuk okur kitlesine hitap ettiği halde aklında her zaman iki okur kitlesi vardı. "İnsanlar içinde en kötüler, yurtseverlik denen yüce ve aziz düşünceye malik olmamış biçarelerdir," demişti. Ona göre İspanyolca milli değil uluslararası bir dildi. Peki, onun karşısına konabilecek milli bir dil var mıydı? Tam olarak yoktu. En çok konuşulan yerel dillerin hepsi –kuzeyde İlokano, ortada Tagalog ve güneyde Sebuano– nispeten azınlık dilleriydi ve ancak son zamanlarda yazıya geçirilmekteydiler. İsabelo'nun kendi dilinin isnat edilebileceği bariz bir *patria* mevcut muydu? Varsayımsal bir İlokano-yurdu var mıydı? Ondan hiç böyle bahsetmemişti. Ayrıca onun *hermano*'ları olan ve kendi dillerini konuşan Aetalar ve İgorotlar vardı. Tagaloglar vardı bir de; araştırmaları onların İlokanolardan "*ayrı bir ırk*" olmadığını göstermişti, ama bu hakikati keşfeden İsabelo, henüz pek az Tagalog veya İlokanonun bunun farkında olduğunu biliyordu. Bu yüzden de bu akışkanlık durumu onu, yirmi üç yaşındayken geriye, içinde yetiştiği, sınırları belirsizce çizilmiş ve yer yer içine sığamadığını hissettiği kültüre götürmüştü. Böylece İlokano halkının bilgisi veya kültürü bu genç yurtseverin karşısına içeriden deneyimlenmesi gerektiği kadar dışarıdan incelenmesi de zorunlu olan, bütün dünyaya gösterilmesi fakat ayrıca –elbette İlokanoların kendisi tarafından– düzeltilmesi de gereken bir şey olarak çıktı. Böylece anadili İlokano kısmen tercüme edilemez olduğu halde, tercüme edilmesi zaruri bir şey haline geldi. Hatta kimi zaman Aydınlanmış, genç, iki dil bilen yazarımızın aydınlık ufkunun ötesine sessizce kayıverdiği de oluyordu.

2

Allá... Lá-bas*

AYDINLIK UFKU dedik ama tam olarak niçin? Bunu anlamanın en iyi yolu belki de İsabelo'nun mizacını, tecrübesini ve çalışmasını uzaktan Tagalog kuzeni José Rizal'inkilerle karşılaştırmaktır ki bu bölümde bunu yapmaya başlayacağız.

İsabelo coşkulu, pratik, çok çalışkan biriydi, pek içedönük olduğu söylenemezdi. Yirmi yaşında evlenmişti; ilk karısı, 1897 baharının başlarında trajik bir biçimde ölünceye dek altı başarılı doğum yapmıştı bile. (Sonradan sırasıyla bir İspanyol ve bir Çinli kadınla evlendi; ikisi de dokuz çocuk doğurdu ve yine ikisi de doğum yaparken öldü.)[1] Geçimini sağlaması gereken büyük bir ailesi olduğu için, Filipin Devrimi 1896'da patlak verinceye dek, edebiyat ve kültür alanlarında başarılı gazetecilik çalışmaları yapmanın yanı sıra folklor çalışmaları ve çeşitli küçük yan işlerle meşgul oldu. Başlarda devrimin şaşkın bir izleyicisiydi. Tarikatlara düşmanlığı aşikâr olduğu halde yazılarından dolayı başı politik açıdan ciddi herhangi bir belaya girmedi. Sömürge başkentinde başarılı olmuş bir *provinciano*'ydu (taşralı) ve genel olarak hayatından memnundu. Avrupa'ya ancak 1897 yazında, otuz üç yaşındayken gitmişti; ileride göreceğimiz gibi bu da tamamen iradesi dışında olmuştu – zincire vurulmuş halde Barcelona'daki işkence kalesi Montjuich'e gönderilmişti. İsabelo'nun gençliğinde tanıdığı Avrupa ona postayla geliyordu – sıcakkanlı akademisyenlerden, amatör folklorculardan ve dünyanın öte yanındaki gazetecilerden gelen mektup, kitap ve dergiler vasıtasıyla. O ışıl ışıl ilerleme yolu açılmıştı önünde.

* "Orada" sözcüğünün sırasıyla İspanyolca ve Fransızcadaki karşılığı. (ç.n.)

1. Bkz. Llanes, *The Life*, s. 6-8, 13-5, 20-4.

İsabelo'dan üç yaş büyük olan Rizal'in ufku ise pek o kadar aydınlık sayılmazdı: Derin düşüncelere dalan, hassas, fena halde içedönük, elinden iş gelmeyen ve dehasının bir hayli farkında olan biriydi. Muhtemelen tek bir kere, o da idam edileceği gece evlendi, hiç çocuğu olmamıştı. 1882'de yirmi birinci doğum gününden hemen önce Avrupa'ya gitmiş ve –önce İspanya, sonra Fransa, Almanya, İngiltere ve Belçika'da olmak üzere– sonraki on yılın büyük bölümünde orada kalmıştı. Çok-dillilik doğasında vardı; İngilizce, Almanca, hatta biraz da İtalyanca öğrenmişti. Kuşkusuz Avrupa'yı tüm yurttaşlarından daha iyi ve daha derinlemesine bilmekteydi. Batı Avrupa'nın profesyonel etnoloji çevrelerinden çok sayıda dost edinmişti; bununla birlikte, yayımlanan ilk yazılarının çoğu sömürgeleştirilmiş yurdunun durumuyla ilintili siyasal meseleler üstüne mükemmel polemiklerle dolu makalelerden ibaretti. Daha sonra roman yazarı oldu; on dokuzuncu yüzyılda bir Asyalı tarafından yazılan "dünya çapındaki" ilk romanlar olmaları kuvvetle muhtemel *Noli me tangere*'yi 1887'de, *El Filibusterismo*'yu 1891'de yayımladı. Adeta bir gecede ülkesinin en çok tartışılan "yerli" şöhreti oluvermişti.

Daha dar bir anlamda, bu romanlar bir boşluktan çıkıvermişlerdi. *Noli me tangere*'den önce bir Filipino tarafından yazılmış yalnızca bir roman –doğrusu çok kötü bir roman– vardı.[2] Fakat bu romanların çıkışları daha geniş bir bağlam içinde düşünüldüğünde durum epey farklı görünür.

Uluslararası Kütüphaneler

On dokuzuncu yüzyılın ortalarına değin "büyük roman"ların üretimi büyük ölçüde Fransız-İngiliz tekelindeydi. Ama bu tarihlerden itibaren Pascale Casanova'nın hoş bir biçimde "la république mondiale des lettres" (dünya edebiyatı cumhuriyeti) dediği alanın sınırları süratle küreselleşmeye başladı.[3] Melville'in (d. 1819) sarsıcı

2. Rizal'den dört yaş büyük olan Pedro Paterno *Ninay* adlı romanını 1885'te yayımlamıştı.

3. Pascale Casanova, *La République mondiale des lettres*, Paris: Éditions du Seuil, 1999.

romanı *Moby Dick* 1851'de yayımlandı, ardından 1857'de sarsıcılık konusunda pek geri kalmayan *The Confidence Man* geldi; Gonçarov'un (d. 1819) *Oblomov*'u da 1857'de yayımlandı, ardından Turgenyev'in (d. 1819) *Arefe*'si (1860) ile *Babalar ve Oğullar*'ı geldi. Eduard Douwes Dekker (d. 1820) ilk büyük sömürgecilik karşıtı roman olan *Max Havelaar*'ı 1860'ta yayımladı. 1866'da Dostoyevski'nin (d. 1821) *Suç ve Ceza*'sı ile Tolstoy'un (d. 1828) *Savaş ve Barış*'ı yayımlandı. Sonra Brezilyalı Machado de Assis'in (d. 1839) *Memorias Póstumas de Bras Cubas*'ı (1882) ile Üçüncü Dünya da bu alana katkıda bulunmaya başladı. Polonya'dan Conrad (d. 1857), Bengal'den Tagore (d. 1861), Japonya'dan Natsume (d. 1867) de Rizal'in kuşağına dahildi, gerçi önemli romanları bu talihsiz Filipino'nun romanlarından sonra yayımlandı. Bu açıdan bakıldığında da Rizal'in eserlerinin vaktinden önce olgunlaşmış olduğu görülür, lakin sihirli bir biçimde şapkadan çıkmış da değildir.

Casanova'nın şöyle esaslı bir iddiası var: Dünya Edebiyatı Cumhuriyeti'nin çeperindeki yazarlar tarihsel olarak, Edebiyatın Başkenti'ne, öncüllerine farklı üsluplarla meydan okuyarak girmeye çalışmış, özgünlüklerini böyle bulmuşlardır. Bu bölümün geri kalanı Rizal'in bu işe nasıl ve nerede koyulduğunun ana hatlarını çizmeye ayrılacaktır. Romanlar dışındaki tanıklıkların enikonu kıt olduğunu baştan kabul etmek gerek. Günlüklerinin ve edebi meseleler hakkında yayımlanmamış çeşitli yazılarının yanı sıra, şaşılacak kadar büyük kısmı korunabilmiş bir hayli mektup yazmış olmasına rağmen Rizal genelde diğer yazarlar hakkında ağzı sıkı olmuştur, bilhassa da romancılar hakkında: Bu konudaki yorumları, Corneille'in özgünlüğü hakkında Fransızca kısa, heveskâr bir deneme; Daudet'nin *Tartarin sur les Alpes*'i üzerine (yine Fransızca ve 1887 tarihli) Berlin'de yazılmış kısa bir parça; Eugéne Sue ve Douwes Dekker üzerine birkaç cümle; Schiller hakkında hayranlık belirten kimi pasajlar ve Heine'den alıntılardan ibarettir.[4]

4. İki Fransızca edebi deneme, "Dimanche des Rameaux" (Paskalya'dan Önceki Pazar) adlı –Hıristiyanlığın yoksulların dini olduğu zamanlardaki yükselişini ve zenginlerin eline düştükten sonra bozulmasını anlatan, Hıristiyanlık tarihi hakkındaki– kısa metinle birlikte Filipinler Milli Kütüphanesi'nde mikrofilm formatındadır. Voltaire'in "şaheseri" *Commentaire sur le théâtre de Corneille*'i ve Lessing'in *Hamburgische Dramaturgie*'sine yaptığı zekice atıflar aksine işaret et-

Pardo'nun dairesinde.

İki şahsi kütüphanenin kayıtları da bazı dolaylı ipuçları veriyor. Rizal'in Avrupa'dan bizzat getirdiği kütüphanede Fransa'dan Chateaubriand, A. Daudet, Dumas *père* (5), Hugo, Lesage, Sue (10), Voltaire ve Zola (4); İngiltere'den Bulwer-Lytton, Defoe, Dickens ve Thackeray; Almanya'dan Goethe ve Hoffman; İtalya'dan Manzoni; Hollanda'dan Douwes Dekker ve İspanya'dan Cervantes'in kitapları vardı. Yazışmalarından Andersen, Balzac, Hebel ve Swift'i de okumuş olduğu anlaşılmaktadır.[5] Bu listenin Avrupa'dayken Ri-

se de düzensiz elyazısı ve "Pierre Comeille Hakkında Deneme" başlığı bu metnin okul yıllarından kaldığını düşündürür. Dinle ilgili metnine Berlin 1887 tarihi düşülmüş ve imzalanmış olmak üzere diğer ikisi Rizal'in yayımlanmamış defterleri "Cuademos de médica clínica"sından alınmıştır. Bu defterlerin orijinalleri Chicago'daki Ayer Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

5. Bkz. Esteban A. De Ocampo, *Rizal as a Bibliophile* (Manila: Bibliographical Society of the Philippines, Occasional Papers, no. 2, 1960). De Ocampo, Rizal'in şimdilerde yok olmuş olan kütüphanesinin içeriğinin değil, Rizal'in yazış-

zal'in yanında neler olduğuyla ilgili eksiksiz bilgi vermesi olası değildir, çünkü yurda dönerken kitaplarının gümrük memurları ve polis tarafından didik didik aranacağını biliyordu. Ama bu liste, roman okumaları içinde Fransa'nın ne kadar merkezi bir rolü olduğunu açıkça gösterir.

Kısa süre önce, tıp doktoru ve seçkin filolog Trinidad Pardo de Tavera'nın ölümünün ardından geride kalan kitap ve araştırmalarının kataloğu çıkarılıp Ateneo de Manila Üniversitesi'nde araştırmacıların kullanımına sunuldu. Pardo, Rizal'in yakın dostuydu; Rizal 1885-86'da Fransa'nın başkentinde geçirdiği yedi ayın bir kısmında Pardo'nun saray gibi evinde kalmıştı. *Noli me tangere*'yi yazmaya bu dönemde başladı. Pardo'nun listesinde Fransa'dan About (2), Adam, Balzac, Banville (2), Barbusse, Barrès, Bibesco, Bourget (2), Farrère (3), Flaubert, France (5), Hugo, Lorrain, Maupassant (2), Molière (altı ciltlik bütün eserleri), Prévost ve Zola; İspanya'dan Alarcón, Baroja (2), Blasco İbáñez (10), Galdós (16) ve Larra; Rusya'dan Andreyev (6), Çehov (3), Dostoyevski (3), Gorki (4) ve Turgenyev; Anglosaksonlardansa sadece Conan Doyle (2), Haggard, O. Henry (4), Kipling, Sinclair ve Thackeray'in (yirmi iki ciltlik bütün eserleri) eserleri vardır. Bir kez daha Fransız yazarlar tamamıyla baskın çıkmaktadır.[6] İki kütüphane arasındaki temel fark, Pardo'nunkinde Almanya'nın eksik olması, Rizal'inkindeyse

malarında sözü geçen kitap ve yazarların da listesini yapmış. On dokuzuncu yüzyıl sonları Filipin tarihi hakkında başta gelen otoritelerden olan Ambeth Ocampo (daha önce adı geçen Ocampo ile bir ilgisi yok) sayesinde De Ocampo' nun listesinin eksik olduğunu öğrendim; Rizal'in elindeki önemli miktarda ilave kütüphane kartı, Manila'daki López Müzesi Kütüphanesi'nde bulunuyormuş.

6. Pardo 1925'te öldü. Yukarıda listelenen doksan üç romandan yayıncıları ve basım tarihleri verilmiş olanlar yirminci yüzyılda yayınlanmış – yani Rizal'in ölümünden sonra. Sadece dört tanesi Rizal'in 1891'de ülkesine kesin dönüş yapması öncesine uzanıyor. Fakat en azından yüzde otuzunun basım tarihi yok. Yurda dönmeden önce Pardo'nun Paris'te oluşturduğu kütüphaneyi orada bırakmış ya da arkadaşlarına dağıtmış olması ve Manila'ya gelir gelmez yeni kitaplar almış olması, sevdiği kitapları yeniden sipariş etmiş olması da muhtemeldir. Dolayısıyla Ateneo kataloğu Pardo ile kaldığı dönemde Rizal'in neler okumuş olabileceğini söyleyemez, ama Pardo'nun kozmopolit zevklerini iyi resmettiği muhakkaktır. Pardo'nun koleksiyonunda neredeyse hiç şiir yokken ve antikçağlarla ilgili neredeyse hiçbir şey içermezken Rizal'in koleksiyonunda ileride göreceğimiz gibi bu konularda bol miktarda eser bulunması dikkat çekicidir.

İspanya'nın yok denecek kadar az olmasıdır. Bu fikir verici fakat yetersiz ön bilgiyle birlikte Rizal'in romanlarının neleri açığa vurabildiğini görmenin vakti geldi. Bizi bekleyen birkaç sürpriz var.

Nardaki Nitrogliserin

Parlak satirik havasından ve on dokuzuncu yüzyıl sonlarındaki Filipinler sömürge toplumunu özetlercesine çizdiği tablodan dolayı *Noli me tangere*'nin üslup bakımından –bir dereceye kadar– gerçekçi olduğu söylenebilir. Varlıklı, genç bir *mestizo*,* Crisóstomo İbarra, Avrupa'da yıllarca okuduktan sonra çocukluk aşkı Maria Clara ile evlenmek ve kendi memleketinde modern, laik bir okul açmak niyetiyle ülkesine döner. Romanın sonunda, tarikatların gerici, şehvet düşkünü mensuplarının entrikaları ve sömürge yönetiminin yolsuzluk ve yetersizlikleri yüzünden bütün bu hayaller suya düşer. Zina yapan bir Fransisken keşişin çocuğu olduğu ortaya çıkan Maria Clara dehşet verici bir manastıra kapatır kendini, İbarra feci şekilde ölmüş, tarikatlarca devrimci bir komplo tertip etmekle suçlanıp rejim tarafından kurşuna dizilmiş gibi görünmektedir.[7]

El Filibusterismo çok daha gariptir. Okur bütün olanlardan sonra yavaş yavaş İbarra'nın ölmediğini fark eder – soylu yakın dostu Elias onu kurtarmak için kendi hayatını feda etmiştir. İbarra, Küba ve Avrupa'da yıllarca dolaştıktan ve kıymetli taş tüccarı olarak büyük servet biriktirdikten sonra "Simoun" adında tuhaf bir tip olarak ülkesine geri döner; sıskanın biridir, uzun beyaz bukleleri ve yüzünün üst kısmını örten koyu mavi gözlükleri vardır. Amacı, zaten yozlaşmış rejimi daha da yozlaştırarak sömürge sistemini yerle bir edecek ve Maria Clara'yı kurtaracak silahlı bir ayaklanma başlatmaktır. Anlatının en heyecanlı kısmı, kıymetli taşlarla süslenmiş nar şeklindeki lambanın içine gizlenen büyük bir nitrogliserin bombasını sömürge seçkinlerinin tamamının katılacağı şaşaalı bir dü-

* Avrupalı ve Avrupalı olmayan yerli halkların birbirine karışmasından doğan melez kimse. (ç.n.)

7. *Noli me tangere* hakkında iki makale yazmıştım ve ikisi de *The Spectre of Comparison* (Londra: Verso, 1998) adlı kitabımda yeniden yayımlandı, bu yüzden bu bölümde ona yalnızca ara ara değineceğim.

ğünde patlatmak üzere kurulan komplodur. Ne var ki işler ters gider. Maria Clara'nın çoktan ölmüş olduğu anlaşılır, ağır yaralanan Simoun tutuklanmak üzere arandığı sırada ıssız bir sahilde ölür. Simoun'un ve tuhaf entrikasının "gerçek" Filipin tarihinde hiçbir karşılığı yoktur. Romanın, henüz zamanı gelmemiş cevapları önceden veren bir kurmaca olduğu düşünülebilir (ileride görüleceği üzere, çok da isabetsiz bir düşünce değildir bu) – ama bir asırdan uzun bir süre boyunca geleceği bu biçimde yazacak bir Filipino çıkmayacaktı. Peki Rizal'i *Noli me tangere*'nin devamını böyle garip bir biçimde yazmaya iten şey neydi?

Baltimore'dan Kalan Bir Miras mı?

1998'de bitirdiğim kitabın ismini *Noli me tangere*'nin başlarında geçen güzel bir ifadeyi kasten yanlış tercüme ederek koymuştum: "el demonio de las comparaciones" (kıyaslar şeytanı). Rizal bu ifadeyi genç İbarra'nın pejmürde Manila Botanik Parkı'nı gördüğünde ve aksi gibi kendini Avrupa'da sık sık ziyaret ettiği muhteşem botanik bahçelerini çaresizce hayal eder bulduğundaki ürkütücü deneyimini betimlerken kullanmıştı. Gözlerinin önünde duran şeyi, tanıdığı, aşina olduğu bir nesne olarak bir daha hiç göremeyecekti sanki. Fakat *demonio* yazara da musallat olmuştu, Paris ve Berlin'de olduğu sıralarda *allá*'da ("orada, evet orada, orada, orada"*), yani Manila'da *allá*'yı, yani Paris ve Berlin'i düşünen bir genç hakkında yazıyordu.[8] Bu karmaşık imgeden büyülenip çok önemli bir şeyi gözden kaçırmıştım: *Noli me tangere*, güçlü epigramlar, nükteli fikirlerle doluydu, ama bunun gibi hem ürkütücü olan hem de zerre alay içermeyen bir ifade daha yoktu.

O günlerde bu ifadeden aynı şekilde etkilenmiş olan kardeşim Perry bana olası bir kaynak önerdi: Mallarmé'nin (1842-98) muhtemelen 1864'te Rizal üç yaşındayken yazdığı, 1874'te *La Revue du*

* İngiliz şair Gerard Manley Hopkins'in (1844-89) "The Golden Echo" adlı şiirinin son dizesi, "Yonder, yes yonder, yonder, yonder."

8. Bu salınımla ilgili olarak Jonathan Culler ile aramızda geçen konuşmalar için bkz. Jonathan Culler ve Pheng Cheah, (haz.), *Grounds of Comparison* (New York: Routledge, 2003), s. 40-1, 45-6 ve 228-30.

Monde Nouveau'da "La Penultième" (Sondan Bir Önceki) adıyla yayımlanan ve 28 Mart 1885'te *Le Chat Noir*'da özgün adıyla bir kez daha yayımlanan "Le Démon de l'analogie" (Analoji Şeytanı) adlı düzyazı biçiminde yazılmış bir şiiri.[9] Perry, Rizal'in bu şiirden esinlenmiş olabileceğini ileri sürüyordu, çünkü şiirin 1885'te yayımlanmasından yalnızca üç ay sonra Paris'e gelmişti.

İlk başta bu iddiaya inanmadım. Fransızca öğrenmeye on iki yaşındayken Cizvitlerin Manila'daki seçkin ortaokulu Ateneo'ya girdiğinde başlamış olmasına rağmen, Rizal'in o kadar zor ve kapalı bir metnin hakkından gelebilecek olması mümkün görünmüyordu. Ama sonradan bu iddianın en azından üstünde durmaya değer olduğunu düşündüm. Mallarmé'nin şiirinin adının, Baudelaire'in Fransızcaya "Le Démon de la perversite" diye tercüme ettiği "The Imp of the Perverse – Sapkınlıklar Cini" adlı Edgar Allan Poe öyküsüne gönderilen yaratıcı bir selam olduğu yavaş yavaş ortaya çıktı.[10] Bu öykü ilk kez 1839'da vahşi Baltimore'da Poe'nun *Tales of the Grotesque and the Arabesque* adlı kitabında, sonra da Baudelaire tarafından Poe tercümelerinin ikinci cildinde yayımlanmıştı.[11] Tuhaf bir ihtimaller silsilesi hayal meyal belirmeye başladı – Poe'nun nö-

9. Bkz. Bradfor Cook, İng. çev., *Mallarmé: Selected Prose Poems, Essays and Letters* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1956), s. 2-4, daha makul bir İngilizce versiyonu için; s. 108-10'daki metin hakkında notlar kısa bir yayımlanma öyküsü de içerir. Cook bu şiirle Edgar Allan Poe'nun (1809-49) saplantılı öyküsü "Berenice" arasındaki dikkate değer yakınlığa işaret eder. Poe'nun öyküsü için bkz. Edgar Allan Poe, *Tales* (Oneonta: Universal Library, 1930), s. 219-38.

10. Poe, *Tales*, s. 455-61. Poe'nun birinci tekil şahıs ağzından anlatılan öyküsü kusursuz bir cinayet işleyen bir adamı anlatır; derken kendi dehasını ilan etmek için öyle yanıp tutuşur ki sonunda suçunu itiraf eder. "Imp" sözcüğünde kendini dayatan ya da Hıristiyanlıkla ilgili bir anlam yoktur ve Fransızcada en iyi *lutin* sözcüğüyle karşılanır. Baudelaire'in *démon* sözcüğünü kullanma kararı cine heybetli ve *ci-devant* Katolik bir hava verir.

11. Baudelaire'in Poe tercümeleri 1856'da *Histoires extraordinaires* ve 1857'de *Nouvelles Histoires extraordinaires* olarak basıldı. "Le Démon de la Perversite" ikinci cildin açılış öyküsüydü. Baudelaire'in yazdığı sunuş da eklenerek onun *Oeuvres completes*'i içinde yeniden basıldı, (Paris: Louis Conard, 1933), cilt 7. *Kötülük Çiçekleri*'nin dehası, Poe'nun yazdıklarıyla ilk kez 1847 başlarında karşılaşmış ve öyle heyecanlanmıştı ki hayatının sonraki on yedi yılını onun eserlerini çevirmeye vakfetmişti. Bkz. Patrick F. Quinn, *The French Face of Edgar Poe* (Carbondale: Southem İllionois University Pres, 1954), s. 9, 14 ve 101.

rotik-psikolojik cininden Baudelaire'in yarı-teolojik şeytanı ile Mallarmé'nin tekinsiz şiirsel ilham kaynağı üzerinden Avrupa'da bulunan sömürge yurttaşı Rizal'in siyasal muhayyilesine varan tuhaf bir ihtimaller silsilesi. Fakat Rizal, Baudelaire ya da Poe'yu okumuş muydu? De Ocampo'nun kataloğunda da (bkz. 5. dipnot) Rizal'in Lopez Müzesi Kütüphanesi'ndeki kartları arasında da Poe, Baudelaire ya da Mallarmé'nin adı geçmiyordu.

Bir Homeopati Öğrencisi

Ardından ikinci tesadüf geldi: Filipinler Üniversitesi'nden Eşcinsel Çalışmaları konusunda öncü akademisyen Neil Garcia'nın yazdığı bir makalenin taslağı masama ulaştı. Garcia kendisine Rizal'in eşcinsel olup olmadığı sorusunu sormuş ve Foucault'yu takip ederek bu soruya 1880'lerde eşcinsellik henüz Filipinler'de mevcut değildi diye olumsuz yanıt vermişti. Garcia, bir Üçüncü Dünya taşralısı olan Rizal'in cinsel açıdan bir hayli masum olması gerektiğine inanmış gibiydi.[12] Fakat Garcia'nın makalesi *El Filibusterismo*'daki "Tipos Manileños" (Manila Tipleri) adlı bölümdeki kısa bir pasaja dikkat çekiyor.[13] Bu pasajda, bir *Fransız* gezici vodvil kumpanyasının gösterişli açılış gecesinde alaycı öğrenci Tadeo, taşralı budala kuzenini, izleyiciler arasında bulunan Manila seçkinlerinin rezillikleri hakkındaki (çoğu uydurma) dedikodularla eğlendirmektedir. Bir yerde Tadeo şu yorumu yapar:

12. Rizal'in Manila'daki delikanlılık çağlarında hakikaten masum olması mümkündür. Fakat şahsi kütüphanesinde Pierre Delcourt'un *Le vice à Paris*'i (4. baskı, Paris, 1888), Dr. P. Gamier'in *Onanisme*'si (6. baskı, Paris, 1888), Philippe Ricord'un *Traité des maladies vénériennes*'i (Brüksel, 1836) ve Vatsyayana'nın *Le Kama Sutra*'sının (Paris, 1891) varlığı sonraki on yıldaki tıbbi çalışmalarının ve başka okumalarının Rizal'i masumiyetten epey uzaklaştırdığını gösterir. Sistematik homeopatinin kurucusu Alman hekim Christian Friedrich Samuel Hahnemann'ın ünlü Latince mottosundaki kelimelerle zekice bir oyun yapar: *simila similibus curantur* (benzer benzeri iyileştirir). Rizal'in kütüphanesinde Hahnemann'ın standart kitabının Fransızca bir tercümesi vardı: *Exposition de la doctrine médicale homéopathique* (Paris, 1856).

13. José Rizal, *El Filibusterismo* (Manila: Instituto Nacional de Historia, 1990), s. 162.

Çok şık giyinmiş olan şu saygıdeğer beyefendi doktor değil, nevi şahsına münhasır bir homeopatisttir, her şey için "benzerler benzerlerle" ilkesini savunur. Onunla birlikte gelen süvari yüzbaşısı da gözde öğrencisidir.

Dedikodu gerçekten sinsice, ama şaşırtıcı değil, dahası eşcinsellik iması Latince bilmeyen ve *homeópata* sözcüğünü de anlamayan taşralı delikanlının bir kulağından girip öbüründen çıkar. Başka bir deyişle, Tadeo aslında taşralı delikanlıya değil, bazı sofistike okurlara sesleniyor gibidir.

Kimdi bu sofistike okurlar? Özgün *El Filibusterismo* elyazmasının büyük tıpkıbasımına başvurduğumda bu soru daha da önem kazandı. Çünkü Rizal yazdığı şu ifadenin sonra üstünü çizmiş: "profesa en el amor el princ ... similia similibus gaudet."[14] *Princ*'i *principio* olarak alırsak tüm ifadeyi şöyle çevirebiliriz: "Aşk meselelerinde benzerler benzerlerden hazzeder", veya "benzerler mutluluğu benzerlerde bulur" "ilkesini savunur". *Gaudet* Latincede memnuniyeti, mutluluğu, hatta esrimeyi ifade eden güçlü bir kelimedir. Rizal'in neden böyle bir anlatımı tercih ettiğini anlamak kolaydır. Sa-

14. José Rizal, *El Filibusterismo*, tıpkıbasım (Manila: National Historical Institute, 1991), s. 157b (arka sayfa); *-bus* sonradan en üste yazılmış ve *similia*'nın sonundaki *a* daha sonradan *s* üzerine yazılmışa benziyor. Yani, orijinali muhtemelen dilbilgisi bakımından doğru olan *similis simili* idi.

15. Oysa Rizal'in on altı yaşında ve hâlâ Ateneo'da öğrenci olduğu 1877-78 öğretim yılı hakkında yazan Felix Roxas oradaki delikanlıların Vergilius ve Fénélon'u okuduktan sonra Olimpos tanrı ve tanrıçaları hakkında bir oyun sahnelediklerini anlatır. Oyunu herhalde kendileri yazmışlardı, zira ne Vergilius ne de Fénélon oyun yazarıydı. (Cizvitler tarafından yetiştirilen ve Jansenizme karşı mücadelede onlarla ittifak yapan bu Fransız'ın, Ateneo'daki öğrencilere teolojik "roman"ı *Télémaque* vasıtasıyla ulaştığı neredeyse kesindir. 1880'lerde Madrid'de okuyan Filipino öğrencilerin dünyasında herkesin şaka yollu bir lakabı vardı, ciddi doktor adayı Isidro de Santos'un lakabı *el joven telémaco* [genç telemako] idi. Bkz. Nick Joaquín, *A Question of Heroes* [Manila: Anvil, 2005], s. 44.)

Kadın olsun erkek olsun oyundaki tüm rollerin genç erkekler tarafından oynandığını söylemeye gerek yok. Roxas, "Ergenlerden bekleneceği üzere aralarında tutkulu ilişkiler gelişmişti, ta ki muhtelif aşk mektuplarından biri muhatabına ulaşacakken Papazlar tarafından ele geçirilinceye değin," diyordu. Bkz. *The World of Felix Roxas*, çev. Ángel Estrada ve Vicente del Carmen (Manila: Filipiniana Book Guild, 1970), s. 330. Bu kitap Roxas'ın 1906-36 arasında *El Debate*'de İspanyolca yazdığı köşe yazılarının İngilizce çevirisidir. Filipin Milletinin Babası Rizal'in o zamandan kalma, Kleopatra rolüne kendini kaptırıp epey ateşli bakan, umuma pek ilan edilmemiş bir fotoğrafı da mevcut.

natsal açıdan bakacak olursak bu anlatım tarzı, *amor*'un (aşk) lafını bile etmeyen Tadeo karakterinin alaycılığına taban tabana zıttır. Kültürel ve ahlaki açıdan bakacak olursak bu, keşişlerin Filipinler'inde muhakkak skandal yaratırdı. Hem sonra, geç-sömürge Manilası'nda kamuya açık büyük etkinliklerde yakışıklı asker sevgilileriyle gösteriş yapan şöhretli erkekler gerçekten var mıydı? Pek olası görünmüyor.[15] (Öte yandan, sözü edilmeye değer daha eski bir kaynak, genç erkek fahişelerin gayet aleni bir biçimde icra-i sanat eylediklerini betimliyor.[16])

Diğer taraftan, Garcia, "La función" (Gösteri) başlıklı bir sonraki bölümde, vodvil gösterisini ve birkaç karakterin tepkilerini an-

16. Bu kaynak, beşinci bölümde göreceğimiz gibi, 1890'ların ortalarında Küba ve Filipinler'deki milliyetçi silahlı ayaklanmalar arasında önemli bir bağlantı olan heybetli Porto Rikolu devrimci ve "Antilli" milliyetçi Dr. Ramón Betances' tir. 1877'de küçük Danimarka sömürgesi Santo Tomás'daki (1917'de Virgin Adaları'nın bir parçası olarak Amerika Birleşik Devletleri'ne satıldı) İspanyol sömürge yetkililerinden geçici sığınma aldığı sırada Betances, New York'taki Kübalı ve Porto Rikolu sürgünlerin yayın organı olan *La Independencia* için hiciv niteliğinde, "La autonomía en Manila" başlıklı iki yazı yazdı, bunlar 29 Eylül ve 27 Ekim sayılarında yayımlandı. [Şu kaynaktan alındı: Haraldo Dilla ve Emilio Godínez, (haz.), *Ramón Emeterio Betances* (Havana: Casa de las Américas, 1983), s. 205-10. Yayıma hazırlayanlar özgün imlayı "modernize" etmişti.] Bu metinlerin ikincisinde o sıralarda yeni atanmış olan Filipinler Genel Komutanı (1877-80) Domingo Morriones hakkında aşağıdaki hakaretler bulunmaktadır: "Prenseslerin mali desteğini almazsa şaşarım. Prenseslerin Manila'daki evleri (genelevler) Küba'daki kölelik gibi 'başpiskoposluk tarafından onaylanmış İspanyol kurumları'dır. Aslında bu evlerde prenseslerden ziyade Çin İmparatorluğu'ndan gelen, on ila on altı yaşlarında, caddeler boyunca arabaların içinde kadınsı bir havayla ve kadın kıyafetleri ya da ona benzer şeyler içinde tavuskuşları gibi geçit resmi yapan ve onların peşine düşme pişkinliğini gösteren kadın veya erkek zavallıları evlerine getiren prensler bulunur. Prenseslerin evleri kent yönetimine yılda 4.000 peso ödüyor ki bu da Bay Başpiskopos'un bir başka türlü bu insan ticaretinin ortadan kaldırılmasına karşı çıkması için yeterli bir sebep. Öfkeli, reformcu bir avukat buna karşı çıktığında öfkesinin ve yapılmasını sağladığı reformların karşılığını Marianas'ta hapse atılarak ödedi. Aslında bu iş pek de ahım şahım para kazandırmıyor, o yüzden de Morriones'in prensesleri, tam tekmil papazlara devretmesi olmayacak şey değil, yakışır papazlara!"

Bu doğruysa –4.000 peso da az buz bir meblağ değil– Rizal orada on altı yaşında bir okul çocuğuyken bu Çinli fahişeler Manila'da caka satmaktaydı demektir. Büyük kentlerdeki ergen okul çocuklarının halini düşünecek olursak Rizal'in sınıf arkadaşlarının bu trafikten bihaber olması pek mümkün değildir. Manila belediye kayıtlarının incelenmesi, eğer hâlâ muhafaza ediliyorlarsa, zaruridir.

latan aynı ölçüde acayip bir pasaja değinmemiş. Kumpanya, *servantes, domestiques* ve *cochers** (hizmetçiler, orta hizmetçileri, arabacılar) tiplemeleriyle hizmetkârların semtindeki bir cümbüşü anlatan bir perde sahneler. Kadın oldukları kesin olan *servantes* muhtemelen mutfak personelidir; cinsiyetleri o kadar belirgin olmayan *domestiques* ise muhtemelen ev işlerini görür. Üçüncü grup, yani arabacılar, şüphesiz erkektir. Bununla birlikte tüm gruplar, sonuncusu gülünç erkek kıyafetleri içinde olmak üzere, aktrisler tarafından oynanır. Bölümün sonuna doğru adsız anlatıcı, seyirciler arasındaki güzel, fırsatçı *mestiza* Paulita Gómez'in, son sevgilisi öğrenci İsagani'yi izledikçe hissettiği kıskançlığı tarif eder.

Paulita, *cochers* denen bu kızlardan bazılarının İsagani'nin dikkatini nasıl cezbedebileceğini düşündükçe daha da kederlendi. *Cochers* sözcüğü ona manastır okulundaki kızların bir tür sevgiyi tarif etmek için kendi aralarında kullandığı kimi lakapları hatırlatmıştı.[17]

Bu eril ad, bir "binici" olmanın bariz cinsel anlamlarıyla birlikte, nasıl "bir tür sevgi"nin kastedildiğini belirtmektedir. Daha da ileri gidip işin içine belli bir cinsel-sosyolojik gerçekliğin dahil olduğu iddia edilebilir, çünkü bu Fransızca sözcüğün (sözünü sakınmayan) gençlik argosu olarak izah edilmesi anlatıcının tasarrufudur.

17. *El Filibusterismo* (1990), s. 173. İtalikler metnin orijinalinde vardır.

18. Açıklamanın bu kısmının Amerikan sömürgeciliğinin ve onun kurduğu eğitim sisteminin etkisinden kaynaklandığına şüphem yok. Boston ve Baltimore gibi yerlerden getirtilen laik ithal öğretmenler veya (sonraki) Katolik ruhbanlar, klasik edebiyat kültürüne tamamen yabancıydı. Ancak İspanyol Cizvitleri tarafından eğitilen Rizal'in kuşağından gençler klasik Latinceyi akıcı biçimde konuşacak şekilde eğitiliyorlardı. De Ocampo'nun listesi bunu gayet açıkça gösterir. Calamba kütüphanesinde şunlara rastlarız: Sezar, Cicero, Horatius, Livius, Lucretius, Ovidius, Plautus, Tacitus ve Thukydides. (Ayrıca Rizal yazışmalarında Aiskhylos, Plutarkhos, Sofokles ve Ksenophon'dan bahseder, sanırım hepsini çevirilerinden okumuş.) Özellikle klasik pagan Latin şiirinde, insan ya da ilah olsun erkekler arasındaki âşıkane ilişkilerin tasvirleri ya da bu ilişkilere yapılan atıflar bol miktarda mevcuttur. Horatius mizahi, Vergilius ise müşfik bir dille sevdikleri oğlanlar hakkında yazmıştır. Rizal Platon'dan bahsetmez ama *Şölen*'i hiç okumamış olduğunu düşünmek zordur. Papazlar bu Filipino gençlerin okuduklarına sansür uygulamış ya da uygulamaya çalışmışlarsa da tuhaf cinsel takıntılarıyla Hıristiyanlığın kesinlikle içinde olmadığı ziyadesiyle medeni bir kültürü hayal etmelerini engellemenin bir yolu yoktu. Amerikalıların gelişi bu büyülü antik dünyaya açılan kapıları kapattı. (Rizal'den sonra hiçbir Filipino yazar Efesli Di-

Bu pasajın tıpkıbasımda bulunmaması ilginçtir, demek ki Rizal bu kısmı son dakikada eklemiş. Peki niçin? Ne "homeopatist"in ne de "arabacılar"ın anlatıda önemli bir yeri vardır, zaten bir daha hiç zikredilmiyorlar. Sadece içinden öyle mi geldi? Mümkün görünmüyor. Bu pasajlar Filipino okurlar için mi eklendi? Olabilir, fakat bir Filipino yazarın bir kez daha laf arasında da olsa böyle imalı bir biçimde erkek ya da kadın eşcinselliğine atıfta bulunmasına değin bir asırdan uzun bir süre geçecekti.[18] Başka bir olasılık da bu pasajlarda Rizal'in Avrupalı okurlarını düşünmüş olmasıdır.[19]

Lá-Bas

Öyle veya böyle, Rizal'in homeopatiye değinmesi benim arızalı hafızamda bir tele dokundu. Eşcinsellik ve homeopatinin bir araya geldiği bir romanı hatırladım belli belirsiz – yarı Felemenk yarı Fransız yazar Joris-Karl Huysmans'ın (1848-1907) on altı yaşlarımdayken kısmen gizlice okuduğum acayip, skandal, avangard romanı *Á rebours* (Tersine). Hafızamın sadece yüzde elli oranında yanılmamış olduğu ortaya çıktı: kitapta eşcinsellik de homeopati de vardı, fakat oldukça alakasız bağlamlarda. Rizal ikisini ustaca bir araya mı getirmişti? Oysa Huysmans'ın adı ne De Ocampo'nun küçük kitabında ne de López Müzesi'nin kütüphane kartlarında geçiyordu (hoş, Pardo de Tavera'nın Fransız hayranı şahsi kütüphanesinde de geçmiyordu ya). Zaten 1884'te yayımlanmış olmasına rağ-

ana'nın "mebzul miktardaki memesi" gibi şakalar yapmayacaktı.) Cahil Kuzey Amerikalıların Rizal'den sonraki kuşaklara verdiği farkına varılmamış bir zarar da maalesef budur.

19. *Noli me tangere*'yi meydana getiren tüm sözcüklerin istatistiksel bir incelemesi olan "Forms of Consciousness in *Noli me tangere*," [*Philippine Studies*, 51:4 (2003), s. 505-29] adlı makalemde Rizal'in kısmen genel bir Avrupalı okur kitlesini de hedeflediğine dair güçlü argümanlar var. En bariz kanıt ise yoğun olarak kullanılan gündelik Tagalog dilindeki sözcüklerin İspanyolca açıklamalarıyla birlikte verilmesidir. Bu İspanyolca açıklamalar Tagalog dilini konuşan okurlar ya da doğrusu sömürgedeki kıdemli İspanyollar düşünülerek yazılmış olamaz, daha ziyade Filipinler hakkında pek bilgisi olmayan Avrupalılar düşünülerek yazılmış olmalıdır. Tagalog dilinde yazılmış kelimeler kısmen de bu okurları, yazarın adı İspanyolca olmasına rağmen aslında oralı olduğuna ikna etmek için eklenmiş gibidir.

Joris Karl Huysmans

men *Á rebours* ancak 1919'da, yani Rizal'in ölümünden uzun yıllar sonra İspanyolcaya (Vicente Blasco İbáñez'in önsözüyle) çevrilmişti.[20] İlk İngilizce tercümesi de hemen hemen aynı dönemde basılmıştı.[21] Yani Rizal *Á rebours*'u okuduysa orijinal Fransızcasından okumuş olsa gerekti. Belki de Huysmans ve Rizal'in yaklaşık

20. Huysmans'ın *Á rebours*'u Valencia'daki Prometeo yayıncıları tarafından *Al revés* adıyla basılmıştır (tarihsiz). [Bu kitap Türkçeye de çevrilmiştir. *Tersine*, çev. T. Yücel, İstanbul: YKY, 2003.]

21. *Á rebours* ilk olarak Mayıs 1884'te Paris'te Charpentier tarafından yayımlandı. Bkz. Robert Baldick'in *Against Nature* (Londra: Penguin Classics, 1959), s. 10, adlı kendi çevirisine yazdığı sunuş. Sanırım ilk İngilizce versiyon *Against the Grain* (New York: Lieber and Lewis, 1922). Bu versiyonda erotik pasajlar sansürlenmişti, üstelik orijinal metnin basım tarihini yanlış yazıp beş yıl kaydıran sözde radikal seksolog Havelock Ellis imzalı sahtekârca, cıvık bir sunuş içeriyordu. Daha sonraki baskılara sansürlenen kısımlar da eklendi.

yedi yıl arayla yazdıkları romanlarında homeopati ve eşcinselliği bir araya getirmeleri düpedüz tesadüftü. Fakat okumayı sürdürmek akla uygun görünüyordu.

Á rebours'un bir tek ana karakteri var, o da soğuk biri: zengin, kibar aristokrat Des Esseintes. Des Esseintes Fransa'nın Üçüncü Cumhuriyeti'nin hâkim büyük burjuvazisi, Katolik Kilisesi'nin yozlaşması, siyasetçilerin namussuzlukları, popüler kültürün bayağılığı vs. karşısında öyle dehşete düşmüştür ki tuhaf cinsel deneyimlere varan estetik fantaziler, avangard edebiyat, rokoko antika merakı ve ortaçağ Hıristiyan mistisizminden müteşekkil mahrem bir dünyaya kapatmıştır kendini. Artık *passé** (miyadını doldurmuş) olduğunu düşündüğü Doğa'yı dışarıda bırakmak üzere tasarlanmış garip, pahalı bir ev inşa eder bir de kendine. Hiç gerçek çiçek yoktur bu evde mesela, ama ender ve tuhaf mücevherlerden yapılmış yapma çiçekler vardır; bir de tümüyle değerli taşlarla süslenmiş kabuğunun ağırlığı altında yavaş yavaş ölmekte olan bir ev kaplumbağası. *El Filibusterismo*'nun ana karakteri Simoun'un eşsizliğini, servetini ve gücünü ender ve antik değerli taşların ticaretini yapması sayesinde edindiğini hatırlamamak elde değil. Bu da mı tesadüf?

Belki de. Ama çok daha güçlü benzerlikler de vardı. Des Esseintes'in avangard edebiyattaki tercihlerini ortaya döktüğü uzun bölümde, Huysmans'ın yakın arkadaşı Mallarmé'den özel bir övgüyle söz edilir; asilzadenin en sevdiği metinleri saydığı listede zikredilmek üzere de büyük şairin "Le Démon de l'analogie" (Analoji Şeytanı) adlı şiiri seçilmiştir.[22] Baudelaire'in "Le Démon de la perversite" çevirisinin ve Poe'nun da bahsi geçer.[23] Rizal'in Fransızcası özgün mensur şiirin üstesinden gelmeye yetmiyorduysa bile sırf *Á rebours*'da Mallarmé'nin şiirinin başlığını okuyarak kendi *Noli me tangere*'si için ilginç bir fikir edinmiş olamaz mı? Fakat Huysmans ve Rizal'in eserleri arasındaki en şaşırtıcı çakışmaların *Noli me tangere*'den ziyade *El Filibusterismo*'da olduğu meydana çıkmıştır. Bu çakışmalardan, her biri seksin farklı biçimlerini içeren yalnızca üç tanesine değineceğim.

22. Joris-Karl Huysmans, *Á rebours* (Paris: Fascquelles, tarihsiz, fakat yaklaşık olarak 1904), s. 244.

23. *A.g.y.*, s. 235.

Flaubert ve Geleceğin Katili

Birincisi *Á rebours*'da hemen hemen iktidarsız olan Des Esseintes' in genç bir vantrilok kadınla kısa süreli bir aşk yaşadığı sahnedir. Des Esseintes havaya girebilmek için iki heykel satın alır; biri bir aslan başı, keçi gövdesi ve yılan kuyruğunun birleşimi olan mitsel dişi canavar Kimera'nın çok renkli, topraktan yapılmış heykeli; diğeriyse yine canavarımsı ve yine dişi olan Sfenks'in siyah mermerden yapılmış heykeli. Bunlar sadece kömür ızgarasındaki közlerin loş kızıllığıyla aydınlanan yatak odasının en uzak köşesine konulmuştur. Vantrilok kadın önceden Des Esseintes tarafından çalıştırılmıştır. Yatakta ikisi birlikteyken kadın, bu iki heykeli seslendirir, seslendirdiği bu kasvetli konuşmada Flaubert'in *La Tentation de Saint Antoine*'ından da bir cümle geçmektedir: "Je cherche des parfums nouveaux, des fleurs plus larges, des plaisirs inéprouvés" (Yeni kokular, daha çok çiçek, denenmemiş zevkler arıyorum).[24] Bu noktada umulduğu ve planlandığı gibi Des Esseintes'in erkeklik gücü tekrar canlanır.

El Filibusterismo'nun –"Supercherías" (Dalavereler) adlı– fevkalade on sekizinci bölümünde Simoun, Hamlet'in üvey babasının suçlu vicdanını rahatsız etmek için oyuncuları kullanmasını hatırlatan bir sahnede yetenekli Amerikalı (*yanqui*) hokkabaz ve vantrilok Bay Leeds'i çalıştırır.[25] Bay Leeds antik Mısırlı bir erkeğin mumyalanmış kafasını, dalavereci rahiplerin bin yıl önce yaşattığı dehşet hakkında konuşturur – bu suçlar, şehvet düşkünü, insanların

24. Bkz. Gustave Flaubert, *La Tentation de Saint Antoine*, Paris: A. Quentin, 1885 (Türkçesi: *Ermiş Antonius ve Şeytan*, çev. S. Eyüboğlu, İstanbul: İş-Kültür, 2006); metin, yazarın *Oeuvres complétes*'inin beşinci cildidir. Ermiş Antonius'un son azaplarından biri de Nil nehri kıyısında konuşan iki mitsel yaratığın, Kimera ve Sfenks'in hayalini görmek olmuştur. Flaubert'in Sfenks'in erkek olduğunu sanması tuhaftır. Bu kelimenin Fransızcasının dilbilgisel olarak eril olmasındandır belki. Aktarılan cümle 254. sayfada Kimera tarafından söylenir.

25. Rizal, 26 Nisan 1884'te Madrid'de bir *Hamlet* gösterisi izlemişti. Güncesindeki o tarihe ait kayıtlar için bkz. *Diario en Madrid, 1 enero á 30 junio 1884, Diarios y memorias* içinde. *Escritos de José Rizal*, Tomo 1 (Manila: Comision del Centenario de José Rizal, 1961), s. 127.

işlediği suçları görmezden gelen Dominiken Papaz Salvi'nin bir zamanlar genç İbarra ve onun bahtsız aşkı Maria Clara'ya yaptıklarının tam anlamıyla aynısıdır. Gösteriye gelmesi sağlanan bu Dominiken şimdi batıl bir korku içinde baygınlık geçirmektedir. Tuhaf olan, Bay Leeds'in erkek olduğu kesin olan mumya başını *¡Esfinge!* (Sfenks!) sözcüğünü kullanarak konuşmaya çağırmasıdır.[26] Huysmans'ta tamamen cinsel-edebi olan şey, Rizal'de cinsiyetleri aşarak psiko-politik olana dönüştürülmektedir.

İkincisi Des Esseintes'in sokaktan bir delikanlıyı alıp çok pahalı bir geneleve getirdiği sahnedir.[27] Genelevde delikanlının tecrübeli ve karşı konulamaz Yahudi fahişe Vanda tarafından memnun edilmesi için gereken parayı öder. Genç adam sözde bekâretini kaybetmekle meşgulken, Des Esseintes çok iyi tanıdığı madamla laflar. Madam Laure şöyle der:

"Yani bu gece kendin için gelmedin ... bu bebeği nerden buldun tanrı aşkına?" "Sokaktan, canım, sokaktan." "Ama sarhoş değilsin, değil mi?" diye mırıldandı yaşlı kadın. Bir an düşündükten sonra anaç bir gülümsemeyle şöyle dedi: "Ah! Anladım, seni gidi çapkın, söyle hadi, hep böyle gençleri istersiniz." Des Esseintes omuz silkti. "Yanılıyorsun. Öyle bir şey değil," dedi ve devam etti, "işin aslı bir katil yetiştiriyorum."

Delikanlıya herhangi bir cinsel ilgi duymadığını söyledikten sonra planını anlatmaya koyulur. Yaklaşık altı hafta boyunca genç adamın Vanda'yla geçireceği saatlerin ücretini ödeyecek ve sonra kesecektir. O vakte kadar genç adam cinsel olarak bağımlı hale gelmiş olacak ve devam edebilmek için hırsızlığa, sonunda da cinayete yönelecektir. Des Esseintes'in nihai amacı, "un enemi de plus pour cette hideuse société qui nous rançonne" (bizi fidye için alıkoyan bu iğrenç topluma bir düşman daha kazandırmaktır). Oysa bu salt ahlaki/ahlakdışı ve estetik bir tavır alıştır. Yozlaşmış bir delikanlı daha, tek başına Fransa'da hiçbir şeyi değiştirmeyecektir.

Bununla birlikte *El Filibusterismo*'da Simoun'un projesi esasında her şeyi değiştirmek üzere planlanmıştır. Bunu, ölümü annesi-

26. Rizal, *El Filibusterismo*, s. 135. Yoksa Bay Leeds bir Flaubert hayranı mıydı?

27. *Á rebours*, s. 103-6, önsözünü Havelock Ellis'in yazdığı 1922 New York çevirisinde tamamen sansürlenen bu kısım altıncı bölümdedir.

nin delirmesine yol açan küçük kardeşinin ruhban sınıfından katili karşısında kendini aciz hisseden genç tıp öğrencisi Basilio'ya söyler:

Zalim bir düzenin kurbanı olarak, bir servet biriktirip planımı gerçekleştirmek için gece gündüz çalışarak dünyayı dolaştım. Şimdi bu düzeni yıkmak, yozlaşmasını hızlandırmak ve onu insafsızca yuvarlanacağı uçuruma itmek için geri döndüm – gözyaşı ve kanı sel gibi akıtmam gerekse de bunu yapacağım. Kendi kendini lanetlemiş bu zalim düzen öylece duruyor ve ben de onun uçurumun dibinde paramparça olduğunu görmeden ölmek istemiyorum.[28]

Bu arada "fidye isteyen" tüm bu sömürgeci düzeni daha da yozlaştırmak için büyük servetini kullanacaktır –servetiyle daha fazla açgözlülüğü, daha büyük hırsızlıkları, daha kötü mezalimleri ve daha ağır sömürüleri körükleyip felakete sebep olacaktır. Daha önce de belirtildiği gibi, nihai planı, Huysmansvari değerli taşlarla süslenmiş nar şeklindeki garip bir lambanın içine saklanmış koca bir nitrogliserin bombasını, Manila'daki üst düzey sömürge yöneticilerinin tamamının katılacağı bir düğünün ortasına yerleştirmektir. Bu esnada, Basilio'nun çok sevdiği nişanlısı Juli, zampara papaz Padre Camarro'ya boyun eğmemek için intihar etmiştir; şimdi bu genç adam "bu iğrenç sömürge toplumunun düşmanlarından biri olmaya" psikolojik olarak hazır hale gelmiştir. Simoun, Basilio'yu, "devrimi" desteklemeyen tüm yetişkin erkekleri acımasızca ortadan kaldıracak bir katliamın tertiplenmesine yardımcı olarak kişisel intikamını almaya çabucak ikna eder.[29] Bu estetik bir jest değil, siyasal bir projedir. 1880'ler ve 1890'ların, umutsuz ve umutlu anarşistler tarafından Avrupa ve ABD'de gerçekleştirilen sıradışı suikastların altın çağı olduğunu hatırlatmaktadır. Bunlar arasındaki bağlantılar daha sonraki bir bölümde ayrıntılı bir şekilde tartışılacaktır.

28. *El Filibusterismo*, s. 46.
29. *A.g.y.*, 30, 33 ve 35. bölümler.

Denenmemiş Zevkler

Son olarak *Á rebours*'da, kısaca aşağıdaki gibi anlatılan, Des Esseintes'in çekici bir delikanlıyı alıp onunla birkaç ay boyunca cinsel ilişkiye girdiği bir bölüm var:

> O günlerden sonra Des Esseintes bunu her düşündüğünde tüyleri ürperecekti; daha önce aklını böyle başından alan, böyle hükmedici bir esarete maruz kalmamıştı; böyle tehlikeler tecrübe etmemiş, ama böyle ıstıraplı tatminler de yaşamamıştı.[30]

Bu cümleleri bağlamdan bağımsız düşünmemek gerekir. Des Esseintes, Huysmans'ın kendisi gibi, uzun bir sevgililer silsilesi olan bir heteroseksüeldi. Bu delikanlıyla yaşadığı ilişki Flaubert'in bahsettiği *plaisirs inéprouvés*'nin (denenmemiş zevkler) bir parçası gibidir.

El Filibusterismo'da buna karşılık gelen bir kısım yoktur ve Simoun neredeyse aseksüel gibidir. Yine de bu pasaj zarif "homoepatist"le gözde öğrencisinin yarı sansürlenerek tasvir edildiği bağlamı akla getirebilir. *Á rebours*'da Des Esseintes'in avangard şiir zevkinin anlatıldığı kısım Mallarmé'yi yere göğe sığdıramamakla kalmaz, Paul Verlaine'i de (1842-96) metheder; bu romanın 1903'teki baskısına yazdığı önsözde Huysmans şöyle demiştir: "*Á rebours*'un ilk kez basıldığı yıla değin Arthur Rimbaud (1854-89) bütün şiirlerini yayımlamış olsaydı aynı coşku dolu övgüleri onun için de yazardım." Fakat Rimbaud'nun çığır açan *Les Illuminations*'u *Á rebours*'dan sadece iki yıl sonra, *Noli me tangere*'den hemen önce ve Rimbaud'nun şiiri bırakıp Avrupa'yı terk etmesinden epey sonra basılmıştı.[31]

30. *Á rebours*, s. 146-8, alıntılanan pasaj 147. sayfadadır.

31. Rimbaud'nun Avrupa'dan ayrılması, genellikle Aden'de esasen ticari temsilci olarak ve sonradan Harar'da hükümdar Menelik için silah kaçakçılığı yaparak geçirdiği on yılla ilişkilendirilir. Fakat aslında Avrupa dışına ilk yolculuğunu 1876'da yapmış, Felemenk sömürge ordusuna bağlı bir paralı asker olarak Hollanda sömürgelerine gitmişti. Sömürge rejiminin Aceh halkını zaptetmeye yönelik, otuz yıl sürecek bir mezalime dönüşecek seferberliğe üç yıl önce başladığının muhakkak farkındaydı. 20 Temmuz'da Aden'den Batavia'ya geçtiğinde orada, orta Java'ya gönderilmeden önce iki haftalık bir eğitim kampına katıldı. İki

Java'daki Semarang limanının güneyinde, Tuntang'da bulunan ve Rimbaud'nun 1876 Temmuzunda firar etmeden önce iki hafta görev yaptığı KNIL kışlası.

1870'lerde Verlaine ve Rimbaud "dile düşecek" kadar fırtınalı bir aşk yaşamışlardı; kimi şiirlerinde cinsel ilişkilerine bariz göndermeler vardır. Verlaine ile Huysmans'ın dostlukları ömür boyu sürdü; ayrıca avangard edebiyat çevrelerinde burjuva, resmi ve Katolik ahlak anlayışlarına itibar etmemek onur meselesiydi.[32] Ri-

hafta sonra firar etti, yetkili mercilerden, Avrupa'ya şeker taşıyan ve personel sıkıntısı çeken bir geminin İskoç kaptanıyla bir tür pazarlığa oturabilecek kadar uzaklaştı. Denizci kılığına girip, "Bay Holmes" olarak doksan günlük deniz yolculuğuna dayanıp Ümit Burnu üzerinden Cork'a geçti ve aralık ayı başlarında Fransa'ya ulaştı. O iki hafta boyunca görev yaptığı Tuntang'daki –Semarang limanının ardındaki serin tepelerdeki– kışla hâlâ sessiz sakin yerinde duruyor. Rimbaud Haziran 1879'da Aden'e geri döndü. (Bu bilgiler ve aşağıdaki referanslar için Joss Wibisono'ya teşekkürlerimi iletirim.) 1882 yazının başlarında yirmi yaşındaki Rizal'i Aden'den demir alıp Avrupa'ya gitmek üzere Kızıldeniz'e yönelen *D'jemnah*'ın güvertesinden yirmi sekiz yaşındaki Rimbaud'ya el sallarken hayal etmek hoş. Bkz. Graham Robb, *Rimbaud* (Londra: Picador, 2000), 25. bölüm; Wallace Fowlie, *Rimbaud: A Critical Study* (Chicago: University of Chicago Press, 1965), s. 51 ve devamı.

zal'in, aynı ölçüde sansasyonel olan *Á rebours* ve *Les Illuminations* arasındaki dönemde, 1885'in ikinci yarısında Paris'te olduğu ve daha sonraki sık ziyaretleri göz önüne alındığında, *El Filibusterismo*' daki erkek ve kadın eşcinsellikleri imalarının kısmen Rizal'in Paris kitap ve dergileri üzerindeki incelemelerinden kaynaklanmış olma ihtimali yüksektir. Dahası, on dokuzuncu yüzyıl Fransız edebiyatında, Balzac döneminden itibaren lezbiyen ilişkiler çok modaydı. Öyleyse bu pasajlar muhtemelen, Rizal'in Casanova'nın tabiriyle "la république mondiale des lettres"e (dünya edebiyatı cumhuriyetine) mensup olma isteğini simgeliyordu.

Son olarak, belki de Huysmans'ın *Á rebours*'dan önce *Types parisiens* (Parisli Tipler) başlığı altında –ilk edebiyat hocası Zola'nın tuttuğu daha ağırbaşlı yoldan giderek– Paris sosyetesi öyküleri yayımladığını belirtmekte fayda var. Bu çalışma, tarz olarak olmasa da isim olarak *El Filibusterismo*'daki "Tipos Manileños" (Manila Tipleri) adlı satirik bölüme tekabül eder. Rizal'in ikinci romanının, Huysmans'ın bir sonraki avangard büyük sürprizi, İspanyolcaya hoş bir biçimde *Allá* olarak tercüme edilen şeytani romanı *Là-bas* ile aynı yıl basılmış olması da hoştur.

Fransızca Lüksü

Huysmans'la ilgili kısmın sonuna geldik, fakat Mayıs 1884'te yayımlanan *Á rebours*'un özellikle Katolik ruhban sınıfını ve *bien-pensant* (sağgörülü) burjuva toplumunu öfkelendiren muazzam bir *succès de scandale* (skandallar koparan bir başarı) olduğunu belirtmek gerek.[33] Yirmi dört yaşındaki Rizal Paris'e bundan on dört ay sonra geldi ve Ocak 1886'da Almanya'ya geçene dek burada kaldı.

32. Sırası gelmişken, o günlerde bile Paris'te –Londra, Berlin ve Barcelona'da olduğu gibi– kadın ve erkek eşcinsellerin barları ve gezinti bölgelerinden oluşan örgütlü, teşkilatlı bir yeraltı dünyası vardı. Gezenti Huysmans bu dünyayı eşcinsel arkadaşı yazar Jean Lorrain'le birlikte birkaç sefer ziyaret etmişti. Bkz. Ellis Hanson, *Decadence and Catholicism* (Cambridge, MA: Harvard University Pres, 1997), "Huysmans Hystérique" adlı 2. bölüm, özellikle s. 149.

33. 1903'te yazdığı önsözde bizzat Huysmans kitabın "edebiyatın panayır yerine bir göktaşı gibi düştüğünü, hem hayret hem de öfke uyandırdığını" anımsatır. Harekete geçirdiği tüm o farklı ve çelişkili düşmanlıkları eğlenceli bir biçimde anlattığı kısımları 25. ve 26. sayfalardan okuyabilirsiniz.

Á rebours hâlâ kentteki edebi sohbetlerin konusuydu. Rizal'in daha sonradan ünlü olacak bir göz cerrahından ders almaktan başka Paris'te neler yaptığıyla ilgili pek bilgimiz yok. Fakat filolog Trinidad Pardo de Tavera'yla ve bu büyülü kentte daha uzun süre kalmış, Fransızcası daha akıcı olan ressam Juan Luna gibi yakın Filipino dostlarıyla birlikte yaşadığını biliyoruz.[34]

Rizal bir keresinde *Noli me tangere*'nin dörtte birini Paris'teyken yazdığını söylemişti.[35] Sonradan dünya okur kitlesine ulaşmak için ikinci romanını Fransızca yazmayı ciddi ciddi düşünmüştü. Máximo Viola Berlin'de Rizal'le sohbetlerinden birini hatıralarında şöyle anlatır:

> Bu gereksiz Fransızca lüksünün nedenini sorduğumda, artık amacının Fransızca yazmak olduğunu çünkü *Noli me tangere*'nin bir fiyasko olduğunu ve kendi yurttaşlarının kitabın hedeflerine cevap vermediğini söylemişti.[36]

Blumentritt, 4 Temmuz 1890 tarihli mektubunda Rizal'e şöyle yazmıştı: "Fransızca yazacağın kitabı merakla bekliyorum; çok büyük sansasyon yaratacağını seziyorum."[37] Nihayetinde *El Filibusterismo* tabii ki Fransızca değil İspanyolca yazıldı ve 1891'de Gent'te

34. Rizal'in Fransızca becerisinin hâlâ ciddi biçimde incelenmesi gerekmektedir. *Diario de viaje. De Calamba à Barcelona* (1882) adlı günlüğünde, gemide yazdığı 12 Mayıs tarihli satırlarda Walter Scott'un *Carlos el Temerario (Quentin Durward)* adlı kitabının Fransızcasını okumakta olduğunu yazmıştı. Scott'un kelime hazinesi zengin ve karmaşıktır, demek ki onu Fransızca okuyabilmek için konuşma veya yazma olmasa bile epey bir Fransızca okuma kabiliyeti gerekir. Bkz. Rizal, *Diarios y memorias* (25. dipnotta aktarılmıştı), s. 47. Fakat sekiz yıl sonra samimi arkadaşı Avusturyalı etnolog Ferdinand Blumentritt'e Brüksel'den yazdığı 28 Haziran 1890 tarihli mektupta çevresinde bulunan en iyi Fransızca öğretmeniyle Fransızca çalıştığını yazmıştı. Bkz. *Cartas entre Rizal y el Profesor Fernando Blumentritt, 1890-1896, Correspondencia epistolar* içinde (Manila: Comisión del Centenario de José Rizal, 1961), Tomo II, Libro 2, Parte 3, s. 668-71. Acaba sadece yazma ve konuşma mı çalışıyordu?

35. Léon Mª. Guerro, *The First Filipino, a Biography of José Rizal* (Manila: National Historical Institute, 1987), s. 121. Kitapta Rizal'in Paris'te geçirdiği döneme sadece iki sayfa ayrılmıştır. Bunun nedenlerinden biri Rizal'in yedi ayı aşkın bu süre boyunca ailesine bile pek az mektup yazmış olması olabilir.

36. Bkz. Viola, *Mis viajes con el Dr Rizal, Diarios y memorias* içinde, s. 316.

37. *Cartas entre Rizal y el Profesor Fernando Blumentritt, 1890-1896* içindeki mektuplardan biri, s. 677.

basıldı. Ondan üç yıl önce 1888'de Gent'e yaklaşık 65 km uzaktaki Ostend'de James Ensor, olağandışı önsezilerle dolu, anarşist-devrimci tablosu *İsa'nın Brüksel'e Girişi, 1889*'u tamamlamıştı ki bu tabloda keskin toplumsal eleştiri, karikatür, romantizm ve isyanın Rizali çok andıran bir karışımı görülür. Tesadüf olduğu kesin, ama hoş bir tesadüf.

İntikamı Yazmak

Büyük Felemenk yazar Eduard Douwes Dekker (müstear adı Multatuli) (1820-87) ve onun 1860'ta yayımlanıp 1860'lar ve 1870'lerde Almanca, Fransızca ve İngilizceye tercüme edilmiş, şok etkisi yaratan sömürgecilik karşıtı romanı *Max Havelaar* hakkında araştırma yaparken hayli ilginç bir şey fark ettim. Bu roman bir sömürgedeki gerçek yaşantılara dayanan ilk sömürgecilik karşıtı romanlardan biridir. Romanda, başka şeylerin yanı sıra, ezilen yerlileri savunan, derken yozlaşmış sömürge yönetimi bürokratlarıyla tekinsiz yerli önderlerin komplosu sonucunda siyasal ve mali hezimete uğrayan (*Noli me tangere*'deki İbarra gibi) genç, idealist bir kahraman anlatılır. Roman, Douwes Dekker'in, kendisini sömürgedeki memurluğundan atıp sefalet içinde yurda dönmek zorunda bırakan, üstelik Java köylülerini de zalimce sömürmeye devam eden güçlü düşmanlarına ateş püskürmesi olarak okunabilir.

Max Havelaar Rizal'in eline 1888 sonlarında Londra'dayken, epey iyi bir çeviri olan İngilizce çevirisiyle geçti muhtemelen. *Noli me tangere*'nin yayımlanmasının ve Douwes Dekker'in ölümünün hemen sonrasında bu kitabı okumaktaydı. Rizal 6 Aralık tarihli bir mektubunda, Blumentritt'e şöyle yazmış:

> Multatuli'nin kitabı olağanüstü heyecan verici, bir nüsha edinir edinmez sana göndereceğim. Şüphesiz, benim kitabımdan kat kat üstün. Yine de yazar Felemenk olduğundan eleştirileri benimkiler kadar sert değil. Fakat Java'daki Felemenk yaşantısının yalnızca bir yönünü açığa vuruyor olmasına karşın, kitap, benimkinden çok daha sanatkârane, çok daha zarif.[38]

38. *Cartas entre Rizal y el Profesor Fernando Blumentritt, 1888-1890* içindeki mektuplardan biri, *Correspondencia epistolar* içinde, Tomo II, Libro 2, Parte 2, s. 409.

Rizal, çeyrek yüzyıl arayla yazılmış olmalarına rağmen kendi romanı ile Douwes Dekker'inki arasındaki benzerlikleri görebilmişti demek ki. Genç Filipino'nun *Max Havelaar*'da sömürgeciliğe karşı siyasal ve kişisel intikam almak amacıyla nasıl güçlü bir roman yazılacağına dair bir model bulmuş olma ihtimali çok yüksektir. Bu iddiayı destekleyen malumatı *El Filibusterismo*'nun daha ayrıntılı biçimde irdelendiği bir sonraki bölümde ortaya koyacağız.[39]

Rodolphe'un Çocukları

Paul Vincent'in incelikli bir makalesi yalnızca *Max Havelaar, Noli me tangere* ve *El Filibusterismo* arasında açık karşılaştırmalar yapmakla kalmaz, ayrıca kendi dönemindeki Felemenk edebiyat dünyasını hor gören Douwes Dekker'in *Don Quixote* ve *Tristram Shandy*'ye büyük hayranlık duyduğuna ve esasen İngilizce yazanlardan Walter Scott, Fransızca yazanlardan da Victor Hugo, Dumas *père* ve Eugène Sue'den esinlendiğine de işaret eder. Vincent aynı zamanda Max Havelaar ve Crisóstomo İbarra karakterlerinin farklı hatlar izleyerek de olsa düpedüz Sue'nün (1804-59) 1844-45'te yazdığı, çok ses getirmiş romanı *Les Mystères de Paris*'nin kahramanı "sosyalist" aristokrat Rodolphe'un soyundan geldiğini öne sürmektedir. Rizal ve Douwes Dekker gibi Sue de başlarda bir dandy'ydi, fakat 1843 civarında gayretli (Proudhoncu) bir sosyalist olmasına ve Fransız emperyalistlerinin en büyüğü Louis Napoléon'un faal bir düşmanı haline gelmesine yol açan bir siyasal dönüşüm yaşamıştı.[41] Napoléon, Sue'yü sürgüne, sefalete, en sonunda da ölüme yolladığında Rizal'in doğmasına üç yıl vardı.

39. Göreceğimiz gibi 1889 ve 1891 arasında Rizal'in ailesi, sömürge rejimi ve Dominikenler arasındaki bir ittifak sonucunda mali olarak çökmüştü. Babası, ağabeyi Paciano, iki kız kardeşi ve onların kocaları takımadanın uzak taraflarına sürgün edilmişti.

40. Paul Vincent, "Multatuli en Rizal Nader Bekeken" (Multatuli ve José Rizal Hakkında Yeni Fikirler), *Over Multatuli*, 5 (1980), s. 58-67.

41. Sue'nün nüktedan, zekice ve sempatik bir biyografisi için bkz. Jean-Louis Bory, *Eugène Sue, le roi du roman populaire* (Paris: Hachette, 1962). 1300 küsur sayfalık kitabın iyi bir güncel baskısı 1989'da Paris'te Éditions Robert Laffont tarafından yayımlandı.

Sue tefrika roman buluşundan faydalanmış, bu alanda olağanüstü başarı göstermiştir; rakip günlük gazeteler romanları tefrika halinde yayımlıyor, bu da romancılar için muazzam pazarlar açıyordu. (Sue'nün kitapları süratle başlıca Avrupa dillerinin hepsine tercüme edilmişti.) Gazete yayıncıları yetenekli yazarları her yeni bölümde, beklenti uyandırarak, entrikalar, egzotik unsurlar, trajik ölümsüz aşklar, intikam sahneleri, mizahi anlar ve toplumun bütün katmanlarına dair panoramik görünümleri yaratarak okurların meraklarını en yüksek seviyede tutmaya teşvik ediyordu. Bu türden tefrika romanlar yazmak adsız, her şeyi bilen bir anlatıcı, zamandan zamana, mekândan mekâna hızlı, ani geçişler ve sıklıkla ahlaktan dem vuran popülist siyaset vasıtasıyla birçok olay örgüsünü bir arada devam ettirmek demekti.[42] (Bu tefrika romanların en çok Louis Napoléon döneminde yasaklandığını söylemeye gerek yok.) Sue'nün 1845-46 civarında yayımlanan ikinci büyük başarısı *Le Juif errant* (Seyyah Yahudi) özellikle ilgimi çekti, bu kitabın dağınık yapısını bir arada tutan unsur, dokunaçları ta Sibirya'ya, Kuzey Amerika'ya ve evet, Java'ya uzanan acımasız bir Cizvit çünkü.[43]

42. Bkz. Charles Bernheimer, *Figures of Ill Repute: Representing Prostitution in Nineteenth Century France* (Cambridge, MA: Harvard University Pres, 1989), s. 47; Paolo Tortonese, "La Morale e la favola: Lettura dei *Misteri di Parigi* como prototipo del roman-feuilleton" (fotokopi, tarihsiz). (Bana bu metnin bir kopyasını veren Franco Moretti'ye teşekkür ederim.) Bu işe öncülük eden editör, 1836'da Balzac'ın *La vieille fille*'ini yeni kurduğu *La Presse* gazetesinde tefrika eden Émile de Girardin'di.

43. Benim elimdeki metin 1500 sayfayı geçen, Londra ve New York'ta George Routledge and Sons tarafından basılmış üç ciltlik 1889 İngilizce çevirisi. Bu baskıda on dokuzuncu yüzyıl tarzında müthiş illüstrasyonlar var. Cizvit'in ajanları arasında hem karanlık bir Felemenk sömürge tüccarı hem de Hindistan'dan kaçmış, adam öldürmekte usta bir Thug var. (Doğu Hindistan Şirketi Genel Valisi William Bentinck 1831'de, yani *Le Juif errant*'ın tefrika edilmeye başlamasından on yıldan fazla bir süre önce, kurbanlarını hep boğarak öldüren profesyonel hırsızlar ve katiller tabakası Thuglara karşı bir yok etme seferberliği başlatmıştı.) Fakat Proudhoncu sosyalistin, Doğu Hindistan'daki Felemenk yönetimiyle alıp veremediği yoktu.

Rizal, Dumas ve Horatius'un kitaplarını 2.50 pesetaya aldığı halde bu hacimli eserin İspanyolca çevirisini 10 pesetaya aldığını belirtir. Bkz. *Diario de Madrid, Diarios y memorias* içinde, s. 114, 6 Ocak 1884 tarihli kayıt. 25 Ocak'ta kitabı henüz bitirdiğini belirtir ve şu özlü yorumu yapar: "Bu roman, bana son derece bilinçli bir şekilde kurgulanmış, yetenek ve planlamanın eşsiz bir ürünü gibi gelen

Java'yı hayal eden Le Juif Errant [*Seyyah Yahudi*], *taşbaskısı resim.*

Bu yapısal ve tematik unsurların neredeyse hepsi Rizal'in iki romanında da vardır, gerçi ikisi de tefrika edilmemiştir. Ancak kütüphanesinde Sue'nün eserlerinin diğer tüm yazarların eserlerinden epey fazla olduğunu, tam on tane Sue kitabı bulunduğunu da hatırlatmak gerekir. Ama tabii bu, selefini zekice eleştirmediği anlamına da gelmiyor.

Başka bir tefrika roman ustası da Dumas *père* (1803-70) idi ve onun *Monte Kristo Kontu* –düşmanlarının komploları yüzünden

romanlardan biri. LAMARTINE'nin tatlı dili gibi yüreğe hitap etmiyor. Kendini dayatıyor, hükmediyor, şaşırtıyor, boyun eğdiriyor ama [beni] ağlatmıyor. Bunun nedeni artık yüreğimin katılaşmış olması mıdır bilmiyorum". *A.g.y.*, s. 118.

mahvolup yıllarca hapiste yatan ve intikam almak için Monte Kristo Kontu adıyla yeniden ortaya çıkan Edmond Dantès'nin hikâyesi– İbarra ve Simoun'un bir kişide birleşmiş halidir sanki. Tesadüf mü? Hiç sanmam. 1878'de on altı yaşındayken P. Jacinto adıyla yazdığı *Memorias de un estudiante de Manila* başlıklı anılarında Rizal, on iki yaşındayken *El Conde de Montecristo*'yu "sağlam diyaloglarının tadını çıkararak, cazibesinden keyif alarak, kahramanı ve intikamlarını adım adım izleyerek" okumuş olduğunu anımsar.[44] Ne var ki Sue de Dumas da sömürgecilik ve emperyalizmin yarattığı tahribatlarla pek alakalı değildi ve karakterlerinin intikamları da temelde kişisel ve Rizal'in karakterlerininki gibi sömürgeye değil sömüren ülkelere özgüydü.

Kahkaha ve İntihar

Peki ya "İspanya Ana"? Daha önce bu bölümde Rizal'in şahsi kütüphanesinde *Don Quixote* hariç İspanyolca roman olmayışına ve filolog arkadaşı Pardo de Tavera'nın kütüphanesinde İspanyolca romanların yoğun varlığına dikkat çekmiştik. Bunun açıklaması kısmen birinin diğerinden daha uzun yaşamış olmasıdır. Pardo'nun kitaplığındaki eserlerinin çokluğu dikkat çeken Blasco İbáñez (d. 1867) ve Pío Baroja (d. 1872) Rizal'in kuşağındandı, fakat Rizal'in ölümünün çok sonrasına değin meşhur olmamışlardı. Pardo ise dostundan otuz yıl daha uzun yaşadı. Ama böyle bir açıklama, sık sık ülkenin Cervantes'ten sonra en büyük romancısı olduğu söylenen, İspanyol Balzac'ı denilen Benito Pérez Galdós (1843-1920) örneğinde geçerli değildir. Rizal'in kütüphanesi için Sue ne idiyse Pardo'nun kütüphanesi için de Galdós oydu. Rizal'in Galdós'un devasa roman külliyatından tek bir şey bile okumamış olması mümkün müdür? Ciltler dolusu yazılarında yaşlı adamın adını asla telaffuz etmediği kesindir. Bununla birlikte pek çok edebiyat araştırmacısı *Noli me tangere* ile Galdós'un 1876'da, Filipinomuz on dört yaşındayken yayımlanan *Doña Perfecta*'sı arasındaki tematik benzerliklere işaret etmiştir. Galdós'un standartlarına göre kısa bir roman olan *Doña Perfecta*, arkasına kiliseyi alan ve kitapla aynı adı taşı-

44. *A.g.y.*, s. 13.

yan halasının dini fanatizmi yüzünden mahvolan, siyasete aklı ermeyen liberal bir mühendisi anlatır. *Noli me tangere* her bakımdan çok daha üstündür. Buna rağmen Rizal'in kafasındaki "sömürgecilik karşıtı" projenin, kısmen, ülkesini sömüren ülkenin en ünlü romancısını kendi sahasında yenmekten ve böyle bir derdi olduğunu da asla alenen kabullenmemekten ibaret olduğu spekülasyonunda bulunmak çok da uçuk olmaz. Bir liberal olduğu halde Galdós'un İspanyol emperyalizmi hakkında hiçbir şey söylememiş olması bu tezi çok daha güçlü hale getirebilir. Bu yüzden sömürgecilik karşıtı bir Filipino olan Rizal'in de Galdós hakkında söyleyecek hiçbir şeyi yoktu.[45]

Ne var ki şimdi de Rizal'in bastıramadığı kahkahasını duyarız, bu kahkaha sömürgecilik karşıtı edebiyatta son derece ender rastlanan bir şeydir. Salt keskin nüktelerle, iğneleyici çıkışlarla ilgili bir mesele değildir bu, iki romana da okuru çok defa kıkır kıkır güldürecek kadar yayılmış olan bu kahkahanın kökleri Hugo, Dumas, Sue veya Galdós'da bulunamaz, çünkü hiçbirinin gülmekle pek arası yoktu. Douwes Dekker gülmekten öldürecek kadar eğlenceli olabilir; fakat Rizal onu ancak *Noli me tangere* yayımlandıktan sonra okumuştu. Rizal sömürgeciliğin kendi zavallı komedisine gülmektedir kısmen de. Yirmi beş yaşındaki Filipino *Noli me tangere*'nin sonsözünde söyle yazmıştı:

> Karakterlerimizin pek çoğu hâlâ hayatta olduğundan ve ötekiler de gözden kaybolduğundan gerçek bir sonsöz mümkün değildir. Halkımızın iyiliği için Padre Salví'den başlayıp Doña Victorina ile bitirerek bütün önemli kişilerimizi memnuniyetle öldürürdük öldürmesine, ama bu mümkün değil... bırakın yaşasınlar! Nasılsa onları biz değil, ülke beslemek zorunda kalacak...[46]

45. 1884-85 arasında Leopoldo Alas (takma adı Clarín) –Rizal'den dokuz yaş büyüktü– taşradaki bir İspanyol katedral kasabasındaki toplumsal yaşama dair, ruhban sınıfına şiddetli karşıtlığı aşikâr ve zekice bir inceleme mahiyetindeki en önemli romanı *La Regenta*'yı ([Lady] Regent) yayımladı. Kitap, ruhban sınıfında ve sağgörülü çevrelerde öfkeli ulumalara neden oldu. Rizal, Fransa ve Almanya'ya gitmek üzere, okumakta olduğu Madrid'den 1885 yazının sonlarında ayrıldı, demek ki okuyacak zaman bulamamış olsa dahi bu romanı muhakkak biliyordu. Fakat yazılarında hiç söz etmemiştir. Galdós örneğinde olduğu gibi bu sükûnet kasıtlı olabilir; ama *La Regenta* Pardo de Tavera'nın kütüphanesinde de yoktu ki bu daha manidar bir ipucu olabilir.

Daha önce başka bir yerde de söylediğim gibi yazarın okurla, karakterlerle ve "gerçeklik"le böyle oynaması olan on dokuzuncu yüzyıldaki ciddi Avrupa romanlarının çoğunun ayırt edici niteliklerine epey aykırıdır, fakat insana hemen Machado de Assis'in sadece beş yıl daha önce yayımlanan *Memorias póstumas de Blas Cubas*'ını hatırlatır. Roman Brezilyalıya olduğu gibi Filipinoya da ... allá'dan gelmişti. Tıpkı Debussy'nin Javalıların gamelan müziğiyle yaptığı gibi, onunla oynamanın mümkün olduğu mucizevi bir ithaldi bu.

Aynı zamanda Rizal'in Cervantes'ten sonra en tutkun olduğu İspanyol yazarın 1809'da doğan ve yirmi sekiz yıl sonra kendini öldüren Mariano José de Larra olduğu bilinmektedir.[47] Fransız hayranı, liberal-radikal yazar kısa hayatı boyunca gazetecilikle roman arasındaki bulanık çizgide ileri geri gidip geldi; siyasetse hep vardı. Her şey taklit edilebilir ama uzun mesafeden değil. Larra'nın insafsız gerici VII. Ferdinand'ın yönetimi altındaki Madrid toplumunun her tabakasını, her birinin acımasız taklitleri de dahil olmak üzere eğlenceli ve dikkatli bir biçimde tasvir edişi, Rizal'e Manila'nın çürük sömürge toplumu karşısında nelere öykünüp nerelerde öteye geçebileceğini göstermiş olmalıdır.

İşbirliği ve Rekabet

İsabelo de los Reyes ve Rizal'in eserleri arasındaki temel fark tam da benimsedikleri türlerde yatar. İsabelo'nun bağlı bulunduğu küre-

46. *Noli me tangere*, s. 350.

47. Yakın arkadaşı Mariano Ponce'ye 16 Haziran 1888'de Londra'dan yazdığı bir mektupta Rizal, Larra'yı "Yüzyılımızın en iyi İspanyol nesir yazarı" olarak tarif etmektedir. 30 Nisan'da San Francisco'dan gönderdiği daha önceki bir mektubunda Ponce'den Larra'nın bütün eserlerini alıp Londra'ya kendisine postalamasını istemiş, fakat yalnızca seçilmiş eserleri eline geçmişti. 16 Haziran tarihli mektubunda bu konuyu şöyle diyerek sürdürmüştü: "büyük yazarlar söz konusu olduğunda seçmelerdense bütün eserlerini tercih etme huyum var, senden bana bütün eserlerini göndermeni rica ediyorum... Yine de bu elimdeki cildi çeşitli baskılar arasında kıyaslamalar yapabilmek için büyük zevkle saklayacağım. Sebebi... büyük adamlara dair her şeyi incelenmeye değer bulmam ve hangisinin daha iyi hangisinin daha kötü olduğunu tespit etmenin kesinlikle çok zor olmasıdır". *Epistolario Rizalino*, cilt 2, 1887-1890 (Manila: Bureau of Printing, 1931), s. 7-8, 12-14.

sel etnoloji ve folklor incelemeleri dünyasında temel normlar meslekidir ve işbirliğine dayalıdır. Rekabet, tamamen dışlanmış olmamakla birlikte, tüm katılımcıların yaptıkları işi her birinin kendi katkısını sunabileceği dünya çapında bir müessese olarak görmelerinin yanında ikinci planda kalmaktadır. İsabelo, başyapıtını İspanya'daki etnolog meslektaşlarına ithaf etmekte, dipnotlarında İngiliz, Portekizli, İtalyan ve İspanyol folklorculardan cömertçe alıntılar yapmakta bir tuhaflık olmadığını düşünüyordu. Onun Avrupa'yla ilişkisinin incelenmesinde anahtar sözcüğün "meslektaş" olduğu söylenebilir.

Ne var ki romancıların meslektaşları yoktur ve roman türünün temel normları, özgünlük bakımından olsun piyasadaki popülerliği bakımından olsun son derece rekabetçidir. *Noli me tangere*'nin altmış dört bölümünün yaklaşık beşte biri epigraflarla başlar, bunlara gölge dipnotlar da diyebiliriz pekâlâ. Fakat bunların hepsi şair, oyun yazarı ve filozoflardan, İncil'den, atasözlerinin uçsuz bucaksız, anlaşılmaz dünyasından alınmıştır; İspanyolca, İtalyanca, Latince ve hatta İbraniceden aktarılmışlardır. Tek bir tanesi bile bir romancıdan alıntı değildir. Yine de yazarın Sue ve Larra'ya, Dumas ve Douwes Dekker'e, Galdós ve Poe'ya, Huysmans ve Cervantes'e –ve şüphesiz başka romancılara da– ikircikli de olsa borçlu olduğundan kuşku duyulamaz. Rizal'in özgünlüğü, okuduklarının yerlerini değiştirme, birleştirme ve dönüştürme tarzında saklıdır.[48] Bu bölümdeki analiz doğruysa Poe-Baudelaire-Mallarmé'nin cin-şey-

48. Tam bu noktada Rizal'in 8 Kasım 1888'de Londra'dan Blumentritt'e yazdığı bir şeyi ortaya getirmek yerinde olacak. Dostuna Filipinler'deki sorunun gerçekte kitaplardan mahrum olmak olmadığını söylemişti. Kitapçılar iyi iş yapıyordu aslında. Nüfusu beş-altı bin arasında küçük bir şehir olan Calamba'da dahi altı küçük kütüphane, kendi ailesinin kitaplığındaysa binden fazla kitap vardı. "Fakat sattıkları kitapların çoğu dini ve bayıltıcı. Pek çok kişinin küçük kütüphaneleri var, büyük değil zira kitaplar çok pahalı. İnsanlar Cantú (o zamanın ünlü İtalyan dünya tarihi yazarı), Laurent (muhtemelen büyük Fransız kimyager Auguste Laurent), Dumas, Sue, Victor Hugo, (hukuk âlimi) Esrich, Schiller ve başka birçoklarını okuyor". Bkz. *Cartas entre Rizal y el Profesor Fernando Blumentritt, 1888-1890, Correspondencia epistolar* içinde, Tomo II, Libro 2, Parte 2, s. 374-80. Başka bir uluslararası noktaya değinmek gerek. Bin kitaplık aile kütüphanesini oluşturanların Rizal'in anne babası olduğu açıktır. Rizal'in Paris'teki ilk seyahati sırasında 21 Haziran-2 Ağustos 1883 tarihleri arasında yazdığı dört mektuptan ailenin genel kültürü hakkında bir fikir edinebiliriz. Nôtre-Dame'a gittiğini ve Victor Hu-

tanının Rizal'in romanlarında sömürgeleştirilen entelektüele musallat olan *demonio de los comparaciones* (kıyaslar şeytanı) haline geldiği; Dumas'nın "sağlam diyalogları"nın özgürlüğe uzanan yollar hakkında yapılması zorunlu tartışmalar olarak yeniden kurulduğu; Sue'nün Paris'in toplumsal yapısına dair çizdiği panoramanın, sömürge toplumunun hastalıklarının özet niteliğindeki teşhisi biçiminde yeniden şekillendiği vs. söylenebilir. Yine de Rizal'in yaratıcılığını en iyi gösteren şey Huysmans'ın avangard estetiğini ödünç alıp radikal bir biçimde dönüştürerek müstakbel sömürge karşıtı Filipino milliyetçilerin siyasal tahayyülünü canlandıracak hale sokmuş olmasıdır.

go'nun aynı adlı romanını hatırladığından bahseder. Palais Lüksemburg'daki Titian, Raphael ve Vincileri sever. Rousseau ve Voltaire'in Panthéon'daki mezarlarını ziyaret eder. Louvre'u dolaşırken, laf arasında, bir bölümünün 1871'de Komün tarafından yakıldığını söyleyip geçer; Milo Venüs'ünün yanı sıra Titian, Corregio, Ruisdael, Rubens, Murillo, Velasquez, Rivera, Van Dyke, Raphael ve Vincilere hayran kalır. Hatta Hugo, "Alphonso" Daudet, "Emilio" Zola, Arabi (Paşa), Bismarck, Garibaldi ve Çar II. ve III. "Alejandro"'nun balmumu heykellerini görmek için Musée de Grevin'e de gider. Çarpıcı olan bu isimlerden hiçbirini açıklamaması ve kesinlikle öyle bir ihtiyaç duymamasıdır. Anne babası zaten bütün bunlara tamamıyla aşinadır. Bkz. *Cartas á sus padres y hermanos*, 25. dipnotta aktarılan *Esritos de José Rizal* içinde Tomo I, s. 90-106.

3

Bismarck ve Nobel'in Dünya Üzerine Düşen Gölgeleri

RİZAL *EL FİLİBUSTERİSMO* yayımlandığında (1891), yaklaşık on yıldır Avrupa'da bulunmaktaydı ve biraz İngilizcenin yanı sıra kıtanın iki önemli dilini –Almanca ve Fransızca– öğrenmişti. Ayrıca Paris, Londra ve Berlin'de uzun süre yaşamıştı. İkinci büyük romanının altbaşlığını ilerde göreceğimiz gibi, yerinde bir siyasal sebepten dolayı *novela filipina* (Filipin romanı) koymuştu. Fakat başka bir açıdan bakıldığında, *filipina* olan *Noli me tangere*'dir; *El Filibusterismo* ise pekâlâ *novela mundial* (dünya romanı) olarak adlandırılabilir. *Noli me tangere*'nin hiçbir karakteri sömürge halklarından da sömürgecilerden de değildir; oysa Güney Amerika'da uzun süre kaldığından İspanyolcayı çok iyi konuştuğu söylenen, *verdadero yanqui* (gerçek yankee/Kuzey Amerikalı) Bay Leeds'in yanı sıra Manila'daki Fransız vodvil kumpanyasının *El Filibusterismo*'daki yerine zaten değinmiştik. Ana karakterlerden biri kendi *nación*'u için bir konsolosluk kurmayı planlayan çok zengin "Çinli" Quiroga'dır. Dahası kitap, Arap ve Portekizlilerin, Kanton ve İstanbul'un yanı sıra Mısır, Polonya, Peru, Almanya, Rusya, Küba, İran, Karolin Adaları, Seylan, Moloka Adaları, Libya, Fransa, Çin ve Japonya'ya yapılan nedensel atıflarla doludur.

Yine de pek çok dile çevrilen ve Filipinler'de geniş çapta bilinip sevilen *Noli me tangere* ile kıyaslandığında *El Filibusterismo* pek önemsenmemiştir. Bu ihmal bir düzeyde kolay anlaşılabilir. *Noli me tangere*'de en azından bir, hatta belki de üç kahraman olduğu halde bu romanda hiç yoktur. Kadınların merkezi bir rolü yoktur, karakterleri nadiren, o da kaba çizgilerle tasvir edip geçilir

Noli me tangere'deyse en güçlü biçimde tasarlanmış şahsiyetlerden üçü Rizal'in tabiriyle "cins-i lâtif"e mensuptur. *El Filibusterismo*'nun ana olay örgüsü ve ikincil olayları başarısızlık, yenilgi ve ölüm öyküleridir. Ahlaki tavır daha karanlık, siyaset daha merkezi bir konumda, üslupsa alaycıdır. Şöyle diyebiliriz pekâlâ: Filipin Milletinin Babası tarafından yazılmamış olsaydı, bu kitap bugüne kadar bırakın başka yerleri Filipinler'de bile pek az kişi tarafından okunmuş olurdu. Yine de pek çok açıdan sarsıcı bir eserdir. Filipino entelektüeller ve akademisyenler için bir bilmece olagelmiştir, en başta da kitabın görünürde, 1880'ler Filipin sömürge toplumu hakkında bilinenlerle hiç alakası olmaması canlarını sıktığı için. Bu yüzden de kitabı "ahlaki açıdan", yazarın sömürgecilik karşıtı devrim ve siyasal şiddet karşısında kendi hayatında takındığı ikircikli tavır (bu konuya daha sonra değineceğiz) açısından çözümleme eğilimi ağır bastı. Fakat metnin yerel olduğu kadar küresel de olduğunu göz önünde bulundurursak bu güçlüklerin en azından birkaçı hafifletilebilir.

Böyle çok-merkezli bir perspektif oluşturmak için anlatım tekniğinin montaj olması zorunludur. Araştırmacı işe, genç Rizal'in 1882'de Avrupa'ya gidişine kadarki politik deneyimleriyle başlamalıdır. Peki ya sonrası? Sonrasında kesişen üç "dünya"yı ele almak gerek. Salt zamansal açıdan bakıldığında bu dünyaların birincisi, 1860-90'ların, Bismarck'ın hâkimiyeti altındaki devletlerarası dünya-sistemidir. 1866'da Königgrätz'da Avusturya-Macaristan'a, 1870'te Sedan'da Fransa'ya karşı ezici askeri zaferler kazanan Bismarck, ülkesi Prusya'yı kıta Avrupası'nın hâkimi yapıp Alman imparatorluğunu kurmakla kalmadı; Fransa'da monarşiye son verdi, papalığın dünyevi gücünü kırdı ve ülkesini Afrika, Asya ve Okyanusya'da, geç de olsa sürece dahil olan bir emperyalist haline getirdi. Rizal'in *Noli me tangere*'si bu dünya hâkiminin en nihayet iktidardan düşmesinden yalnızca üç yıl önce Berlin'de yayımlanmıştı. Aynı zamanda Avrupa'daki bu devletlerarası sistemin çeperinde Tokugawa dönemini bitiren Japonya ve İç Savaş'tan çıkan Amerika, farklı istikametlerden Avrupa'nın dünya hâkimiyetini yıkmaya hazırlanmaktaydı.

İkincisi, küresel solun dünyasıydı. Kısmen Bismarck sayesinde, 1871 yılında bir daha asla cereyan etmeyen bir şeye tanık olun-

Üç Dünya 1: Akdeniz

du – "dünya medeniyetinin (o zamanki) simgesel başkenti" halkın eline geçti. Paris Komünü'nün yansımaları gezegenin dört bir yanına yayıldı. Komüncülerden Bismarck'tan korktuğundan çok daha fazla korkan Fransız hükümetinin Paris Komünü'nü vahşi bir biçimde bastırması, ardından Marx'ın ölümü uluslararası anarşizmin yükselişinin önünü açtı, böylece uluslararası anarşizm yüzyılın sonuna değin endüstriyel kapitalizme, otokrasiye, latifundizm* ve emperyalizme karşı küresel muhalefetin başlıca aracı oldu. İsveçli iş ve bilim adamı Alfred Nobel de, ezilen sınıfların faal kadrolarının dünyanın hemen her yerinde kolayca erişebileceği ilk kitle imha silahını icat ederek farkında olmadan bu yükselişe önemli bir katkıda bulunmuştu.

Üçüncüsü, Rizal'in içine doğduğu, zayıflayan İspanyol imparatorluğundan geriye kalan dar dünyaydı. İmparatorluğun merkezi, hanedanlar arası iç savaş, farklı etnik grupların yaşadığı bölgeler arasındaki vahşi rekabet, sınıf çatışmaları ve türlü ideolojik kavgalar yüzünden harabeye dönmüştü. Karayipler'den Kuzey Afrika'ya, oradan da Pasifik kıyılarına uzanan uzak sömürgelerdeyse Küba' daki hareketin başı çektiği sömürgecilik karşıtı hareketlerin hem şiddeti hem de toplumsal desteği gittikçe artıyordu. Aynı zamanda bu hareketler birbirleriyle ciddi biçimde temas kurmaya da başlamışlardı.

Bu bölüm, nihai amacına, yani *El Filibusterismo*'nun siyasal analizine doğru ilerledikçe bu dünyaların iç içe geçmişliği daha girift bir hal alacak ve –okurun sabrını sınamak pahasına– İspanya, Fransa, İtalya, Rusya, Karayipler, Amerika Birleşik Devletleri ve Filipinler'i enine kesen bir incelemeyi gerektirecektir.

Avrupa'ya Geçiş

1883'te İspanya'da, peş peşe iki iç savaşa yol açan ve yüzyılın sonuna dek ülkeyi tedirgin eden bir hanedan krizi baş gösterdi. O yıl, Napoléon tarafından tahttan indirilip hapsedilen, fakat 1815'ten sonra Kutsal Olmayan İttifak tarafından yeniden başa geçirilen gad-

* Geniş tarım alanlarının ilkel yöntemlerle, köle emeğiyle ve düşük verimle işletildiği tarımsal ekonomi. (ç.n.)

dar ve gerici kral VII. Fernando, tacını tek çocuğu olan üç yaşındaki İnfanta İsabel'e bırakarak öldü; çocuğun İtalyan annesi Naip oldu ve krallığa vekâlet etmeye başladı. Ancak, Fernando'nun küçük kardeşi Carlos, kadınların hükümdar olmasını yasaklayan Salic kanununun 1830'da ilga edilmesinin kendisini verasetten mahrum etmek için tertiplenmiş bir hile olduğunu iddia ederek tahtın bu şekilde el değiştirmesine itiraz etti. Aşırı muhafazakâr Kuzey'de (Navarre, Aragon, Bask Ülkesi) bir ordu toplayıp sonraki yedi yıl boyunca sürecek ve ancak huzursuz bir ateşkes anlaşmasıyla sona erecek bir savaş açtı. Naip ve çevresi hem siyasal hem de mali gerekçelerle, destek almak için liberallere yöneldi ve ileride göreceğimiz gibi çok geniş kapsamlı sonuçları olan bir kanun yoluyla güçlü ruhban sınıfının tüm mal varlığı istimlak edildi. İsabel on altı yaşındayken "efemine" Cádiz Dükü'yle evlendirildi ve çok geçmeden mutluluğu başka yerlerde bulmaya alıştı. Reşit olduktan sonra annesinin politikalarından uzaklaşıp bağnazlık derecesinde muhafazakâr kimi din adamlarının etkisi altına girdi ve gittikçe yozlaşıp çöküşe doğru giden bir rejimi yönetti.

Eylül 1868'de rejimin kesin olarak çökmesinden önceki son aylarda Kraliçe İsabel birtakım cumhuriyetçi hasımlarının Filipinler'e sürülmesini emretti, Manila Körfezi'ndeki müstahkem Corregidor adasında hapsedileceklerdi. İsabel'in tahttan indirilip Fransa'ya sürgün edilmesini izleyen coşkulu günlerde, içlerinde Joaquín Pardo de Tavera, Antonio María Regidor ve José María Basa'nın da –son ikisi ileride Rizal'in iyi dostları olacaktı– bulunduğu bazı hali vakti yerinde, serbest fikirli Manilalı kreol ve mestizolar mağdur tutuklular adına bir imza kampanyası düzenledi.[1] Haziran 1869'da Genel Komutanlık görevini devralan zengin ve liberal Endülüslü General Carlos María de la Torre, kreol ve mestizoları sarayına "Özgürlük"e içmeye davet edip Manila sokaklarında günlük giysileriyle dolaşarak Yarımada'daki sömürge seçkinlerinin birçoğunu dehşete düşürdü. Basına uygulanan sansürü kaldırıp ifade ve toplanma özgürlüğünü teşvik etti; kırbaçlamanın orduda ceza olarak kullanılmasına son verdi; Manila yakınlarındaki Cavite eyaletinde-

1. William Henry Scott, *The Unión Obrera Democrática: First Filipino Trade Union* (Quenzon City: New Day, 1992), s. 6-7.

ki bir köylü isyanını isyancılara af çıkarıp onları özel bir polis gücü altında teşkilatlandırarak sona erdirdi.[2] Ertesi sene Denizaşırı Eyaletler Bakanı, liberal Segismundo Moret, eski Dominiken Santo Tomás Üniversitesi'ni devlet idaresi altına alan ve papazların laikleşmesini özendiren, laikleşirlerse daha üst mevkilerdeki din adamları muhalefet etse bile cemaatlerinin idaresini koruyacaklarını temin eden kararnameler çıkardı.[3] Aynı coşku, Küba'da, varlıklı sömürgenin doğu yarısına bir müddet hâkim olan hali vakti yerinde toprak sahibi Carlos Manuel de Céspedes'in yetkin önderliği altında on yıl süren (1868-78) bir ayaklanmayı tetikledi.[4]

Bununla birlikte Savoy hanedanından Amadeo'nun Madrid'de (halk pek sevmediği halde) yeni kral olarak tahta çıkarılması kararıyla siyaset rüzgârları yön değiştirmeye başladı.[5] Aralık 1870'te İsabel'e karşı yapılan saldırıların başını çeken, ardından Amadeo' nun tahta çıkışının ardındaki en önemli isim olan başbakan General Juan Prim y Prats öldürüldü. Bu minvalde Nisan 1871'de muhafazakâr General Rafael de İzquierdo, de la Torre'nin yerine geçirildi; Moret'in kararnamelerini askıya alıp geleneksel olarak köle-

2. Guerrero, *The First Filipino*, s. 9-11.

3. John N. Schumacher, SJ, *The Propaganda Movement, 1880-1895*, gözden geçirilmiş basım (Quezon City: Ateneo de Manila Press, 1997), s. 7.

4. Guerrero, bir ateşkes anlaşmasıyla sonuçlanan savaşın İspanya'ya 700 milyon pesoya, 140.000 ölüye (çoğu hastalıktan olmak üzere), özerklik ve başka reformlar taahhüt etmeye, genel affa, Amerika Birleşik Devletleri ile imzalanan ve Kübalıların Kuzey Amerika vatandaşlığı edinmelerine müsaade eden aşağılayıcı bir anlaşmaya mal olduğu gözleminde bulunur. *The First Filipino*, s. 283. Küba' daki gelişmeler dördüncü bölümde ayrıntılı biçimde ele alınacak.

5. İsabel'in tahttan inişiyle baş gösteren veraset krizi, Fransa-Prusya Savaşı' nın *casus belli*'si (savaş sebebi) oldu. Tahta geçmeye uygun birini arayan İspanyol kabinesi, Prusya kralının uzaktan kuzeni olan Prens Leopold'e yanaşmaya karar verdi; Madrid'deki tahtta Hohenzollem soyundan birinin oturmasının ne denli avantajlı olacağını gören Bismarck, bu daveti kabul etmesi için Leopold'e baskı yaptı. Haber Paris'e sızınca Fransız dışişleri bakanı kendini kaybetti. Alelacele I. Wilhelm'in tatil yapmakta olduğu Ems'e gitti ve sadece Leopold'ün çekilmesini değil, başka bir Hohenzollem'in tahta aday gösterilmeyeceğinin de beyan edilmesini talep etti. Küçük düşmek istemeyen Wilhelm bu talebi geri çevirdi. Bu görüşmeden telgraf vasıtasıyla haberdar olan Bismarck, Paris'in talebini gerçekte olduğundan daha kati, Wilhelm'in talebi reddini de daha sert göstermek için telgrafı saptırdı. Saptırılan telgrafın yayımlanmasıyla olayların seyri tam Demir Şansölye'nin umduğu gibi oldu: Louis Napoléon ahmakça davranıp savaş ilan etti.

likten muaf tutulan Cavite tersanelerindeki işçilerin bu hakkını lağvetti. 20 Şubat 1872'de bu tersanelerde bir isyan patlak verdi, yedi İspanyol subay öldürüldü. İsyan çabucak bastırıldı, fakat İzquierdo olayın ardını bırakmayıp yüzlerce kreol ve mestizoyu –laik rahipleri, tüccar ve avukatları, hatta sömürge yönetiminin mensuplarını bile– tutukladı.[6] Basa, Regidor ve Pardo'nun da aralarında olduğu pek çok kişi Marianalar ve ötelerine sürüldü. Rejim, bazı muhafazakâr papazların teşvikiyle, üç liberal laik rahibi ibret olsun diye korkunç bir biçimde cezalandırmaya karar verdi. Göstermelik kısa bir mahkemenin ardından iki kreol José Burgos ve Jacinto Zamora ve yaşlı Çinli mestizo Mariano Gómez, rivayete göre kırk bin kişinin gözleri önünde boğularak öldürüldü. Rizal'in o sıralar Burgos' un evinde yaşayan, kendisinden on yaş büyük çok sevdiği ağabeyi Paciano da saklanmak ve eğitimine son vermek zorunda kaldı.[7]

Altı ay sonra, 2 Eylül'de, Cavite tersane ve tophanelerindeki yaklaşık 1200 işçi, Filipin tarihine geçen ilk grevi yaptı. Sayısız kişi tutuklanıp sorguya çekilmiş, fakat rejim tutuklanabilecek bir elebaşı bulmayı başaramamış, nihayetinde de herkes salıverilmişti. William Henry Scott, İzquierdo'nun bu tatsız sürpriz hakkındaki düşüncelerini aktarır. "Kimi Makyavelci liderlerin parmağı olmaksızın binden fazla kişi tamamen aynı fikirleri paylaşamayacağına göre" diyordu general, "Enternasyonal, kara kanatlarını savurup iğrenç gölgesini en uzak ülkelere kadar yaymıştı." Acayip görünse de, Enternasyonal, Cortes tarafından ancak Kasım 1871'de yasaklanmış ve Bakunincilerin Madrid şubesi, dünya işçilerini harekete geçirmeye hasredilmiş resmi yayın organı *La Solidaridad*'ın ilk sayısında (15 Ocak 1870) "bakir Okyanusya'ya ve Asya'nın zengin, geniş bölgelerinde ikamet edenlere" özellikle değinmişti.[8]

Yıllar sonra Rizal şöyle yazmıştı: "1872 hiç olmamış olsaydı, Rizal şimdi bir Cizvit olacak ve *Noli me tangere* yerine tam aksi bir

6. Kuşağının diğer üyeleri, gibi İzquierdo da yerlilerin kendi başlarına ayaklanmaktan aciz olduğundan emindi. İspanya'nın Amerika kıtasındaki imparatorluğunu kaybetmesine yol açanın yerliler değil, kreol ve mestizolar olduğu düşünülüyordu; Céspedes'in Küba'daki endişe verici son başarısının ardındaki esas güç de bunlardı.

7. *A.g.y.*, s. 8-9; Guerrero, *The First Filipino*, s. 3-6, 13.

8. Scott, *The Unión Obrera Democrática*, s. 6-7.

şey yazmış olacaktı".[9] Paciano kara listede olduğundan Rizal'in asıl soyadı Mercado, küçük José'nin iyi bir eğitim alma şansını sona erdirebilirdi; bu yüzden Ateneo'ya ikinci soyadları Rizal ile yazılmıştı. 1891'de *El Filibusterismo*'yu üç şehit rahibe ithaf etmişti. 1887'de Avusturyalı dostu etnolog Ferdinand Blumentritt bu tuhaf *filibustero* sözcüğünün ne anlama geldiğini sorduğunda şöyle yanıtlamıştı:

> Filibustero sözcüğü Filipinler'de hâlâ pek az biliniyor; sıradan insanlar henüz bu kelimeden haberdar değil. Bu sözcüğü ilk kez 1872'de [o zamanlar on bir yaşındaydım] idamlar vuku bulduğunda duymuştum. Uyandırdığı korkuyu hâlâ hatırlıyorum. Babamız bu sözcüğü söylememizi yasaklamıştı... en kısa zamanda asılacak tehlikeli bir yurtsever ya da ukala bir adam [demek].[10]

1850 civarında Céspedes'in Karayipler'inin şaşırtıcı bir kıyısında siyasi bir tınıyla uydurulan bu sözcük oradan Küba ve İspanya üzerinden geçerek Hint Okyanusu'nu aşıp Manila'ya sürüklenmiştir.[11]

9. Rizal'in 1890'larda Filipino milliyetçilerinin İspanya'daki yayın organı olan *La Solidaridad* çalışanlarına ve arkadaşı Mariano Ponce'ye yazdığı mektup, aktaran Guerrero, *The First Filipino*, s. 608, 13. not. Çeviri bana aittir.

10. *The Rizal-Blumentritt Correspondence, Cilt I, 1886-1889* (Manila: National Historical Institute, 1992), s. 65'ten sonraki numaralandırılmamış sayfaların beşinci ya da altıncısı. 29 Mart 1887'de Berlin'den yazdığı mektup.

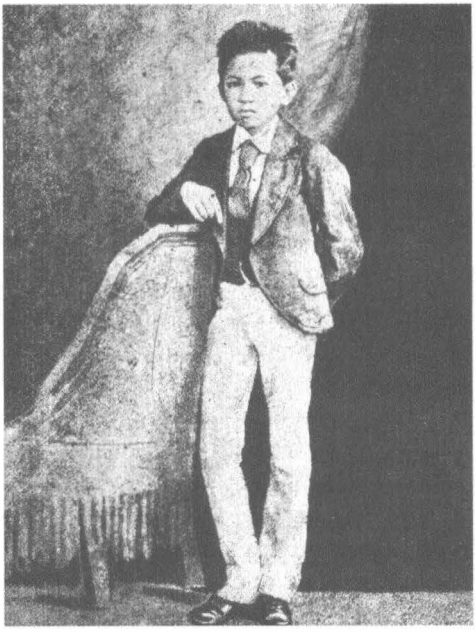
11. F[emando] Tarrida del Mármol, "Aux inquisiteurs d'Espagne," *La Revue Blanche*, 12: 88 (1 Şubat 1897), s. 117-20. Tarrida 117. sayfada, İspanya'daki "modern engizisyoncular" hakkında şunları yazmıştır: "Bu modern engizisyoncuların yöntemleri hep aynı: işkence, infaz, iftira. Yok etmeye niyetlendikleri zavallı kişi Küba'da yaşıyorsa filibuster olduğunu; Yarımada'da yaşıyorsa anarşist olduğunu, Filipinler'deyse mason olduğunu söylüyorlar." Heybetli Tarrida ile daha sonra tekrar karşılaşacağız. Burada şu kadarını söylemek kafidir; 1861'de –Rizal'in doğduğu yıl– Küba'da doğduğundan ne söylediğinin farkındaydı ve yukarıda adı geçen makalede kendisinden "je suis cubain" (Kübalıyım) diye bahsetmiştir. Bkz. George Richard Esenwein, *Anarchist Ideology and the Working Class Movement in Spain, 1868-1898* (Berkeley: University of California Press, 1989), s. 135.

Felemenkçe *vrijbuiter*'den (sonradan İngilizce *freebooter*) türeyen ve aslında "deniz eşkiyası" yahut "korsan" demek olan *filibuster* tabirinin nasıl olumlu ve tamamen siyasi bir kelime haline geldiği ilginç bir konudur. Manidar bir dönüm noktası muhtemelen, Raynal ve Diderot'nun *Histoire philosophique et politique des établissements & du commerce des Européens dans les deux Indes* (Cenevre: Libraires Associés, 1775) adlı heyecan verici yapıtının 52. bölümünde ("Les fli-

1882 baharının sonlarında, yirmi yaşındaki Rizal, planını anne babasına hiç açmadan, ama taptığı ağabeyi Paciano ve cana yakın amcasının desteğini alarak İspanya'da okumak üzere ülkesinden ayrıldı. Bu nasıl mümkün olmuştu? Mercado ailesi kültürlü, İspanyolca ve Tagalog dilinde konuşan, "Malay" İspanyol ve Çinli soyların karışımı bir aileydi. Yaşadıkları Calamba şehrinin (şimdi arabayla Manila'dan güneye doğru bir saatlik mesafede) en varlıklı ailesiydiler, fakat çok toprak edinmeyip yöredeki büyük Dominiken plantasyonlarından geniş araziler kiraladıklarından servetleri sağlam temellere dayanmıyordu. 1882'de dünya şeker piyasasında fiyatlar hâlâ yüksekti, ne var ki 1883'ten 1886'ya değin sürecek ekonomik buhranda fena halde düşecekti. Ailesi Rizal'e her zaman gönderebildiği kadar para gönderirdi, ama bu hiçbir zaman yetmez, genç adam genelde iki yakasını bir araya zor getirirdi.

bustiers désolent les mers d'Amérique. Origine, moeurs, expeditions, décadence de ces corsairs") bulunabilir. Yazarlar deniz eşkiyalarının özgürlüğe duydukları aşkı ve kendi kendilerine yarattıkları onur kodunu, merhametsizliklerinin üzerini de örtmeye yeltenmeden, hayranlık uyandıracak bir biçimde anlatmışlardı. Tamamen siyasi anlamıyla "filibustero" 1850 civarında New Orleanslı kreollerce üretilmiş bir terimdir ve Küba'nın İspanyol boyunduruğundan kurtulup Birleşik Devletlere ilhakını sağlamak üzere tertiplenen peşpeşe dört işgal girişiminde (1848-50)yer almak için Venezuellalı Narciso López'e katılan kentteki çeşitli paralı asker ve idealistlere atfen kullanılmıştır. 1850'lerin ortalarında kendisini bir süreliğine Nikaragua devlet başkanı yapan adı çıkmış Amerikalı maceracı William Walker gibileri kendilerini çoktan gururla "filibustero" olarak adlandırıyorlardı. Sözcüğün, Manila'ya Karayipler'de hizmet verdikten sonra Filipinler'e atanan yüksek kademeden askeri memurların bavullarında gelmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Takımadanın son beş genel komutanından dördü, Valeriano Weyler (1888-91) –Mayorka'da Prusyalı bir ailenin çocuğu olarak doğmuştu– Eulogio Despujol (1891-93), Ramón Blanco (1893-96) ve Camilo Polavieja, baskıcı eğilimlerini Karayipler'de kazanmışlardı; Despujol, Santa Domingo'da, diğerleriyse Küba'da.

Düzenlediği ikinci seferin komutasını hem Jefferson Davis'e hem de Robert E. Lee'ye öneren, siyahlara karşı "sertliği" ile ünlü olan, Güney'deki köle sahipleriyle ve Kuzey'deki yayılmacılarla ittifak yapan ve çoğunlukla Meksika Savaşı'na katılmış erkekleri silah altına alan López'in, Havana'da halkın gözü önünde telle boğularak öldürülmesi sayesinde eski yurtsever itibarına kavuşması tarihin garip bir cilvesidir. López'in ilhakçı amaçlarla tasarladığı kırmızı-beyaz-mavi renklerden ve yıldızlarla şeritlerden oluşan bayrak bugün halen Küba'nın milli bayrağıdır. Bkz. Hugh Thomas, *Cuba, The Pursuit of Freedom* (New Brunswick, NJ.: Harper & Row, 1971), s. 212-7.

José Rizal'in çocukluğu

Öyle ya da böyle Rizal haziran başlarında lüks Felemenk gemisi *D'jemnah*'tan Marsilya'da indi ve karaya çıkıp oradan Barcelona'ya, oradan da Madrid'e Merkez Üniversitesi'ne kaydolmaya gitti.[12] Ailesine yazdığı gibi, yaşadığı ilk tatsız şok şöyleydi:

Manila'daki gibi makadam usulü şose, geniş, temiz, kalabalık caddelerden yürürken herkesin dikkatini çektim; Çinli, Japon, Amerikalı [yani

12. *Diarios y memorias* içindeki *Diario de viaje. De Calamba á Barcelona*, s. 57'de yirmi yaşındaki Rizal şöyle yazmıştı: (Rimbaud'nun) Aden'i "bana Dante'nin *Cehennem*'ini hatırlatıyor". Barcelona'dan eve yazdığı 23 Haziran tarihli bir mektuptan Pompei ve Herculaneum'dan bahseden kitaplar okumaktan duyduğu zevke ara verip güverteden baktığını ve Edmond Dantés'nin hapsedildiği İf adasına hayran kaldığını öğreniyoruz. *Cartas entre Rizal y los miembros de la familia, 1886-1887*, *Correspondencia epistolar* içinde (Manila: Comisión del Centenario de José Rizal, 1961), Tomo II, Libro I, s. 20-1.

Latin Amerikalı], vs. sandılar, ama Filipino diyen olmadı. Bahtsız ülkem – kimse sana dair bir şey bilmiyor.[13]

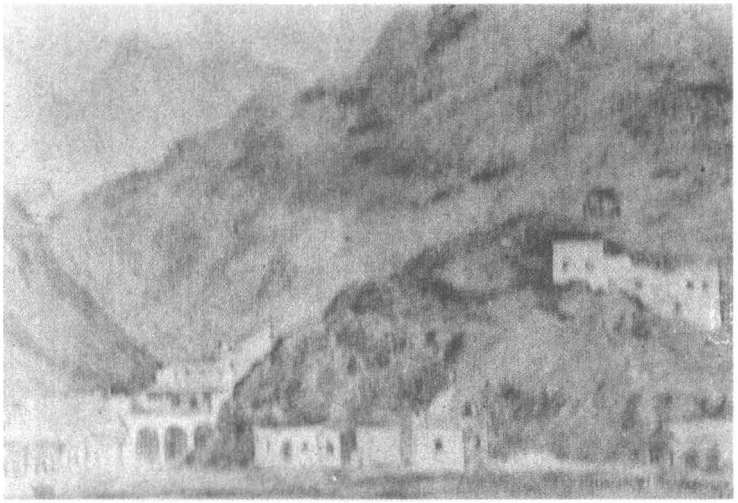
Madrid'de öğrenci arkadaşlarının Filipinler'in Birleşik Krallık'a mı, İspanya'ya mı ait olduğu gibi sorularına maruz kalıyordu; başka bir Filipino da Filipinler'in Manila'dan çok uzakta olup olmadığını sormuştu. Fakat İspanyolların Rizal'in ülkesi karşısındaki büyük cehalet ve duyarsızlığının kısa süre içinde faydalı sonuçları olacaktı.[14] Sömürgede –İspanyol devleti, Filipinler'i ya da Küba'yı asla sömürge olarak adlandırmadı ve buralarda hiç Sömürge Bakanlığı kurmadı– yasalara, vergi usullerine ve tüketimi kısıtlayıcı kanunnamelere işlemiş ırklararası hiyerarşi, herkes için öncelikli önemi olan bir şeydi. Yarımadalılar, kreoller, İspanyol ve Çinli mestizolar, "Çinliler" ve *indiolar* altı çizilmiş toplumsal tabakalardı. Filipinler'de *filipino* kelimesi yalnızca kreoller için kullanılıyordu. Rizal ve arkadaşları çok geçmeden bu türden ayrımların İspanya'da bilinmediğini ya da önemsenmediğini anlamışlardı.[15] Nasıl ki ister Lima'dan ister Cartagena'dan gelsinler, ister kreol ister karma bir soyun evladı olsunlar, on sekizinci yüzyılın sonlarında Madrid'deki tüm Latin Amerikalılar *amerikano* idiyse, şimdi de memleketlerindeki statüleri ne olursa olsun hepsi Filipino idi.[16] (Aynı süreç "Asyalı" ve "Asya asıllı Amerikalı" gibi, günümüzün Amerika'

13. *One Hundred Letters of José Rizal* (Manila: National Historical Society, 1959), s. 26. Barcelona'dan yazdığı 23 Haziran 1882 tarihli mektup. Büyük *Correspondencia epistolar* yayımlandığında bu mektuplara ulaşılmış değildi.

14. "Bizi Çinlilerle, Amerikalılarla ya da mulatolarla bir tutuyorlar, birçok genç öğrenci bile Filipinler'in İngilizlere mi İspanyollara mı ait olduğunu bilmiyor. Bir gün bir yurttaşımız Filipinler'in Manila'ya çok uzak olup olmadığını sormuştu." *A.g.y.*, s. 85. Madrid'den eve yazdığı 29 Ocak 1883 tarihli mektup.

15. *Noli me tangere*'nin yeni Fransızca çevirisi için yazdığı birinci sınıf *Avant-Propos*'ta Jovita Venturo Castro, Filipinler'den gelen öğrencilerin İspanya'daki üniversitelere kayıt olmasına ancak 1863'ten sonra müsaade edildiğine dikkat çekmiştir. İlk kaydolanlar fiziksel görünümleri itibariyle İspanya'da doğan İspanyollardan ayırt edilemeyen kreollerdi. Fiziksel olarak ayırt edilebilen mestizo ve indiolar bu imkâna ancak 1870'lerin sonlarında ulaşmış gibiler. Bu yüzden görüntü bakımından yeniydiler. Bkz. *N'y touchez pas!* (Paris: Gallimard, 1980); bu baskı Unesco tarafından desteklenmişti.

16. Bkz. *Imagined Communities* (Londra: Verso, 1991) adlı kitabım, s. 57; Türkçesi: *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması* (İstanbul: Metis, 1993) çev. İskender Savaşır.

Aden Limanı'nın José Rizal tarafından çizilmiş bir eskizi.

ya özgü kategorilerini üretmiştir.) 13 Nisan 1887'de Rizal Blumentritt'e şöyle yazacaktı:

Hiç öyle bir eğilimimiz olmadığında bile, hepimiz siyasi sebeplerden dolayı fedakârlıkta bulunmak zorundayız. Madrid'de gazetemizi çıkaran arkadaşlarım bu konuda aynı fikirdeler; bu arkadaşların hepsi gençler, kreol, mestizo ve Malaylardır, (fakat) biz kendimize basitçe Filipino (Philippiner) diyoruz.[17]

Bu noktada (kendi ülkelerinde) ne "oldukları" ile sömüren ülkede (kamusal alanda) "kendilerine verdikleri" ad arasında bir karşıtlık kurulmaktadır. Bununla birlikte, bu mestizoların pek çoğu İspanyol değil Çinli olduğundan aslında ilaveten bir atlama da söz konusudur. (Gerçekten de Filipinler'deki Çinli mestizoların sayısı İspanyol mestizoların sayısından kat kat fazlaydı.)[18] Umutlu bir ha-

17. Bkz. *The Rizal-Blumentritt Correspondance, 1886-1889*, s. 72. Almancadaki *Philippiner* sözcüğünün *filipino* sözcüğünü kuşatan belirsizliklerden azade olduğunu akılda tutmak gerekir. Almancadaki *Philippiner* açıkça ve basitçe (proto)milli bir kategoridir.

18. *Mestizo chino* tabirinin *Noli me tangere*'de hiç geçmemesi, *El Filibuste-*

Madrid Merkez Üniversitesi'nde öğrencilik yıllarında José Rizal.

vayla gazetelerinin adını –Enternasyonal'in Madrid şubesinin aynı adlı yayın organını düşünmeksizin– *La Solidaridad* koymaları siyasal arenadaki *esfuerzo*'larıyla (gayret, çaba) izah edilebilir. Dolayısıyla Filipino milliyetçiliğinin mekânsal kökenlerinin esasında Filipinler'de değil, kentsel İspanya'da olduğu öne sürülebilir.

Rizal dört yıl boyunca Madrid Merkez Üniversitesi'nde çalışkan bir öğrenci oldu. 1885 yazında felsefe ve edebiyat doktorasını tamamlamıştı, parası bitmemiş olsaydı tıp alanında da aynı şeyi yapmış olacaktı. Rizal'in 1896 yılı sonunda idam edilişinin ardından, Filipino'dan üç yaş küçük olduğu halde felsefe ve edebiyat fa-

rismo'daysa sadece bir kez laf arasında geçivermesi şaşırtıcıdır. Bu tür mestizolar oldukları düşünülebilecek karakterler vardır, fakat Rizal bunların ifşa edici soyadlarını zikretmemeye özen gösterir. Ne yazık ki İspanyolların Çinlilere karşı önyargıları sömürgecilik karşıtı genç entelektüeller tarafından epey benimsenmişti.

kültesine Rizal'dan iki yıl önce girip 1884'te mezun olan Miguel de Unamuno, öğrencilik yıllarında Rizal'i ortalarda gördüğünü iddia etmişti,[19] belki de doğru söylemiştir. Fakat bu incelemenin amacı açısından en önemli olay, Rizal'in son sınıfa devam ettiği öğretim yılının (1884/85) başında, hocası tarih profesörü ve İspanyol Masonları Üstad-ı Azam'ı Miguel Morayta'nın, ruhban sınıfının gericiliğine öfkeyle saldıran ve akademik özgürlüğü gözüpekçe savunan bir açılış konuşması yapmasıydı.[20] Profesör, sapkınlıkla ve İspanyol geleneklerine, kültürüne halel getirmekle itham edilerek Ávila Piskoposu ve diğer piskoposlar tarafından derhal aforoz edildi. Öğrenciler Morayta için iki ay sürecek bir boykota gittiler; Granada, Valencia, Oviedo, Sevilla, Valladolid, Zaragoza ve Barcelona'daki büyük üniversitelerin öğrencileri de kısa süre sonra onları destekledi.[21] Bunun üzerine hükümet, üniversiteye polis gönderdi, birçok öğrenci tutuklandı ve/veya dövüldü. Sonraları Rizal tutuklanmaktan, Morayta'nın evinde saklanıp üç farklı kılığa girerek, kıl payı kurtulduğunu anlatacaktı.[22] İleride göreceğimiz gibi bu deneyimin biçim değiştirmiş hali *El Filibusterismo*'nun olay örgüsünde başlıca olaylardan biri olmuştur.

Öğrencilik yıllarından, burada üstünde durmaya değer bir olay daha var: Rizal'in 1883 baharındaki ilk Paris gezisi. Fransa'nın başkentinden ailesine yazdığı heyecan dolu mektuplardan daha önce

19. Meksikalı Leopoldo Zea, buna *Noli me tangere*'nin Venezuella baskısına yazdığı aydınlatıcı önsözde (Caracas: Biblioteca Ayacucho, 1976, s. xviii), Baskılı filozof, deneme yazarı, şair ve romancı Miguel de Unamuno y Jugo'nun "Elogio"sunu alıntılayarak (Methiye) değinir. Miguel de Unamuno y Jugo, "Elogio", W. E. Retana, *Vida y escritos del Dr José Rizal* (Madrid: Victoriano Suárez, 1907) içinde.

20. Morayta, Rigveda'nın Eski Ahit'ten çok daha eski olduğunu vurgulaması, öbür dünyada ödül ya da ceza alma fikrinin öncüsünün Mısırlılar olduğunu ilan etmesi ve Roma'nın milattan önce 4404 yılında meydana geldiğinde hâlâ ısrar ettiği Yaradılış'ı ve Tufan'ı kuşkucu terimlerle tartışması yüzünden dini hiyerarşiyi özellikle öfkelendirmişti. Manuel Sarkisyanz, *Rizal and Republican Spain* (Manila: National Historical Institute, 1995), s. 205.

21. Rizal, *El Filibusterismo*, son notlar, s. 38-9. Editörler, Bologna, Roma, Pisa, Paris, Lizbon, Coimbra ve Almanya'nın çeşitli yerlerindeki öğrencilerden tebrikler ve destek protestoları geldiğini eklemişlerdir.

22. Bkz. Rizal'in bu olay hakkında ailesine yazdığı canlı açıklama, 26 Kasım 1884 tarihli mektup, *One Hundred Letters*, s. 197-200.

biraz bahsetmiştik. Madrid için asla böylesine heyecanlı şeyler yazmamıştı. Paris, Rizal'in emperyal İspanya'nın son derece geri olduğunu anlamasını sağlayan ilk coğrafi-siyasi alan oldu: İspanya ekonomi, bilim, sanayi, eğitim, kültür ve siyaset alanlarında geriydi.[23] Rizal romanlarının, sömürgecilik yönetimi altında yazılmış sömürgecilik karşıtı romanlar arasında benzersiz olarak görülmesinin nedenlerinden biri de budur. Sömürgecileri, salt itham etmekten ziyade gülünç duruma düşürecek bir konumdaydı. Eduard Douwes Dekker'in *Max Havelaar*'ını ancak *Noli me tangere*'yi yayımladıktan sonra okumuştu, fakat Rizal'in bu Felemenk yazarın amansız hiciv tarzını neden sevdiği bir çırpıda anlaşılabilir.

Mezun olduğunda İspanya'yla ilgili öğreneceğini öğrenmişti; sonraki altı yılın büyük kısmını "gelişmiş" Kuzey Avrupa'da geçirdi. Belki de ondan sekiz yaş büyük olan José Martí ile benzerlikleri olduğu söylenebilir; Martí de 1870'lerin ortalarında İspanya'da okuyup sonra oradan temelli ayrılmış, sonra hayatının büyük kısmını New York'ta geçirmişti.

Bismarck ve Emperyalizmin Yeni Coğrafyası

Bu noktada 1880'lerde –*Noli me tangere*'nin yayımlandığı, *El Filibusterismo*'nun tasarlandığı yıllarda– yirmi dört yaşında olan Rizal' den bir süreliğine ayrılıp onun bu tarihlerde kendini içine yerleşti-

23. 1860'taki nüfus sayımına göre çalışan yetişkin nüfusun büyük kısmının mesleki dağılımı şöyleydi: 2.345.000 tarım işçisi, 1.466.000 küçük toprak sahibi, 808.000 hizmetçi, 665.000 zanaatkâr, 333.000 kendi hesabına çalışan tüccar, 262.000 yoksul, 150.000 fabrika işçisi, 100.000 serbest meslek ve bağlı işler, 70.000 "çalışan" (herhalde, devlet memuru), 63.000 din adamı (20.000'i kadın) ve 23.000 madenci. Jean Bécarud ve Gilles Lapouge, *Anarchistes d'Espagne* (Paris: André Balland, 1970), cilt I, s. 14-5. Kırk yıl sonra 1901'de yalnızca Barcelona'da 500.000 işçi vardı, lakin yarısının okuma yazması yoktu. Bkz. J. Romero Maura, "Terrorism in Barcelona and Its Impact on Spanish Politics, 1904-1909", *Past and Present*, 41 (Aralık 1968), s. 164.

Schumacher, İspanya ve Filipinler arasında okuma yazma bilmeme açısından bir eşitlik olduğunu iddia edecek kadar ileri gitmiştir. (1900'de İspanya'da on yaş üstündekiler arasında okuma yazma bilmeme oranı yüzde 58,7'ydi. Amerikalıların gerçekleştirdiği 1903'teki nüfus sayımına göreyse Filipinler'de okuma yazma bilmeme oranı yüzde 55,5'ti – bu sayı çeşitli yerel dilleri, İspanyolca ve İngilizceyi hesaba katar.) *The Propaganda Movement*, s. 304, 9. not.

rilmiş bulduğu üç ayrı dünyaya sistemli bir biçimde bakmamızda fayda var.

1886'da, Königgrätz'da Avusturya-Macaristan imparatorluğu ordularını bozguna uğratan Demir Şansölye, bu zaferi 1870'te Sedan'da tekrarladı, Louis Napoléon ile 100.000 Fransız askerini teslim olmak zorunda bıraktı. Bu zafer Ocak 1871'de –Berlin'de değil, Versailles'da– tasarladığı yeni Alman imparatorluğunun ilanını ve Alsace-Lorraine'in ilhakını mümkün kıldı. Emperyal Almanya, bu tarihten Birinci Dünya Savaşı sonundaki iflasına kadar Avrupa kıtasının hâkim gücü oldu. 1880'lerde Bismarck daha önceki politikasını tersine çevirip Avrupa dışı emperyal maceralarda –öncelikle Afrika olmak üzere Uzakdoğu ve Okyanusya'da– Britanya ve Fransa ile rekabet etmekle meşgul olmaya başladı. Rizal'in rotasıyla doğrudan kesişen de bu son kısımdır.

Herhangi bir atlasa bakmak nedenini açıklayacaktır. Hawaii ile Filipinler arasında kuş uçuşuyla enlemesine konumlanmış, kuzey ucunda Mariana Adaları, güneybatı ve güneydoğu uçlarında Karolin ve Marshall Adaları'nın yer aldığı bir takımadalar üçgeni uzanmaktadır. Mariana Adaları, Manila'nın aşağı yukarı 2253 km doğusunda; en batıdaki Karolin Adaları, güney Filipin Adası Mindanao'nun yaklaşık 965 km doğusunda, Marshall Adaları'ysa oradan yaklaşık 2575 km daha doğudadır. Emperyalist dönemin başlarında Papa'nın Pasifik'i İspanyol imparatorluğu hükümdarlarının *mare clausum*'u (iç deniz) ilan etmesinden Napolèon savaşlarına değin bu takımadaların İspanyol hükümranlığı altında olduğu genelde kabul görmüştü. Aslında İspanya kömür çıkarmak ve siyasi baş belalarının sürgün yerleri olarak kullanmak dışında buralarla pek alakalı değildi. İş, Filipinler Genel Komutanı'na havale edilmişti, o da elden geldiğince yönetmekteydi. Gelgelelim Almanya 1878'de özel teşebbüsün denizlerdeki izlerinden gidip Marshall Adaları'nda kendine bir kömür limanı kurma cüretini gösterdi. 1884'te Berlin (orta Karolin Adaları'nın 1287 km doğusundaki) kuzeydoğu Yeni Gine'yi ilhak etti, bu bölge, o zamana dek özel bir şirket vasıtasıyla yönetilmekteydi. Ertesi yıl işi, emperyal sancağını Yap Adası'nda dalgalandırıp Karolin Adaları üstünde hak iddia etmeye kadar vardırdı. Almanya'nın gücünden endişeye kapılan İspanyollar, Madrid'in "hükümranlığı"nın süratle yayılması karşısında baş gösteren yerel

direnişi bastırma telaşına düştüler ve aracılık etmesi için Papa'ya başvurdular. Roma İspanya'nın hükümranlığını teyit etti, fakat Almanlar, ticaret ve kömür çıkarma imtiyazlarını elde edip Londra ile yapılan bir anlaşma sayesinde de Marshall Adaları'nın idaresini ele geçirdiler. Ertesi sene Solomon Adaları, Birleşik Krallık ile Almanya arasında taksim edildi. 1889'da Samoa Adası Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık ve Almanya ortak idaresi altında üç taraflı bir himaye devleti haline getirildi.[24] (Tüm bu emperyalist velvelenin yankıları *El Filibusterismo*'da belirgindir; iyi kalpli *indio* öğrenci İsagani ezilen yerli adalılara duyduğu sempati ile tehditkâr Almanya karşısında İspanya'ya beslediği dayanışma duyguları arasında bölünmüştür.) Rizal, Bismarck'ın şahsıyla ilgili hülyalara kapılmış değildi, ancak Protestan itidaliyle, düzen ve disipliniyle, etkileyici entelektüel yaşamı ve sanayideki ilerlemesiyle İspanya Ana karşısında hayırlı bir tezat teşkil eden Almanya'ya hayran kalmıştı. İlk romanını Madrid'de değil de Bismarck'ın *Hauptstadt*'ında (başkent) yayımlatmış olmaktan elbette mutluluk duymuştu.

Fransa'daysa Sedan'daki Prusya zaferini, Paris'in zorbaca kuşatılması izlemişti; bunun üzerine sallantıdaki Louis Napolèon sonrası hükümet Bordeaux'ya kaçmış ve neden sonra aşağılayıcı bir ateşkes, ardından da bir antlaşma imzalamak üzere Versailles'da yeniden ortaya çıkmıştı. Mart 1871'de Komün, terk edilen şehirde iktidarı ele geçirdi ve iki ay boyunca elinde tuttu. Sonra, Berlin'e teslim olan Versailles doğru zamanda saldırıya geçip dehşet verici bir hafta içinde komüncü veya sempatizan olduğundan şüphelenilen aşağı yukarı 20.000 kişiyi idam etti. Bu sayı, Komün'den hemen önceki savaşta ya da 1793-94 yıllarında Robespierre'in Terör'ü esnasında öldürülenlerin sayısından çok daha yüksekti. 7500'den fazla kişi hapse atıldı ya da Yeni Kaledonya ve Cayenne gibi uzak yerlere sürgün edildi. Binlercesi de Belçika, İngiltere, İtalya, İspanya ve Amerika Birleşik Devletleri'ne kaçtı. 1872'de, solun örgütlenme imkânlarını tümden ortadan kaldıran sert yasalar çıkarıldı. 1880'e değin hapisteki ya da sürgündeki komüncülere yönelik bir genel af

24. Faydalı bir kronoloji için bkz. Karl-Heinz Wionsek, (haz.), *Germany in the Philippines, and the Spanish-American War*, İng. çev. Thomas Clark, (Manila: National Historical Institute, 2000), s. 63-4.

Otto von Bismarck

çıkmadı. Bu esnada Üçüncü Cumhuriyet, Louis Napolèon'un –Çinhindi, Afrika ve Okyanusya'daki– emperyalist yayılmacılığını yeniden başlatacak ve pekiştirecek gücü kendinden bulmuştu. Fransa'nın başlıca entelektüel ve sanatçılarının büyük bir kısmı ya Komün'e katılmış (Courbet gölge kültür bakanı, Rimbaud ve Pissarro ise faal propagandacılardı) ya da sempati duymuştu.[25] 1871'deki gaddarca bastırılma ve sonrasındaki gelişmeler, bu çevrelerin Üçüncü Cumhuriyet'e yabancılaşmasında, ülke içi ve dışındaki kurbanlarına yakınlık duymasında temel bir etmen olmuştur. Bu gelişmeye ileride daha ayrıntılı olarak değineceğiz.

25. Canlı bir anlatım ve enfes bir analiz için bkz. Kristin Ross, *The Emergence of Social Space: Rimbaud and the Paris Commune* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1988); ayrıca James Joll, *The Anarchists* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1980), s. 148-9.

Sedan yenilgisi ayrıca, Papalık'ın gittikçe azalan bölgesel egemenliğinin teminatı olan Fransız garnizonunun Roma'dan çekilmesine ve yerine giderek baskıcı bir hal alan etkisiz yeni İtalya Krallığı'na bağlı birliklerin geçirilmesine sebep olmuştu. Artık tam bir gerici olan Pio Nono, nam-ı diğer Giovanni Mastai-Ferretti, tüm dünyevi gücü elinden alınınca, kendisinin ve makamının kapatıldığını iddia edip kendisine bunları yapan Krallık'ın siyasal kurumlarına katılan her Katoliği aforoz edilme tehlikesiyle karşı karşıya bırakarak Krallık'tan hem siyaseten hem de dini bakımdan öcünü almış oldu. Bu tutum, 1920'lerin sonunda Mussolini ile yapılan mutlu antlaşmaya değin sürdü. 1887 ile 1900 yılları arasında Güney İtalya'da kırsal yoksulluk, her yıl yarım milyon İtalyanın ülkeyi terk etmesine yol açacak denli vahimken Doğu Afrika'da orta karar bir İtalyan emperyalizmi başladı. Rizal 1887'de Roma'yı kısaca ziyaret etmişti, ancak, ilkçağ kalıntılarından başka bir şeyin farkına varmamış gibidir.

Rizal, Şubat 1888'de Pasifik üzerinden Avrupa'ya dönerken, Meiji döneminin ortalarındaki Japonya'da kısa bir süre kalıp ülkenin düzen, enerji ve hırsından etkilenmiş fakat çekçeklerden nefret etmişti. Avrupalı olmayan bir halkın bağımsızlığını koruduğunu ve modernite'ye doğru hızlı adımlarla ilerlediğini görmek elbette sevindiriciydi. Hong Kong'da kısa bir süre geçirdiği halde Çin hakkında söyleyecek bir şeyi yok gibidir. San Francisco'ya seçim zamanında, Asyalılar aleyhindeki demagoji zirveye ulaştığında varmıştı. "Karantina" amacıyla –gemide 650 Çinlinin olması ırkçı, göç karşıtı hareket için bulunmaz fırsattı– günlerce gemide tutulmasına öfkelenip kıtanın bir ucundan öbürüne mümkün olduğunca çabuk geçmişti. Bu Yaldızlı Çağ'ın yozlaşmışlığı, Restorasyon sonrasında siyah eski kölelerin böyle baskı altında tutulması, ırkların karışması aleyhtarı acımasız yasalar ve linçler karşısında pek şaşkına dönmüş olduğu söylenemezdi.[26] O zaten Amerikan yayılmacılığının Pasifik'in bir ucundan diğer ucuna uzanacağını öngörmekteydi. Ardından British Museum'da Filipinler'in ilk dönem tarihi üstüne araştırma yapmak üzere memnun mesut Londra'ya yerleşmişti; yavaş yavaş derinleşen İrlanda kriziyle hiç ilgilenmemiş gi-

26. Ayrıntılı bilgi için bkz. Guerrero, *The First Filipino*, s. 198.

bidir. (Primrose Hill'de yaşıyordu, Engels'in de yakınlarda oturduğunun farkında mıydı acaba?)

Halbuki egemen muhafazakâr siyasetin, sermaye birikiminin ve küresel emperyalizmin bu görünüşte sakin dünyası aynı zamanda Rizal'in romanıyla daha doğrudan bağlantılı başka türlü bir dünyanın yaratılmasına yardımcı olmaktaydı. Aslında daha 1883'te ileride olayların ne yönde gelişeceğini sezinlemişti:

> Avrupa mütemadiyen korkunç bir felaketin tehdidi altında; dünyaya hükmeden asa, zayıflayan Fransa'nın titrek ellerinden kayıyor; Kuzey milletleri asayı ele geçirmeye hazırlanıyor; Rusya hükümdarının başının üstünde Nihilizm, ilkçağdaki Demoklesin kılıcı gibi sallanıyor, Uygar Avrupa'nın hali böyle işte.[27]

Le Drapeau Noir*

Rizal'in doğduğu yıl, 1840'lardaki çarlık karşıtı komplo faaliyetlerinden dolayı ömür boyu hapse mahkûm edilmiş olan Mihail Bakunin cezasının onuncu yılını doldurmakta olduğu Sibirya'dan Batı Avrupa'ya kaçmıştı. Ertesi sene yani 1862'de Turgenyev nihilist bir tipin bakış açısının ve psikolojisinin mükemmel bir irdelemesi olan *Babalar ve Oğullar*'ı yayımlamıştı. Dört yıl sonra, Moskovalı bir öğrenci olan Karakozov, Çar II. Aleksandır'ı vurmaya kalkışmış ve dört kişiyle birlikte halka açık büyük Smolensk Meydanı'nda asılmıştı.[28] Aynı yıl Alfred Nobel, kararsız nitrogliserin bazlı olduğu halde hem dayanıklı hem de kullanımı ve taşıması kolay olan dinamitin patentini aldı. Mart 1869'da yirmi iki yaşındaki nihilist lider Sergey Neçayev Rusya'dan ayrıldı; Cenevre'de Bakunin'le buluşup birlikte *Devrimcinin El Kitabı* adlı sansasyonel kitabı yazdılar ve birkaç ay sonra Neçayev Moskova'ya geri döndü. Bu nihi-

* Kara Bayrak (ç.n.)

27. *One Hundred Letters*, s. 174. Madrid'den eve yazdığı 28 Ekim 1883 tarihli mektup. İspanya sözü edilmeye değer bulunmamış sanki!

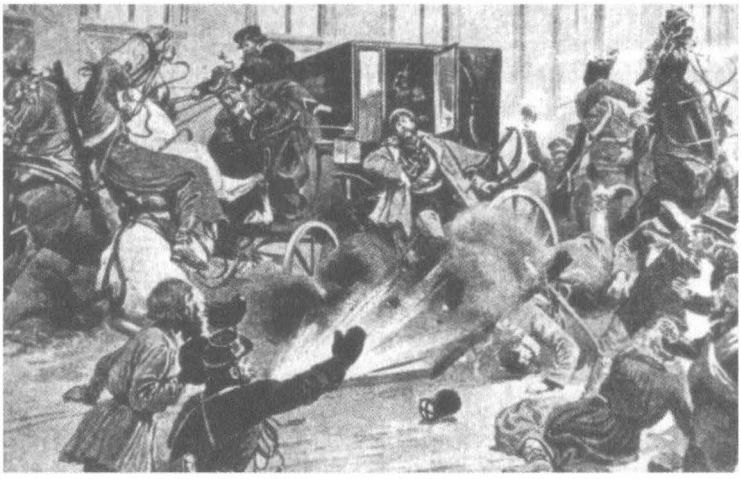
28. Bir *tableau vivant* (canlı anlatım) için bkz. Ramón Sempau, *Los Victimarios* (Barcelona: Manent, 1901), s. 5. 1877-90 arasındaki başarılı ve başarısız *attentat*'ların (suikast girişimleri) etkileyici bir listesi için bkz. Rafael Núñez Florencio, *El terrorismo anarquista*, 1888-1909 (Madrid: Siglo Veintiuno de España, SA, 1983), s. 19-20

list liderin yandaşları arasındaki kuşkucu bir öğrenci, şaibeli bir cinayete kurban gittiği halde –bu olay daha sonra Dostoyevski tarafından *Ecinniler* adıyla romanlaştırılmıştır– Bakunin onunla olan (zoraki) ilişkisini sürdürmüştü.[29]

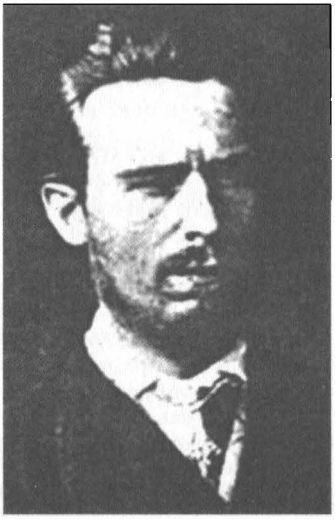
Otokrasiye karşı gizli radikal muhalefetin bayrağını küçük *Narodnik* grupların nihilistlerden devraldığı 1870'lerin sonlarına doğru Rusya'da, başarılı olsun olmasın siyasi suikastlar epey yaygın hale gelmişti. 1878: Ocak'ta Vera Zazuliç, St. Petersburg askeri valisi General Fyodor Trepov'u vurdu, lakin öldüremedi; Ağustos'ta Sergey Kravçinski, çarlık istihbarat şefi General Mezentsov'u hançerleyerek öldürdü. 1879: Şubat'ta Grigori Goldenberg, Harkov valisi Prens Dmitri Kropotkin'i kurşunlayarak öldürdü; Nisan'da Aleksandır Solovyev'in Çar'ı aynı şekilde öldürme girişimi başarısızlıkla sonuçlandı; Kasım'da Lev Hartmann'ın çarlığa ait demiryoluna mayın döşeme girişimi sonuçsuz kaldı. 1880: Stepan Halturin, Kışlık Saray'ın bir kısmını havaya uçurdu – 8 kişi öldü, 45 kişi yaralandı. Ayrıca 13 Mart 1881'de –Rizal'in Marsilya'ya ayak basmasından on beş ay önce, kendilerini Narodnaya Volya (Halkın İradesi) olarak adlandıran bir grup Çar II. Aleksandır'ı bir bombalı saldırıyla öldürdü, olay tüm Avrupa'da yankı uyandırdı.[30] (Birkaç ay sonra ABD Başkanı Garfield'in öldürülmesi pek dikkat çekmedi.)

29. Bu *groupuscule* (fraksiyon) karakteristik olarak Halkın İntikamı adıyla anılır. Neçayev, İsviçre'ye tekrar kaçtı, fakat 1873'te ülkesine iade edilip yirmi yıl hapse mahkûm oldu. 1882'de Baader-Meinhof üyeleri gibi "hücresinde ölü bulundu."

30. Núñez, *El terrorismo*, s. 66-7; Norman Naimark, *Terrorists and Social Democrats: The Russian Revolutionary Movement under Alexander III* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1983), 1. bölüm; Derek Offord, *The Russian Revolutionary Movement in the 1880s* (Cambridge: Cambridge University Press, 1986), 1. bölüm; ve özellikle David Footman, *Red Prelude*, ikinci baskı (Londra: Barrie & Rockleff, 1968), *çeşitli yerlerde*. İlk bomba Çar'a temas etmemişti. Sempau'nun "Miguel Ivanovitch Elnikof" olarak adlandırdığı fakat gerçekte Ignatei Grinevitsky olan şahıs bunu fark edip kurbana iyice yaklaştı ve Çar'la birlikte kendisini de öldüren ikinci bombayı fırlattı. İlk intihar bombacılarından biridir denebilir. Footman'ın kitabının çok yararlı bir kısmı, elli beş Narodnaya Volya eylemcisinin biyografisini veren ek bölümüdür. Bu eylemcilerin otuz üçü idam edilmiş, on dördü hapishanede ölmüş, bir on dördü daha hapishaneden sağ salim çıkmış, sekizi ülke dışına kaçmış, dördü suikastlar esnasında ya da sonrasında intihar etmiş, ikisi istihbarat için çalışmaya başlamış.

Çar II. Aleksandır'ın 13 Mart 1881'de St. Petersburg'da Narodnaya Volya devrimcileri tarafından suikasta kurban gitmesi.

Nihilist lider Sergey Neçayev

Rusya'daki fırtınaların Avrupa çapında derin etkileri olacaktı. Bu etkiler simgesel olarak iki döneme ayrılabilir: 1876'da ölen Bakunin'in (d. 1814) birinci dönemi, Bakunin'in öldüğü sene çarlık hapishanesinden Batı Avrupa'ya kaçan Prens Pyotr Kropotkin'in (d. 1842) de ikinci dönemi temsil ettiğini söyleyebiliriz.

Komünist Enternasyonal'in 1866 ve 1867'de sakin İsviçre'de yapılan ilk iki kongresi, Marx'ın dizginleri elinde tutması nedeniyle gayet sakin geçti. Bununla birlikte, bir sonraki yıl Brüksel'de yapılan üçüncü kongrede Bakunin'in etkisi güçlü bir biçimde hissedildi, 1869'da Basel'de yapılan dördüncü kongredeyse Bakuninciler artık çoğunluktaydı. Beşinci kongrenin Paris'te toplanacağı sanılıyordu, fakat Sedan'daki yenilgi bunu imkânsız kılmıştı. Enternasyonal bu arada iflah olmaz bir biçimde bölündü ve 1872'de Lahey'de son kez toplandı. Her ne kadar Bakuninci kongreler 1877'ye kadar sürse de Komünist Enternasyonal Bakunin'in öldüğü yıl feshedilmiştir.[31] Aynı yıl teknik-siyasi anlamda *anarşist* sözcüğü icat edildi ve hızla, geniş bir alana yayıldı (fakat ortada anarşizmin amaç ve yöntemleri üzerinde anlaşamayan ve farklı doğrultularda yayılıp çoğalan düşünce akımları olduğu da aşikârdı).[32]

Anarşizmin bireysel özgürlük ve özerklik vurgusu, hiyerarşik ("bürokratik") örgütlenme karşısındaki bildik şüpheciliği, sert belagate her zaman meyyal olması özellikle sağcı rejimlerin yoğun

31. Kısa ve öz bir açıklama için bkz. Jean Maitron, *Le mouvement anarchiste en France* (Paris: Maspéro, 1975), cilt I (*Dès origines à 1914*), s. 42-51.

32. Maitron bu bakımdan bazı ilginç veriler sunar. Dikkate değer yegâne kuramsal anarşist yayın, Jean Grave'ın ilk kez Şubat 1879'da, tehlikesiz, güvenli bir ortam olan Cenevre'de yayımlanan *Le Révolté*'sidir. Grave adını *La Révolte* olarak değiştirip dergiyi Paris'te çıkarmanın (1885) mümkün olduğunu gördüğünde, toplam tiraj 1300'den 2000'e çıkmıştı. 1894'te Cumhurbaşkanı Sadi Carnot'ya düzenlenen suikastın ardından devlet tarafından hurdahaş edildiğinde *La Révolte*'nin toplam tirajı 7000 idi ve Fransa, Cezayir, Amerika Birleşik Devletleri, Britanya, İsviçre, Belçika, İspanya, İtalya, Hollanda, Romanya, Uruguay, Hindistan, Mısır, Guatemala, Brezilya, Şili ve Arjantin'de aboneleri vardı. Hiç Rus abonesi yoktu. "Hayta" rakibi, Émile Pouget'in satirik dergisi *Le Père Peinard*'ın ("*Bons bougres, lisez tous les dimanches*") bir nebze daha dar bir okur kitlesine sahip olması doğaldı, ama Paris argosuyla yazıldığı göz önüne alındığında şuralardan da abonelerinin olması şaşırtıcıydı: Cezayir, Birleşik Krallık, Tunus, Arjantin, Belçika, İspanya, Amerika Birleşik Devletleri, İtalya, İsviçre ve Monako. *Le mouvement*, s. 141-6.

baskı uyguladığı siyasal koşullar altında cazibesini ziyadesiyle artırmıştır. Kendi kendini üreten düzinelerce otonom *groupuscule*'ün (küçük gruplar, fraksiyonlar) izini sürüp, içlerine girip yok etmekle uğraşmaktansa sendikaları ve siyasal partileri ezmek bu türden rejimler için çok daha zahmetsizdir. Anarşist kuram, köylülere ve köylü emeğine o zamanın ana akım Marksizmi kadar horgörüyle bakmıyordu. Ayrıca anarşistlerin ruhban sınıfına daha içgüdüsel bir biçimde karşı oldukları da ileri sürülebilir. Bu koşullar, hâlâ ağırlıklı olarak köylü ve Katolik olan, Komün sonrası Fransa'da, Restorasyon İspanyası'nda, siyasal birliğin sağlanmasından sonra İtalya'da, Küba'da –ve hatta muazzam işçi göçü alan Yaldızlı Çağ Amerikası'nda– son derece başarılı bir şekilde yayılan devrimci anarşizmin, büyük oranda Protestan, sanayileşmiş, yarı-demokratik kuzey Avrupa ülkelerinde neden ana akım Marksizmden çok daha az başarılı olduğunu bir ölçüde açıklar muhtemelen.

Her halükârda, kasvetli 1870'lerin sonunda entelektüel anarşist çevrelerde "eylemle propaganda" fikriyatı ortaya çıkmıştı; gerici yöneticiler ve kapitalistlere yönelik ses getiren suikastlar, bu yönetici ve kapitalistleri yıldırmak kadar, ezilenleri devrime yeniden hazırlanabilmeleri için yüreklendirmeyi de amaçlamaktaydı. Tarihçiler, bu yeni aşamanın başlangıcı olarak genelde Nisan 1877'de Napoli'nin kuzeydoğusundaki Benevento'da gerçekleştirilen gülünç derecede başarısız bir ayaklanmayı gösterirler. Bu ayaklanmayı iki genç Napolili, Errico Malatesta ile zengin arkadaşı (daha önce Maggiore Gölü'nün tehlikesiz kuzey kıyısından Bakunin'i de finanse etmiş olan) Carlo Cafiero ve 1875'te Türklere karşı Bosna ayaklanmasına katılıp daha önce gördüğümüz gibi bu işlere Çar'ın istihbarat şefini öldürmekle devam edecek olan yirmi beş yaşındaki Sergey Mihayloviç Kravçinski, nam-ı diğer Stepniak (1852-95) tertiplemişti.[33] Mahkemeye çıkarılan iki İtalyan, I. Umberto'nun

33. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nunzio Pernicone, *Italian Anarchism, 1864-1892* (Princeton: Princeton University Press, 1993), s. 118-28. Bakunin 1864'te Floransa'ya yerleşmiş, fakat 1865'te Napoli'ye taşınıp bölgede 1867'ye kadar kalmıştı. (Floransalı bir yandaşına şöyle yazmıştı: "Burada Floransa'da olduğundan daha çok enerji ve daha sahici bir siyasal ve toplumsal yaşam var.") Enternasyonal'in ilk İtalya şubesini orada kurumsallaştırmıştı ve Malatesta da ilk üyelerin-

1878'de tahta çıkışının yarattığı şenlikli atmosferde beraat etti. (Aynı atmosfer genç anarşist aşçı Giovanni Passanante'nin ucuz kurtulmasını da mümkün kılmıştı; Passanante üzerine *Yaşasın Enternasyonal Cumhuriyet* sözlerinin hakkedildiği bir hançerle genç kralı öldürmeye kalkmış, kral kıl payı kurtulmuştu.)[34] Benevento olayından iki ay sonra Malatesta'nın yakın işbirliği içinde olduğu Andrea Costa, Cenevre'de yeni taktiğin kuramını oluşturan bir konuşma yaptı. Ağustos başlarında Paul Brousse, radikal bir dergi olan *Bulletin de la Fédération Jurassienne*'de, kağıt üzerindeki sözlerin artık *conscience populaire*'i (halkın vicdanı) harekete geçirmeye yetmediğini izah eden bir makale yayımladı; Ruslar en az çarlık rejimi kadar zalim olmak gerektiğini göstermişti. Ardından yumuşak huylu Kropotkin, derhal harekete geçip *Le Révolté*'nin 25 Aralık 1880 tarihli baskısında kuramsal açıdan anarşizmi "söz, yazı, hançer, silah ve dinamit vasıtasıyla yapılan sürekli devrim... Legalitenin dışındaki her şey bizim için faydalıdır" sözleriyle kuramsal olarak tanımladı.[35] *Le Drapeau Noir*'ya da 2 Eylül 1883'te "Manifeste de Nihilistes Français"i (Fransız Nihilistlerin Manifestosu) el altından yayımlamak kaldı. Bu manifestonun şöyle bir talebi vardı:

> Birliğin kurulmasından bu yana geçen üç yıl içinde birkaç yüz burjuva ailesi tıbbın tanımlamakta ve dualar yoluyla defetmekte aciz kaldığı esrarengiz bir hastalık tarafından yok edilerek ölümcül haracı ödedi.

dendi. Malatesta, sonradan bu Rusu "Napoli geleneklerine temiz bir soluk getiren, ona yaklaşan gençlerin gözünü geniş yeni ufuklara açan adam" sözleriyle anacaktı. Aslında Mezzogiomo devrimci eylemleri başlatmak için uygun bir yerdi, çünkü Cavour ve haleflerinin serbest ticaret politikaları köylülüğe dayalı ekonomiyi altüst etmişti; siyasal olarak egemen olan sınıf ise Piemonte Hükümeti döneminde (1861'de İtalyan Birliği'nin yeniden kurulması sonrasında) daha önce İspanyol Bourbon'lar tarafından sindirildikleri zamanlara kıyasla daha çok ezildiklerine inanma noktasına gelmişti. Pemicone ayrıca Engels'in kimi ahmaklıkları ve Mazzini'nin İtalyan ilericilerinin muazzam sempati duyduğu Komün'e karşı kontrolsüz saldırılarının da yardımıyla İtalya'da Bakunin'in becerikli manevralar yaparak Marx ve Engels'e nasıl üstün geldiğini mükemmel bir biçimde anlatır. Bakunin'in kısa ve öz bir biçimde ifade ettiği gibi Mazzini "her zaman *Halkı İtalya için* istemişti, *İtalya'yı Halk için* değil." *A.g.y.*, s. 17, 24, 44-53 ve 24.

34. Joll, *The Anarchists*, s. 102-5.

35. Maitron, *Le mouvement*, s. 77-8.

Errico Malatesta

Devrimciler üstü kapalı dile getirdikleri bu toplu zehirleme seferberliğini sürdürmekte ısrarlıydılar (Rizal ilk mutlu Paris seyahatini birkaç ay önce yapmıştı).[36] Bütün bunlar, kimi anarşistlerin, Rusların yaptığı gibi, sırf devletin önde gelenlerinden ziyade sınıf düşmanı olarak görülenleri hedefleyen yeni bir şiddet türü tasavvur etmekte olduğunun işaretleriydi.

Genç anarşistlerin bu "erken terörizm" vakalarına ileride daha ayrıntılı değineceğiz. Fakat Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından yirmi yıl önce patlak veren bu ses getiren suikastlar sağanağına şöyle bir göz atmak bazı ilginç noktaları ortaya serecektir.

36. *A.g.y.*, s. 206.

Tablo 1: Suikastlar

Tarih	*Kurban*	*Yer/Suikast Yöntemi*	*Suikastçı*	*Politik Yönelim*	*Milliyet*
1894	Sadi Carnot	Lyon/Bıçaklanma	Sante Jeronimo Caserio	Anarşist	İtalyan
1897	Cánovas	Santa Águeda/Vurulma	Michele Angiolillo	Anarşist	İtalyan
1898	Elizabeth	Cenevre/ Bıçaklanma	Luigi Luccheni	Anarşist	İtalyan
1900	I. Umberto	Monza/Vurulma	Gaetano Bresci	Anarşist	İtalyan
1901	McKinley	Buffalo/Vurulma	Leon Czogolsz	Anarşist	Polonyalı
1903	Alexander	Belgrad/Vurulma	Askerler	Milliyetçi	Sırp
1904	Von Plehve	St. Petersburg/ Bombalama	E. Z. Sazanov	Toplumsal Devrimci	Rus
1905	Sergey	St. Petersburg/ Bombalama	Kaliayev	Toplumsal Devrimci	Rus
1908	Carlos/Luiz	Lizbon/Vurulma	Alfredo Costa ve Manuel Buiça	Radikal Cumhuriyetçiler	Portekizli
1909	İto	Harbin/Vurulma	An Jung-geun	Milliyetçi	Koreli
1911	Stolypin	St. Petersburg/Vurulma	Dmitri Bogrov	Anarşist	Rus
1913	Yorgo	Selanik/Vurulma	Alexander Schinas	Belli değil, "deli" olduğu söyleniyor	Yunan
1914	Franz Ferdinand	Saraybosna/Vurulma	Gavrilo Princip	Milliyetçi	Sırp

İlk göze çarpan şey Avrupa içinden Birleşik Krallık ve Almanya, Avrupa dışındansa Çin ve Osmanlı İmparatorluğu hariç tüm büyük devletlerin listede bulunmasıdır.[37] İkincisi, 1894-1901 arasındaki anarşist suikastlar daha sonra radikal milliyetçilerce taklit edilmiştir. Üçüncüsü, milliyetçiler genellikle kendi yöneticilerini

37. Aslında 1878'de Kayzer II. Wilhelm'i öldürmeye yönelik iki ciddi anarşist girişim olmuştu; 11 Mayıs'ta Max Hödel, 2 Haziran'da da Karl Nobiling tarafından (Pernicone, *Italian Anarchism*, s. 148). Bir başka girişim de Frankfurt polis merkezindeki bir patlamadan sonra açığa çıkarılmıştı. Olayın lideri olduğu iddia edilen "anarşist" August Reinsdorf derhal idam edilmiş, hemen ardından polis şefi Rumpf öldürülmüştü: Rumpf'un entrikalar çevirmiş olması kuvvetle muhtemel olan karanlık bir olay. 1883'ten 1885'e kadar Londra'da Londra Kulesi, Victoria İstasyonu ve Avam Kamarası'na yönelik bombalı saldırılar olmuştu. Bkz. Núñez, *El Terrorismo*, s. 18. Bu "olaylar" hemen Henry James'in *Princess Casamassima*'sında (1886) ve daha sonra Conrad'ın *The Secret Agent* (1907) ve *Under Western Eyes* (1911) adlı romanlarında ele alınmıştır. Statüleri yukarıda anılanların çok altında olsa da, Franz Ferdinand'ı öldüren milliyetçiler gibi, İrlanda milliyetçilerinin de anarşizmle ilgisi olmasa da Mayıs 1882'de düzenledikleri, yeni atanan İrlanda Bakanı Lord Cavendish ve müsteşarına yönelik suikastı da anmak gerek.

öldürdüğü halde anarşist suikastçılar ulusal sınırların dışında da davalarına hizmet etmiştir. Son olarak, anarşistler arasında İtalyanların göze çarpan varlığı dikkat çekicidir ve Pernicone'nin "anarşist idealin misyonerleri olarak İtalyanların oynadığı eşsiz rol"e yaptığı vurguyu teyit eder gibidir. "Siyasal sığınmacılar ve göçmenler olarak, Fransa, İsviçre, İngiltere, İspanya, Amerika Birleşik Devletleri, Arjantin, Brezilya, Mısır ve Tunus'taki İtalyan toplulukları arasında özgürlükçü alanlar tesis etmişlerdir."[38] Malatesta'nın kendisi de 1885-89 yıllarını Buenos Aires'in içinde ve dışında insanları anarşizmin saflarına çekmeye çalışarak geçirmiştir.[39]

Peki ya Rizal? İspanya'dan 1885'te, yani 1888'deki ilk anarşist "öfke" dalgasından epey önce ayrılmıştı. Aynı şey Paris'te geçirdiği süre için de geçerlidir. 1885 sonrasında Avrupa'da zamanının büyük kısmı anarşist faaliyetin epey sönük olduğu Almanya, İngiltere ve Belçika'da geçmişti. Bununla birlikte düzenli gazete okurdu ve dünyadaki siyasal eğilimlerin meraklı bir takipçisiydi. Akla gelen bariz soru şudur: Avrupalı radikaller arasında şahsen tanıdığı kimse var mıydı? Kanıtlar dolaylı fakat ilginçtir.

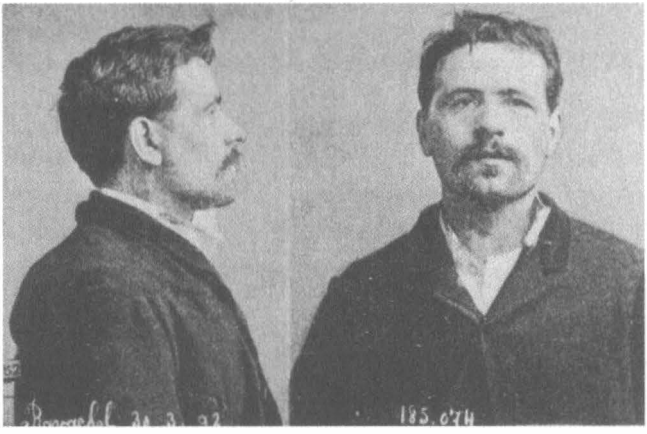
Rizal'in yakın dostu Trinidad Pardo de Tavera ihtiyarlığında, Paris'teki Rus nihilistlerin iki kuşağıyla olan yakın ilişkisini anlatan bir makale yazmıştı. Kendisinin de pek çokları gibi II. Aleksandır'ın hayranı olduğunu ifade etmişti.

38. Pernicone, *Italian Anarchism*, s. 3. O dönemde Napoli Üniversitesi'nde ekonomi politik profesörü, çok sonradan da başbakan olan Francesco Nitti o zamanlara dair tamamlayıcı bir açıklamada bulunur. Nitti şaşırtıcı bir kederle şöyle der: "İtalyan okullarında hükümdarın katledilmesi bile mazur gösteriliyor ki bu vahim hatayı ne kadar kınasak yeridir. Cahil öğretmenler şehit ve katil arasındaki farkı izah etmez. Antik Roma tarihi tiran cinayetleri ve tiranlık heveslileriyle doludur. Hal böyle olunca kişi ya toplumun intikamcısı ya da kurtarıcısı olur. İtalya'daki okulların büyük çoğunluğunda okutulan bir tarih kitabı şans eseri elime geçti. Kitapta Brütüs'ten Agesilao Milano'ya değin kaç tiran katlini meşrulaştırdıklarını görmek şaşırtıcı. Hepsine övgüler düzülmüş. İtalya'nın özellikle Orta İtalya'nın küçük tiranlarla dolu olduğu bir dönem vardır; tiranı öldürmek kurtarıcı olmuştur. Bu gelenek maalesef sürdürülmektedir. Benzer düşüncelere sahip şairler bile, bırakın daha az iğrenç olan tiran cinayetlerini, en kötü İtalyan anarşistler'inkiler söz konusu olduğunda dahi politik cinayetleri rahat rahat alkışlayabilmektedir." *North American Review*, 167:5 (Kasım 1898), s. 598-607, s. 607'de.

39. *A.g.y.*, s. 7.

St. Petersburg
Rusya
Cenevre
İsviçre
Saraybosna
Avusturya-Macaristan
Santa Agueda
Mondragon, İspanya
Belgrad
Sırbistan
Harbin
Mançurya, Çin
Buffalo
New York eyaleti, ABD
Lizbon
Portekiz
Selanik
Osmanlı İmparatorluğu
Lyon
Fransa
Monza
İtalya
Vurulma
Bıçaklanma
Bombalama

Suikastlar

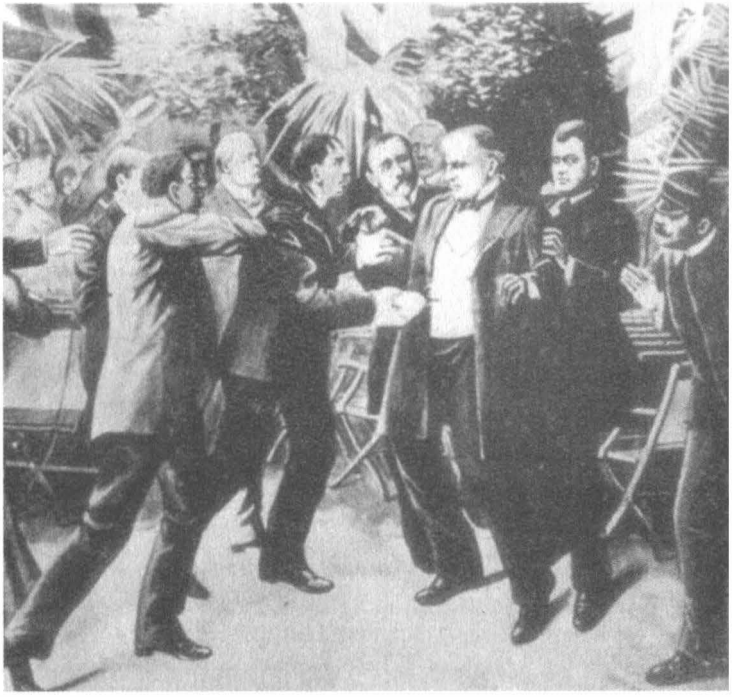

François Ravachol'ün Mart 1892'de tutuklanmasının ardından polis tarafından çekilen fotoğrafları.

Vera Zazuliç (solda), Fransa Cumhurbaşkanı Sadi Carnot'yu öldüren Sante Caserio, gözaltında (sağda).

ABD Başkanı William McKinley'nin Polonyalı anarşist Czogolzs tarafından 6 Eylül 1901'de New York Buffalo'daki Pan-Amerikan sanayi ürünleri fuarında öldürülmesi.

Ama aynı zamanda Nihilistlerin gözüpekliğine ve muazzam sorumluluk duygularına da hayrandım. Nihilistler hakkında edindiğim malumat, hocam Rus Profesör Michael Atçinatski'den gelmesi dolayısıyla bana daha dokunaklı gelmişti; bu profesör daha o zamanlar Çar'ın hayatına kastetmekten üç kez ölüme mahkûm edilmiş olan ünlü bir Nihilistti.

Bu "dehşet saçan Nihilist," celladın elinden kurtulmak için Paris'e kaçmış, fakat heyhat, der Pardo, büyük düşmanının katledilmesinden üç ay önce tüberküloz canını almıştı.

Makalenin geri kalanı Pardo'nun, tıp profesörü hocası "ünlü Tardieu" vasıtasıyla tanıştığı iki Rus kıza hasredilmiştir. Şaşkın Fi-

Luigi Luccheni'nin Eylül 1898'de Avusturya İmparatoriçesi Elisabeth'e suikastını gösteren, o döneme ait bir çizimi (solda); Cánovas (sağda).

4 Şubat 1905'te Moskova'da Grandük Sergey Aleksandroviç'in arabası İvan Kaliayev tarafından bombalandı.

lipino, bu kızlarla paylaşabilecek pek bir şeyi olmadığını söyleme cüretini gösterdiğinde bu müthiş adam şöyle karşılık vermişti:

Biliyorum, biliyorum... Fakat onlar senin manevi kardeşlerin, hepiniz dini ve siyasi tiranların egemenliği altındaki ülkelerden geliyorsunuz ve bizim özgürlüğümüzün güvenliğine ulaştığınız için şimdi burada, bu ülkedesiniz.

Pardo bu ikiliyi epey sık ziyaret etti ve giderek daha çok sevdi. İkisi de Kazan'ın varlıklı ailelerindendi, St. Petersburg'a tıp okumaya gitmişlerdi. Orada boş vakitlerinde çarcı otokrasiyi, polis terörünü ve "Sibirya"yı itham eden faal Nihilistler olmuşlardı. Çarlık gizli polisi Ohrana etraflarını sardığında, anne babaları gelmezlerse para göndermeyi kesmekle tehdit edip eve dönmelerini istemişti. Ama ikisi de yaklaşık yirmi yaşında olan kızlar Paris'e kaçıp eğitimlerine orada devam etmeye karar vermişti. Son derece yoksul olan kızlar hiçbir vasıf gerektirmeyen işlerde çalışıp ara sıra da tercüme yaparak hayatlarını sürdürüyordu. Fransız polisi ve Rus elçiliğinin gözetimi altında oldukları halde hiç şikâyet etmeden, tanıdıkları, ölüm döşeğindeki yaşlı Nihilistlere şefkatle bakıyorlardı. Pardo, kimsenin onların kalplerinin temizliğinden ve diğerkâmlıklarından şüphe duymadığını belirtmişti; bu da onlara "özerk Quartier Latin ülkesini meydana getiren tüm fakültelerden öğrencilerin hayranlık ve saygısını" kazandırmıştı. II. Nikola'nın 1894'te tahta çıkışına değin Paris'te kaldılar, sonra ülkelerine geri döndüler. Ertesi yıl yeni çara karşı tertiplenen bir suikasta katılmaktan yargılanıp Sibirya'da ömür boyu hapse mahkûm edildiler. Maria Mihaylovna Lujine, Sibirya'ya götürülürken yolda, Paris'te kaptığı tüberkülozdan öldü; Luise İvanovna Krilof ise birkaç ay sonra aynı hastalıktan Tobolsk Hapishanesi'nde öldü.[40]

40. Trinidad Pardo de Tavera tarafından Manila'daki *Women's Outlook* için yazılmış 1922 tarihli ve "Las Nihilistas" başlıklı makalenin daktilo edilmiş hali. Bu metni bir önceki bölümde adı geçen Ateneo de Manila Üniversitesi'ndeki Pardo de Tavera araştırmaları arasında buldum. Amcası Joaquín'in 1874'den itibaren sürgünde yaşadığı Paris'e Pardo'nun ne zaman geldiği tam olarak belli değil, fakat muhtemelen 1874'ten çok sonra değildi. Rizal'in Madrid'de yaptığı gibi o da hem tıp hem edebiyat okudu. Tıbbı Sorbonne'da, edebiyatı École Nationale des Langues Orientales Vivantes'ta okuyup ikisinden de 1885'te mezun olmuştu. Filolojik uzmanlık alanı Malay dünyası dilleri olduğu halde Rusça biliyordu ve

Pardo'nun Rus hocası, Rizal Avrupa'ya gelmeden önce ölmüştü, fakat arkadaşından bu meşhur Nihilisti muhakkak duymuştur. Pardo'yla beraber bu iki Rus kızın odalarını ziyarete gitmemiş ve misafirler için sürekli sıcak tutulan semaverin etrafında laflamamış olması da ihtimal dışı gibi görünmektedir. Bu kızların tam anlamıyla Nihilist olup olmadığıysa pek açık değildir. Paris'in Rusya' da yeraltında örgütlenen yeni, girift yıkıcı faaliyetler hakkında pek malumat sahibi olmadığı, Paris'te, "Nihilist" tabirinin bu türden grupların geniş bir kesimini kapsayacak şekilde kullanıldığı düşünülebilir.

Cacique* İspanya

Rizal'in üçüncü dünyası İspanya ve bir zamanlar uçsuz bucaksız olan İspanyol imparatorluğunun dünyasıydı – 1880'lerde imparatorluktan geriye yalnızca Küba, Porto Riko, Filipinler, Mariana ve Karolin Adaları, İspanyol Fas'ı ve Berlin'in ele geçirdiği, altınsız Rio de Oro kalmıştı. Gerek İspanya'daki gerek sömürgelerindeki ayaklanmalar tufanına bakılırsa on dokuzuncu yüzyılda bu dünyanın bir eşi daha yoktu. (İkinci Dünya Savaşı sonrasına değin bununla uzaktan da olsa kıyaslanabilecek bir şey bulmak kabil değildir. Fransa: Ho Şi Minh'in siyasal, Vo Nguyen Giap'ın askeri zaferiyle Dien Bien Phu'ya yerleştirilen fitil, Cezayir'in FLN isyanıyla ateşlenip Dördüncü Cumhuriyet'in çöküşüne, De Gaulle'ün tekrar iktidara gelmesine ve OAS'ın misilleme terörizmine yol açmıştı. Portekiz: Angola, Mozambik ve Guiné-Bissau'daki askeri başarısızlıklar, Nisan 1974'de Lizbon'da Salazarcı otokrasiye karşı yapılan kansız askeri darbeye sebep olmuştu.) Birbirini etkileyen bu iniş çıkışların temel nitelikleri üzerinde kısaca durmak faydalı olacaktır, zira bu, Rizal'in epey bilgili olduğu ve düşünüş tarzını şekillendiren bir olgudur.

1808'de, geleceğin menfur VII. Fernandosu Aranjuez'de, esas amacına ulaşan, yani babası IV. Carlos'un tahttan zorla feragat et-

Sanskrit dilinde uzmandı. Pardo'nun Tardieu'nün Fransızcaya geçmeden önce Rus öğrencilerini "Zdrazvuite" (merhaba) diye selamladığını anlatması gariptir.

* Patron (ç.n.)

mesine yol açan askeri ayaklanmayı örgütlemişti. Ne var ki kudretinin zirvesinde olan Napolèon bu fırsattan istifade Portekiz'e büyük bir müdahalede bulunmalarını bahane edip İspanya'ya askeri birliklerini gönderdi (Madrid'i işgal ettiler). Tahta intikal edişinin meşrulaştırılmasını Dünya-Hâkimi'nin Sekreteri'yle müzakere etmek üzere Bayonne'a koşan Fernando derhal hapse atıldı. Ardından Joseph Buonaparte İspanya tahtına geçirildi. Endülüs'te ve Hidalgo'nun Meksikası'nda neredeyse eşzamanlı olarak direniş ve ayaklanma patlak verdi. 1810'da, liberallerin hâkim olduğu yasama organı Cortes, Cádiz'de toplandı; buradan da 1812'de İspanya'daki ilk anayasal düzen doğdu. Aralarında Filipinler'in de bulunduğu sömürgelere yasama organında temsil hakkı verildi.[41] Napolèon'un yenilgisi, Fernando'yu Kutsal Olmayan İttifak'ın tam desteğiyle Madrid'de yeniden başa geçirdi. Fernando 1814'te anayasayı tanımayı reddetti, yeni bir gerici mutlakiyet başlatıp iflas etmiş ekonomiye rağmen, Amerika'da milliyetçiliği ve İspanya'da yasaklanan liberalizmi şiar edinmiş devrimleri durdurmaya yeltendi. Amerika kıtasının İspanya idaresi altındaki hiçbir yerinde muvaffak olamadı, fakat köle sahibi Yarımadalılarla İspanya idaresi altındaki Karayipler'deki –Bolívar'ın karizmatik yörüngesi dışında kalan ve Haiti'deki başarılı köle devriminden dolayı akılları başından gitmiş– kreollerin bağlılığı devam etti.

Peki ya Filipinler? Luzon'un kuzeybatı köşesinde ağırlıklı olarak İlokanoların yaşadığı bir kasabadan adını alan, 1815'teki Sarrat İsyanı hızlı ve şiddetli bir biçimde bastırıldı. 1820'de Endülüs'te Cádiz Belediye Başkanı'nın öncülük ettiği askeri ayaklanma Fernando'yu kısa süreliğine de olsa liberal anayasal düzeni kabul etmek zorunda bıraktı. Castlereagh'ın Londrası, Metternich'in Viyanası, I. Aleksandır'ın Petersburg'u ve Fernando'nun Paris'teki akrabası bunların hiçbirini yaşamayacaktı. Fransa'nın asker gönderme-

41. Filipinler bu temsil hakkını 1837'de hakları feshedilene kadar –Güney Amerika imparatorluğunun çöküşünden çok sonraya kadar– daha sonraki tüm anayasal süreçlerde kullandı. Rizal arkadaşı Blumentritt'e anne tarafından dedesinin sömürgeci ülkenin bu yasama meclisinde Filipinler temsilcisi olarak bilfiil bulunduğunu söylemişti. Bkz. *The Rizal-Blumentritt Correspondence*, cilt 1, s. 268'den sonraki üçüncü numarasız sayfa (8 Kasım 1888 tarihli Londra'dan yazdığı mektup).

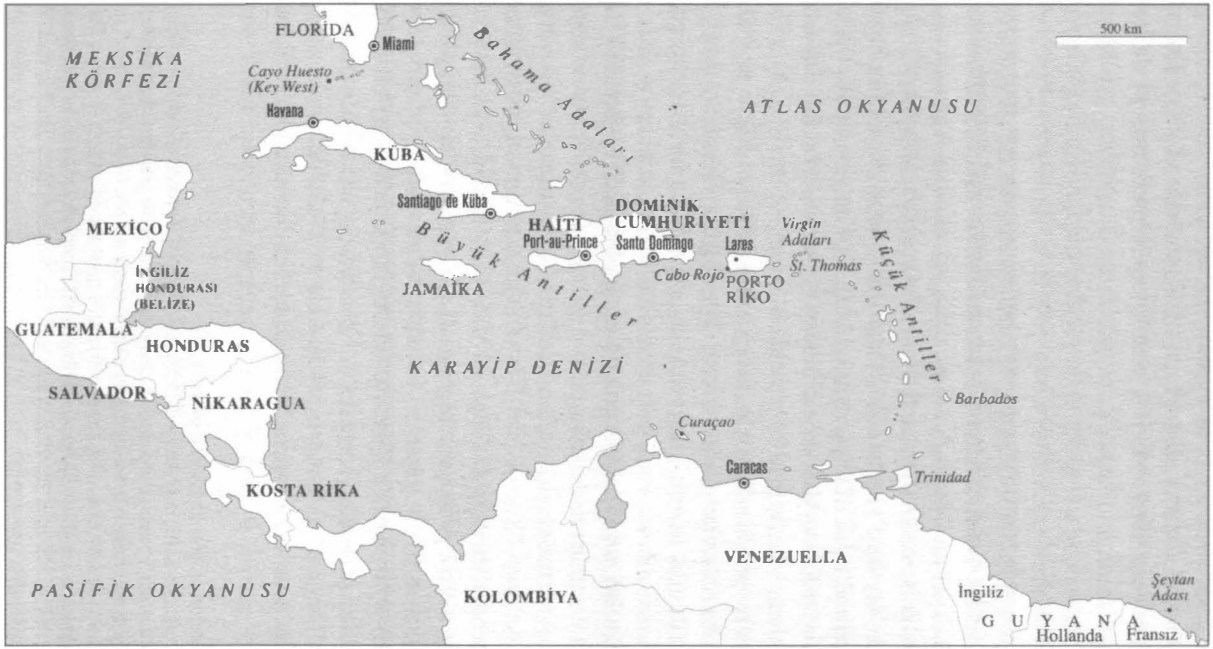
siyle 1823'te otokrasi yeniden hâkim olmuş; Cádiz Belediye Başkanı asılmış, boğulmuş, dört parçaya bölünmüştü; yüzlerce liberal ve cumhuriyetçi idam edilmiş, acımasızca hapsedilmiş ya da hayatta kalabilmek için kaçmak zorunda bırakılmıştı. Aynı yıl İspanyol imparatorluğunun merkezinde yaşanan bu olaylara karşılık, sömürge ordularında, kreollerin başı çektiği bir ayaklanma baş gösterdi; isyancılar Manila'yı zapt etme noktasına gelmişti, ki içeriden ihanet edenler olmasaydı bunu başaracakları kesindi.[42] Ayaklanmanın lideri Yüzbaşı Andrés Novales, daha önce Güney Amerika'daki bağımsızlık hareketlerine karşı Madrid'in yanında savaşmıştı.[43]

1868-74 yılları arasında da benzer bir buhran dönemi kolayca teşhis edilebilir. İsabel'in yönetimi, Eylül 1868'de, ana aktörleri General Prim y Prats, Makyavelci liberal siyasetçi Práxedes Sagasta ve komplocu bir zihniyete sahip radikal cumhuriyetçi Ruiz Zorrilla olan askeri-sivil bir darbeyle devrildi. Bu infilakın Küba ve Filipinler'deki neticelerini daha önce görmüştük. Fakat İspanya'da sonraki altı yılın her biri olağandışı siyasal çalkantılarla dolu geçti. 1870 yılının sonunda Prim y Prats'ın öldürülmesi, monarşiyi Savoy hanedanından Amadeo'ya mahkûm etmiş, bu da 11 Şubat 1873'te İspanyol Cumhuriyeti'nin ilanına yol açmıştı. Bu yeni rejim aslında on bir ay sürmüştü, işin içine (Endülüslü muhafazakâr siyasetçi kurnaz Antonio Cánovas del Castillo'nun perde arkasından idare ettiği) generaller girip de Ocak 1874'de Cortes'i dağıtarak aynı yılın sonunda XII. Alfonso'nun şahsında –İsviçre modeli dönüşümlü dört başkanın görev yaptığı– Bourbon monarşisini yeniden tesis edene dek ayakta kaldı. Tahmin edileceği gibi bu *démarche*'nin kilit nedenleri arasında Céspedes'in Küba'daki ayaklanmasının, eski İspanyol imparatorluğundan artakalanların bütünlüğüne karşı bir tehdit teşkil etmesi de vardı. Bununla birlikte bu süre içinde İspan-

* siyasetin akışını değiştiren adım (ç.n.)

42. D. G. E. Hall, *A History of South-East Asia*, 3. baskı (Londra ve New York: St Martin's Press, 1968), s. 721. Bu ayaklanmaların genelde kreoller tarafından örgütlenenlerinin ayrıntıları için bkz. Sarkisyanz, *Rizal*, s. 76-9.

43. Luis Camara Dery, "When the World Loved the Filipinos: Foreign Freedom Fighters in the Filipino Army during the Filipino-American War", *Kasasayan*, I: 4 (Aralık 2001), s. 55-69 arasında s. 57'de. Novales, budalaca kendini Filipinler hükümdarı ilan etmişti.

Üç Dünya 2: Karayipler

yol kamusal alanında olağandışı bir coşku yaşanıyordu. Cumhuriyetçiler hayatta olanların görüp geçirdiği yıllar içinde ilk kez kısa süreliğine de olsa yasal zemine çıkmıştı. Bakuninci ve Marksçı radikalizm ilk siyasal tabanlarını kazanmış, 1873'te geniş kesimlere yayılan ve yönetim biçiminin radikal bir biçimde ademi merkeziyetçileşmesini talep eden "kantonalist" siyasal hareket bünyesinde, pek çok genç anarşist ve diğer radikaller ilk serbest, kitle siyaseti deneyimlerini yaşamıştı.

Bu önbilgiyle Restorasyon İspanyası'nı, Rizal'in 1880'lerin başlarında karşı karşıya geldiği haliyle düşünebiliriz artık. Dönemin sözü geçen siyasetçisi Antonio Cánovas del Castillo 1828'de –Tolstoy'la aynı yıl– Málaga'da bir küçük burjuva ailesinin çocuğu olarak doğmuştu. Üretken, başarılı bir tarihçi olmakla birlikte kurnaz ve zalim bir siyasetçiydi.[44] Otuz iki yaşındayken liberal bir kabine bakanıydı, İsabel'in düşüşünün hemen ardından hızla sağa kaydı ve Bourbon Restorasyonu'nun başmimarı oldu. Gücünü artırmak dışındaki hırsı, onlarca yıldır iç işlerinin karman çorman olması dolayısıyla adı kötüye çıkmış bir ülkede istikrarlı bir düzen kurmaktı. Düzen, ülkedeki iç savaşları bitirip liderlik sultasına son vermek demekti, yaşadığı sürece bunu başardı, fakat sonradan daha şiddetlileri geldi. Düzen aynı zamanda, imparatorluktaki radikal solu ve tehlikeli sömürgecilik karşıtı ayrılıkçılığın tüm belirtilerini bastırmak demekti. Aslında Cánovas'ı bir çeşit İspanyol Bismarck'ı olarak görmek mümkündür. Cánovas'ın 1897'de öldürülmesinden sonra eski Şansölye Bismarck şöyle diyecekti: "Sohbet edebildiğim tek Avrupalıydı."[45] Halbuki Cánovas, Bismarckçılığın kraliyet himayesine bağlı ve her halükârda kısa ömürlü olduğunun farkına varmıştı. Daha köklü ve uzun ömürlü düzenin, sanayileşme hızla, emperyalizm dev adımlarla ilerlerken iktidarın sistemli bir şekilde muhafazakâr ve liberal seçkinler arasında güven içinde gidip geldiği İngiltere'deki düzen olduğunu keşfetmişti. Britanya parlamenter hükümetinin büyük hayranı olduğunu söylemeyi âdet edinmiş ol-

44. Kariyerinin sonlarına yaklaşan Cánovas'ın yetenekli vekili, geleceğin başbakanı Antonio Maura şöyle demişti: "İnsan onu dinlerken ürperir, okurken dehşete düşerdi". Frank Femández, *La sangre de Santa Águeda. Angiolillo, Betances y Cánovas* (Miami: Ediciones Universal, 1994), s. 4.

45. *A.g.y.*, s. 1.

masının da, rakibi Sagasta'nın da yardımıyla Gladstone-Disraeli ikilisinin tuhaf bir parodisini kurmasının da nedeni budur. Schumacher, esasında yüzyılın sonuna değin süren laçka, mütemadiyen lider sultası altındaki rejimi özlü bir şekilde şöyle tarif eder: "[B]u iki lider güdümlü seçimler vasıtasıyla bütün sistemin bozulmasına rıza göstermiştir... Daha ciddi krizleri çözmek durumunda kalındığında biri iktidarı diğerine bırakır ve *ardından* gelen hükümet adaylar arasından saygıdeğer bir azınlığın seçileceği bir seçim tertipleme yolunu tutardı. Yasama organı Cortes'e gerçeklik görüntüsü vermek için seçilenler arasına önemli cumhuriyetçi ve Carlistler serpiştirilirdi."[46] Salvador de Madariaga aynı yargıyı yerel koşullara uyarlar. Ona göre Canovizmin niyeti, seçimlerin manipüle edildiği, liderlik sultasının döneme hâkim olduğu, Cortes'in Cánovas'ın talimatı ve senaryosuna bağlı olarak klasik, roman ya da müzikal komedi gibi türlerin oynanabildiği anıtsal bir tiyatro olduğu bir "boğa güreşi" siyaseti vücuda getirmekti.[47] İspanyol Disraelisi 1875-81, 1883-85, 1890-92 ve 1895-97 yılları arasında hüküm sürmüş, Gladstone'u da aralardaki boşlukların çoğunu doldurmuştur. Sagasta döneminde ara sıra çekingen reformlar yapılmış, içeride ve sömürgelerdeki en korkunç baskı rejimleriyse hep Cánovas döneminde yaşanmıştır.

Ruhban Sınıfı: Mülksüzleştirilenler ve Mülk Sahipleri

Bundan sonra söyleyeceklerimiz açısından Cánovas'ın genel olarak gerici olan İspanyol Kilisesi'ne yönelik siyasetini anlamak çok önemlidir. 1836'da Naip'in Başbakanı Juan Mendizábal, İspanya'daki tarikatların tüm mal mülkünün istimlâk edilmesini karara bağlayıp yürürlüğe koydu; Şanlı Devrim'in gerçekleştiği 1868 yılı zarfında Fazilet ve Adalet Bakanı Antonio Ortiz, tarikatları –imparatorluğun merkezi İspanya'dakileri– lağvetti. Mendizábal bir Thomas Cromwell değildi, din adamlarını da devletin maaş bordrosuna bağlayıp tazmin etmeye çalıştı. Ruhban sınıfının gayrimenkulleri açık artırmaya çıkarıldı, bunlar özellikle zengin kırsal Endülüs'te

46. Schumacher, *The Propaganda Movement*, s. 21-2. İtalikler bana ait.
47. Fernández, *La sangre*, s. 5.

soylular, yüksek memurlar, askeri görevliler ve mallarının başında bulunmayıp başka bir yerde ikamet eden zengin burjuvazi tarafından kapışıldı. Görece ılımlı olan bu Kilise istismarını amansız tarım ve tarım ticareti yöntemleri izledi. Yüz binlerce köylü toprağını kaybetti; yoksulların, yarı aç yarı tok gezen yevmiyeli işçilerin ve "haydutların" sayısı arttı, öyle ki bölge 1840'lardan itibaren haydutları ile tanınır hale geldi. Endülüslü Cánovas, yükselen liberalizm, Masonluk, cumhuriyetçilik, sosyalizm ve anarşizm dalgalarına karşı Kilise'yi ciddi bir şekilde desteklemeye yönelip desteğini sürdürmesine rağmen Mendizábal'in kararnamelerini eski haline getirmeye yönelik hiçbir teşebbüste bulunmadı.[48] (1884'te piskoposların çağrısı üzerine Merkez Üniversitesi'ne polis gönderen de Cánovas'tı.) Nihayetinde kendisine değil de doğrudan Roma'ya karşı sorumlu olan tarikatların eski bağımsız konumunu da yeniden tesis etmedi. Bütün bu değişimlerin dikkat çekici tek bir istisnası vardı– o da sömürge Filipinleri'ydi.

Filipinler'deki bu durum, yüzyıllar önce, II. Felipe zamanında başlamıştı. İspanyol fatihlerin Amerikalardaki insanlık dışı yağmaları, yaşlı hükümdarın vicdanını o kadar sızlatmıştı ki son büyük emperyal kazancını büyük ölçüde, yerel nüfusun önemli bir kısmına görece barışçıl bir biçimde din değiştirtmeyi başarmış olan tarikatların sorumluluğuna bırakmaya karar vermişti. Uzak Filipinler'in Potosí'yle kıyaslanabilecek "laik" bir cazibesi yoktu, bu nedenle sömürgeyi, özellikle de Manila dışındaki yerleri büyük ölçüde tarikatlar idare etti. Zamanla Dominiken ve Agustinyenler hem Manila gayrimenkullerinde hem de plantasyon tarımında çok büyük mülk edindiler.[49] Dahası, tarikatlar baştan itibaren din değiştirtme çalışmalarını, gayretle öğrenmeye giriştikleri onlarca yerli dilde

48. Mendizábal ve Ortiz hakkında bilgi için bkz. *A.g.y.*, s. 134, 16. dipnot. Daha genel olarak tarikatların mülklerinin istimlakiyle, özellikle de Endülüs'teki süreçle ilgili olarak bkz. Bécarud ve Lapouge, *Anarchistes*, s. 14-20.

49. 1768'de III. Carlos'un ülkesinden kovduğu Cizvitler istisnaydı. Fransa, İspanya, Portekiz ve Napoli hükümdarlarının oluşturduğu koalisyon 1773'te XIV. Clement'i Cizvitleri dünyanın her yerinde baskı altına almaya zorlamış ve başarılı da olmuştu. VII. Pius bu tarikatı tekrar yasal alana çıkardı, fakat mensupları tabanlarını çoğunlukla yitirmişti. Filipinler'de 1859'a değin yeniden ortaya çıkmadılar ve ruhban sınıfından rakipleri ile araları uzunca bir süre limoni oldu.

yürütmekte sebat ettiler (din değiştirmelerin ancak o zaman içten ve samimi olacağını iddia ediyorlardı). Yerlilere ulaşma konusunda kurdukları bu dilsel tekel onlara, seküler gruplardan hiçbirinin ortak olamadığı muazzam bir iktidar sağlamıştı; bunun adamakıllı farkında olan papazlar İspanyolcanın yayılmasına ısrarla karşı çıktı. Rizal'in yaşadığı dönemde dahi sömürgeci ülkenin dilini takımada nüfusunun yalnızca yaklaşık yüzde üçünün konuşabildiği tahmin edilmektedir ki bu da (kısmen istisna teşkil eden eski Cizvit Paraguay'ı saymazsak) İspanyol imparatorluğunda eşi benzeri olmayan bir durumdur. On dokuzuncu yüzyılda İspanyol siyaset sınıfı bu durumu çok iyi kavramıştı ve belki de haklı olarak tarikatlar olmasa Filipinler'deki İspanyol hâkimiyetinin çökeceğini düşünmüşlerdi.[50] Bu nedenle Ortiz'in *démarche*'sinden sonra İspanya'da tarikat kontrolü altında oldukları halde müsamaha gösterilen ilahiyat fakültelerinin amacı, Filipinler'de istihdam edilmek üzere taze, genç papazlar yetiştirmekti. Aynı zamanda İspanya'da "pabuçları dama atıldığından" dolayı incinen pek çok papaz, güvende olmak ve güç kazanmak için dünyanın öte tarafına gitmişti. Bu yüzden Cánovas döneminde, nasıl ki kölelik Küba'ya özgü idiyse papazların iktidarı da Filipinler'e özgüydü. Fakat papazların Manila'daki iktidarı ancak 1898'de bütün sistem çöktüğünde ciddi bir darbe al-

50. Hızla düşüşe geçen yaşlı bir imparatorluk olan Hollanda'nın Doğu Hindistan'daki sömürgeleriyle kıyaslayınız. Oradaki ciddi Felemenkçe eğitim ancak yirminci yüzyılın başında –takımadalardaki üç yüzyıllık Felemenk müdahalesinden ve Filipinler'deki İspanyol hâkimiyetinin çöküşünden sonra– başlamıştı. İlk iki yüzyılda egemen olan "Çokuluslu" büyük Doğu Hindistan Şirketi okullara yatırım yapmak için yeterli sebep görememişti. On dokuzuncu yüzyıl sömürge devletiyse selefinden daha iyisini yapamayacak kadar (Napolyon Savaşları'nın ve 1820'lerdeki büyük Diponegoro ayaklanmasının mali hasarlarını gidermek amacıyla) sömürgeyi sömürmekle meşguldü. Yerli dillerde eğitim ciddi olarak ancak 1870'lerde başladı ve yalnız Javalılara odaklandı. Ayrıca Hollanda'da da egemen sınıf genellikle hizmetçiler ve dükkân sahipleriyle konuşurken hâlâ Felemenkçe kullanıyordu. 1880'lerden sonraki demokratikleşme, özellikle oy hakkının genişlemesi sömürge siyaseti üzerinde milliyetçi baskı oluşturmaya başladı, öyle ki sömürgeci eğitim sistemi ortaya çıkmaya başladığında eğitim dili kesin olarak Felemenkçe olmuştu. Böylece 1920'lere gelindiğinde –Filipinler'den kırk yıl sonra– milliyetçi ve sosyalist ajitasyonu başlatan küçük bir *aydın* milliyetçi elit topluluk mevcuttu. Ne var ki artık çok geçti. Japonların 1942'deki saldırısı Felemenkçeye idari açıdan son verdi. Felemenkçe yazılmış dikkate değer son Endonezya romanı 1930'ların ürünüydü. 1930'da sömürgecilerin dilini, sö-

dı, oysa Küba'da kölelik, 1886'da kesin olarak kaldırılmıştı. Başka bir açıdan bakıldığında, sömürgecilik karşıtı Filipino aktivistlerin, Kübalı ve Porto Rikolular için söz konusu olmayan zor bir seçimle kaçınılmaz şekilde karşı karşıya bırakıldığı söylenebilir: İspanyolcayı ya bütünüyle reddedecek ya da yayılmasını sağlayacaklardı. Bu sorunun *El Filibusterismo*'nun anlatısını nasıl şekillendirdiğini daha sonra göreceğiz.

Kara Kanatlar

Telaşa kapılan Genel Komutan İzquierdo, 1872 güzündeki olağandışı Cavite grevinin ardında Enternasyonal'in entrikalarının bulunduğu kuşkusuna kapıldığında onu bu fikre inandıran ne olmuştu? İsabel, Eylül 1868'de Madrid'den kaçtığında Bakunin Marx'a kıyasla durumu daha çabuk kavramıştı. Yakın arkadaşı eski Mazzinocu, eski Garibaldici İtalyan Giuseppe Fanelli'yi oralardaki en ileri radikal aktivistleri bilgilendirmek ve örgütlemek üzere süratle Madrid ve Barcelona'ya göndermişti.[51] Fanelli hiç İspanyolca bilmemesine rağmen anında güçlü bir etki yarattı. (Muhtemelen Barcelona'daki İtalyan cemaati de ona yardım etmişti.) Centro Federal de las Sociedades evvelki yılın başlarında kurulmuştu ve Entemas-

mürgedeki hemen hepsi yerli olan 70 milyonluk nüfusun en iyi ihtimalle yüzde 0,5'i anlıyordu. Fakat Doğu Hindistan Şirketi zamanından beri geçen uzun süre boyunca bir tür karma Malay dili, sadece adalar arası ticarette değil yöneticilerin kendi idari uygulamalarında da kullanılmaktaydı. (Bu adaların okyanusaşırı deniz ticaret yolu üstündeki coğrafi konumu Filipinler'in kenarda kalan konumuyla kıyaslandığında adaların avantajlı olduğu görülür.) Anadilde basın-yayın gelişmeye başladığında "Malay" piyasadaki Felemenk, Javalı ve Arap rakiplerini o kadar geride bırakmıştı ki genç milliyetçilerce 1928'de karma Malay dili olarak değil "Endonezya dili" olarak kullanılmaya hazırdı. Felemenkçe, aydın elite has bir dil olarak 1960'lara dek sürüp gittiyse de 1942'den sonra kimse kamuya açık yerlerde Felemenkçe konuşmadı.

51. Fanelli ve geçmişi için bkz. Pernicone, *Italian Anarchism*, s. 19-20. Aynı zamanda bir Napolili, mimar ve üstelik mühendis de olan Fanelli, 1848-49'daki devrimci faaliyetlerde öne çıkmış, Güney İtalya'daki Bourbon yönetimini dize getiren Garibaldi'nin bin kişilik gönüllüler ordusuna karşı Sicilya'da savaşmıştı. 1865'te yeni millet meclisine seçildiğinde bu kurumun toplantılarına katılmayı reddedip görevinden dolayı harcırah olarak verilen demiryollarından ücretsiz yararlanma kartını mütemadiyen ülkeyi dolaşmak ve radikal propagandayı yaymak amacıyla kullandı.

yonal'in eylül ayındaki Basel Kongresi'nde Rus çoğunluğu artırmak üzere iki Bakuninci delege gönderilmişti. 1870 başında Enternasyonal'in İspanya şubesi Federación Regional Española (FRE, İspanya Bölgesi Federasyonu), *La Solidaridad*'ı yayımlamaktaydı ve kısa bir süre sonra, sanayileşmenin ilk aşamalarındaki Barcelona'da ilk ve son Kongre'sini yaptı.[52]

Bu arada, Paris'te Komün'e katılan fakat sonradan Parisli isyancılara verilen desteği genişletmek amacıyla Bordeaux'ya geçen, Marx'ın Kübalı damadı Paul Lafargue, en sonunda ailesiyle birlikte Pireneler'i aştı (bu arada yeni doğmuş bebekleri yolda öldü).[53] Madrid'e yerleşir yerleşmez (Haziran 1871) Pablo Fargas adıyla, Marx'ın talimatları doğrultusunda Bakuncilerin etkisine karşı mücadeleye girişti. Ne var ki epey geç kalınmıştı. Aralıkta Cortes Enternasyonal'i yasakladı. O yıl boyunca Barcelona'da Lafargue'ın şansı hiç yaver gitmedi, fakat Madrid'de Marksist bir topluluk kurulmasına hakikaten faydası dokundu. Enternasyonal'in 1872'deki o feci Lahey Kongresi'nde Marx yanlısı tek "İspanyol" delege Lafargue idi. Yarı-gizli Marksist Sosyalist Parti ancak 1879'da kurulmuş, kurulduktan sonra da 1880'lerin başındaki Sagasta dönemine değin ortalara çıkmamıştı. Yayın organı *El Obrero*'nun ilk sayısı 1882'de çıkmıştı.[54] Bu partinin, İspanyol sol siyasetinde baş aktörlerden biri haline gelmesi uzun yıllar alacaktı. Rizal'in Madrid'de öğrenci olduğu sıralarda bu partiden haberdar olduğunu düşünmek için özel hiçbir sebep yok.

52. Esenwein, *Anarchist Ideology*, s. 14-8; Bécarud ve Lapouge, *Anarchistes*, s. 27-9.

53. Bir Kübalı nasıl olup da bu kadar öz Fransızca bir isme sahip olabilmişti peki? Hem anne hem baba tarafından büyükanne ve büyükbabaları "Haiti asıllı Fransız"dı ve Küba'ya Toussaint devriminden kaçmak için gitmişlerdi. Baba tarafından büyükbabası (Lafargue) köle sahibi bir büyük çiftlik sahibi, diğeriyse (Abraham Armagnac) Yahudi bir tüccardı. Büyükannelerinin biri Haiti melezi, diğeriyse Jamaika Karayipleri'ndendi. Paul de anne babası gibi Küba'da Santiago'da doğmuştu. Aile 1851'de bu sefer de Küba'daki ayaklanmadan ve İspanyol baskısından kaçmak üzere büyükanne ve büyükbabaların doğduğu Bordeaux'ya geri dönmüştü. Paul İspanyol pasaportu taşıyordu ve çift dilliydi, hem Fransızca hem de İspanyolca konuşuyordu.

54. Bécarud ve Lapouge, *Anarchistes*, s. 29-34; David Ortiz, Jr, *Paper Liberals, Pres and Politics in Restoration Spain* (Westwood, CT: Westwood Press, 2000), s. 58.

Fakat bundan sonra ne geleceğinden kesinlikle haberdardı ve bunun izlerini *El Filibusterismo*'da bulacağız. II. Aleksandır suikastından ve kimi anarşistlerin Londra'daki bir toplantı sonrasında güçlü, şiddetli bir "eylemle propaganda" gereksinimini teyit etmek üzere harekete geçmesinden çok kısa bir süre sonra, 1881'de Cánovas'ın altı yıllık baskı rejiminin yerini daha ılımlı olan Sagasta rejimi aldı. İspanya'da hükümetin değişmesi, FRE'nin çoğunlukla Katalan olan en üst düzey yöneticilerinin işçi sınıfını örgütleme yöntemlerinin artık daha geniş ve de yasal olduğuna inanmasını mümkün kıldı ve eylülde FRE ismini FTRE (Federación de Trabajadores de la Regional Española; İspanya Bölgesi İşçi Federasyonu) olarak değiştirdiler. Bu tutum Londra'da alınan radikal kararlardan saptığından, bu kararları gizli tutmak için ellerinden geleni yaptılar. Fakat haber yine de dışarı sızdı. Bağlı üyelerinin sayısındaki dikkate değer artışa rağmen –bir yılda 58.000 kişi– sanayileşmiş Barcelona'daki legalistlerle, tabanı kırsal Endülüs'te olan radikaller arasındaki gerilim hızla arttı. 1882 Sevilla Kongresi'nde Endülüslülerin çoğu ayrılıp Mirastan Mahrum Edilenler (Los Desheredados) adlı topluluğu kurdu. 1883 her halükârda zor bir yıl oldu. Dünya çapında ki ekonomik buhran, özellikle açlık ve yoksullaşmanın hızla arttığı Endülüs'te ağır sonuçlara yol açtı. Üstüne üstlük Cánovas yeniden iktidara geldi. Başbakanın memleketi olan bu bölgede, yeni bir kırsal kundakçılık ve soygun dalgası yayıldı ve birçok yerde gerçek bir paniğe neden oldu.[55] Polis yüzlerce kişiyi, anarşist, köylü ve haydudu yakalayıp işkence etti ve hemen ardından La Mano Negra [Kara El] adında büyük bir ayaklanmacı komployu açığa çıkarmış olduğunu iddia etti.[56] FTRE destek vermek şöyle dursun, baskılardan korunmayı umarak kendini, kriminal faaliyetler olarak tabir ettiği bu olaylardan ayrı tuttu. Bu tutum işe yaramadı; durma-

55. Bécarud ve Lapouge'ye göre, *Anarchistes*, s. 36, daha önce bu türden bir dalga 1878-80'de vuku bulmuştu.

56. Ramón Sempau şimdi, "unutulan uygulamalar [örneğin Engizisyon dönemi uygulamaları] yeniden canlandı" demişti. *Los victimarios*, s. 275. Çeyrek asır sonra daha liberal bir rejim döneminde yayımlanan iki meşhur İspanyol romanı Barcelona ve Endülüs'te bu dönemdeki yeraltı faaliyetlerinden güzel sahneler içerir: Pío Baroja'nın *Aurora roja* (Kızıl Şafak) ve Vicente Blasco İbáñez'in *La Bodega*'sı (Mahzen), ikisi de ilk olarak 1905'te Madrid'de yayımlanmıştı.

dan gerileyen örgüt 1888'de dağıldı.[57] La Mano Negra'nın ve Endülüs'teki paniğin hayalinin *El Filibusterismo*'nun ikinci yarısına nasıl aksettiğiniyse ileride göreceğiz.

Candan Bir Dost

Sagasta 1885'te tekrar iktidara gelip 1890'a kadar kaldı. Küba'da köleliği kesin olarak kaldıran, radikallerin bir kez daha yasal olarak örgütlenmeye başlamasına müsaade eden epeyce liberal bir dernekler yasasını yürürlüğe koyan ve basın özgürlüğünü adamakıllı genişleten bu hükümet oldu. Aynı zamanda Filipinler'de kimi önemli reform girişimlerinde de bulundu. 1887'de İspanya ceza yasasının uygulama alanı, takımadayı da içerecek biçimde genişletildi, bunu 1889'da İspanya ticaret kanunu, idare hukuku ve medeni kanununun evlilik dışındaki (çünkü Filipinler kilisesi bu konuda sonuna kadar diretti) uygulama alanlarını kapsayacak şekilde genişletilmesi izledi. Halbuki Rizal tam olarak Temmuz 1885'te İspanya'dan temelli sayılabilecek biçimde ayrılıp Fransa ve Almanya'ya geçmiş, kendini daha ileri tıbbi araştırmalara ve ilk romanını tamamlamaya vermişti. Kitap 1887 baharında yayımlandığında, Rizal Filipinler'e dönme vaktinin geldiğine karar verdi. Fakat ondan önce, çok sevdiği mektup arkadaşı, kuşkusuz en iyi dostu ve danışmanı olan Ferdinand Blumentritt'le ilk ve son kez buluşmak üzere Avusturya'ya gitti. İleride bu Avusturyalı araştırmacıya ilişkin pek çok şey göreceğimiz için, Blumentritt'in kendisi ve Rizal'le aralarındaki dostluğun niteliği üzerinde durmaya değer görünüyor.

Blumentritt, ikinci dereceden bir imparatorluk memurunun oğlu olarak 1853 yılında (yani Rizal'den sekiz yıl önce) Prag'da doğdu ve 1877'de Charles Üniversitesi'nden hem coğrafya hem tarih diplomasıyla mezun oluncaya kadar burada yaşadı. Daha sonra yine bir Bohemya kasabası olan Leitmeritz'e taşınıp kariyerinin kalan kısmını klasik formatın dışında bir ortaokulda ders vererek geçirdi. Okuldaki sorumlulukları –ve açıkça hastalık hastası olması– onu ömrü boyunca Bohemya dışına seyahat etmekten alıkoydu.

57. Bu olayların kısa ve öz bir anlatımı için bkz. Núñez, *El Terrorismo*, s. 38-42.

Ama Blumentritt daha çocukken, Perulu bir kreol ile evli olan halası, kral yanlısı kocasının 1824'te Ayacucho'daki kritik bir savaşta Bolivar birliklerince öldürülmesinin ardından Peru'dan dönmüştü. Çocuk yaştaki Blumentritt, halasının evindeki egzotik kitaplar ve İspanyol sömürgelerine özgü alet edevattan büyülenmişti. Rizal gibi birçok dil biliyordu ve küçük yaşlarda İspanyolca, Portekizce, Felemenkçe ve İngilizce okuma becerisi kazanmıştı. İspanyol imparatorluğu sınırları içinde özellikle Filipinler'e hayran kalmış ve bu ülke hakkındaki ilk kitabını 1879'da yayımlamıştı. Üç yıl sonra, tam da Rizal'in Avrupa'ya ilk geldiği zamanda Blumentritt'in Filipin adalarındaki onlarca etnolinguistik topluluğun ilk sistematik, profesyonel incelemesi olan, dönüm noktası niteliğindeki kitabı *Versuch einer Ethnographie der Philippinen* (Bir Filipinler Etnoğrafyası Girişimi) çıktı. Ülkenin dillerini, tarih, coğrafya ve siyasetini ihtiva eden kitabın sonraki otuz yıl boyunca iki yüzden fazla baskısı yapıldı. Aslına bakılırsa, Avrupa'da bu takımada üzerinde çalışanlar arasında önde gelen yetkin bir kişi haline geldi hızla.

Zeki, genç Filipinoları kendine çekmesinin ve bu gençlerin de onu kendi davalarının saflarına katmaya çalışmasının tek nedeni katiyen bu değildi. Hükümdar Franz Joseph'e sonuna kadar sadıktı, fakat Avusturya-Macaristan, Musil'in alaycı bir şekilde ifade ettiği gibi, "sömürge ve denizaşırı sözcüklerinin hiç denenmemiş ve çok uzak bir şeyi çağrıştırdığı" tek Avrupa imparatorluğuydu. Blumentritt, kiliseye düzenli olarak giden bir Katolik olduğu halde gerici İspanyol Kilisesi'yle arası yoktu. Liberal bir anayasa taraftarı ve demokrat olduğundan Filipinler'in müşkül vaziyetine hemen sempati duymuştu. Katiyen bilgiçlik taslamazdı; yerel siyasete atılmıştı; amatör temsiller düzenleyip kısa öykü ya da piyesler yazmaktan keyif alırdı, kalemi keskin ve nüktedandı. Ayrıca iyi bir aşçıydı ve Leitmeritz'e giden Rizal'i Filipino mutfağının tüm esas yemeklerinden müteşekkil bir ziyafetle şaşkına çevirmişti. Evi el yapımı Filipin eserleriyle dolu bir müze ile kütüphanenin birleşimi gibiydi.

Bu iki kısa boylu adam birbirleri için yaratılmışlardı ve bunu Rizal'in Eylül 1886'da Heidelberg'den kendini tanıtmak için, resmi bir dilde yazdığı ilk mektubunun hemen ardından anlamışlardı. On sekiz ay içinde *Sie*'den *Du*'ya geçmişlerdi. Rizal yaşça kendinden

büyük olan bu adama Filipinler ve özellikle de kendi geldiği Tagalog bölgesi hakkında bir yığın malumat sağlamış; Blumentritt de onu Berlin, Leiden ve Londra'da konuyla alakalı biliminsanlarıyla tanıştırıp Filipinler'in ilk dönem tarihi hakkında, Rizal'in bihaber olduğu kaynakları göstermişti. 1891'e gelindiğinde Rizal'in dostundan *El Filibusterismo*'ya önsöz yazmasını rica etmesi doğaldı.[58]

Yuvaya İlk Dönüş

Sagasta ikinci kez iktidara gelir gelmez görece ılımlı yeni bir Filipinler Genel Komutanı atadı: Korgeneral Emilio Tererro y Perinat. Yeni genel komutan görev süresince Mason ve ruhban sınıfı karşıtı iki yetenekli astına fazlasıyla bel bağlayacaktı. Bu astlardan biri cumhuriyetçi eğilimlere ve Filipinler'de olağandışı yirmi yıllık tecrübeye sahip bir maden mühendisi olan Manila Valisi José Centeno García'ydı; diğeriyse sivil idarenin Genel Müdürü Quiroga López Ballesteros'tu, yaşça daha gençti ve bir zamanlar liberal bir milletvekili olarak Cortes'te görev yapmıştı. (Centeno, *El Filibusterismo*'da adı verilmeden fahri olarak zuhur edecekti.) Bu iki adam, yerel yargı yetkisini belediye başkanından alıp yeni sulh hâkimlerine veren ve aynı şekilde eyalet valilerinin yargı yetkilerini de yine sulh hâkimlerine yeniden devreden yasaları gayretle yürürlüğe koydu. Bu iki tedbirin yaratması istenen sonuç, yerel hükümet üstünde geleneksel olarak karşı konulmaz bir hâkimiyeti olan papazların gücünün, yerel yetkililerin denetlemesi vasıtasıyla kırılmasıydı.[59]

Rizal umut vaat eden bu atmosferin farkındaydı. Blumentritt'ten ayrıldıktan sonra hızlı bir İsviçre gezisi yaptı, Roma'yı ziyaret etti ve ardından Marsilya'dan gemiye binip dönüş yolculuğuna çıktı. 5 Ağustos 1887'de Manila'ya varmıştı. *Noli me tangere*'yle ilgili havadisler (ve kitabın birkaç nüshası) Rizal'den önce oralara ulaşmıştı; Rizal, hem meşhur olmuş, fakat bir yandan da adı kötüye

58. Bu paragraflar kısmen Harry Sichrovsky'nin kitabının kısa ilk üç bölümünden alınmıştır, *Ferdinand Blumentritt: An Austrian Life for the Philippines* (Manila: National Historical Institute, 1987), bu kitap ilk kez 1983'te Viyana'da basılan *Der Revolutionär von Leitmeritz* adlı kitabın İngilizce çevirisidir.

59. Guerrero, *The First Filipino*, s. 178-80 ile Schumacher, *The Propaganda Movement*, s. 109-14'ü karşılaştırınız.

çıkmış biri haline geldiğini görmüştü. Tarikatlar ve Manila başpiskoposu dine aykırı, yıkıcı ve iftira niteliğinde olduğu gerekçesiyle kitabın yasaklanmasını ve yazarının da sert bir biçimde cezalandırılmasını talep etmişti. Fakat Rizal, muhtemelen hiç beklemediği bir şekilde, kitabı okumak istediğini söyleyip bir nüshasını rica eden Terrero ile baş başa görüşmeye çağrılmıştı. Genel Komutan'ın kitap hakkında ne düşünmüş olduğunu bilemiyoruz, ama onun yönetimi süresince yasaklanmadı.[60] Rizal, Manila'da geçirdiği birkaç günün ardından ailesiyle birlikte olmak ve bir muayenehane açmak için memleketi Calamba'ya döndü. Bunun üzerine düşmanları işe koyuldu. Blumentritt'e yazdığı 5 Eylül 1887 tarihli mektubunda şöyle diyordu:

Her gün tehditler alıyorum... Babam tek başıma yürüyüşe çıkmama ve başka bir aileyle yemeğe kalmama asla izin vermiyor. Zavallıcık korkuyor ve üzerime titriyor. İnsanlar Alman casusu ya da ajanı olduğumu sanıyor. Bismarck'ın ajanı olduğumu, Protestan, Mason, büyücü, yarı-kâfir olduğumu, vs. söylüyorlar. Bu yüzden evden çıkmıyorum.[61]

Bundan sonrası daha da kötü olacaktı. Daha önce de belirtildiği gibi, Rizal'in aile serveti yerel Dominiken plantasyonlarından kiraladıkları geniş arazilere dayanmaktaydı. 1883-86 ekonomik bunalımından bu yana papazlar, dünyada şeker fiyatlarının hızla düşmesine rağmen, kiraları haddinden fazla artırmaya başlamıştı. Üstelik, şehir halkının nazarında hakları olmadığı halde başka topraklara da el koymuşlardı. Takriben Rizal'in geri döndüğü günlerde, akrabaları dahil muhtelif kiracılar kira ödemeyi kesip kendi adlarına müdahale etmesi için Manila'ya müracaat etmişti. Terrero, Dominikenlerin vergide usulsüzlük yaptığından kuşkulanıp inceleme yapması

60. Guerrero, *The First Filipino*, s. 180.

61. *The Rizal-Blumentritt Correspondence*, cilt 1, s. 133'ten sonraki beşinci numaralandırılmamış sayfa. Bismarck Alman Katoliklerini imparatorluğa ilk sadakatlerini göstermeye zorlamayı amaçlayan ve 1870'lerde on yıl boyunca devam eden *Kulturkampf*'ı yüzünden ruhban çevrelerde bir canavar olarak görülmekteydi. (*Kulturkampf* kısmen, Papa'nın Yanılmaz ilan edilmesine yönelik bir tepkiydi.) Fakat Bismarck'ın İspanyol Okyanusyası'na dair planları daha da büyük korkular uyandırıyordu. 1885'te Şansölye, Karolin Adaları'ndaki Alman müteşebbislerin güvenliğini imparatorluk donanmasının sağlayacağını ilan etmişti. Madrid'in tam egemenliğine karşı oluşabilecek direnişi kırmak için alelacele oraya İspanyol birlikleri gönderildi.

için bir komisyon gönderdi, fakat ondan sonra hiçbir şey yapmadı. Bu noktada papazlar mahkemeden tahliye emirleri çıkararak hücuma devam etti. Rizal'in ailesi kasıtlı olarak ana hedef seçilmişti. İki taraf da dört yıl boyunca hukuki hiyerarşinin tüm mercilerine, hatta İspanya'daki Anayasa Mahkemesi'ne başvurdu, fakat hiç de şaşırtıcı olmayan bir biçimde Dominikenler galip geldi. Bu arada Rizal'in aile fertleri evlerinden çıkarılmış, çok geçmeden diğer inatçı bölge sakinlerinin başına da aynı şey gelmişti. Direnişi planlayan kişi olduğundan şüphe edildiğinden, o sıralarda herkes Rizal'e ülkeyi terk etmesini salık vermişti. Bizzat Genel Komutan da genç yazarı artık kendisinin de koruyamayacağını beyan etmişti. Bütün bunlardan dolayı Rizal, Şubat 1888'de ülkeden ayrılıp hızla kendi kendini modernize eden bağımsız bir Asya devletini hızlı bir şekilde ilk elden görmek için Japonya'ya, ardından birkaç günlüğüne Amerika Birleşik Devletleri'ne, son olarak da İngiltere'ye geçti.

Hemen hemen aynı günlerde Terrero'nun görev süresi doldu; ülke içindeki ve sömürgedeki muhafazakârların yoğun siyasi baskısı altındaki Sagasta hükümeti de tarihi bir karar verip Terrero'nun yerine General Valeriano Weyler'i atadı. Weyler, daha önce Havana'da görev yaptığı zamanlarda sertliğiyle tanınmıştı, 1890'ların ortasındaysa Amerikan basını sayesinde "Küba Kasabı" adıyla dünya çapında nam salacaktı.[62] Terrero'nun liberal danışmanları derhal azledildi ya da başka yerlere nakledildi. 1891'de Weyler bir topçu müfrezesi gönderip birkaç evi yakıp kül ettirerek ve "yasalara aykırı olarak" işgal edilen arazileri kaba kuvvetle temizleyerek Calamba'da kiracıların itaatsizliği sorununu nihayet "çözen" adam ola-

62. Weyler (d. 1838) kariyerinin ilk on yılının (1863-73) neredeyse tamamını Karayipler'de geçirdi. 1844'te İlk Dominik Cumhuriyeti Haiti'den ayrıldı, fakat 1861'de Başkan Pedro Santana'nın inisiyatifiyle yeniden İspanyol imparatorluğunun kadrolarında görev aldı. 1863'te bu ihanete karşı bir halk ayaklanması –Haiti'nin desteğiyle– patlak verdi. Weyler ayaklanmayı bastırmak üzere Küba'dan ilk gönderilen genç subaylar arasındaydı. ABD'nin ve askeri yenilgilerin baskısı altındaki Madrid iki yıl sonra askerlerini çekmek ve İkinci Dominik Cumhuriyeti'ni tanımak zorunda kalmıştı.

Weyler, Küba'daki Céspedes ayaklanması karşısında gösterdiği başarılar sayesinde seçkin bir subay olarak (kendi döneminde general rütbesini alan en genç subaydı) ün kazanmıştı. Lümpen ve suçlu gönüllülerden oluşan avcı birliğinin (*cazadores*) lideriyken "el Sanguinario" (kana susamış) lakabını almıştı. En ateş-

caktı. *El Filibusterismo*'da Weyler, adı anılmaksızın Simoun'un Fabergé bombasının esas hedefi olarak karşımıza çıkar. O halde Rizal'in Filipinler'e kesin dönüşünü, bu zalim generalin görev süresi doluncaya değin ertelemiş olması şaşırtıcı değildir.

Göçmen Milliyetçiliği İçinde Hizipleşme

Rizal Avrupa'daki ilk uzun süreli konukluğu boyunca zamanını, esasen araştırmalarına ve romanına harcamıştı. Bunlar artık geride kalmıştı ve bundan sonra ne yapacağını düşünmek zorundaydı. Kendisini içtenlikle sorumlu hissettiği Calamba'daki felaket yüzünden canından bezmiş ve Sagasta'nın Weyler'i Manila'ya göndermesiyle büsbütün düş kırıklığına uğramış vaziyetteyken, cevabın milliyetçi (kültürel) siyasete daha dolaysız bir biçimde atılmak olduğunu düşündü. Londra'da yaşama kararını kısmen, Blumentritt ve onun bilimsel çevrelerdeki dostlarının ısrarla tavsiye ettiği British Museum'un araştırma koleksiyonu tetiklemişti. Gazete ve dergilerden, Küba başta olmak üzere, Avrupa'nın hanedan imparatorluklarında, Osmanlı İmparatorluğu ve Doğu'da yükselen milliyetçilik dalgasını izleyebiliyordu. Bütün bu milliyetçiliklerin dile getiriliş biçiminin merkezinde, folklorcu, tarihçi, sözlükbilimci, şair, romancı ve müzisyenlerin milli kimlikler inşa etmek ve pekiştirmek amacıyla bilhassa yerel anadilleri emperyal dillerin yerine geçirerek utanç veren şimdinin ardındaki şanlı geçmişi diriltme çabası vardı. Rizal Çinli, Japon ya da *amerikano* sanıldığı ve ülkesinin esasında Avrupa'da hiç bilinmediğinin farkına vardığı günlerin ilk şokunu asla

li hayranı bile Weyler'in tüm İspanyol subaylardan daha çok mahkûm öldürdüğünü teslim eder. Madrid'e döndüğünde Valencia'daki Karlist birlikleri dağıtmakla görevlendirilmiş, görevini başarıyla –Küba'daki yöntemlerini kullanmaksızın– tamamlamıştı. Eğlenceli ve *dürüstçe* kaleme alınmış bir hayat hikâyesi için bkz. General Hilario Martín Jiménez, *Valeriano Weyler, de su vida y personalidad, 1838-1930* (Santa Cruz de Tenerife: Ediciones del Umbral, 1998), 2-6. bölümler ve ölen mahkûmlar hakkında özellikle s. 247. Hugh Thomas, Weyler'in Amerikan İç Savaşı boyunca Washington'da askeri ateşe olduğunu ve acımasız Sherman'a hayran kaldığını belirtir. Bkz. Hugh Thomas, *Cuba*, s. 328. Felix Ojeda Reyes, *El Desterrado de Paris. Biografia del Doctor Ramón Emeterio Betances (1827-1898)* (San Juan: Ediciones Puerto Rico, 2001), s. 351'de bu atamayı Weyler'in 1910 tarihli *Mi mando en Cuba*'sına atıfta bulunarak teyit eder.

unutmamıştı. Dahası Malaya, Burma, Hindistan, Seylan, Kamboçya ve Vietnam'ın aksine, kendi ülkesinde sömürge dönemi öncesinden hiçbir yazılı belgenin Avrupa fethinden sağlam çıkmadığının bilincindeydi. Mevcut haliyle Filipin tarihi çoğunlukla tarikat mensuplarının ya da daha sonraki ırkçı İspanyol muhafazakârlarının ürünüydü. Bu alandaki ilgisini, daha önce de değindiğimiz üzere, başyapıtı *El folk-lore filipino* ile 1887 Madrid Fuar'ında ödül alan ve Rizal'den biraz genç olan İsabelo de los Reyes de muhtemelen –rekabet kabilinden– kamçılamıştı.[63]

Rizal British Museum'da aradığını bulmuştu: Dr. Antonio de Morga'nın 1609'da Meksika'da yayımlanan *Sucesos de las Islas Filipinas* (Filipin Adaları'ndaki Mühim Hadiseler) adlı kitabının nadir bir nüshası. Morga 1595'te otuz dört yaşındayken Manila'da savunma hâkimi ve vali vekili görevlerini devralmak üzere Filipinler'e gelmişti. Kendi döneminde nadide bir şahsiyetti; gerçekçi bakış açısı ruhban sınıfının önyargılarıyla gölgelenmemiş, hakikaten dürüst bir sömürge yönetimi memuruydu. Rizal, epey zahmete girip elyazısıyla kitabın bir kopyasını çıkardıktan sonra kitabı kendisinin geniş açıklama ve yorumlarıyla birlikte yeniden yayımlatmaya karar verdi. Açıklama ve yorumlarının çoğu, din adamlarının yazdığı vakayinamelere kıyasla Morga'nın yerli toplumu –uygarlık düzeyini, barışçıl üretkenliğini, Çin, Japonya ve Güneydoğu Asya'nın kimi bölgeleriyle ticari ilişkilerini– daha olumlu bir şekilde anlatmasının görece güvenirliğini göstermek üzere yazılmıştı. Kitabı,

63. Blumentritt'in İsabelo ile de yazışıyor olması Rizal'i üzüyordu galiba. San Francisco'dan 30 Nisan 1888'de asabi bir şekilde dostuna şöyle yazmıştı: "Gördüğüm kadarıyla, İlocolar arasından pek çok folklorcu veya müstakbel antropolog çıkıyor. İşte sizin görüştüğünüz Bay Delosserre (İsabelo'nun eserlerinde kullandığı takma ad). Bir şey dikkatimi çekti: Filipinli folklorcuların pek çoğu İlocano; 'İlocano' sıfatını kullandıklarından, antropologları, aslında Filipino olan gelenek ve töreleri İlocanolara özgüymüş gibi sınıflandırmaya sevk edecekler; ama suç bizde. İsabelo'nun eserleri yanımda ve onlar hakkında Avrupa'da yapılan yorumları size göndereceğim. Bu eserlerde kimi hatalar var, belki de Tagalog dilini tam olarak anlayamadığındandır." *The Rizal-Blumentritt Correspondence*, cilt 1, s. 165'ten sonraki numaralandırılmamış sayfa. "Sizin görüştüğünüz" ifadesinin sert tonu dikkat çekicidir. Rizal ilk romanına "*novela tagala*" adını verdiği halde İlocano dilini hiç anlamıyordu ve bunda hiçbir sorun yoktu, fakat biçare İsabelo Filipino'yu temsil etmek için İlocano kullandığı ve Tagologu da iyice öğrenmediği için eleştiriliyordu ki bu da Rizal'in hislerini aşikâr ediyordu!

resmi olarak 1890'da ama aslında 1889'un sonunda Paris'te Garnier'den yayımlatmayı başardı.[64]

Rizal'in *Morga*'sı her ne kadar o zamanlar ya da daha sonraları yaygın olarak okunmadıysa da onun siyasal rotasında düpedüz bir dönüm noktasını simgeler. Giderek bir *filibustero*, şu veya bu şekilde ülkesinin tam bağımsızlığını hedefleyen bir yurtsever olma yolundaydı. (İleride göreceğimiz gibi, *El Filibusterismo* bu yeni tutumu son derece açık seçik bir biçimde gösterir.) Bunun önemli neticelerinden biri –*Noli me tangere* ve İspanya'daki çeşitli cumhuriyetçi gazetelerde yayımlanan, güçlü bir dille yazılmış çok sayıdaki makalesi vasıtasıyla kazandığı itibar göz önünde tutulursa– imparatorluğun merkezi İspanya'daki denizaşırı Filipino topluluğu içinde büyüyen hizipleşmeydi. Rizal İspanya'daki öğrencilik günlerinde dahi oradaki yurttaşlarını sık sık uçarılık, zamparalık, aylaklık, dedikoduculuk, içkicilik vesaireyle itham ederdi. Yanmadada iken bazı yakın dostluklar kurmuştu, fakat Kuzey Avrupa'da geçirdiği yıllar öfkesini ve yabancılaşma duygusunu yoğunlaştırmıştı.

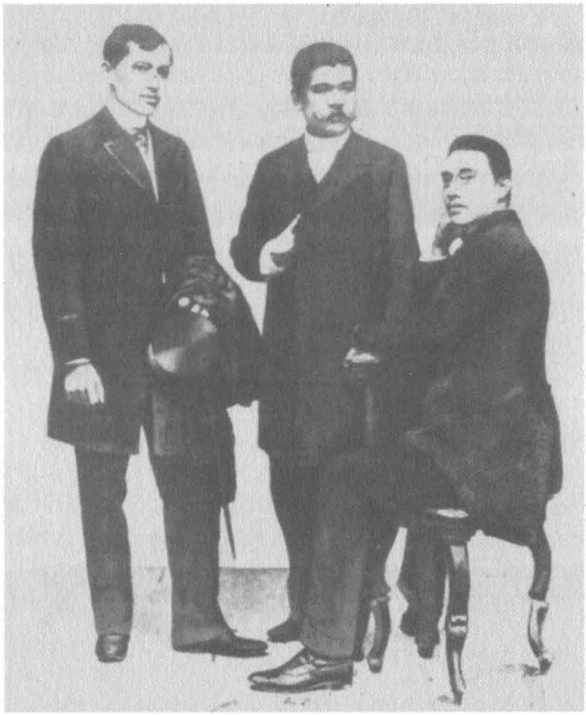
Yine de ilginç bir kısmi yeniden bir araya gelme ânı yaşanmıştı. 1888'in sonunda Barcelona'daki Filipinolar içinde daha ciddi olan bir grup, Sagasta'nın siyasal alanı liberalleştiren 1887 yasasından faydalanmaya karar vermişti: kendilerini güçlü ve yeni bir politik örgütlenme içinde şekillendirip adını *La Solidaridad* koyacakları bir dergi yayımlayacaklardı. Barcelona'nın atmosferi bu kararların alınmasında önemli bir unsur olmuştu. İtibarlı anarşist dergi *La Acracia* 1886'da Barcelona'da çoktan yayımlanmaya başlamış, yine aynı dönemde Pablo İglesias'ın (Marksist) Sosyalist Parti'si Mad-

64. *The First Filipino*'da Guerrero, hem Morga'nın özgün metninin hem de Rizal'in açıklamalarının uzun ve ilginç bir tartışmasını yapmıştır (s. 205-23). İsabelo 1890'da *La Solidaridad*'da bu kitabın değerbilir bir eleştirisini yazmış, fakat yurtseverliğinin Rizal'i kimi yerlerde abartıya götürdüğünü öne sürmüştü. Rizal çok kızmış, hakaret dolu ve kırıcı bir cevap yazıp İsabelo'yu salt amatör bir meraklı olmakla itham etmişti. İkisinin de dostu olan Juan Luna Rizal'e bir mektup yazıp, söylediklerinin pek çoğunda haklı olmasına rağmen bu türden bir saldırının, Manila'daki İspanyolları Filipino cephesindeki uyuşmazlığa kahkahalarla güldürmekten başka bir işe yaramadığını söylemişti; İsabelo aslında sert bir şey söylememişti ve Rizal'in meseleyi daha fazla uzatmaması gerekirdi. 8 Kasım 1890 tarihli mektup. *Cartas entre Rizal y sus colegas de la propaganda* (Manila: José Rizal Centennial Commission, 1961), Tomo II, Libro 3, Parte 2a, s. 587-8.

rid'de *El Socialista*'yı çıkarmıştı. Bununla birlikte 1887'de Barcelona'nın anarşistleri nihayet kendi başarılı günlük gazeteleri *El Productor*'u çıkarabilmişti.[65] Cumhuriyetçi ve anarşist örgütlenmeler başka pek çoklarıyla birlikte hızla çoğalıyordu. Filipino inisiyatifleri, kendi kuşağının en yetenekli Filipino siyasetçisi Marcelo del Pilar'ın Ocak 1889'da gelişiyle toparlanmıştı. Del Pilar'ın yerli bir rahip olan ağabeyi 1872'de İzquierdo'nun baskı rejiminde tutuklanıp Mariana Adaları'na sürgün edilmişti; Marcelo ise Terrero, Centeno ve Quiroga'nın toleranslı yönetimleri döneminde sıkı bir ruhban sınıfı karşıtı ve milliyetçi teşkilatçı olmuştu. Ne var ki Weyler'in göreve gelmesinden sonra fişlenmiş biri olduğunu anlayıp İspanya'ya kaçtı. Hemen Filipino aktivistlerin ve yeni dergilerinin önderliğini devraldı, ardından iktidarın merkezine yakın olmak için dergiyi Madrid'e taşıdı. O tarihten sonra, Temmuz 1896'da Barcelona'da ölünceye dek İspanya'yı hiç terk etmedi.

Kuşkusuz Del Pilar'ın amacı nihai Filipin bağımsızlığıydı ve Manila'yla yakın bağlar kurulmasını faal bir şekilde teşvik edip

65. Bkz. Ortiz, *Paper Liberals*, s. 57-60. Ortiz'e göre, daha sonra çıkacak olan *La Revista Blanca* ile birlikte yayın alanındaki bu üretkenlik, hareketli anarşist basının "entelektüel titizlik, tiraj ve uzun ömürlülük açısından sosyalist basını geride bıraktığının" göstergesidir. Ortiz, okurların (*lectores*) –Barcelona işçi sınıfı içinde okuryazar olanların epey az olduğunu göz önünde bulundurarak– basında çıkan yazıları sesli okudukları okuma kulüplerinin muazzam yeni popülaritesine de işaret eder. Aynı yıl içinde biri Barcelona'da, diğeri Havana'da faal Katalan anarşist Enrique Roig y San Martín'in genel yayın yönetmenliği altında, iki ayrı *El Productor*'un çıkması da bir hayli dikkate değer. San Martín'in de içinde olduğu Círculo de Trabajadores ayrıca *Hijos del Mundo* adlı iki ayda bir çıkan, Bakuninci bir dergi yayımlıyordu. Bu bilgileri yayımlanmamış bir makaleye borçluyum: Evan Daniel (2003) "Leaves of Change: Cuban Tobacco Workers and the Struggle against Slavery and Spanish Imperial Rule, 1880s-1890s", s. 23-4. Okumama izin verdikleri için Robin Blackburn ve Evan Daniel'e teşekkür ederim. Daniel, Havana'daki *El Productor*'un Barcelona'da çıkan *La Acracia*'dan makaleler ve *Le Révolté* (aslında o zamanlarda adı *La Révolte* olarak değiştirilmişti) ile İspanyolca dışındaki dillerde yayımlanan diğer anarşist süreli yayınlardan tercümeleri yeniden yayımladığı halde Barcelona'daki adaşından hiç söz etmemesinin şaşırtıcı olduğunu söyler. Daniel ayrıca, okuryazar olmayan pek çok tütün işçisi için *lectore*'lerin muazzam öneminin altını çizer. Bütün bunlar, dönemin Manilası ile Havanası arasındaki şaşırtıcı farkı gözler önüne serer: Küba'da faal ve yasal bir anarşist basın serpilip gelişirken Filipinler'de bununla uzaktan yakından kıyaslanabilecek bir şeye hiçbir zaman müsamaha gösterilmeyecekti.

Marcelo del Pilar (ortada), José Rizal (solda) ve Isabelo de los Reyes (sağda).

orada örgütlenmeyi özendiriyordu, fakat ilk büyük adımları İspanya'da atmanın zorunlu olduğuna ikna olmuştu. Sağlayacağı yararlar vasıtasıyla bağımsızlığın eninde sonunda kazanılacağı kurumsal alanlar yaratmak için Cortes'in liberal ve cumhuriyetçi milletvekillerinin yanı sıra "liberal kabinelerle" de mevcut her türlü vesileyle lobi faaliyeti yürütülmeliydi – elbette bu nihai bağımsızlık amacı mümkün olduğunca gizli tutulmalıydı. Atılacak temel taktik adım bir özümseme programıyla Küba'nın geldiği noktaya gelmekti. Küba uzun zamandır Cortes'te temsil edilmekteydi, ne var ki Filipinler bu hakkını 1837'de yitirmişti. 1886'da köleliğin kaldırılma-

Üç Dünya 3: Pasifik

sından sonra Küba temelde İspanya ile aynı kanuni sistemi benimsemişti. Karayipler'deki bu sömürgede İspanyolca konuşulmaktaydı; eğitim sistemi esasen laikti ve eğitim hizmetini de devlet veriyordu; Kilise'nin siyasal nüfuzuysa nispeten zayıftı. Del Pilar, Tagalog dilini başarıyla kullanan bir yazar olmasına (aslında Rizal' den de başarılıydı) ve geleceğin bağımsız Filipinler'indeki dil siyasetini gizli olarak müzakere etmesine rağmen şundan emindi ki bu aşamada, Madrid, Filipinler'in, Küba'nın siyasal statüsünü kazanmasına ancak asimilasyon ve hispanikleşmenin yaratacağı siyasal atmosfer dahilinde müsaade edecekti. Filipinler'de İspanyolca eğitim veren, devlet destekli bir eğitim sisteminin kurulması için çaba harcamak, tarikatların ülkedeki kendine has egemenliğinin temellerini de sarsacaktı.[66] Del Pilar ve çevresi, girişken bir tutumla ılımlı liberal-cumhuriyetçi basınla ilişkilerini geliştirip muhafazakâr gazete ve gazetecilere karşı polemik yürütmüş ve anarşist soldan hayli uzak durmuştur. Bu tedbirin taktiksel gerekçeleri vardı elbette, fakat işin aslı şuydu ki sömürgedeki yoksullara yönelik bursların bulunmadığı bir dönemde sadece varlıklı ve iyi bir ilişki ağına sahip aileler çocuklarını eğitimlerini sürdürmek üzere İspanya'ya gönderebiliyordu.

66. Schumacher, *The Propaganda Movement*'te, Del Pilar'ın yaşamı, idealleri, hedefleri ve siyasi faaliyetlerini zekice bir üslupla ve ona genelde sempatiyle bakarak anlatır. Yukarıdaki paragraf, onun yaptığı tartışmanın büsbütün yetersiz bir mikro versiyonudur. İspanya'daki Kübalı-Filipino temasları hakkında, yetersiz de olsa, kısa bir şeyler söylemenin yeri burası olabilir. İspanya'ya gelip Mason olan Filipinoların çoğu, büyük oranda Kübalılardan oluşan localara katılıyordu, bunun muhtemel nedeniyse Kübalıların İspanyollara kıyasla daha dostane ve nazik olmalarıydı. Cortes'teki cumhuriyetçi grubun eski bir üyesi olan (tuhaf Restorasyon usullerine göre Porto Riko'yu temsil etmişti) Kübalı kreol Rafael Labra, güçlü otonomi programıyla, sömürgecilik meseleleri üzerine yazdığı ciltler dolusu yazılarıyla entelektüel anlamda etkin olmakla kalmamış, Filipino aktivistlerin düzenlediği siyasi ziyafetlere de muntazaman katılmış ve konuşmalar yapmıştır. Daha önceleri, İspanya'da (1860'larda) köleliğin kaldırılmasına yönelik ilk harekete önderlik etmişti (Thomas, *Cuba*, s. 240). Bunun ötesinde, bu ilişkiler 1890'ların ortalarına değin epey sınırlı kalmış gibidir. Küba'nın siyasal statüsü Filipinler'inkinin bayağı ilerisindeydi, İspanya'daki temsilcilerinin (mestizo ve "yerliler"den ziyade) Yarımadalı ya da kreol olma ihtimali daha yüksekti ve bu iki sömürgenin sorunları çok farklıydı. 1890'lara değin İspanyol sömürgesi Filipinler'i ziyaret etmiş tek bir Kübalı bile bilmiyorum, sömürgecilik döneminde Küba'yı birinci elden görmüş Filipinoların sayısı da en fazla bir veya ikidir.

Mizaç ve yetenekleri bakımından birbirlerinden büsbütün farklı olan Rizal ve Del Pilar birbirlerine saygı göstermiş, Rizal bir süre yorulmak nedir bilmeden yeni dergiye yazmıştı. Fakat ilişkileri giderek gergin bir hal aldı. Del Pilar, Rizal'den on bir yaş büyüktü ve yıllarını Filipinler'de örgütlenmek gibi tehlikeli bir işle geçirmişti, şimdiyse İspanya'da ülkesine yönelik devlet politikalarında yapılacak ayrıntılı ve uygulanabilir bir siyasal reform için zekice ve yorulmaksızın lobi faaliyeti yürütüyordu. Şahsen çok iyi ilişkiler içinde olduğu Blumentritt gibi, o da hakikaten bundan daha akla yatkın alternatif bir eylem çizgisi olmadığı kanısındaydı. Bununla beraber, konumu gereği üç yükümlülüğü vardı. İlk ve en büyük sorumluluğu, yürüttüğü siyasetin anlamlı sonuçları olduğunu göstermek zorunda olmasıydı, aksi takdirde hayal kırıklığının başlaması kaçınılmazdı. Calamba olayında izlediği modeli görebiliyoruz; Rizal'in ailesi ve şehir halkının davası için yorulmak bilmeden çalışmış, lakin netice alamamıştı. İkincisi, lobi faaliyetinin etkisi, İspanyol siyasetçi ve gazetecileri, İspanya'daki Filipino topluluğunun kendisini kati surette desteklediğine ikna etmesine bağlıydı, bu da onu Rizal'in şiddetle eleştirdiği kumarbazlık, zamparalık, içkicilik ve çekişmelere müsamaha göstermeye mecbur ediyordu. Üçüncü olarak, *La Solidaridad*'ın yayın politikası, İspanyol okurlarını gereksiz yere gücendirecek ya da Madrid'deki sağ görüşlü basın tarafından istismar edilecek her şeyden kaçınmak durumundaydı. Öte yandan, Kuzey Avrupa'da uzaklarda olan Rizal'in ne Filipinler ne de İspanya'da hiçbir surette pratik siyaset tecrübesi olmamıştı. Pratik neticeler almak, Filipino topluluğundaki pek çok kişinin mustarip olduğunu düşündüğü ve ahlaki zaaf olarak gördüğü şeylere tahammül göstermek, hakir gördüğü veya nefret ettiği İspanyol siyasetçi ya da gazetecilerin şahsi hassasiyetleri hakkında pek fazla kaygılanmak zorunda değildi. İspanyol halkı için değil, Filipino okurlar için yazdığını düşünüyordu.

Nisan 1890'da, her şey henüz bu iki adam için de iyi gitmekteyken, Rizal'in, makalelerinden birinin düzeltilmiş halini, tavsiye edilen tüm değişiklikleri yaptığını söyleyerek fakat manalı bir cümle ekleyerek geri göndermesi dikkat çekicidir. Eklediği cümle şöyleydi: "Her tür değişiklik kabulümdür", "fakat yalnızca düşüncelerim tahrif edilmediği ve dolayısıyla kendimi ifade etme biçimim mah-

vedilmediği sürece".[67] Ama 26 Mayıs'ta Del Pilar'a *La Solidaridad*'daki yazılarına bir süreliğine ara vermeye karar verdiğini yazmış ve hiç de inandırıcı olmayan bir biçimde bunu, okurların yazılarından bir süre uzaklaşıp "dinlenmeye", diğer Filipinoların da kendilerini ispat etmek için daha fazla fırsata ihtiyacı olduğu gerekçesiyle açıklamıştı. On bir gün sonra son derece kaygılanmış olan Del Pilar, yanlışını telafi edebilmesi için nerede yanlış yaptığını net olarak açıklamasını rica eden, yine Tagalog dilinde, bir cevap yazmış ve üzüntüyle eklemişti: "İnan bana, hayatımın artan ıstırapları ve talihsizlikleri ortasında böyle kimsesiz bırakılma ihtimaline dayanamam." Bu yakarıştan etkilendiği aşikâr olan Rizal cevabında, Del Pilar'ın aşırı tepki gösterdiğini ve *La Solidaridad*'a yazmayı bırakmasının gerekçelerine kıymet vermediğini yazmıştı.

> Melankolik düşüncelerle muhayyilem canlandı. Çocukken otuzuma kadar yaşamayacağımdan emindim, nedenini bilmiyorum. İki aydır her gece rüyalarımda sadece ölen dost ve akrabalarımı görüyorum.[68]

1890 yılı yavaş yavaş geçerken Del Pilar, *La Solidaridad*'ın idaresiyle kendini fazlasıyla yormuş, işi kibirli ve hırslı kreol Eduardo de Lete'ye devretmek gibi taktik bir hataya düşmüştü. Eduardo de Lete ilk gençlik yıllarında Rizal'in yakın arkadaşıydı, fakat belki de *Noli me tangere* vasıtasıyla kazandığı muazzam itibarı çekemediğinden Rizal'in aleyhine hareket ediyordu. Her zaman hassas olan romancımız *La Solidaridad*'da yayımlanırlarsa yazılarının sansürleneceğine, başka bir yerde yayımlanırlarsa da göz ardı edilip küçümseneceklerine giderek daha fazla inanır hale gelmişti. Kökeni kişisel çatışmalarda olan fakat "asimilasyon" veya "ayrılıkçılık" yanlısı iç çekişmelerde ifadesini bulan, sözde Pilarcılarla Rizalciler arasındaki hizipçi rekabet görünür hale gelmekteydi.

Olaylar, Rizal'in yıl sonunda, Filipino topluluğunu bir anayasa tesis etmeye ve siyaset belirleme yetkisine sahip bir lider seçmeye

67. *Cartas entre Rizal y sus colegas*, s. 517. Pek olağan olmasa da Rizal mektubun bütününü Tagalog dilinde yazmıştı, fakat samimiyet ve dostluk ifade etmek niyetiyle böyle yazıldığı açıktır. Arkadaşlarından geçim masraflarının ve kitap basmanın Paris'e nazaran çok düşük olduğunu duyup ocak sonunda taşındığı Brüksel'den yazmıştı. Orada *El Filibusterismo* üzerinde ciddi ciddi çalışmaya başlamıştı.

68. *Cartas entre Rizal y sus colegas*, s. 539-41, 547-51. Son iki mektuba 8 ve 11 Haziran tarihleri düşülmüştür.

sevk etmek üzere Madrid'e gelmesiyle kritik bir noktaya ulaşmıştı.[69] Görünüşe bakılırsa, Manila'dan gelen ve yazılarının büyük bir yurtsever faaliyet dalgası başlattığını söyleyen mektuplardan epey güç alan Rizal, ardı ardına açılan üç sandıktan çıkan oyların kendisi ile uzun zamandır İspanya'daki Filipinoların *de facto* önderi olan Del Pilar arasında eşit olarak bölündüğünü görünce epey şaşırdı. Sonunda, feci bir bölünmeyi önleme telaşına düşen Del Pilar, yandaşlarına oylarını Rizal lehine değiştirmeleri talimatını verdi; olanlardan öfkeye kapılan Rizal bunun üzerine güvenmediği ama iki başkan vekili mevkiinden birine seçilmiş olan bir kişinin göreve getirilmesi durumunda istifa edeceği tehdidini savurdu. Resmi olarak zafer kazanmış olduğu halde, Rizal, beklediği, kazanmayı umduğu bu toplu desteğin onun koyduğu amaçlara bağlılığın bir göstergesi değil, kendisini yumuşatmaya dönük bir zevahiri kurtarma teşebbüsü olduğunu görmüştü. Bu yüzden Brüksel'e döndü ve daha yeni getirildiği bu görevden istifa etti. Mayıs 1891'de Del Pilar'a, bir daha asla *La Solidaridad*'da yazmayacağını fakat dergiye muhalefet de etmeyeceğini yazdı. Onun yerine kendini yeni romanını tamamlamaya verecekti. Kendisinin acemice hızlandırdığı bu üzücü olayın iki neticesi oldu. İlk olarak, ileride göreceğimiz gibi, *El Filibusterismo*'nun biçim ve üslubunu adamakıllı şekillendirdi. İkincisi, sembolik liderlerine kimi iyi kimi onur kırıcı saikler yükleyen Pilarcı ve Rizalci hizipler arasındaki husumeti iyice keskinleştirdi.

9 Ekim'e, yani Avrupa'dan temelli olarak ayrılışının arifesine kadar, Rizal'in Blumentritt'e bütün bu olanlardan bahsetmemiş olması ve ona yazdığı veda mektubunun *La Solidaridad*'dan ayrılma kararının, dostunu üzen bu kararın savunusuna dönüşmüş olması dikkat çekicidir.

Soli'de yayımlanmak üzere bir makale yazmamı istiyorsun, fakat sana itiraf etmem gerekir ki artık o dergi için makale yazmak niyetinde değilim. Bunu sana daha önceden söyleyebilirdim, ama bana karşı girişilen nahoş saldırıları senden saklamak istedim. Birlikte birçok iş yaptık. Sen zaten orada yazmıştın ve senin yazabileceğin şeylere tamamen katılırım. Blumentritt ve Rizal'in birlikte yapabileceğini Blumentritt tek başına yapabi-

69. Rizal ve Del Pilar arasındaki ihtilafın karmaşıklığı, Schumacher'in *The Propaganda Movement*'ının kusursuz 12. bölümünde her yönüyle ve tarafsızca irdelenir.

lir. Birçok proje önerdim, ama onlar bana karşı gizli bir savaş yürüttü; Filipinoları harekete geçirmeyi istediğimde bana "İdol" dediler, despot olduğumu söylediler, vs. Bütün bunları, benim şunu bunu istediğimi söyleyip gerçekleri çarpıtarak Manila'ya yazdılar – ki söyledikleri hiç de doğru değildi. Birçok kişiden duyduğuma göre daha *Filibusterismo* baskıya bile gitmeden, işe yaramaz ve *Noli*'den çok daha aşağı olduğunu söylemişler. Gizli saklı pek çok küçük hesap dönüyor; sahip olduğum o küçücük itibarı zedelemek derdindeler sanki. Hizipçilik doğmasını engelleyeyim diye çekiliyorum. Bırak politik önderliği başkaları yürütsün. Rizal'in fazla zor bir kişilik olduğunu söylüyorlardı; iyi işte, Rizal kendi yoluna gidiyor; engeller benden kaynaklanmamalı. Sana yaşananların başka bir yorumunu anlatıyor olabilirler, ama senin keskin bir bakışın var ve duyduğundan daha fazlasını anlayabilirsin.[70]

Blumentritt'in bu satırlara cevaben vakit geçirmeden kaleme aldığı mektup kayıptır, fakat cevabının özünü, ileride değineceğimiz nedenlerden dolayı muhtemelen Rizal'e hiç ulaşmamış olan 4 Temmuz 1892 tarihli mektubundan çıkarsayabiliriz. Avusturyalı alışılmadık bir biçimde açık konuşmuştu. Del Pilar'ın yazdığı tüm mektuplarda Rizal'den büyük takdirle söz ettiğini söylemişti. Kendisi de hem Pilarcıları hem de Rizalcileri küçük şahsi farklılıkları unutmaya ve ortak düşmana fayda sağlayıp hareketi zayıflatmaktan başka bir işe yaramayacak çatışmalardan kaçınmaya sevk etmişti ısrarla. Tam bir uzlaşmayı değil, sadece aklı başında bir ateşkesi savunuyordu. Ayrıca Rizal'in *La Solidaridad* hakkındaki görüşüne kesinlikle katılmıyordu, zira derginin değeri, düşmanın tam da onun etkisini azaltmak amacıyla yakınlarda iki haftalık bir dergi yayımlamaya başlamasıyla kanıtlanmıştı. Fakat şunu da eklemişti: Dergiden mucizeler beklememek gerekiyordu, hele diğer halkların kırk yılda başardığını dört yılda yapabilmesi hiç beklenmemeliydi. Dergi Filipinolarca küçümsenmemeliydi, çünkü ülkelerinin ve halklarının onurunu savunmuştu. "Belki de sözlerim sana acı ve kaba gelecektir, fakat yüreğim yumuşak ve temizdir, biçare Filipinler'imi asla terk etmeyeceğim; bırakıp gidenlerden biri olmayacağım."[71]

70. *The Rizal-Blumentritt Correspondence, 1890-1896*, cilt 1, s. 416 ve 417 arasındaki numaralandırılmamış sayfalar. Paris'ten yazdığı 9 Ekim 1891 tarihli mektup.

71. *A.g.y.*, s. 47-48. Bu ciltte Blumentritt'in özgün Almanca metnine yer verilmemiş.

Rizal, Pilarcı asimilasyoncu kampanyanın nafile olduğundan giderek daha emin hale geliyordu. Yozlaşmış Cánovas-Sagasta seçim sisteminde, Küba'nın Cortes'te temsil edilmesinin bir anlamı yoktu. İspanya'nın Küba'da yapılan üretimi, dalavereli gümrük tarifeleri, tekeller, Bask ve Katalan iş dünyasına boyun eğme yoluyla mütemadiyen amansızca sömürmesine engel olmanıştı.[72] Ayrıca Rizal, on dokuzuncu yüzyılın sonunda milyonlarca Filipinoyu asimile edip İspanyolcayı benimsemiş bir topluluğa dönüştürme şansının olmadığına inanıyordu. 1888'de Sagasta'nın zalim Weyler'i Manila'ya göndermesi ve 1890'da Cánovas'ın iktidara geçmesi, Rizal'in İspanya'da hiçbir şey başarılamayacağına dair fikriyatını daha da pekiştirdi. Kurtuluşu gerçekleştirme işi yuvaya geri dönerek, orada yapılmalıydı.

Kafasında bu düşüncelerle 1891'de gazeteciliği bıraktı; amacı, Ağustos'ta basında yoğun bir şekilde yer aldığına şahit olduğu *El Filibusterismo*'ya tam anlamıyla odaklanabilmekti, kitabın yayımlanmasının hemen akabinde ülkesine doğru yola çıktı. *Noli me tangere,* Avrupa ve Filipinler'deki muhtelif okur kitlelerini hedefliyordu, *El Filibusterismo* ise yalnızca Filipinler'deki okurları. İspanya ve başka yerlerdeki arkadaşlarına birkaç nüsha yollayıp geriye kalan nüshaların hepsini Hong Kong'a gönderdi, Weyler'in Manila'da görev süresi dolana dek buraya yerleşmeye niyetlenmişti. Kendisinden yaşça büyük güvenilir arkadaşı Basa'ya 9 Temmuz'da Gent' ten bir mektup yazıp kitapları ona emanet etti. Yirmi yıl önceki İzquierdo sürgününün kurbanlarından biri olan Basa, Hong Kong'a yerleşip başarılı bir tüccar (ve cevval bir kaçakçı) olmuştu; Rizal mektubunda bu Britanya sömürgesine de sızmış olan ruhban sınıfından casuslara karşı tam bir gizlilik içinde hareket etmesini istemişti ondan. Mektup, kendi yoksulluğu ve İspanya'daki Filipino topluluğunun zengin mensuplarının mali yardım yapacaklarına dair bol keseden vaatleriyle ilgili epey keskin sözlerle doluydu.[73]

72. Rizal, Mariano Ponce'den iyimser fakat kararsız yoldaşı Graciano López Jaena'nın Küba'ya gitmeyi düşündüğünü duyunca şöyle cevap yazmıştı: "Küba'ya gitmek anlamsız, Küba tükendi, boş bir ceviz kabuğu artık." 9 Temmuz 1890 tarihli mektup, *Cartas entre Rizal y sus colegas* içinde, s. 559-60.

73. Aslında *El Filibusterismo*'nun baskı masraflarını yakın dostu Pampangueño Valentín Ventura karşılamıştı. Rizal genelde çok sade yaşar ve dostlarınca

Hemşerilerimize güvenmekten gına geldi; beni canımdan bezdirmek için elbirliği etmiş gibiler... Ah! Sana [samimiyetle] söylüyorum sen olmasaydın, hâlâ gerçekten iyi [bazı] Filipinolar olduğuna inanmasaydım, tüm hemşerilerimize seve seve canınız cehenneme derdim! Beni ne sanıyorlar? Tam da insanın ruhunu huzurlu, tahayyülünü serbest tutmak istediği anda entrika ve küçük cimriliklerle çıkıp geliyorlar![74]

Kayıp Bir Kütüphane mi?

Rizal'in ikinci romanında okurun karşısına çıkan kimi şaşırtmacalar, özellikle de kimi cevapları önceden veren yönler üzerinde yeniden düşünmeye geçmeden evvel araştırmayla ilgili bir güçlüğü, Rizal'in siyasal alandaki felsefi formasyonu sorununu kısaca ele almak gerekiyor. Calamba'daki kütüphanesinde bulunan kitapların listesinde, Herbert Spencer'ı saymazsak, Voltaire, Rousseau ve Herder'den sonraki dönemden hiçbir siyaset düşünürünün eserleri yer almıyor. Bu sömürge polis devletine modern siyaset kuramları hakkında kitaplar getirmeye çalışmanın, özellikle ailesi için yol açabileceği tehlikelerle pekâlâ açıklanabilir bu durum. Ne var ki Rizal'in Avrupa'dayken yazdığı çok sayıda yayımlanmış mektubu da benzer bir eksiklik gösterir. Consant, Hegel, Marx, Tocqueville, Comte, Saint-Simon, Fourier, Bentham, Mill, Bakunin veya Kropotkin'in hiç sözü geçmez – sadece Tolstoy ve Proudhon'dan birer cümleyle üstünkörü bahsedilir. Madrid, Paris, Londra ve Berlin'de geçirdiği neredeyse on yıllık bir süre boyunca bütün bu itibarlı siyaset düşünürlerinden uzak durmuş ya da onları görmezden gelmiş olması mümkün müdür?

Elimizde muğlak da olsa dolaysız bir tek ipucu var – Paris'teyken yakın arkadaşı olan Ressam Juan Luna'nın Brüksel'den yazdığı 13 Mayıs 1891 tarihli mektup. Uzun uzadıya aktarmaya değer.

Yarın Salon du Champ de Mars'ın açılışı var. İlk kez bir *cimaise*'de [resimleri dayamak için kullanılan küçük raf] ya da bir kaidede iki resmim

pinti addedilirdi, fakat öğrendiğimiz kadarıyla genelde birinci-mevkilerde seyahat edip gösterişli otellerde kalırmış, sebebi lüks düşkünlüğünden ziyade sömürgede yaşayan birinin gururu olsa gerek.

74. *Epistolario Rizalino*, cilt 3 (1890-92), Teodoro M. Kalaw (haz.) (Manila: Bureau of Printing, 1935), s. 200-1.

Kendi çizgileriyle Juan Luna'nın portresi, 22 yaşında.

olacak. Bundan (şimdilik) biraz memnuniyet duyabilirim, zira resimlerimi nasıl pazarda patates satar gibi tezgâh açarak sattığımı biliyorsun. Cenaze töreni resmime *Les Ignorés* adını verdim ve göreceğin [gördüğün?] gibi alt tabakalarla ve ezilenlerle meşgul oluyorum hep. Bu planımı gerçekleştirmede bana ilham vermesi için hangi kitapları tavsiye edersin? Böyle çıplak materyalizme, yoksulların böyle rezilce sömürülmesine ve zenginlerin sefillere açtığı savaşa karşı yazmış birilerinin kitapları! Sekiz metrelik tuvale resmetmeye değecek bir konu arıyorum. Şu anda E. De Lavelaye'in Karl Marx, Lassalle, vesairenin kuramlarını; Katolik, muhafazakâr, Protestan sosyalizmleri özetlediği *Le Socialisme contemporaire* adlı kitabını okuyorum. Kitap çok ilgimi çekiyor, ama günümüz toplumunun sefaletini vurgulayacak bir kitap istiyorum, bir tür *İlahi Komedya* yani, insanın zar zor nefes aldığı; erkeklerin, küçük çocukların ve kadınların akla gelebilecek en sefil koşullarda çalıştığı atölyeleri dolaşan bir Dante istiyorum. Sevgili dostum, bizzat bir demir dökümhanesini görmeye gittim. Orada beş saat kaldım ve inan bana, orada gördüğüm manzara beni çok derinden

etkiledi, en taş yürekli insanı bile etkilememesi mümkün değil. Papazların yaptığı tüm fenalıklara rağmen, buradaki sefalet ve ölümle kıyaslandığında bizim yurttaşlarımız talihli. Kum ve kömürün öğütülerek freze tezgâhı için incecik bir toz haline getirildiği bir atölye vardı, yükselen toz girdap misali döne döne büyük kara bulutlara dönüşüyordu ve bütün odayı duman sarmış gibiydi. Oradaki her şey toza bulanmıştı, kömür ve kumu makinenin içine küreyen on-on iki işçi ölü gibi görünüyordu. Yoksulların zavallı hali böyleydi işte! Orada sadece üç-dört dakika kaldığım halde ömrüm boyunca kum ve toz yutmuşum gibi geldi; burun deliklerimden, ağzımdan ve gözlerimden içime işledi... O zavallıların günde on iki saat kömür ve toz soluduklarını düşününce, kaçınılmaz biçimde ölüme mahkûm edildiklerine ve bu yoksul insanları böyle yüzüstü bırakmanın suç olduğuna inanıyorum.[75]

Maalesef Rizal'in bu uzun mektuba yazdığı cevap elimizde yok. Fakat Luna açıklama yapmaksızın Marx ve Lassalle'a atıfta bulunmuş, demek ki Rizal'in açıklamaya ihtiyaç duymadığını biliyordu. Buna ilaveten, Rizal'den yaşça büyük olmasına rağmen ondan çağdaş sanayi kapitalizminin yarattığı tahribata dair esin kaynağı olacak okumalar tavsiye etmesini rica ediyor.

Buna kıyasla daha az aydınlatıcı olan bir ipucu da önceden Manila'da yüksek kademeden bir memur, o sıralarda da kendinden menkul bir Filipinler uzmanı olan Vicente Barrantes'in Ocak 1890'da Madrid'de yayımladığı bir makaledir. (Barrantes, *Noli me tangere*'de hali vakti yerinde mestizo ve *indio*'ları haraç kesmek amacıyla hapse atan kıdemli memur portresinin kendisini model alarak çizdiğini fark etmişti muhtemelen.) Blumentritt'i Bismarck'ın "satılmış sermayesi"nin bir ajanı olarak tarif ettikten sonra Rizal'i "Katolik karşıtı, Protestan, sosyalist ve Proudhoncu" olmakla itham eder.[76] "Proudhoncu" sıfatı muhtemelen Rizal'i, 1868'de Proudhon'un *Du principe fédératif* adlı kitabının çevirisini yayımlayan, saygın Katalan demokrat ve federalist cumhuriyetçi Francisco Pí y

75. *Cartas entre Rizal y sus colegas*, s. 660. Ambeth Ocampo'ya bu metni bana gönderdiği için teşekkür ederim. Ocampo'nun Luna'nın mektubuyla ilgili yorumları için bkz. Ocampo, *Rizal without the Overcoat* (Pasig City, Manila: Anvil, 2000), s. 62-3. Lavelaye (1822-92) ünlü ve çok yönlü bir bilimadamı ve gümüş veya altın esasına dayanan para sistemini savunan bir ekonomi politikçiydi.

76. Makale, 2 Ocak'ta *La España Moderna* (Modern İspanya) gibi insanı güldüren bir ismi olan bu dergide yayımlanmıştı.

Margall'ın yamağı olarak niteleyerek aşağılamak için bilinçli olarak kullanılmıştı.[77] Bu paylama Rizal'i şaşırtmış ve 6 Mart'ta Blumentritt'e yazdığı mektupta alaycı bir şekilde şöyle demişti: Barrantes *La Solidaridad*'da yazdığım sert cevaba duyduğu öfkeden ölseydi, "küçük hayvanat bahçem için büyük kayıp olurdu. Kendisi yılan ve suaygırlarımın en nadide numunesidir".[78]

Ama –Luna'ya yazılmış bir cevabın neden bulunamadığını gösterebilecek– en açık ipucu *El Filibusterismo*'nun kendisidir. Çünkü Del Pilar ve *La Solidaridad*, Filipino taleplerinin başdüşmanı olarak tarikatlara saldırmayı sürdürüp (başkalarının yanı sıra) Sagasta'nın liberallerinden de destek ararken, Rizal'in ikinci romanı papazların suçunu epeyce hafifletiyordu. Makul bir-iki tanesinin sahneye çıkmasına müsaade edilmiş, *Noli me Tangere*'deki tekinsiz zampara entrikacı Peder Salví ise önemsiz hatta gülünç bir hale düşmüştür. Bu kez yerden yere vurulan şahsiyet ise kendisinden destek bekleyen öğrencilere ihanet eden kibirli, beceriksiz, son derece oportünist liberal Don Custodio'dur.

Bu nedenle, *El Filibusterismo*'nun bir düzeyde son derece kışkırtıcı ve yıkıcıyken, başka bir düzeyde tutarlı bir politik tutumdan yoksun ve dar olduğu sonucuna varmamak elde değil. Bu acayipliğin esas sebebi büyük ihtimalle Rizal'in siyaset düşünürü değil, romancı ve ahlakçı olmasıdır. Kütüphanesinde ve yazışmalarında hiç görünmeyişleriyle dikkat çeken yazarların kimilerini gerçekten de okumuş olabilir, fakat bunlar Rizal'e ciddi anlamda tesir etmiş gibi değildir. Özellikle Avrupa'ya ikinci ziyareti sırasında kendi ülkesi ve ailesiyle Calamba'nın diğer sakinlerinin başına gelen felaketlerle ilgili daimi endişelerinin onu Avrupa'daki toplumsal sefalete karşı ilgisiz ya da duyarsız bırakmış olması kuvvetle muhtemeldir. Rizal'in ciltler dolduran yazıları içinde Luna'nın Paris'teki demir dökümhanesine dair dehşet yansıtan tasvirine benzer bir şey yoktur; ressamın Filipinoların Paris'teki sanayi işçilerine kıyasla talihli ol-

77. Rizal'den kırk yaş büyük olmasına rağmen Pi y Margall, Rizal'in yakın dostuydu ve İspanya'da Filipino taleplerini destekleyen az sayıdaki önemli siyasetçiden biriydi. Bkz. Sarkizyanz, *Rizal*, s. 112 ve (bu iki adamın ilişkisine ayrılmış olan) 8. bölüm.

78. *The Rizal-Blumentritt Correspondence*, cilt 2 (1890-96), s. 336'dan sonraki üçüncü numaralandırılmamış sayfa.

duğu yönünde, safça dile getirilmiş fakat etkili ifadesi, romancımızın fikir dünyasının bütünüyle dışındadır.

El Filibusterismo'yu Yorumlamak: Kıtalararasılık ve Öngörü

El Filibusterismo ilk bölümlerinde, kesinkes Filipinler'deki Valeriano Weyler yönetiminin gerçek zaman ve mekânında (Mart 1888' den Nisan 1891'e kadar) kurgulanmış gibidir. Genel Komutan'a karşı gelen ve harcadığı çabalardan dolayı görevinden uzaklaştırılan adsız, liberal görüşlü, yerlilerden yana, yüksek dereceli memur, kimliği pek de gizlenmeye çalışılmamış Manila Valisi Centeno'dur; sersem, kaba, çıkarcı Su Excelencia ise şüphesiz müstakbel Küba Kasabı[79] örnek alınarak biçimlendirilmiştir. Dördüncü bölümün açılışını yapan ve okura dürüst köylü Tales'in melankolik öyküsünü takdim eden tali olay örgülerinden biri bunu kesin olarak teyit edilir. Bu adam, İbarra'nın doğup büyüdüğü San Diego kasabasının (Rizal'in memleketi Calamba örnek alınmıştır) ormanlık arazilerinde küçük bir toprak parçasını temizleyip işler.[80] Zenginleştikçe, adı verilmeyen bir tarikatın yakınlardaki plantasyonunun simsarları bu toprağın plantasyonun yasal sınırları içinde olduğunu fakat cüzi bir kira karşılığında burada kalabileceğini söylerler. Her yıl kiralar aşırı derecede yükselir, ta ki Tales artık ödeyemeyinceye, ödemek is-

79. *El Filibusterismo*'nun son bölümünde (s. 218'de), Simoun, İbarra adıyla, atalarından kalma mücevheratı yanına alıp Filipinler'den nasıl gizlice kaçtığını ve kendisini kıymetli taş ticaretine verdiğini anlatır. Sonra: "Küba savaşına katıldı, bir o tarafa bir bu tarafa yardım ederek küpünü doldurdu. O sıralarda binbaşı rütbesinde olan General'i orada tanımış; önceleri rüşvetler vererek, sonraları ise gizli suçlarının sırdaşı olması sayesinde onunla dostluk kurarak iradesini ele geçirmişti." Weyler, binbaşılığa Mart 1863'te Küba'dayken terfi etmişti. Bu "gizli suçların" ne olduğu açık değildir, – zulüm mü, yolsuzluk mu yoksa ahlaksızlık mı? Martín'in yazdığı biyografideki ilginç bir bölümde generalin zalimce ve doymak bilmez cinsel iştahı ele alınır. Küba'yı yönettiği dönemde gizli bir ilişki yaşadığı evli bir kadın hakkında Weyler de şunları kaydetmiştir: "Bu kadın beni öyle memnun etti ki isyancı bir müfreze gizli aşk buluşmalarımıza engel olsaydı, karşıma bir orman dolusu süngü çıksa dahi ona ulaşmaya çabalardım." *Valeriano Weyler*, s. 256-7.

80. 4. ("Cabesang Tales") ve 10. ("Riqueza y Miseria" - Zenginlik ve Yoksulluk) bölümler.

temeyinceye değin; tahliye tehdidine rağmen yerinden kıpırdamayı reddeder ve toprağını savunmak için silahlanır. Bu arada, haklarını mahkemede kazanmak gibi beyhude bir çaba sonucunda tüm parasını yitirir. Sonunda haydutlarca kaçırılıp fidye için alıkonulur. Nihayetinde fidye ödenir, o da geri döner, plantasyonun toprağına el koymuş ve yerine başka bir kiracı yerleştirmiş olduğunu görür. O gece yeni kiracı, karısı ve kiralardan sorumlu papaz vahşice öldürülür, bedenlerine kanlarıyla Tales adı yazılmıştır.

Tam bu noktada olağanüstü bir şey olur. Anlatıcı birdenbire adeta Belçika'dan feryat eder:

> Calamba'nın barışçı sakinleri, sakin olun! Hiçbirinizin adı Tales değil, hiçbiriniz suç işlemedi! Sizin adınız... [burada uzun bir isim listesi yer alıyor] Silvestre Ubaldo, Manuel Hidalgo, Paciano Mercado, sizin adınız tüm Calamba halkı.[81]

Ubaldo ve Hidalgo Rizal'in kayınbiraderleri, Paciano ise çok sevdiği ağabeyiydi. Üçü de 1888-90 arasında Dominikenlere direndikleri için şiddetle cezalandırılmıştı. "San Diego"'nun aslında "Kalamba" olduğu da herhangi bir endişeye kapılmadan ifşa edilir.[82] Romanın ilerleyen bölümlerinde Tales'in haydutlara karıştığını, kızı Julí'nin Peder Camorra'nın şehvetinden kaçabilmek için intihar ettiğini, bunun ardından Tales'in Simoun ile ittifak yapıp sonunda Manila kırsalına korku salan, haydutların yakalanamayan elebaşı Matanglawin (Tagalog dilinde *şahin-göz*) haline geldiğini okuruz. Tarihsel olarak sömürge başkentinin güneyindeki dağlık bölgede pek çok önemsiz haydut yaşamış olmasına rağmen Filipinlerin o döneminde Matanglawin'e benzer bir şahsiyet yaşamamış gibidir. Rizal'in öğrencilik günlerinde vahşi, aç Endülüs'te biriki tane var mıydı acaba?

81. 10. bölüm bu hitapla biter. Dekker'in *Max Havelaar*'ında yazarın açıkça karakterlerinin ve olay örgüsünün içine karışıp Doğu Hindistan'daki Felemenk sömürge rejimin ve onun Hollanda'daki destekçileri aleyhinde tüyler ürpertici bir konuşma yaptığı meşhur finali andırır.

82. Rizal'in o dönemdeki politik uğraşlarından biri, İspanyolcadan türetildiği durumlarda dahi, hatta belki de özellikle bu durumda, Tagalog dilindeki kelimelerin kendi ortografik sistemi içinde yazımında ısrar etmekti. Mesela, *c*'yi İspanyolca olmayan *k* ile, *ue*'yi de *w* ile ikame ediyordu. Bundan ötürü *puede*, *pwede* haline gelirdi, buradaysa *Calamba*, *Kalamba* olmuştur.

Çaprazlamalar

Daha önce belirtildiği gibi *El Filibusterismo*'nun ana olay örgüsü, devlete eğitim dili İspanyolca olan bir (laik) akademi kurdurmaya –nüfusun hispanikleşmesi yolunda ilk adımı atmaya– çalışan öğrencilerin sonunda başarısız olan kampanyasıdır. Gerçekte Manila' da asla böyle bir öğrenci hareketi olmadı, zaten Weyler hiçbir durumda böyle bir şeye bir anlığına bile müsamaha göstermezdi. Fakat ikincil olay örgüsü açıkça Del Pilar'ın İspanya'da 1889'dan itibaren yürüttüğü –Rizal'in hiç itimat etmediği– taktik asimilasyon kampanyasının küçük çaplı bir uyarlamasıdır. Öğrencilerin buradaki etraflı tasviri, Rizal'in 1870'lerde Manila'da tecrübe ettiği siyasetten bihaber lise ve kolej dünyasına dair başka kaynaklardan edinebildiğimiz bilgilerin işaret ettiğinden tamamen farklıdır. Öğrencilerin çoğu eleştirel ve alaycı bir üslupla fırsatçı, palavracı, sinik, zengin aylaklar veya otlakçılar olarak betimlenmişlerdi. İçlerinde büsbütün iyi yürekli ve yurtsever olarak tasvir edilen tek kişi *indio* İsagani ise harekete hâlâ kararlı, saf bir biçimde inanmaktadır, ama ciddi siyasi düşünceleri yoktur. Bu yüzden ikincil olay örgüsünün açıkça 1880'ler Madridi'ni, hayali bir 1890'lar Manilası'na aktarmış olduğu sonucuna varmamak elde değil.

Fakat hepsi bundan ibaret değil. Okurun Simoun'un aslında *Noli me tangere*'nin toy kahramanı İbarra olduğunu öğrendiği –çünkü Basilio onu tesadüfen tanımıştır– baştaki kritik bölümde ("Simoun") kampanya meselesi ilk kez mevzu bahis olur. Sinik nihilist komplocu Simoun'un sesindeki sert Bask tınısı okuru büyük olasılıkla şaşırtmıştır.[83]

83. Bu kıyaslama boşuna yapılmıyor. Zea, Unamuno'nun "Elogio"sundan (Methiye) (bkz. 19. dipnot) şunu aktarır: "İspanyolca Filipinler'de benim kendi Bask ülkemde olduğu gibi yabancı bir dildir ve yakınlarda aşılanmıştır... İspanyolca kekelemeyi öğrendim ve evde İspanyolca konuşurduk, ama Bilbao İspanyolcasıydı bu, yani yoksulluktan mustarip, ürkek bir İspanyolca. [Bundan dolayı] kendi çabalarımızla kendimize bir dil uydurmak için bu dili yeniden biçimlendirmek zorunda kaldık. Yazar olarak bir bakıma zayıflığımız olan bu durum aynı zamanda gücümüzdür." (s. xxix).

Ah gençlik! Daima saf, daima hülyalar içinde, daima kelebeklerin ve çiçeklerin peşinde koşuyor. Anavatanınızı İspanya'ya gülden çelenklerle bağlayasınız diye birleşiyorsunuz, fakat aslında elmastan sert zincirler dövmektesiniz! İstediğinizin ölüm, milliyetinizin yok edilmesi, anavatanınızın yıkımı ve tiranlığın kutsanması olduğunu anlamaksızın haklarda eşitlik ve geleneklerinizin hispanikleştirilmesini talep ediyorsunuz! Gelecekte ne olacaksınız? Karaktersiz bir halk, tutsak bir millet; her şeyiniz ödünç alınmış olacak, kusurlarınız bile. Hispanikleştirilmeyi istiyorsunuz ve bu sizden esirgendiğinde utançtan yüzünüz kızarmıyor. Diyelim ki istediğiniz verildi, size ne getireceğini sanıyorsunuz? Ne kazanacaksınız? Şansınız varsa bir nutuklar ülkesi, bir iç savaşlar ülkesi, Güney Amerika'daki cumhuriyetlerin kimileri gibi bir yağmacılar, doyumsuzlar cumhuriyeti!.. İspanyolca hiçbir zaman bu ülkenin ortak dili olmayacak, halk asla İspanyolca konuşmayacak, çünkü bu dil onların zihinlerindeki fikirleri ve yüreklerindeki hisleri ifade edebilecek sözcüklere sahip değil. Her halkın kendi hissetme biçimi olduğu gibi kendi dili de vardır. Pek azınızın konuşmakta olduğu İspanyolcadan ne elde edeceksiniz? Özgünlüğünüzü öldürmüş, düşüncelerinizi başka zihinlere tâbi kılmış ve kendinizi özgürleştirmek yerine hakiki köleler haline getirmiş olacaksınız! Kendini aydın sananlarınızın onda dokuzu dönektir. İspanyolca konuşanlarınız artık yazmadıkları ya da anlayamadıkları kendi dillerini unutuyor. Kendi dilinde bir kelime bilmiyormuş gibi yapan kaç kişi gördüm ben! Neyse ki budalalardan müteşekkil bir hükümetiniz var. Rusya Polonya'yı esaret altına almak için onu Rusça konuşmaya zorlarken, Almanlar fethettikleri yerlerde Fransızcayı yasaklarken sizin hükümetiniz dilinize sahip çıkmaya çabalıyor ve bunun karşılığında sizler inanılmaz bir hükümetin yönetimi altındaki garip bir halk olarak kendi milletliğinizden soyunmak istiyorsunuz. İstisnasız hepiniz bir insanın bağımsızlığını ancak düşünce biçimini korudukça koruyabilmesi gibi, bir halkın ancak dilini koruduğu ölçüde özgürlüğünün teminatını da korumuş olacağını unutuyorsunuz. Dil tam da bir halkın düşüncesidir.[84]

Bu tirad okura, İbarra-Simoun'un Basklı, namussuz ve zalim bir dedesi olduğunu, gizlenmek amacıyla kötü, epey aksanlı bir Tagalog dili konuştuğunu yahut bu hispanikleştirme ithamının kusursuz bir İspanyolcayla ifade edildiğini unutturacak denli güçlüdür. Okur ayrıca Simoun'un birkaç satır önceki çelişkili iddiasını da gözden kaçırabilir: "Adalarda konuşulan kırk küsur dile bir yenisini daha ekleyip birbirinizi daha da mı az anlamak istiyorsunuz?"[85] Fakat önemli olan, Rizal'in Avrupa'dayken hiçbir zaman alenen

84. *El Filibusterismo*, 7. bölüm ("Simoun"), s. 47-8.

–*La Solidaridad* çevresindeki yoldaşlarını dehşete düşürecek– böyle sert milliyetçi tabirlerle yazmamış olmasıdır. İspanya'da olsa şimdiye seslenmiş olacaktı, fakat artık Manila'dadır, Polonya ve Alsace'ı ibret olsun diye ortaya getirip geleceğe seslenmektedir.

Benzer zaman-mekân kaymaları roman düğüm noktasına doğru ilerledikçe daha da belirgin hale gelir. İspanyolca eğitim verecek bir akademi için örgütlenen kampanyanın başarısız olmasının ardından bir gece üniversitenin dört bir yanına gizemli, yıkıcı afişler (*pasquinades*) asılır ve bu durum rejimin gelişigüzel tutuklamalara girişmesine yol açar – Rizal'in Madrid'de Merkez Üniversitesi'ndeki son yılının başında Cánovas rejiminin polis baskınlarının bariz bir tekrarıdır bu. Esrarengiz afişler süratle, hiddetli ayaklanma ve acımasız haydut işgallerine dair söylentilerle beslenen genel bir paniğe yol açar, 1883'te Endülüs'teki Mano Negra paniğini anımsatan bu gelişme, 1892'nin başında Jerez'de girişilen sözde "devrimci" köylü saldırısının habercisi olur. Rizal'in ilgili bölüme Tagalog dilinde "panik" anlamına gelen *Tatakut* başlığını (tercüme etmeksizin) koyarak olay örgüsündeki bu gelişmeleri Filipinler'le bağlantılandırmaya çalışması ilginçtir.

Dansons La Ravachole*

Sonunda esrarengiz mücevherciyle işbirliği yapan Tales'in adamlarıyla, kanundışı başkalarının da silahlı saldırılarıyla eşlik edeceği, Simoun'un bomba komplosuna geldik.

Hüsranla sonuçlanan bu garip komplonun kimi garip özellikleri var. Birincisi, 1890-91'de kurgulanmıştır, dolayısıyla 1892-94 arasında İspanya ve Fransa'yı sarsan ses getiren bombalama dalgasını izleyen değil, önceleyen bir kurgudur. Yine de 1888'den itibaren genellikle sanayi kenti Barcelona'da fakat aynı zamanda Madrid,

85. *A.g.y.*, s. 47. Mantıken bu Filipinler'de bir değil kırk küsur halk olduğunu ima eder. İspanyolcanın ortak dil olarak nihai rolünü yani kırktan fazla dil arasındaki tek iletişimsel bağ olmasını göz ardı eder. Rizal, Herder'i fazlasıyla ciddiye almıştır. Bugün bile Tagalog dili milli bir *dil* olarak değil de piyasanın ortak dili olarak daha hızlı yayılmaktadır.

* Ravachol adımlarıyla dans edelim (ç.n.)

Valencia ve Cádiz'de de bombalı saldırıların, açığa çıkarılan komploların sayısı artmıştı. Bombaların çoğu fabrikalara konulmuş, birkaçı can kaybına, ağır yaralanmalara sebep olmuş ve neredeyse hiçbirinin failleri ortaya çıkarılamamıştı. Kimileri belki de provokotör polis ajanları tarafından düzenlenmiş olsa bile, yine de anarşist düşüncenin etkisi altındaki öfkeli işçiler tarafından düzenlenmiş olduklarını varsaymak için her türlü sebep mevcuttur. Fakat 8 Ocak 1892'deki "Jerez isyanı"ndan sonra bombalamaların sayısı ve ciddiyeti belirgin bir şekilde artmıştı. O gece elli-altmış kadar köylü, yoldaşlarından kimilerinin daha önceden hapsedildiği ya da işkence gördüğü hapishaneye saldırmak amacıyla kente girmişti. Belli ki safça, yerel askeri garnizonun kendilerini destekleyeceğini ummuşlardı. Polis kalabalığı dağıttı ve köylülerden bir, şehir halkından iki kişinin öldürülmüş olduğu ortaya çıktı. Üçüncü iktidar döneminin sonuna doğru Cánovas, köylü ve işçilere karşı rasgele bir baskı dalgası başlattı ve "isyanın" liderleri olduğu farz edilen dört kişi halkın gözü önünde telle boğularak idam edildi.[86]

Bir ay sonra Paris'te bir dizi ciddi bombalı saldırı yaşandı; bunlar, daha çok Ravachol adıyla bilinen, cinayet ve soygun sicili kabarık yarı-Felemenk, yarı-Alsacelı François-Claude Koenigstein'ın

86. Núñez, *El terrorismo*, s. 49; Esenwein, *Anarchist Ideology*, s. 175-80. On dokuzuncu yüzyıl İspanyası'nda üç çeşit ölüm cezası uygulanmıştır: ateşli silahla, yağlı ilmekle, boğma teliyle. İlk ikisinin ânında öldürdüğü düşünülmekteydi; ortaçağda işkence aleti olarak kullanılan boğma teliyse daha uzun sürede öldürüyordu ve bu yüzden "en kötü" (mesela siyasal) suçlulara ayrılmıştı. Sırası gelmişken, Esenwein'ın mükemmel araştırması bazı tuhaf şeyleri açığa çıkarmıştır. Belli bir açıdan bakıldığında, olaylar zinciri, 1886'da mayıs ayı başında Chicago'da meydana gelen Haymarket "İsyanı" ile başlamıştı. Anti-"komünist" ve anti-göçmen histeri atmosferinde, bir adil yargılama parodisinin ardından 1887 yılının kasım ayında dört anarşist asıldı. İdamlar tüm Avrupa'da (keza Birleşik Devletler'de de) infial yarattı ve Fransız işçi örgütlerinin inisiyatifiyle, ölenlerin anısına, 1 Mayıs her yıl (Birleşik Devletler hariç) kutlanmaya başladı. Tüm İspanyol solu bu yeni geleneğin geyretli bir destekçisi oldu, özellikle de Sagasta halen iktidardayken. 1891'deki 1 Mayıs kutlamalarının hemen ardından, Cádiz'de iki bomba patladı, bir işçi öldü, bazıları da yaralandı. Mahalli polis 157 kişiyi tutukladı, fakat suçu ispat edilebilen bir fail bulamadı, dolayısıyla bombayı ajan-provokatörlerin atmış olması ihtimali bertaraf edilemez. Jerez'den gelenlerin serbest bırakmaya niyetlendiği kişiler, bu mahkûmlardan bazılarıydı. Tuhaf olan şu ki bu kritik zamanda, Malatesta, yükselen anarşist entelektüel yıldız Tarrida del Mármol'ün eşliğinde, İspanya çapında tertiplenmiş bir gezi dahilindeki bir konfe-

işleriydi. Ravachol, süratle yakalanıp mahkemeye çıkarıldı. Clichy'de yapılan daha önceki bir işçi eyleminin intikamını almak üzere harekete geçtiğini ileri sürüp mahkemeye devrimci anarşist ilkelerle hareket ettiğini anlattı. Söz konusu bu eylem polisçe sert bir şekilde bastırılmış, ardından kimi işçiler, savcının ölüm cezası talep ettiği (fakat muvaffak olamadığı) mahkemede yargılanmıştı. 11 Haziran'da "Vive l'Anarchie!" (Yaşasın Anarşi) diye haykırıp intikamının alınacağı tehdidini savurarak giyotine gitti.[87] Bu, Komüncülerin katledilişinden sonra Fransa'daki ilk siyasal idamdı.

Ravachol, şaibeli geçmişine rağmen ölümünün ardından anında Pireneler'in iki yanındaki anarşizan solun kahramanı haline geldi. Núñez, "La Ravachole" adlı, o dönemin epeyce popüler bir şarkısını aktarır:

Dansons la Ravachole!
Vive le son, vive le son!
Dansons la Ravachole!/
Vive le son/
*De l'explosion!**

ranstaydı ve Jerez'de konuşma yapacaktı. Malatesta, bu dehşetli olaylardan haberdar olunca, yola devam edip Cádiz'e gitmek gibi cesur bir karar aldı, fakat zengin bir İtalyan işadamı kılığına büründü. Fakat pek başarı gösterememiş gibidir. Esenwein, o zamanda ya da daha sonradan, anarşistlerin 8 Ocak'ı "eylemle propaganda" ilan etmemesinin manidar olduğu kanaatindedir. Aksine, bu olayla ilgileri olmadığında hep ısrar etmişlerdir.

* Ravachol adımlarıyla dans edelim, dönelim / Gümlesin, gümlesin dursun sesi / Ravachol adımlarıyla dans edelim, dönelim / Gümlesin dursun sesi patlayan dinamitlerin! (Çeviri için Ali Berktay'a teşekkür ederiz – y.n.)

87. Bkz. Maitron, *Le mouvement*, s. 213-24. Koenigstein, hapishanedeki hücresinde kendisiyle mülakat yapanlara, Eugéne Sue'nün *Le juif errant*'ını okuduktan sonra dini inancını kaybettiğini söylemişti! Maitron, bu dönemdeki Fransız anarşizminin büyük ölçüde, aralarında gerçek örgütsel bağlar olmayan küçük, gizli ya da yarı gizli birimlerden ibaret olduğuna işaret eder. Bu nitelik, polisin onları izlemesini zorlaştırdığı gibi, aralarına kriminal unsurların karışmasını da görece kolaylaştırıyordu. Fransız anarşizmi 1890'ların sonlarında eylemle propagandanın terk edilmesine ve işçi sınıfının politik yaşamında sendikacılığın başlamasına değin gerçek bir siyasal güç haline gelmedi. İspanyol anarşizminin toplumsal temeli daha güçlü ve genişti. Ramón Sempau'nun *Los Victimarios*, s. 15'teki tanıklığından, Ravachol'ün kısmen Alsace'lı olduğu sonucunu çıkardım.

Anarşist İspanyol basını, ünlü anarşist kuramcı Élisée Reclus' un şu sözlerini aktarmış: "Ravachol'ü ender rastlanır heybetlilikte bir ruhu olan bir kahraman olarak görenlerdenim." Mallarmé'nin çevresindeki yazarlardan biri olan Paul Adam ise "Éloge de Ravachol"ü yazmış ve "Ravachol'un, etrafındaki insanların ıstırap ve sefaletini görüp kendi hayatını büyük bir felakete feda ettiğini" teyit etmişti. Yardımseverliği, karşılık beklemeyişi, eylemlerinin gücü, ölümün kaçınılmazlığı karşısındaki cesareti onu ihtişamlı bir efsane mertebesine yükseltti. Bu sinizm ve ironi döneminde bize bir aziz bahşedildi. Anarşist İspanyol basını Ravachol'ü "öfkeli İsa" ve "yürekli ve adanmış devrimci" olarak tarif etti, kimi anarşistler de onun onuruna kısa ömürlü iki yayın çıkardı: 1892 sonunda *Ravachol* ve 1893 başlarında *El Eco de Ravachol*.[88]

1893 güzü Ravachol hadisesinin büyük yankılarına şahit oldu. 24 Eylül'de Paulino Pallás, Katalonya Genel Komutanı (Küba'daki on yıllık Céspedes ayaklanmasını barışçıl bir sona erdiren Zanjón Paktı'nı imzalayan) General Arsenio Martínez Campos'u hedef alan iki bombalı saldırı düzenledi.[89] Bu saldırı bir ölüm ve birkaç ağır

88. Núñez, *El terrorismo*, s. 121-3.

89. O zamanki bir gazete haberine göre, Pallás, standart "Orsini bombası" değil, "Fenian" denilen başka bir bomba kullanmıştı. *A.g.y.*, s. 53. Felice Orsini, 1848 devrimlerine katılmış bir gazi, kısa süren Roma Cumhuriyeti'nde vekil ve davaya kendini adamış bir İtalyan milliyetçisiydi. Avusturya rejimince Mantua Kalesi'nde hapsedilmiş, oradan yankı uyandıran bir şekilde kaçmış ve Mazzini'nin Fulham Road'daki pejmürde pansiyonlarda ayaklanma planlamakta olduğu Palmerston Londrası'na gitmişti. Orsini'nin 1856 tarihli sansasyonel hatıratı *The Austrian Dungeons in Italy: a narrative of fifteen months of imprisonment of and final escape from the fortress of S. Giorgio* (Londra: G. Routledge, 1856) kısa süre içinde 35.000 sattı, kendisi de Byronvari yakışıklılığı ve ateşli retoriği sayesinde konferans çevrelerinde alabildiğine popüler oldu. Aynı zamanda, fünye gerektirmeksizin çarpmayla patlayacak yeni bir bomba türü icat etmekle meşguldü. Yeni bombasını Putney'de denedi, Devonshire ve Sheffield taşocaklarını kullanılamaz hale getirdi. Daha sonra, Louis Napoléon'a yapılacak bir suikastın Fransa'da devrimi tetikleyeceğine ve İtalya'nın da Paris örneğini izleyeceğine inanarak Kanal'ı geçip 14 Ocak 1858'de buluşunu denedi. Hedef kıl payı kurtulmuş, fakat 156 kişi yaralanmış, yaralılardan sekizi sonradan ölmüştü. Orsini, 13 Mart'ta giyotinle idam edildi. Palmerston, yabancı yöneticilere yönelik suikast planlamanın cinayetle yargılanmasını sağlayacak Öldürme Komplosu Yasa Tasarısı'nı parlamentodan geçirmeye çalıştı, geçirmeyi başaramayınca da görevden alındı. Bkz. Jad Adam, "Striking a Blow for Freedom," *History Today*, 53: 9 (Eylül 2003), s. 18-9.

yaralanmayla sonuçlandı, Campos ise sadece sıyrıklarla kurtuldu. Pallás kaçıp saklanmaya yeltenmedi, ama şapkasını havaya fırlatıp "Viva l'Anarquía!" diye haykırdı. Bir ay sonra geleceğin namlı kalesi Montjuich'te idam mangasınca kurşuna dizildi.[90] 7 Kasım'da otuz iki yaşındaki Santiago Salvador, Rossini'nin *Guillermo Tell* operasının bir temsili sırasında Barcelona Operası'na büyük bir bomba atıp kentin paralı elitlerinden çok sayıda kişinin ölmesine ve ağır yaralanmasına sebep oldu. Salvador saklandığı yerde bulununcaya dek pek çok masum şüpheli tutuklanıp işkence gördü.[91] Santiago; eylemi, tanıdığı ve hayran olduğu Pallás'ın intikamını almak için yaptığını açıklamasının ardından 24 Kasım'da Montjuich'te boğularak öldürüldü.[92] Sagasta (1892'den beri yeniden iktidardaydı) Barcelona'da bir yıl boyunca süren bir sıkıyönetim ilan etti. Sıkıyöneti-

90. Bu, "eylemle propaganda"nın İspanya'daki ilk bariz örneğiydi. Ekim 1878'de Juan Oliva adındaki genç Katalan fıçıcı, XII. Alfonso'ya nişan almış, fakat ıskalamıştı. Bir yıl sonra, on dokuz yaşındaki Francisco Otero aynı şeyi denemiş, aynı ölçüde yetersiz bir atış yapmıştı. İkisi de anarşist çevrelerle kesin bir şekilde ilişkili değildi, derhal idam edildiler. (Núñez, *El terrorismo*, s. 38.) Pallás, Tarragonlu yoksul ve genç bir taşbaskı üstasıydı, Arjantin'e göçüp orada evlenmiş, sonradan ailesine bakabilmek için daha iyi geçim kaynakları arayışı içinde Brezilya'ya taşınmıştı. Santa Fé'de mürettip olarak çalıştığı sırada radikal ve anarşist olmuştu. 1892 1 Mayısı'nda, Rio'daki Alcantara Tiyatrosu'na "Viva l'Anarquía!" diye haykırarak küçük bir bomba atmıştı. Kimse yaralanmamış, seyirciler kahkalara boğulmuştu. Şaşırmış mıydı? İspanyol polisi, evinde anarşist gazeteler, Kropotkin'in *Ekmeğin Fethi* kitabını ve Haymarket Şehitleri'nin bir taşbaskısını bulmuştu. Tarihçilerin çoğu, bir dereceye kadar Jerez idamlarına duyduğu öfkeden dolayı harekete geçtiğini ileri sürüyor, fakat Núñez, Pallás'ın elinde bu iddiayı doğrulayacak hiçbir belge olmadığını söylüyor. Núñez, *El terrorismo*, s. 38. Esenwein, *Anarchist Ideology*, s. 184-5; Núñez, *El terrorismo*, s. 49 ve 53 ve Maura, "Terrorism", s. 130'u (iki kişinin öldüğünü, 12 kişinin yaralandığını söyler) karşılaştırınız.

91. Bu operanın seçilmesi rasgele olmayabilir. 1879'daki ilk kongresinde Narodnaya Volya'nın ortaya koyduğu programda, *başka şeylere ilaveten*, şu da belirtilmişti: "Wilhelm Tell'in kullandığı yöntemleri kullanacağız;" efsanevi İsviçreli okçu, on dokuzuncu yüzyıl sonlarında Avrupalı radikallerce yaygın olarak, geçmiş zamanlara ait bir kahraman olarak görülmekteydi. Bkz. Walter Laqueur, *A History of Terrorism* (New Brunswick, NJ: Transaction, 2002, gözden geçirilmiş baskı), s. 22.

92. Salvador, başlarda Carlist ve ateşli bir Katolikti, fakat yoksulluk, adi suçlar (kaçakçılık) ve ödeyemeyeceği borçlar anarşizme ilgi duymasına yol açmıştı. Pallás olayında olduğu gibi, tek başına hareket etmediğine dair ikna edici deliller

mi idare eden kişi Filipinler'den henüz dönen Weyler'den başkası değildi. Anarşist basın kaba kuvvetle kapatılmıştı.

Ardından 9 Kasım'da Auguste Vaillant, Fransa Parlamentosu'na kimseyi öldürmeyen fakat vekillerin birkaçının yaralanmasına sebep olan büyük bir bomba savurdu. 5 Şubat 1894'te giyotine gönderildi; böylece Fransa tarihinde, hiç kimsenin ölmediği bir hadisenin ardından ilk kez ölüm cezası verilmiş oldu.[93] (Fransız Devrimi'nin büyük askeri önderi Lazare Carnot'nun vasat torunu Cumhurbaşkanı Sadi Carnot, cezayı hafifletmeyi reddetmiş ve bu yüzden 24 Haziran 1894'te Lyon'da hançerlenerek öldürülmüştü. Suikastçısı genç İtalyan anarşist Sante Jeronimo Caserio ise iki ay sonra giyotine gönderilmişti.) Bu anarşist bombalamalar dalgası, Paris'te Vaillant'nın idamının hemen ardından gelen ve bir dereceye kadar açıkça onun intikamını almayı hedefleyen ölüm saçan bir dizi patlamayla (herhangi bir biçimde sona olmasa da) doruk noktasına ulaştı. Failin, İspanya'ya kaçan Komüncülerin çocuklarından genç entelektüel Émile Henry olduğu ortaya çıktı.[94] Pek çabuk yakalandı ve 21 Mayıs'ta giyotine gönderildi.[95] (Bu inceleme bağlamındaki en önemli bombalama, 7 Haziran 1896'da Barcelona'da Corpus Christi Yortusu "zulmü"nden sonra gerçekleşti, fakat bunu 4. bölümde ele alacağız.)

1892-94 arasındaki bu beş meşhur bombalama eylemcisinin hiçbiri Simoun'un şahsi profiline uymuyor. Hepsi de gayet genç, yoksul, yarı-eğitimli (Henry hariç), kendi kendini yetiştirmiş anarşistlerdir. Attıkları bombaların Huysmansvari bir niyeti yoktur.

olmamasına rağmen onunla birlikte beş kişi daha asılmıştı. Özellikle bkz. Esenwein, *Anarchist Ideology*, s. 186-7 ve Maura, "Terrorism," s. 130. Bécarud ve Lapouge'ye göre, *Anarchistes*, s. 44, idam edilmesinden sonra kızlarına ne olacağı sorulduğunda Santiago Salvador şöyle demişti: "Eğer sevimlilerse, burjuvazi onlara bakacaktır." Anarşist bir *fantazi* mi, yoksa mit mi?

93. Maitron'a göre, Vaillant, Panama Kanalı Girişimi skandalının ifşa olmasıyla bozguna uğrayan kimi Üçüncü Cumhuriyet *yöneticilerinin* işine yaramıştı, onu, halkın ilgisini başka yöne çekmek –ve her türden "devrimci propaganda"ya karşı sert yasaları yürürlüğe koymak– için kusursuz bir fırsat olarak görmüşlerdi. *Le mouvement*, s. 237.

94. Ailesi İspanya'ya kaçtığında, Henry üç yaşında bir bebekti. Babası İspanya'da madende çalışmak zorunda kaldı ve civa zehirlenmesi sonucunda dayanılmaz acılar çekerek öldü. 1880'deki genel affın ardından Fransa'ya dönen Henry,

Yalnız, Émile Henry'nin duruşması sırasında sarf ettiği ve Joll'den öğrendiğimiz kimi sözlerine dikkat ediniz.[96] Bu kadar masum insanı neden öldürdüğü sorulduğunda Henry alaycı bir şekilde "Kimse masum değildir," diye cevap verir ve şöyle devam eder:

[Toplumun] mevcut örgütlenmesinin yanlış olduğuna inanıyordum; yok oluşunu hızlandırmak için mücadele etmek istedim. Mücadeleye derin bir nefret kattım; herkesin alçak, her şeyin korkakça olduğu; her şeyin insani tutkuların, yüreğin bereketli eğilimlerinin ve düşüncenin özgürce uçmasının önünde engel teşkil ettiği bu toplumun iğrenç görünümleriyle nefretim her geçen gün daha da şiddetlendi... Burjuvaziye keyiflerinin kaçacağını ve altın buzağılarının onu kana ve çamura bulayacak son darbeye dek kaidesi üzerinde şiddetle sarsılacağını göstermek istedim.

Konuşmasını anarşistlerle ilgili olarak şunları ilan ederek sürdürür:

Anarşistler burjuva kadın ve çocuklarının canını bağışlamaz, çünkü sevdiklerinin kadınları ve çocuklarının canları da bağışlanmaz. Ekmek kıt olduğu için kenar mahallelerde ağır ağır kansızlıktan ölen çocuklar masum kurbanlar değil midir? Ya atölyelerde sararıp solan, günde üç kuruş kazanmak için kendini tüketen ve yoksulluktan fahişeliğe başlamadıkları için şanslı sayılan kadınlar? Peki ya ömürleri boyunca üretim makinesine çevirdiğiniz ve güçten düştüklerinde çöplüğe ya da ıslahevine attığınız yaşlı insanlar? Burjuva centilmenleri, en azından suçlarınızı kabullenme cesaretini gösterin ve misillemelerimizin bütünüyle meşru olduğunu kabul edin.

İnsanları Chicago'da astınız, Almanya'da başlarını kestiniz, Jerez'de telle boğdunuz, Barcelona'da kurşuna dizip Montbrison ve Paris'te giyotine gönderdiniz, ama anarşizmi asla yok edemeyeceksiniz. Anarşizmin kökleri çok derinlerdedir; o parçalanmakta olan yozlaşmış bir toplumun yüre-

École Polytechnique'e girmeyi başaran parlak bir öğrenci oldu. Fakat 1891'de (23 yaşındayken) anarşizm uğruna okulu bıraktı. Bkz. Joan Ungersma Halperin'in çok ilginç çalışması *Fénéon: Aesthete ve Anarchist in Fin-de-Siécle Paris* (New Haven: Yale University Press, 1988), s. 268.

95. Henry'nin idam edilmesiyle derinden sarsılan Clémenceau şunları yazmıştı: "Henry'nin işlediği suçu, ancak bir yabani işleyebilirdi. Fakat toplumun bu yaptığı, benim gözümde adi bir intikamdır. Ölüm cezasını savunanları, cesaretleri varsa, La Roquette'teki [1851'den sonra Paris'teki tüm ölüm cezalarının infaz edildiği hapishane] kanı solumaya gönderelim. Ondan sonra konuşuruz." Maitron, *Le mouvement*, s. 246.

96. *A.g.y.*, s. 115-9. Henry'nin Jerez ve Chicago'ya, ayrıca da Pallás ve Vaillant'a yaptığı atıflara dikkat ediniz.

ğinde doğdu; kurulu düzene karşı sert bir tepki. Mevcut otoriteyi paçavraya çeviren eşitlikçi ve özgürlükçü tutkuların simgesi; anarşizm her yerde, bu da zapturapt altına alınmasını imkânsız kılıyor. Sizleri öldürerek nihayete erecektir.

Henry'nin retoriği tekinsiz bir biçimde Simoun'un retoriğini yeniden üretiyor: yozlaşmış bir düzenin uçurumun dibine gönderilmesini hızlandırmak; ("masum"lar da dahil) egemen sınıftan, biçare ve yoksullara karşı işlediği suçların öcünü almak ve geleceğin eşitlikçi ve özgür toplumunun hayalini kurmak. Tagalog köylülerin yerli-Katolikliğe eklemlenmiş, ütopik ve Mesihlerle ilgili kendilerine has bir gelenekleri[97] olmasına rağmen Simoun'un söylemi bunları değil, daha ziyade Avrupa'daki toplumsal öfkenin, daha öncesine değilse bile en azından Fransız Devrimi'ne uzanan dilini yansıtır. Fakat Simoun hem daha karmaşık, hem de çelişkili bir biçimde tasavvur edilmiştir. Sömürgeciler üstünde kendine özgü şiddet hukukunu uygulayan aristokrat "sosyalist" Rodolphe'un, iğrenç bir topluma bir düşman daha kazandıran Des Esseintes'in, hatta belki de Neçayev'in bile birer negatif fotoğrafı vardır onda.[98] Fakat o aynı zamanda zihninde belli bir tür devrim fikri olan sömürgecilik karşıtı bir milliyetçidir. Bununla birlikte birisi şu saçma soruyu soracak olsa, "Diyelim ki bomba planı gerçekleşti, ondan sonra ne olacaktı?" saçma cevap, "Nihil" (hiç) olmak zorundadır. Simoun'un, başarılı intikamının sonrası için bir planı yoktur, *El Filibusterismo*'da başka birilerinin herhangi bir planı olduğunu ima eden bir şey de yoktur: sadece şekilsiz ve ütopik bir "özgürlük" hayali. (Komplo-

97. *Locus classicus* (yazılı bölüm), Reynaldo Clemeña Ileto, *Pasión and Revolution: Popular Movements in the Philippines, 1840-1910* (Quezon City: Ateneo de Manila Press, 1989).

98. Neçayev'in varlığını inkar etmemek gerek. 1869'da Bakunin'le birlikte yazdığı *Devrimcinin El Kitabı*, Avrupa çapında yaygın olarak okunmuştu. *La Solidaridad*'ın 15 ve 31 Ocak 1893 tarihli sayılarında, Blumentritt'in yazdığı, Simoun suretindeki beklenmedik bir ziyaretçiyi tasvir eden, "Una Visita" (Bir Ziyaret) başlıklı iki bölümlük garip bir makale vardı. Makalede Simoun, hayatta olduğunu açıklar ve Rizal'in romanda kendisini ölmüş gibi gösterdiğini, bunu siyaseten Simoun'un benzerlerinin Filipino nüfus içindeki muazzam artışını sömürge yöneticilerinden gizlemek amacıyla yaptığını anlatır. Filipinler'in geleceği ve siyasal mücadelede izlenecek yöntemler üzerine uzun ve hararetli bir tartışma gelişir aralarında. Öfkeli etnolog, bir yerde şöyle der: "Bay Simoun, siz sadece bir yıkı-

nun başarısızlığa yazgılı olmasının bir nedeni bu olmalıdır.) Rizal tam bu noktada sömürgecilik karşıtı milliyetçilikle (plansız ütopyacılık ve kendini feda etme üslubunu beraberinde getiren) "eylemle propaganda"nın kesişmesine işaret etmiştir. Eylemim ve ölümümden, katlanılmaz şimdiye kıyasla daha iyi bir şey doğacaktır.

Aynı tema, narın içindeki "suikast bombası"ndan haberdar olan Basilio'nun feryat ettiği sahnede de vardır: "Böyle bir katliam manzarası karşısında dünya ne der?" Simoun alaycı bir şekilde şöyle cevap verir:

> Dünya her zamanki gibi daha güçlü ve daha vahşi olanı meşrulaştırarak alkış tutacak. Batı milletleri Amerika'da milyonlarca *indio*'nun hayatına kastettiğinde Avrupa alkış tuttu, bunun amacı daha ahlaklı ve barışsever başka ülkeler kurmak değildi katiyen. Ötede bencil özgürlüğü, linç yasası, siyasal dalavereleriyle Kuzey var; beride çalkantılı cumhuriyetleri, insanlık dışı devrimleri, iç savaşları ve nutuklarıyla anası İspanya'ya benzeyen Güney var. Kudretli Portekiz, Molucca Adaları'nı talan ettiğinde Avrupa alkış tuttu ve (şimdi de) İngiltere'nin kendi göçmenlerini yerleştirmek için Pasifik bölgesindeki yerli ilkel ırkları yok edişine alkış tutuyor. Avrupa [bize] alkış tutacak, bir dramın sonuna, bir trajedinin neticesine alkış tutar gibi alkış tutacak. Sıradan insanlar olanların özünü pek fark etmez, onlar sadece sonuçlara riayet eder![99]

Simoun'un verdiği örnekler İngiltere, Portekiz ve Amerika örnekleridir, oysa Simoun'un mantığı kuşkusuz, daha önceden o kadar küçümseyerek bahsettiği lider sultası altındaki devrim sonrası Latin Amerika cumhuriyetlerini temsil eden Arjantin, Kolombiya, Venezuella ve Peru'ya da bir o kadar uygun düşer yalnızca. Ayrıca sözü edilsin edilmesin tüm örnekler şiddet dolu "başarı" örnekleri-

cı değil, aynı zamanda Nihilistsiniz." Simoun, kayıplara karışmadan önce, buna, şu alaycı karşılığı verir: "Ben Rusya'ya gidiyorum, orada Nihilistlerin okuluna yazılacağım!" Neçayev, Rizal'in Avrupa'ya gelmesinden çok önce ölmüştü. Fakat Blumentritt, Rizal'in en yakın dostuydu ve kanımca, Nihilizmi ciddi ciddi tartışmamış olsalardı, Blumentritt'in Simoun'u Nihilizmle ilişkilendirmesi mümkün olmazdı. Üstelik, Dostoyevski'nin *Ecinniler*'inin Fransızca çevirisi, 1886'da Paris'te yayımlanmıştı, bu da Rizal'in Almanya'ya gitmek üzere Fransa başkentinden ayrılmasından çok sonra değildi. Ayrıca, De Ocampo sayesinde, Rizal'in (tam olarak ne zaman olduğunu bilemesek de) Turgenyev'in *Babalar ve Oğullar*'ını Almanca çevirisinden okuduğunu da biliyoruz. (Blumentritt'in makalelerini dikkatime sunan Megan Thomas'a teşekkür ederim.)

99. *El Filibusterismo*, 23. bölüm ("La última razón"), s. 250.

dir. Bu retoriğin ışığı altında bakıldığında Filipinler'de bu türden bir "başarı" tasavvur edilebilir hale gelmektedir. *El Filibusterismo*'nun yayımlanmasından beş yıl sonra Andrés Bonifacio, Manila varoşlarında silahlı bir ayaklanma başlattı – Martí'nin Küba'ya önderlik etmeye başlamasından sadece on sekiz ay sonra.

Esrarengiz Tebessüm

Bu, bizi *El Filibusterismo*'nun son bir siyasal yönüne getirir. Romanın son sayfaları, ölmek üzere olan Simoun ile sayesinde geçici bir sığınak bulduğu nazik yerli rahip Peder Florentino arasındaki uzun diyaloğa hasredilmiştir. Simoun rahibe İvan Karamazov'un sorusunu yöneltir: Eğer *vuestro Dios* (senin Tanrın) iyilere ve masumlara salt ıstırap çekip çalışmalarını salık verip böyle insanlık dışı fedakarlıklar, böyle utanç, işkence, istimlak, sefalet ve sömürüler emrediyorsa, *Qué Dios es ése*? (bu nasıl bir Tanrıdır?)[100] Florentino tanrıdan insana çıkan yolları mazur gösteren uzun bir vaazla karşılık verir. Simoun'a Tanrı'nın onun tüm acılarını anladığını ve onu bağışlayacağını ama saygıdeğer amaçlara ulaşmak için kötücül yöntemler seçtiğini ve bunun kabul edilemez olduğunu anlatır. Çoğu eleştirmen, bu yaşlı rahibin, Rizal'in romandaki politik-ahlaki olaylar dizisine ilişkin son sözünü temsil ettiğini varsaymışlardır. Fakat bu yargıya böyle kolayca varmak iki şeyi göz ardı etmek demektir. Birincisi, Simoun vaaz boyunca ya da sonrasında hiçbir şey söylemez, hatta dinlemiyor bile olabilir. Ne doğru dürüst günah çıkarır ne de bağışlanmayı diler. İkincisi ise, sonlardaki kısa, tuhaf "El misterio" adlı, özgün elyazmasındaki yedi sayfasından üçü yazar tarafından atılmış olan bölümdür.

Zengin Orenda ailesinin evindeyiz; başarısızlıkla sonuçlanan patlama ve silahlı saldırılardan sonraki kaotik ortamda eve üç ziyaretçi ulaşmıştır. Misafirlerden biri olan genç adam, Paulita Gomez'in meşum düğününde bulunup olup bitene şaşkınlıkla tanıklık etmiş olan (Orendaların büyük kızı Sensia'nın talibi) Momoy'dur. Diğeri, Paulita'nın hayatını kurtarmak için ölümcül lambayı kaptığı gibi Pasig nehrine dalan öğrenci İsagani'dir. Momoy aileye meç-

100. *A.g.y.*, 39. bölüm (adsız), s. 283.

hul bir soyguncunun lambayı alıp kaçıp suya daldığını anlatır. Sensia sözünü kesip dikkat çekecek biçimde sorar: "Soyguncu mu? Kara El'in üyesi mi?" "Kimse Çinli mi, İspanyol mu, yoksa *indio* mu bilmiyor," cevabını verir Momoy. Düğün süslemelerine yardım eden bir gümüşçü olan üçüncü misafir, söylentiye göre lambanın patlamak üzere olduğunu ve gelinin evine barut döşendiğini ekler. Bunu duyan Momoy afallayıp paniğe kapılır ve korkusu yüz ifadesinden okunur. İşte o zaman Sensia'nın farkına vardığını ve erkekliğine halel geldiğini görüp şöyle der: "Ne utanç verici" diye haykırdı ıkına sıkına. "O soyguncu bu beceriksizliği nasıl da yaptı! Herkesi öldürmüş olabilirdi...". Kadınlar taş kesilmişlerdi. Sonra:

"Sana ait olmayan bir şeyi ele geçirmek her zaman yanlıştır," dedi İsagani esrarengiz bir tebessümle. "Soyguncu işin aslını bilseydi ve biraz düşünebilmiş olsaydı, bu yaptığını kesinlikle yapmazdı." Biraz duraklayıp ekledi, "Dünyadaki hiçbir şey karşılığında onun yaptığını yapmazdım."

İsagani bir saat sonra amcasının (Peder Florentino'nun) evinde "temelli olarak çekilmek" üzere müsaade ister ve romanda da gözden kaybolur.[101] O güne değin asla esrarengiz bir şekilde tebessüm etmemiş olan (bu abus suratlı Simoun'un hususiyetidir), iyi yürekli yurtsever öğrenci mücevhercinin planını mahvettiğine üzülür. İspanyolca metinde, "temelli olarak" (*por siempre*) çekilmenin sadece ayrılma ânındaki niyeti olduğu açıktır. Kimin ayak izlerini takip edecekti? Okur sanki *El Filibusterismo*'nun devamını beklemeye çağrılmaktadır.

Şimdi belki de hem kitabın proleptik, yani soruları önceden cevaplayan niteliğini hem de Rizal'in kitabı bir Filipino romanı olarak tanımlamasının önemini anlamak açısından daha iyi bir konumdayız. Kitabın soruları önceden cevaplaması çoğu kez gerçek olay, tecrübe ve duyguların İspanya'dan Filipinler'e etkili ve ustalıklı aktarımı yoluyla inşa edilir ki bu da eli kulağında olan geleceğin gölgeleri olarak zuhur eder; bu da bütün bu olay, tecrübe ve duyguların kitap çıktığında hâlâ iktidarda olan Genel Komutan Weyler'in dönemine sıkı sıkıya oturtulmuş olmasıyla temin edilir. Fakat Simoun başlı başına ayrı bir meseledir. Onun kökleri *Noli me*

101. *A.g.y.*, s. 271-2.

tangere dahil önceki romanlara uzanır, romana İspanya'dan değil hayali bir Küba'dan girer, dünyayı gezip dolaştıktan sonra gelir. Bir zamanlar İzquierdo'nun Enternasyonal'in görünmez Makyavelci ağı olarak hayal ettiği şeyi yansıtarak Filipinler'e musallat olmaya gelmiş bir tür *espectro mundial*'dir (dünya çapında hayalet) Simoun. Tam da henüz gerçekte var olmayan, fakat çoktan hayal edilmiş, pek yakında doğacak olan milleti gibi.

İspanyol imparatorluğu daima öncelikle Amerikan olagelmiştir ve 1810-30 arasında fiilen yok oluşu, imparatorluktan arta kalanları nihai olarak tasfiye etme vaktinin geldiğini gösteriyor, aynı zamanda da vakti gelmeden harekete geçmenin yol açabileceği sonuçlar konusunda uyarıda bulunuyordu. Rizal'e göre, Avrupa'nın kendisi de hem kıtanın savaş halindeki devletleri arasındaki çatışmaların hem de alt tabakalardan gelen şiddetli bir hareketin tehdidi altındaydı. *El Filibusterismo*, Bismarck ile Vera Zazuliç'in, yanki dalavereleriyle Küba'daki ayaklanmaların, Meiji Japonyası'yla British Museum'un, Huysmans ve Komün'ün, Katalonya ve Karolin Adaları'nın, Nihilistlerle anarşistlerin yerlerini aldığı küresel bir sahnenin perdesi altında yazılmıştı. Keza *cocher*'lerle "homeopatistler" de vardı bu sahnede.

1945 sonlarında ülkesindeki Japon işgalinin sona ermesinden sadece iki ay sonra, fakat Felemenk sömürgeciliğinin tekrardan yürürlüğe girmek üzere olduğu bir sırada, Endonezya'nın ilk başbakanı genç Sutan Sjahrir, devrimi başlatan yurttaşlarının durumunu *gelisah* olarak tarif etti. Bu, kolaylıkla tercüme edilebilecek bir sözcük değil: "kaygılı," "ürpertici," "zincirlerinden boşanmış" ve "umutlu" çağrışımlarını kapsayan bir anlam menzili tahayyül etmek zorundayız. İşte *El Filibusterismo*'nun uyandırdığı his de budur. Bir şeyler olacak hissi.

4

Bir Romancının Yargılanışı

Çernişevski'nin Sorusu

RİZAL, *El Filibusterismo*'nun neredeyse bütün nüshalarını Hong Kong'daki güvenilir arkadaşı José Basa'ya gönderip kalan meselelerini de hallettikten sonra, 19 Ekim 1891'de Avrupa'dan ayrıldı. Kasvetli tek bir günün dışında bir daha bu kıtaya ayak basmayacaktı. Zamanlaması çok iyiydi. Valeriano Weyler'in Filipinler Genel Komutanı olarak dört yıllık görev süresi bir ay içinde dolacaktı. Halefi General Eulogio Despujol, mesleğini büyük ölçüde kurmay subay olarak sürdürmüş biriydi, Weyler gibi gaddar olmadığı düşünülüyordu. (Gerçekten de, güçlü tarikatlara mesafeli durarak ve yolsuzluk yapan memurları işten atıp ülkelerine göndererek sömürgedeki tebaası arasında kısa sürede son derece popüler oldu).[1]

Ailesi Rizal'i geri dönmemesi konusunda defalarca uyarmış, onu Manila'ya yalnızca 800 mil uzaklıktaki, ziyaret etme şanslarının olacağı Hong Kong'un halim selim, güvenli ortamına yerleşmeye sevk etmişlerdi. Rizal Hong Kong'a geldikten birkaç gün sonra, ihtiyar babası ile Mindoro Adası'daki dahili sürgünden "kaçan" ağabeyi Paciano ve kayınbiraderlerinden biri de bu İngiliz sömürgesine ulaştı.[2] Yıl sonuna değin, görme duyusunu neredeyse büsbütün yitirmek üzere olan annesi ile kız kardeşlerinden ikisi de

1. Despujol'ün yaptıkları ve kişiliği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Schumacher, *The Propaganda Movement*, s. 274-5,

2. Bütün bu insanların Filipinler'den sömürge otoritelerinin bilgisi dışında, sıradan buharlı gemi yolcuları gibi ayrılabilmesi ihtimal dışıdır. Belki de Weyler'in tecrit kararnamelerini resmen feshetmektense böyle şeylere göz yummak daha kolaydı.

yanlarına gelmişti. Genç romancı başarılı bir göz muayenehanesi açmış, yeniden bir araya gelmenin saadetini yaşayan ailesi Britanya idaresi altına yerleşmeye sıcak bakmaya başlamıştı. Ne var ki ülkesinin başta gelen entelektüel önderlerinden biri olarak kazandığı itibar ve Avrupa'yı terk etmesine yol açan koşullar ailesinin isteklerine uzun süre rıza göstermesini zorlaştırdı. Hâlâ Avrupa'da olan ve bundan sonra "ne" yapacağını sorup her "ne" yaparsa tam destek vermeyi vaat eden daha radikal yoldaşlarının mektuplarının kuşatması altındaydı. Del Pilar ve yandaşlarına Avrupa'da zamanlarını boşa harcadıklarını söylemiş olan Rizal, Hong Kong'da vaktini boşa harcıyor olarak görülmesinin kendisine karşı nasıl kullanılabileceğini biliyordu.

Çto dyelat? (Ne yapmalı?) Madalyonun öbür yüzündeyse Ferdinand Blumentritt'ten gelen 30 Ocak 1892 tarihli telaşlı, sert mektupta belli başlı tek alternatifi görürüz.

Her şeyden önce, yalvarırım devrimci ajitasyona katılma! Bir devrim sahneye koyanlar boşu boşuna dökülen kanların vicdan azabı altında ezilmek istemiyorlarsa önlerinde en azından başarı olasılığı olmalıdır. Ne vakit bir halk kendine hükmeden başka bir halka, [ya da] bir sömürge kendisini sömüren ülkeye başkaldırdıysa, devrim asla salt kendi gücüne dayanarak kazanılmamıştır. Amerikan Birliği özgürlüğünü kazandı, çünkü Fransa, İspanya ve Hollanda'yla ittifak yapmıştı. İspanyol cumhuriyetleri özgürlüklerini kazandı, çünkü İspanya iç savaşla kasılıp kavruluyordu, İngiltere ile Kuzey Amerika da para ve silah temin etmişti. Yunanlılar özgürlük kazandı, çünkü İngiltere, Fransa ve Rusya destek sunmuştu. Romen, Sırp ve Bulgarlarsa özgürlüklerine Rusya sayesinde kavuştu. İtalyanlar Fransa ve Prusya sayesinde, Belçikalılarsa İngiltere ve Fransa sayesinde özgürlüklerini kazandı. Salt kendi gücüne bel bağlayan halklar her yerde rejimin askerlerince ezildi: İtalyanlar 1830, 1848 ve 1849'da; Polonyalılar 1831, 1845 ve 1863'te; Macarlar 1848 ve 1849'da; Giritliler 1868'de.[3]

3. *Cartas entre Rizal y El Profesor Fernando Blumentritt, 1890-1896*, s. 783-4. Kopyası çıkarılmış bu metnin Almancasında bozukluklar vardır. *Ungara, Ungarn* olmalıydı. *Kider* tabii ki *Kreter*'di. 1868'de Türk yönetimine karşı ayaklanan Hıristiyan Giritlilerin isyanı gerçekten de kanlı bir şekilde bastırılmıştı. İşin garibi, bu ünlü mektuptan alıntı yapan Rizal biyografilerinin çoğu güya hiçbir tuhaflığın farkında olmaksızın okura her zaman bu anlaşılmaz "Kider" veya "los Kider" kelimesini sunuyorlar. Daha da garibi, Milli Tarih Enstitüsü'nün *The Rizal-Blumentritt Correspondance, 1890-1896* (Manila: 1992), s. 430, kitabında da bu kelime "İrlandalılar" olarak tercüme edilmiştir. Şöyle olmuş olmalı: met-

Blumentritt, aşağıdaki dört koşul oluşmadıkça bu türden bir devrimin başarı şansı olmadığını söyleyerek sözüne devam etmiştir: (1) düşmanın ordu ya da donanmasının bir kısmının ayaklanması; (2) Sömürgeci ülkenin [okunaksız, muhtemelen "bir iç savaşa düşmesi ya da dışarıdan saldırıya uğraması"]; (3) para ve silahların önceden sağlama bağlanması; (4) yabancı bir devletin resmen ya da el altından isyanı desteklemesi. Şunu da ekler, "Bu koşullardan hiçbiri [bugün] Filipinler'de karşılanmamaktadır."[4] Yakın tarih ve strateji kuralları, Leitmeritz'de, yani hiçbir halkın özgürlüğüne kavuşmasına yardımcı olmamış fakat Polonyalı, Macar, İtalyan, Sırp, Bulgar, Romanyalı, Yunanlı ve hatta Giritlilerin çevresinde döndüğü Habsburg imparatorluğunun merkezinde öğretmenlik yapan Blumentritt'ten yanaydı kesinlikle. Filipinler'de başarıya ulaşmak için elzem addettiği dört önkoşuldan hiçbirinin 1891'de mevcut olmadığında da haklıydı. Peki bu durum uzun sürecek miydi?

Öte yandan, Rizal'in girişken genç arkadaşı Edilberto Evangelista (sonradan İspanya karşıtı 1896-98 ayaklanmasında yaşamını yitirip kahraman olacaktı) 29 Nisan 1892'de (o zamanlar) Fransızca konuşulan Gent'ten Rizal'e şöyle yazmıştı:[5]

Neden senin fikirlerini kabul edip aynı şevkle yanıp tutuşanların sayısını saptamaya çalışmıyorsun en azından? Şunu demek istiyorum, Hong

nin kopyasını çıkaran dalgın kişi *et* bağlantısını *d* olarak okudu ve ortaya anlaşılması imkansız *Krder* kelimesi çıktı ve *Kreter*'in ilk *r*'sinin okunabilmesi için bir sesli harf gerekti, lazım olan dikey şekle de yalnızca *i* harfi sahipti.

4. Aktarılan parçanın Almancasında "lass Dich in keine revolutionären Agitationen ein" cümleciği kullanılmış; yani liderliği değil katılımı ima ediyor. Avusturyalı Rizal'e yazdığı ve daha önce sözünü ettiğimiz 4 Temmuz 1892 tarihli mektupta şöyle demişti: "Bana Rizal'in devrimci bir gazete kurması ya da bir devrimci hareket başlatması gerektiğini yazanlar Pilarcılar değil, Rizalcilerdi. Onlara sana böyle bir akıl vermemelerini tembih ettim ve bu yüzden derhal sana yazıyorum." Blumentritt'in bu mektupları günümüze değin korunamamıştır.

5. Rizal, José Abreu ve José Alejandrino'nun yanı sıra Evangelista'yı da "geri kalmış" İspanya'yı terk edip (Blumentritt'in tavsiyesi üzerine) Gent'te mühendislik okumaya ikna etmişti. İlerde Devrim sırasında general olacak olan Alejandrino, *El Filibusterismo*'nun yazıldığı günlerde Brüksel'de Rizal'le birlikte yaşamış, Rizal'e Gent'te bir yayıncı bulmuş ve kitabın tashihinde yardımcı olmuştu. Alejandrino'nun "acınası politika" olarak tabir ettiği Del Pilar politikasına karşı Evangelista, Alejandrino ve Antonio Luna sağlam Rizal taraftarları olmuşlardı. Bkz. Schumacher, *The Propaganda Movement*, s. 236, 271-2.

Kong'dan ya da başka bir yerden idare edebileceğin, hükümete meydan okuyarak bir Devrimci Dernek kurarak fikirlerine şekil vermek şart. Kübalı ayrılıkçılar böyle yapmadı mı? İspanya'daki İlericiler?[6]

Conrad Ülkesi

Rizal'in zıt yönlerdeki bu baskıları çözümlemek ya da onlardan kaçınmak için ilk planı, bugün doğu Malezya'nın federal eyaletlerinden biri olan Sabah'ın bulunduğu Sandakan körfezinde ailesi ve kendisiyle hemfikir arkadaşları için bir yerleşim yeri kurmaktı. Coğrafi olarak Filipinler'e en yakın bağlantı noktasıydı – bir zamanların güçlü Müslüman sultanlığı, o dönemde de gevşek İspanyol derebeyliğinin yönetimi altında huzursuzluk çıkaran Sulu'nun merkezi Jolo'ya 402 km mesafedeydi, Manila'ya uzaklığı da 965 km'den biraz fazlaydı. Havana'yı Miami'den ve Martí'nin Kübalı tütün işçileri arasından devrimciler devşirmekte olduğu Tampa'dan ayıran mesafeler de hemen hemen aynıydı. Siyasal olarak da umut vaat ediyor gibiydi. 1890'larda Borneo'nun kuzey kıyısı pek acayip, Conradvari bir yerdi. Batı tarafında 1840'larda İngiliz maceraperest

6. *Cartas entre Rizal y sus colegas de la Propaganda*, s. 800. Martí, Küba Devrimci Partisi'ni önceki ocak ayında ABD'de kurmuştu. İspanyollara yapılan atıflar elbette, siyaset yaşamının büyük kısmını Paris'te sürgündeyken devrim planları yaparak geçiren Manuel Ruiz Zorrilla'nın radikal cumhuriyetçi yandaşlarınadır. Rizal'in bazı arkadaşları, Filipino davasına genellikle dostça yaklaşan Zorrillacı gazeteler olan *El Porvenir* ve *El Progreso*'da yazmışlardı. Bkz. Schumacher, *The Propaganda Movement*, s. 46, 55 ve 202.

7. *Cartas entre Rizal y sus colegas*, s. 771-2. Luna son derece zeki olduğundan mektubun tamamı hayli ilginçtir. Rizal'e bağımsızlık için çalışmak üzere Manila'ya döneceğini yazmıştı. "Fakat bu çok çalışmayı, yerine göre hareket etmeyi, ihtiyatlı olmayı ve gücümüz hakkında yüksekten atıp tutmamayı gerektirir... Cizvitler gibi tutarlı ve sükunetle davranıp anahtarı elimizde olan bir ev kuracağız. Bu yüzden bu bağlamda size yardım teklif ediyorum ama tek bir şartla, isyandan öte bir şey yapılmayacağına kanaat getirirsem, hareketten ayrılırım... Beni gayet iyi anlayacağınıza inanıyorum, çünkü onlar kazanırsa çok fazla kan dökülecek. Her halükârda Manila'ya gidiyorum ve attığım her adımda bir ayrılıkçı olarak görevim hep aklımda olacak. Hiç şüpheniz olmasın: Koşullar Manila'da İspanyolların tarafında herhangi bir işe girmeme vesile olursa, bu onlar için daha da kötü olur. Meyve olgunlaşıncaya değin hayatımı kazanırım ve onların içinde aleyhlerinde çalışırım. O vakit sizin de (eğer bu düşüncelerimde hemfikir iseniz) olay mahallinde sadakatle çalışacak bir hizmetkârınız olur."

James Brooke'un kurduğu ve 1880'lerden itibaren de Londra'nın müdahaleci olmayan koruması altındaki sözde Beyaz Racalar krallığı uzanmaktaydı. Bir zamanların kudretli Brunei sultanlığından artakalanlar ortada küçük bir yer işgal ederken, Sandakan'ın da bulunduğu doğu tarafı, 1882'den beri özel bir şirket, British North Bomeo Chartered Company tarafından yönetilmekteydi. Dahası, 1885'te İspanyollar, değişen Jolo hükümdarlığından türeyen sözde yasal hak iddialarının hepsinden vazgeçmeye ikna edilmişti. Bu yüzden Hong Kong, hem İspanyol konsolosu hem de Katolik tarikatların yerel kollarının şüpheli bakışları altındayken, Sandakan ikisinden de azadeydi. O halde Rizal'in Avrupa'daki Evangelista ve Antonio Luna gibi daha ateşli yoldaşlarının, Martí'nin Floridası'nı hayal edip bu yerleşme planı konusunda hevesli olması şaşırtıcı değildir. Ocak 1892'de Luna, Hong Kong'daki Rizal'e şöyle yazmıştı: "Cayo Hueso [Bone Reef,* Amerikalılarca fonetik olarak tahrif edilip Key West'e dönüştürülmüş] Kübalılar için ne ise Bomeo da bizim için öyle olacak, şartlar gerektirdiği takdirde vatandaşlarından biri olmam kuvvetle muhtemeldir."[7] Öte yandan Sandakan; Rizal'in ailesi, kendisi, kütüphanesi ve yazarlığı için huzurlu bir yaşam da vaat etmekteydi.[8] Üstelik memleketi Calamba'daki mülkleri elle-

* Kemik Adası, Florida'ya bağlı olup insan kemikleri bulunduğu için böyle adlandırılmış olan ada. (ç.n.)

8. Bu nedenle Rizal, 31 Ocak 1892'de Blumentritt'e şu dokunaklı sözleri yazmıştı: "[Doktorluk] Mesleğimi icra etmediğim şu günlerde kitabımın üçüncü bölümünü Tagalog dilinde yazıyorum. Yalnızca Tagalog geleneklerine, [yani] özellikle Tagalogların âdet, meziyet ve noksanlıklarına değineceğim. Güzel bir tema bulduğuma göre kitabı İspanyolca yazamayacağımı hissediyorum; kelimenin modern anlamıyla bir roman yazmak istiyorum, sanatsal ve edebi bir roman. Bu sefer sanat uğruna siyaseti ve geri kalan başka şeyleri feda etmek niyetindeyim; İspanyolca yazarsam kitabı kendilerine ithaf ettiğim yoksul Tagaloglar anlayamayacak, üstelik en çok anlaması gereken onlar olduğu halde... Kitap beni çok uğraştırıyor, çünkü yeni kelimeler türetmeksizin düşüncelerimin çoğunu serbestçe ifade edemiyorum. Ayrıca Tagalog dilinde yazma pratiğinden de yoksunum." *Cartas entre Rizal y El Profesor Fernando Blumentritt, 1890-1896*, s. 791. Bu üçüncü roman tamamlanamadı. Az da olsa yazıldığı kadarını Ambeth Ocampo *The Search for Rizal's Third Novel, Makamisa* (Manila: Anvil, 1993) kitabında titizlikle ayrıntılı bir şekilde inceledi. Rizal yirmi sayfalık müsveddeden sonra Tagalog dilinde yazmaktan vazgeçip İspanyolcaya geri döndü. *Makamisa* "Kalabalığın/kitlenin peşinde" anlamına geliyor ve Pili şehri sakinlerine ve onların Yarımadalı bölge papazlarına odaklanan metin *Noli me tangere*'nin alaycı

rinden alınmış pek çok kişinin de bu Borneo sığınağında kendisine katılacağını ummuştu.[9]

Rizal, Mart sonunda British North Borneo Chartered Company'nin Hong Kong'daki temsilcisiyle yaptığı ön görüşmelerin ardından Kuzey Borneo'ya yaptığı muhtelif ziyaretlerin ilkini gerçekleştirdi. Başlangıçta manzara epey umut verici görünmüştü. Rizal'e yaklaşık 10.000 dönümlük işlenmemiş arazi teklif ettiler; ilk üç yıl kiradan muaf olup sonrasında düşük bir meblağ karşılığında satın alma imkânı da olacaktı. Dahası, epey seyrek nüfuslu bu bölgede yerleşimin artması konusunda istekli olan British North Borneo Chartered Company, Filipino topluluğunun kendi geleneklerine göre kendi mensuplarınca idare edilmesini, angaryaya ya da aşırı vergilere tâbi tutulmamasını kabul etmişti. Ne var ki birkaç ay içinde tüm plan bozulmaya başladı. Rizal bu küçük koloniyi idame ettirmeye yetecek paraya yakın bir miktarı dahi toplayamayacağını kavramaya başladı. Üstelik orada nüfusu artırmak İspanyolların hakiki bir göçe rıza göstermesini gerektirecekti. Rizal yeni Genel Komutan'a ailesi ve diğer Calamba sakinleriyle birlikte sessiz sedasız yerleşmeyi arzu ettiğini izah eden bir mektup yazdı, lakin Despujol ikna olmadı. Bu ölçekte bir göç, hükümetine gölge düşürecekti; ayrıca, İspanya'daki muhafazakârların bunu, Manila'nın siyasal ve askeri nüfuz alanı dışına çıkmış bir Borneo Tampası'nın doğuşu olarak görme ihtimali yüksekti.[10]

ahlakçı üslubuna geri dönüyor. Belki de yazmayı bırakmasının sebebi budur ya da belki de *El Filibusterismo*'nun ötesine geçemeyeceği sonucuna varmıştı. Her halükârda 1892 yılının ortalarından itibaren yeni bir roman yazma düşüncesini terk etmiş gibidir.

9. Calamba kenti sakinlerini ve kiracılarını Dominikenleri mahkemeye vermeye ve davayı Madrid'deki Anayasa Mahkemesi'ne götürmeye ısrarla sevk edenin Rizal olduğunu hatırlatmakta fayda var. Daha önce de belirtildiği üzere bu intikamcı tarikat davayı kazandığında ve Weyler, evleri yaktırmasının yanı sıra asilerin Calamba civarında ikamet etmesini yasakladığında Rizal yıkılmış ve memleketi olan bu kente getirdiği acılardan dolayı muazzam bir suçluluk duymuştu.

10. Sandakan ve Tampa kıyaslaması bir anlamda haksız bir kıyaslamadır. ABD'deki iktidar sahibi gruplar haris gözlerini bir süredir Küba'ya diktiği halde İngilizlerin Filipinler'e dair bu türden niyetleri yoktu. Fakat bu fark 1890'larda bugün olduğu kadar açık görülmemiş olabilir. Avrupa'dan Sandakan'da Rizal'e katılma sözü veren Antonio Luna ve Edilberto Evangelista'nın buradan sebze yetiştirip kitap okumaktan öte bir beklentileri olmadığını düşünmek güçtür.

Rizal'in, ailesi için daha da endişe verici olan alternatifiyse Filipinler'de Filipinoların ilk yasal siyasal örgütlenmesini kurmaktı. Bu tasarının nereye varacağını saptamak zordur. Çoğu çelişkili olan yazılı tanıklıkların neredeyse hepsi, dört yıl sonra devrimin patlak vermesinin ardından sorgulamayı yapan polis ve işkencecilere verilen yahut zorla alınan ifadelerden ibarettir.[11] (Birazdan göreceğimiz gibi, Rizal, Manila'ya dönmesini izleyen on gün içinde, Liga Filipina/Filipin Birliği adını verdiği örgütlenmenin kuruluşunu ilan etmek üzere tertiplenen özel bir ziyafetin hemen sonrasında tutuklanmış olmasına rağmen, 1892'de sorgulanmamıştı.)

Filipin Birliği

Filipin Birliği'nin beyan edilmiş beş hedefi Rizal'in 1890'dan sonraki yazı ve yazışmalarında aşikâr olan düşünceleriyle uyum içinde gibidir: (1) tüm takımadanın sıkı, kuvvetli ve türdeş bir kitle halinde bütünleşmesi; (2) her zaruret ve muhtaç hale gelme durumunda karşılıklı himaye; (3) her tür şiddet ve haksızlığa karşı savunma; (4) eğitim, tarım ve ticaretin geliştirilmesi; (5) reformların tasarlanıp uygulanması.[12] Birinci amaç Yarımadalıların, kreol ve mestizoların hiyerarşik imtiyazlarını ortadan kaldırmak için sömürge hukukunda radikal değişikliklere gidilmesi gerektiğini açıkça belirtir. Geri kalan amaçlarsa sömürge devletinin çoğunlukla kanunsuz olduğuna ve modern bir toplum yaratmak için pek az şey yaptığına işaret eder. Bununla birlikte bir bütün olarak program ve kullandığı kibar dil, sömürge Filipinleri'nin mevcut yasal sınırları içinde

11. Bkz. Guerrero, *The First Filipino*, s. 315-6. Guerrero asıl kaynağı olarak W. E. Retana'nın *Vida y escritos del Dr José Rizal* adlı eserine atıfta bulunur ve Retana da neredeyse tamamıyla polis raporlarına güvenmiştir. Önemli bir istisnaysa İsabelo de los Reyes'in Bonifacio'nun başı çektiği Ağustos 1896 ayaklanmasına yardakçılık ettiğinden (haksız yere) şüphelenilip Manila'nın Bilibid hapishanesinde tutulduğu sırada yazdığı *Memoria*'sıdır. Ayaklanmaya karışan hapishane arkadaşlarının pek çoğuyla mülakat yapmıştı. Çok geçmeden başka materyaller de eklenerek *La sensacional memoria de İsabelo de los Reyes sobre la Revolución Filipina de 1896-97* (Madrid: Tip. Lit. de J. Corrales, 1899) adıyla yayımlandı.

12. Guerrero, *The First Filipino*, s. 295'te Retana'nın kitabından (s. 236 ve devamı) kaynağın yazara Epifanio de los Santos tarafından verilen tanımlanamayan bir belge olduğu söylenen yerden aktarıyor.

kalıyordu. Bunun ardında, açıkça ifade edilmese de 1880'lerin Küba örneği vardı; birazdan değineceğimiz gibi Küba'da kölelik kaldırılmış, siyasal partiler, politik hatta sol görüşlü dernekler bile (belirli sınırlar içinde) yasallık kazanmış ve aynı sınırlar içinde renkli ve canlı bir basın gelişmişti. Bütün bunlar Küba'da mümkün olduysa Filipinler'de neden olmasındı? Makul bir deneme gibi görünüyordu.

Ne var ki 1896'daki itirafların gösterdiği kadarıyla, Birliğin iç örgütlenmesi açıkça kısmi gizlilik esasına göre tasarlanmıştı. Resmi olarak yerel konseylere dayanacak, bu konseylerin başkanları eyalet düzeyinde yüksek konseyleri oluşturacak; eyalet konseylerinin başkanlarıysa tüm Birlik'i yönetme yetkisine sahip yüksek konseyi oluşturacaktı. Fakat her bir üye,

> tüm şahsi menfaatlerinden feragat edip kendi konseyinin ya da bir üst konseyin başkanının tüm emirlerine, sözlü veya yazılı talimatlarına kayıtsız şartsız riayet edecek; Birliğin asayişine tehlike teşkil edebileceğini gördüğü, şahit olduğu ya da duyduğu her şeyi derhal ve zaman kaybetmeksizin kendi konseyinin yetkililerine bildirecekti[r]...; kendi konseyinin ve Birliğin... faaliyet, eylem ve kararlarını kendi anne babası, kardeşi, çocuğu vs. olsa dahi, dışarıdakilerden kendi hayatı pahasına da olsa kesinlikle gizli tutacaktı[r].

13. Guerrero sorgulamalara güvenme eğilimindeydi, fakat sadece belli bir noktaya kadar. Bir kuşak önce Rafael Palma sorgulamaları, *Biografia de Rizal* (Manila: Bureau of Printing, 1949) adlı çalışmasında kuşku duymaksızın kullanmıştı. Bu değişim öğreticidir. 1940'larda Rizal hâlâ tartışmasız devrimci bir kahramandı. 1960'lara gelindiğinde Rizal'in aleyhinde yazılıp çizilmeye başlandı, burjuva kararsızlığıyla, hatta daha beter sıfatlarla nitelenmeye başladı; Guerrero'nun kitabı kısmen, bu duruma verilen nüanslı bir cevaptı.

14. Aralık 1896'da Rizal kendisini sorgulayanlara Hong Kong'a vardığında, faal bir Mason olan José Basa'nın kendisinden bir Filipin Birliği için masonik usuller temelinde tüzükler yazmasını istediğini, fakat Basa'nın bunlarla ne yaptığı hakkında bir fikri olmadığını söylemişti. Bu biraz fazla tesadüfi görünüyor, fakat bugüne değin bu türden hiçbir belge gün ışığına çıkmadı. Bkz. Horacio de la Costa, SJ, (haz. ve çev.), *The Trial of Rizal: W. E. Retana's Transcription of the Official Spanish Documents* (Quezon City: Ateneo de Manila University Press, 1961), s. 6: "Don José Basa'nın teşvikiyle... 'Filipin Birliği' adında bir grubun tüzük ve kurallarını mason uygulamalarını temel alarak kaleme aldı... ifadeyi veren şu anda José Basa'ya gönderilen tüzükte herhangi bir politik amaç belirtilip belirtilmediğini ve aynı şekilde tüzüğü teslim ettiği kişiyi hatırlamıyor." İspanya'da Del Pilar'ın da bir Filipin Birliği tasavvur etmekte olduğunu belirtmek gerekir – Birlik yönünde çok alametler belirmişti, tabiri caizse.

Ayrıca "hiçbir aşağılamaya boyun eğmeyecek," "tehlikedeki her bir üyenin imdadına yetişecek, yeni üyeler devşirecekti." (Tipik belki, ama anlaşılan eşler ve kız kardeşlerin sözünü etmeye bile gerek yoktu.)[13]

Masonluğun kadim geleneklerinden uyarlandığı aşikâr olan bu otoriter yapılanmanın Rizal'in eseri olduğuna inanmak kolay değildir.[14] Romancımızın 1888'de Avrupa'ya dönüşünden bir süre sonra Mason olduğu görülmektedir, fakat mensubu olduğu loca, yalnızca çok kısa bir süre kaldığı Madrid'de bulunuyordu. Kuzey Avrupa'ya döndükten sonra faal olduğuna işaret eden bir şey yoktur. Bilindiği kadarıyla, 1891'e değin sömürgede hiçbir yerli Mason olmamış, fakat bu tarihten sonra sayıları hızla artmıştır.[15] Birliğin bu otoriter yapılanmasının, Andrés Bonifacio'nun eseri olma olasılığı çok daha yüksektir. Bonifacio, Rizal'in Mindanao'ya sürülmesinden ve Birliğin beklenmedik bir şekilde dağılmasından bir süre sonra, devrimci yeraltı örgütü Katipunan'ı kuracaktı.[16] 1896 sonlarında işkence

15. Schumacher, *The Propaganda Movement*, s. 174-5.

16. Pek çok tarihçinin onu güvenilmez bir tanık olarak görmesine rağmen bu noktada İsabelo'nun anıları çok ilginçtir. "Dapitan'a nakledildiğinde Rizal'in benim Birliğin bir üyesi olmaya çağrılmam için talimatlar bırakmış olması şaşırtıcı değildir. Bana Birlik tüzüğünün bir nüshasını getirme görevi kusursuz besteci Don Julio Nakpil'e verilmiş, o da bana Rizal'in bizzat evime geldiğini fakat beni evde bulamadığını söylemişti. Bu kurallar içinde 'sorgusuz sualsiz itaat etmek ve Birlik sırlarından herhangi birini aşikâr edenlere ölüm cezası' kısmını okuduğumda pek çok sebep öne sürerek katılmayı nazikçe reddettim, içlerinde en karakteristik olanı da şuydu: Benim karakterim ve fikirlerim başına buyruktur; benim katılımım yalnızca her kurum için elzem olan disiplini bozmaya hizmet edecekti." *La sensacional memoria*, s. 105. İsabelo'nun dürüstlüğünden kuşku duymamızı gerektirecek belli bir sebep yok, fakat Rizal'in "sorgusuz sualsiz itaat" talep eden ve Birliğin sırlarını ifşa edenlere ölüm cezası öngören tüzükler yazması olanaksızdır. Rizal'in konuşmak amacıyla İsabelo'nun evine gidip onu evde bulamadığı doğru, fakat çağrıyı iletmek üzere Nakpil'i göndermiş olması inandırıcı değil. İsabelo Manila'daki en önemli Filipino gazeteciydi ve *La Solidaridad*'da (müstear adla) muntazaman yazıyordu. Bir gümüş ustasının oğlu, kendini yetiştirmiş bir öğretmen ve piyano tamircisi olan Nakpil o zamanlarda –katiyen Rizal'in çevresine değil– Manila zanaatkârlarına mensuptu. (Yurtsever bir besteci olarak kariyeri ancak Rizal'in ölümünden sonra başlamıştı.) Bonifacio'nun Katipunan'ında faal görevler aldı ve Supremo'nun idamının ardından onun dul kalan karısıyla evlendi. Bkz. *Filipinos in History*, cilt II, s. 49-52 içinde Nakpil başlıklı madde. Bunlardan dolayı Nakpil'in İsabelo'ya Rizal değil Bonifacio tarafından gönderildiğinden şüphelenmemiz için sağlam nedenlerimiz var.

altında sorgulanan *katipunero*'ların kendi örgütlenme biçimlerini Birliğe isnat etmeleri kolay olacaktı, hem sorguya çekenlerin duymak istediği bu olduğundan hem de Bonifacio'nun mütemadiyen bu iki örgütlenmenin birbirinin devamı olduğunu öne sürmesinden.

Peki ya sonra? Bu noktada Martí'yle kıyaslama yapmak aydınlatıcı olacaktır.[17] Martí, anadili İspanyolca olan ve pek de memnun olmadığı halde (çünkü eşcinsel olabilir) Kübalı büyük çiftlik sahiplerinden birinin kızıyla evlenmiş birinci nesil bir kreoldü. Yetişkinlik döneminin büyük kısmını, kıta içindeki doymak bilmez yayılmacılığına rağmen 1892'de henüz sömürgeci bir devlet haline gelmemiş olan Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Meksika'da geçirmişti; kelimenin geniş ve eski anlamıyla bir *americano* idi. İlişkileri Latin Amerika'nın tamamına yayılmıştı, hatta Birleşik Devletler'de onursal Uruguay konsolosu olarak hizmet vermişti. Yıllar içinde hatip, şair ve yetenekli bir gazete yazarı olarak ün kazanmıştı. Üstelik engin bir siyasal örgütlenme tecrübesine sahipti; Birleşik Devletler'deki kimi Amerikan lobilerinin çeşitli derecelerde iştirakini de sağlayarak Küba'da önceki yıllarda yaşanan iç isyanlara ve silahlı saldırılara yenilerini ekleyebildi. Küba'ya yasal yollardan geri dönse başına neler gelebileceği konusunda boş hayaller beslemiyordu ve zaten önünde kimi alternatifler vardı. Ayrıca: Küba'da, Céspedes'in başı çektiği 1868-78 arasındaki on yıllık isyanın ve onun ardından gelen Guerra Chiquita Savaşı'nın (1879-80) sonu-

17. Martí'nin kökeni ve kariyeri hakkında yazdıklarım çoğunlukla Thomas, *Cuba*, bölüm xxv'e dayanır. Martí'nin babası Valencialı, annesiyse Tenerifeliydi.

18. Ülke içindeki sürgünün son zamanlarında (bununla ilgili olarak bu notun devamına bakınız) Josephine Bracken adlı bir kadınla mutlu bir ilişkisi oldu. Bu kadının geçmişi biraz karanlık. Rizal'in ölümünden sonra Şubat 1897'de kaleme aldığı kısa yaşamöyküsünde Belfastlı iki katoliğin kızı olduğunu ve 9 Ağustos 1876'da Hong Kong'da babasının onbaşı olarak görev yaptığı Victoria Kışlası'nda doğduğunu yazmıştı. Annesi Elizabeth MacBride, Josephine'i doğururken ölmüş ve babası da onu tanıdığı çocuksuz bir çift olan Taufer'lere evlatlık vermekten başka seçeneği olmadığını düşünmüştü. Bay Taufer, neredeyse kör olmuş vaziyetteyken Rizal'in Mindanao Adası'nda sürgündeyken açtığı muayenehaneye tedavi edilmek üzere Josephine'le birlikte gelmesine değin –1895 Ocak veya Şubat ayında– kötü giden üç evlilik yapmıştı. Bir haftalık tedavinin ardından daha iyi gibi görünmüştü ve Manila'ya dönmüşlerdi. Fakat Josephine yaşlı adamı orada bırakmış, göz doktoruyla birlikte olmak için Mindanao'ya geri dönmüştü. Kilise Rizal'in evlenebilmesi için düşüncelerinden cayması gerektiğinde ısrar ettiğinden

cunda savaşların katılaştırdığı binlerce eski asker vardı; uzun gerilla savaşı tecrübesine sahip bu eski askerler yeni bir silahlı mücadeleye hazırdı.

Anadili İspanyolca olmayan Rizal ise kısmen *indio*, kısmen Çinli, kısmen de İspanyol bir mestizo'ydu; yasal olarak hiç evlenmemişti büyük ihtimalle.[18] Olgunlaşma dönemini Amerikalarda değil, Batı Avrupa'nın çeşitli yerlerinde geçirmişti. (Marsilya'ya ilk gidişinde *americano* zannedildiğinde küplere binmişti.) Hatip değilse bile yetenekli bir gazete yazarıydı, fakat her şeyden önce müthiş bir romancıydı. Erken yaşta Kuzey Avrupa'ya gitmesi pek çok bakımdan fayda getirmiş olsa da Martí'de bol miktarda olan şeyden –pratik siyasal tecrübeden– yoksun kalmasına yol açmıştı. Ülkesinin bulunduğu bölge neredeyse tamamen ve değişik biçimlerde sömürgelerden müteşekkildi. Hindistan-Burma, Malezya, Singapur ve bir ölçüde Kuzey Borneo'da İngilizler; Vietnam, Kamboçya ve Laos'ta Fransızlar; uçsuz bucaksız Hint Adaları'nda Felemenkler vardı, sadece Siyam resmen bağımsızdı. Rizal, bu yerlerin pek çoğu hakkında, özellikle de kendi diliyle ilişkili olan Avustronezya dillerini kullananlar hakkında yoğun bir şekilde okumasına rağmen Singapur ve birkaç günlüğüne gittiği Kuzey Borneo hariç hiçbirini ziyaret etmemişti. Mançu Çin'i can çekişmekteydi. Martí'nin cumhuriyetçi, engin Yeni Dünyası'nın aksine onun yakın bir *point d'ap-*

ve sömürgede kilise harici evlilik olmadığından evlenme olasılıkları yoktu. Belli ki Rizal'den sorumlu olan komutan standart İberya-tarzı bir *querida*'nın varlığını umursamamıştı. 1.50 metre boyundaki Josephine, Rizal'den yalnızca on santimetre kısaydı. Guerrero, *The First Filipino*, s. 360-7. Yazık ki Ambeth Ocampo, sahtekârın kim olduğunu ve neden yaptığını saptayamadığı halde bu belgenin sahte olduğunu içeriden kanıtlarla kesin olarak göstermiştir. Tauferler ve Dapitan'a yapılan tedavi ziyareti gerçeğe dayanıyor, fakat Ocampo ayrıca Rizal'in biyografisini yazan Austin Coates'in, muhtelif Hong Kong arşivlerinde yaptığı ve Josephine'in doğum kâğıdının "baba bilinmiyor" notunu içerdiğini gösteren araştırmadan da söz ediyor. Coates, kadının annesinin de büyük ihtimalle Çinli bir çamaşırcı olduğunu tahmin ediyor. Cizvit papaz Vicente Balaguer, Rizal ile Josephine'i Rizal'in idamından yaklaşık bir saat önce evlendirdiğini iddia etmiştir, fakat herhangi bir evlilik cüzdanı bulunamamıştır ve Josephine'nin Rizal'i ölmeden önce kaldığı hücrede ziyaret edip etmediği hiç mi hiç kesin değildir. Bkz. Ocampo, *Rizal without the Overcoat*, s. 160-6. Daha önceki standart versiyon için bkz. Guerrero, *The First Filipino*, s. 472-86. (Josephine, Rizal'le birlikte Dapitan'dan döndükten sonra Rizal'in kız kardeşlerinden birinin yanında kalmıştı.)

pui'si (desteği, dayanağı) yoktu. Filipinler'de yerel, kırsal ihtilaller ve kreol ayaklanmaları geleneği vardı, fakat Cavite (1872) ve ardından gelen korkunç idamlar dışında hepsi çok geçmişte kalmış ve birlikte hareket edilebilecek birileri kalmamıştı. 1890'ların başlarında, hiçbir Katolik Filipino'nun herhangi bir gerilla savaşı tecrübesi yoktu.

1892 baharının sonlarında Rizal'in seçenekleri sınırlıydı. Avrupa'dan temelli ayrılmıştı. Sandakan giderek daha da uzak bir hülyaya dönüşmüştü. Hong Kong bir sığınaktı ama yalnızca İngilizler müsamaha gösterdiği müddetçe – sömürge Manilası'nı karıştırmaktan bir menfaatleri olmadığı kesindi. Anlaşılan, sorumluluklarına ve kendisini milli önder olarak gören herkese sadık kalabilmek için gideceği tek yol vardı – yurda, gemiyle dönüş yolu.

Yuvaya İkinci Dönüş

19 Haziran 1892'de Rizal otuz bir yaşına girdi. Ertesi gün tamamladığı iki mektubu, Hong Kong hapishaneleri müdürü Portekizli arkadaşı Dr. P. L. Márquez'e emanet etti. Mektuplar Rizal öldüğü zaman açılıp yayımlanmaları talimatıyla mühürlendi.[19] 21 Haziran'da Genel Komutan Despujol'a, onu Manila'ya götüren gemiyle taşınacak özel bir mektup yazdı.

Mühürlenen mektuplardan biri ailesine, diğeri de "Filipinolar"a hitaben yazılmıştı. İkisi de Filipinler'e geri dönmek gibi tehlikeli bir yolculuğa çıkmaya neden karar verdiğini izah etmeyi amaçlıyordu. Kendi yapıp ettikleri yüzünden masumlara, ailesine, özellikle de kendisinin yerine ağır zulüm gören Calamba'daki hemşerilerine fazlasıyla ıstırap çektirdiğini yazmıştı. Seçtiği yolu değiştirmeyecekti, fakat o andan sonra diğer kurbanlarının canını bağışlayacaklarını umarak otoritenin karşısına bizzat çıkıp sorumluluğu üzerine almak istiyordu. İkinci mektup amacının daha geniş bir açılımını sunar:

19. Hayranlık uyandıran Márquez hakkında bilgi için bkz. Palma, *Biografia*, s. 220. Tahmin edileceği üzere mektuplar anne babasına ya da kız kardeşlerine emanet edilmemişti, çünkü aile içinde çoğu zaman olduğu gibi bir göz atmadan durabileceklerine güvenilemezdi.

Bir de yurtseverliğimizi [gücümüzü] yadsıyanlara, görevimiz ve inançlarımız uğruna ölmeyi bildiğimizi göstermeyi isterdim. İnsan sevdikleri, ülkesi ve saygı duyduğu varlıklar uğruna öldükten sonra ölümün ne önemi var ki? Filipinler siyasetinin tek dayanak noktası olduğumu düşünseydim, yurttaşlarımın hizmetlerimden faydalanacağına kani olsaydım, belki de ölümü göze almakta tereddüt ederdim; fakat ardımda yerimi alabilecek, daha faydalı olabilecek başkaları var; hatta belki de beni eylemsizliğe indirgediklerinden dolayı beni lüzumsuz gören, hizmetlerimi gereksiz bulanlar vardır. Bahtsız ülkemi her zaman sevdim ben ve (hatta) insanlar bana haksızlık etse de son âna kadar seveceğimden de eminim; geleceğimi, yaşamımı, sevincimi, her şeyimi ülkemin sevgisi uğruna feda ettim. Akıbetim ne olursa olsun, onu kutsayarak ve özgürlüğüne kavuşacağı şafağın hasretini duyarak öleceğim.[20]

Yurtseverliğin pathos'uyla kişisel burukluğun bu tuhaf karışımı bir izahat gerektirir. *La Solidaridad* bu mektubun yazılmasından iki ay önce, Rizal'in kendisine ve siyasetine sert bir kişisel saldırı saydığı bir şey yayımlamıştı. Saldırı "Redentores de Perro Chico" (Beş Para Etmez Kurtarıcılar) başlıklı çiğ bir taşlama biçimindeydi. Rizal, burada Napoléon pozlarında kendini İllusion (Hayal) Kenti'ni (yani Filipinler'i) özgürleştirecek Tanrı elçisi olarak gören "I. İluso" adlı şarlatanın biri olarak resmedilip alaya alındığından emindi. I. İluso ahmak, masum ve fanatikleri etrafına toplayıp onları kendilerini ezenlere karşı silaha sarılmaya çağırır. Dinleyicileri arasından bir ses silahlar, gemiler ve para olmaksızın bunun nasıl mümkün olacağını merak ettiğinde bu şarlatan şöyle cevap verir:

Sen ne diyorsun zavallı yaratık? Neye itiraz ediyorsun? Para mı? Ona ihtiyacın yok. Bir kılıç ve cesur bir yürek – sırrı bu işte. Tanrı sizi iyi yurtseverler yaptı. Basın mı? Yeterince yazdık. Validen, belediye başkanından, mahalle rahibinden hiçbir şey beklememeliyiz. Beni duymadınız mı? Bas bas bağırdığım halde yeterince şey yapmadığımı mı sanıyorsunuz? Size yol göstermiyor muyum? Sizi savaşa sürmüyor muyum? Ben kendim savaşmamalıyım. Benim hayatım kutsanmış. Vazifem daha yüksek... Levazıma mı ihtiyacınız var? Göklerden inecektir, çünkü Tanrı haklı davalara yardım eder; gökten inmezlerse, o vakit elinizi çabuk tutun! Silah mı lazım? Satın alın! Askeri teşkilat mı lazım? Kendiniz kurun! Gemi mi lazım? Yüzün! Ulaştırma mı? Bavulunuzu sırtınızda taşıyın! Elbise mi? Çıplak gidin! Karargâh mı? Yerde uyuyun. Doktor mu? Ölün, tüm yurtseverlerin yapması gerektiği gibi.

20. *Cartas entre Rizal y sus colegas*, s. 831-2.

Pejmurde, silahsız yığınlar ezenlerine saldırmak üzere harekete geçerler, fakat derhal tutuklanırlar, bütün dünya onlara güler, ya darağacına ya da sürgüne gönderilirler. I. İluso aralarında değildir. "O yurdunun kara talihine hayıflanmak için ortadan kaybolmuştu. Yurtseverliğini attığı nutuklarla kanıtlamıştı zaten." "Kendi debdebesinin Olimpos'unda oturmuş," kendine şunları söylüyordu: "Ben daha yüksek amaçlar için yaratıldım. Ben Eşsiz Peygamber'im; ülkesini layık olduğu kadar seven tek kişi benim." Sonunda tımarhaneyi boylar.[21]

Madrid'de olup bitenler tam olarak aydınlanmış değildir. Del Pilar, kendi yandaşları ile Rizalciler arasındaki uçurumdan rahatsızdı; Luna, Alejandrino ve Evangelista gibi kişilerin dilleri tüylerini diken diken ediyordu ve Sandakan'a yerleşme planının ardındaki niyetlere dair çarpıtılmış söylentilerden telaşa kapılmıştı muhtemelen. Yeteri kadar olgunlaşmamış, devrimci bir silahlı ayaklanmanın kendi asimilasyoncu siyasal kampanyası için bir felaket olacağının adamakıllı farkındaydı. Bir kere patlak verdikten sonra olayı kınamaktan sakınmak zor olacaktı ki bunun da Filipinliler için ne tür sonuçlar doğuracağı bilinemezdi. Bu yüzden böyle bir olasılığı ortadan kaldırmayı arzulamış ve kötü anlamda politika yapmak olarak algılanacak, özenle gerekçelendirilmesi gerekecek dolaysız bir makale yerine yergili bir yazının "tezcanlılara" karşı daha etkili olacağına inanmış olması daha akla yatkındır. Bu taşlamanın çoğul hedefi –"Beş Para Etmez Kurtarıcılar"– Del Pilar'ın niyetinin yerinde ispatlarıdır. Del Pilar sakin biriydi, deneyimli bir arabulucu

21. *La Solidaridad*, 15 Nisan 1892, s. 685-7. Bu yazının eksik ve kimi yerleri yanlış olduğu halde neşeli bir İngilizce çevirisi Guerrero, *The First Filipino*, s. 289-92'de bulunabilir. Bu taşlama bir takma adla yazılmış olsa da yazarın Rizal'in bir süredir ilkesiz bir entrikacı olarak gördüğü Lete olduğu açıktı. Rizal, 15 Nisan'da derginin bu sayısını görür görmez Del Pilar'a yazıp sadece kişisel saldırı için değil, makalenin alenen İspanyollara karşı (aptalca) bir silahlı saldırı tertiplenmekte olduğu imasında bulunması için de bir açıklama talep etmişti. 20 Temmuz'da Del Pilar sakin bir cevap yazıp yerginin katiyen Rizal'in şahsına değil, daha ziyade muhtemel yıkıcı sonuçlarını ciddi olarak düşünmeden derhal isyana kalkışmak isteyen fevri hareket eden tüm aptallara yönelik olduğunu söylemişti. Bu cevabın Rizal'e asla ulaşmadığı neredeyse muhakkaktır, çünkü, birazdan göreceğimiz gibi, 7 Temmuz'da Mindanao'ya dahili sürgüne gönderilmişti. Bu iki mektubun metinleri *Cartas entre Rizal y sus colegas*, s. 809-11, 841-3'te bulunabilir.

ve açıkgöz bir strateji uzmanıydı, Rizal'i köşeye sıkıştırmak onun da menfaatine değildi. Romancımıza yazdığı bütün mektuplar samimi ve makuldür, ama cevaben aldığı mektuplar için her zaman aynı şey geçerli değildir. Buna karşın taşlama, genel olarak tezcanlıları değil, açıkça tek bir Kurtarıcı'yı –Rizal'i– ("bana 'İdol' dediler, despot olduğumu söylediler") hedeflemişti. En olası açıklama, Del Pilar ve Lete'nin böyle bir taşlama yazılmasında hemfikir oldukları, fiiliyata geçirme işininse *La Solidaridad*'ın baş editörü olan Lete'ye bırakılmış olmasıdır; Lete de Rizal'den şahsi hıncını almak için bu kaba saba fırsatı kullanmıştır. Yazının yayımlanmasından sonra Del Pilar'la Lete arasında neler olup bittiğini bilmiyoruz, fakat bu yazı Del Pilar'ı memnun etmiş olamaz. Öyleyse Rizal'e yazdığı ve "tezcanlılar"ı yerme kararının sorumluluğunu üstlenirken Lete'nin aslında bundan öte bir şey yazmış olduğunu bilmezden geldiği uzun mektup acemice bir laf kalabalığı olarak okunmalıdır. Bunun tek alternatifiyse kesinlikle elden ele dolaşacak ve Lete'yle yollarını ayıracak yazılı bir özür yayınlamak olurdu.

Bu taşlama, daima hassas olan Rizal için bardağı taşıran son damla olmuştu. Megaloman, kendi kendinden icazet alan bir Kurtarıcı olarak alaya alınmak bir şeydir, fakat kendi emniyetini sağlamaya çalıştığı halde yurttaşlarını ölüme gönderen bir korkak olarak maskaraya çevrilmek çok başka bir şeydir. Filipinler'e geri dönmesinin esas sebebi akraba ve hemşerilerinin içinde bulunduğu durum olsa da bu taşlamanın, iradesini çelik gibi sertleştirdiği de muhakkak. Sömürge başkentine alenen, silahsız ve yanında en yakın akrabalarından başka kimse olmaksızın gelip bu yalanları boşa çıkaracaktı.[22]

22. *Biografia*, s. 199'da Palma, José Alejandrino'nun 1933 tarihli *La senda del sacrificio [Fedakârlık Yolu]* adlı yaşamöyküsünden şu pasajı aktarır: "Bizimle sık sık tartıştığı konulardan biri, Filipinler'de devrimi yükseltmek için kullanabileceğimiz yöntemlerdi ve bu mesele hakkındaki fikirlerini şöyle ya da benzer bir dille ifade ederdi. 'Başarı ihtimali olmayan muğlak bir devrime asla önderlik etmeyeceğim, çünkü vicdanımı pervasızca ve sonuçsuzca dökülen kanların yükü altına sokmayı istemem. Fakat başka biri Filipinler'de bir devrime önderlik etme sorumluluğunu üstlenirse beni de yanında bulacaktır.'" Bu anının doğru olması muhtemeldir, fakat bu tartışmaların üstünden kırk yıl geçtikten sonra, Devrim'in önce İspanyollara, sonra Amerikalılara karşı savaşan en tanınmış generallerinden biri tarafından, milliyetçi seçkinlerin Rizal'in hem şehit hem

Rizal, 21 Haziran'da Manila'ya gitmek üzere yola çıkarken yazdığı üçüncü mektupta Genel Komutan'a seslenmiş, kimi kişisel meseleleri halletmek için döndüğünü söyleyip Despujol'den Weyler'in ailesine uyguladığı zulmü durdurmasını rica etmişti. Her türlü ithamı tek başına cevaplamaya ve tüm mesuliyeti üstlenmeye tamamen hazırdı. 26 Haziran Pazar günü Manila'ya varmış, Çin mahallesi Binondo'daki güzel ve yepyeni bir otele yerleşmiş ve aynı akşam kısa süreli bir görüşme için General'in huzuruna kabul edilmişti.[23] General –Rizal'in iki katı yaşındaydı– hemen Rizal'in babasını "bağışladı" ve yazarımıza üç gün içinde uğramasını söyledi.

Burada, en azından karşılaştırmalı bir perspektiften bakıldığında, dikkat çekici bir şey var. Söz konusu olan, sömürge tebaasından genç bir yazardır; dokuz ay önce yayımladığı romanında, adını vermeksizin kahramanlardan biri yaptığı Genel Komutan'ın sömürgenin yüksek kademeden seçkinleriyle birlikte Nobel'in icadı vasıtasıyla parçalara ayrılacakken kıl payı kurtulduğunu anlatmıştır. Üstelik sömürge rejimi, kitabı altı ay önce ele geçirmişti. (José Basa küçük limanları kullanarak kitabın nüshalarını ülkeye gizlice sokmaya çalışmış, fakat büyük bir parti merkez Filipin limanı İlo İlo'da fark edilmişti.)[24] İngiliz, Fransız, Felemenk ya da Portekiz imparatorluklarında –hatta İspanyol Kübası'nda bile– böyle bir karşılamayı tahayyül etmek imkânsızdır. Bir, daha doğrusu iki tahminde bulunalım: birincisi, Despujol romanı okuyamayacak kadar meşguldü veya roman okuru değildi; ikincisi, daha güzel olanı: İyi romanı görür görmez tanıyordu.

de devrimci olarak hatırlanması arzusunda birleştikleri bir dönemde yazılmıştır. Manila'nın kuzeyindeki Pampanga kentindeki varlıklı toprak sahibi bir aileden gelen Alejandrino 1892'de mutlaka Del Pilar'ı kızdıran ve korkutan Rizalci "tezcanlı"lar arasındaydı.

23. Rizal'in gemisi Hong Kong limanından ayrıldığında oradaki İspanyol konsolos Despujol'e haberi iletmek için telgraf çekip "fare kapana kısıldı" notunu düşmüştü. Austin Coates, *Rizal-Philippine Nationalist and Patriot* (Manila: Solidaridad, 1992), s. 230. Kullanılan bu dil özenle hazırlanmış bir komplonun kanıtı olarak görülebilir, fakat tipik bir istihbarat klişesi olma ihtimali daha yüksektir. Böyle bir kapan olsaydı, Despujol'ün ertesi hafta içinde altı kez Rizal'le görüşme zahmetine katlanması mantıksız olurdu. (Ayrıca her kapanda bir yem olur, ama bunda öyle bir şey yoktu.) Birazdan değineceğimiz üzere, Rizal'in Dapitan'a nakledilmesinin ani bir karar olduğuna dair her türlü emare mevcuttur.

Olaylar çok hızlı gelişti. Ertesi gün, yani pazartesi günü Rizal, Manila'nın kuzeyinde yeni açılan tren yolu hattındaki bir trene bindi, kimi kasabalarda indi, kimse onu tanımasa da adının dillerde dolaştığını ve Manila'ya geldiğinin çoktan bilindiğini gördü. Despujol onu çarşamba ve perşembe günü tekrar kabul edip Rizal'in kız kardeşlerine Hong Kong'dan dönme izni verdi. Esasında, Rizal'in hâlâ savunduğu, generalin de şiddetle karşı çıktığı Sandakan projesini müzakere etmekteydiler. Bir sonraki görüşmelerinin tarihi 3 Temmuz Pazar olarak belirlendi. Bu arada polis Rizal'i gölge gibi izliyor ve ziyaret ettiği tüm evleri aramak için hazır bekliyordu. Aynı gün Rizal, varlıklı bir yandaşının evinde Filipin Birliği'ni resmen kurdu. Çok sayıda katılımcı arasında dört yıl sonra Devrim'i başlatacak olan genç zanaatkâr ve tüccar Andrés Bonifacio da vardı. Rizal, Birliğin hedeflerinin çerçevesini çizmek, siyasal mücadelenin merkezinin neden İspanya'dan Filipinler'e kaydırılması gerektiğini açıklamak ve çeşitli biçimlerde destek istemekten başka bir şey yapmamış gibidir. Salı sabahı önceden planlanan toplu polis baskınları cereyan etti; romanların nüshaları, Masonlarla ilgili kitapçıklar, papazlık karşıtı broşürler ve benzerleri dışında bir şey bulunamadı –bunların hiçbiri İspanya'da da cezalandırmayı gerektirecek şeyler değildi. Toplu tutuklamalar olmadı.

Tropik Sibirya

Rizal, Hong Kong'a dönmeye hazır olduğuna ikna etmek amacıyla bir hafta içinde beşinci kez olmak üzere çarşamba günü Despujol'le görüştü. Fakat General bu sefer de Rizal'den bagajında bulunan –bir Papa XIII. Leo taşlaması dahil– papazlık karşıtı el ilanlarını açıklamasını istiyordu. Rizal bagajında böyle bir şey bulunmasının imkânsız olduğu karşılığını verdi. Eşyalarını kız kardeşleri toplamıştı ve asla böyle aptalca bir şey yapmış olamazlardı, hele de onun bilgisi dışında. O zaman Despujol, Rizal'i tutuklatıp Santiago Kalesi'ne hapsettirdi. Fakat oraya Genel Komutan'ın kendi arabasıyla, Despujol'ün oğluyla şahsi yaverinin refakatinde götürülmüştü. Bir sonraki gün ülke içi sürgün emri eline geçti; sürgün yeri, güneydeki Mindanao Adası'nın kuzeybatı sahilinde küçük bir yerle-

şim yeri olan Dapitan'dı.[25] Hayatının geri kalan dört yılının büyük kısmını orada geçirecekti. O kadar da kötü değildi. Orada şaşırtıcı bir hürmet görmüş, hiçbir şekilde I. İluso filan olmadığını göstermişti. Fakat neler olmuştu?

Despujol'ün Rizal'e Hong Kong'dan geldiğinde, yani sürgün emrinden on gün önce bulunduğunu söylediği kaçak el ilanlarından başlayalım. Böyle bir şey gerçekten olsaydı, derhal Genel Komutan'a bildirilirdi; o da bunların İspanyol yönetimine karşı yıkıcı nitelikte olduğunu saptasaydı, bir kaçakçıyla öyle samimi görüşmeler yapmaz, tutuklanmasından sonra da öyle açık bir nezaket göstermezdi. Wenceslao Retana, ilk Rizal biyografilerinden biri olan eserinde (1907) yazılı iftirayı bulduğu söylenen gümrük memurunun Dominiken başpiskoposu baş-gerici Bernardino Nozaleda'nın yeğeni olduğunu söylemişti. Ayrıca, İspanyol yargıç Miguel Rodríguez Berriz'in, Rizal'in gelişinden kısa bir süre önce, Agustinyenlerce idare edilen bir yetimhanede papazlık karşıtı bazı broşürlerin gizlice basıldığını ortaya çıkardığına da işaret etmiştir.[26] Üstelik XIII. Leo, Rizal'in umrunda değildi. Bu yüzden de el ilanlarının hem sahte olduğu, hem de sömürge rejimini Calamba meselesinde, hâkim konumdaki Dominikenleri İspanya'nın en yüksek mahkemesine sürükleyen *filibustero*'nun icabına bakmaya zorlamak amacıyla hazırlandıkları neredeyse kesindir. Büyük ihtimalle Despujol de durumun böyle olduğunun farkındaydı ya da kuşkulanmıştı. Yine de el ilanları işe yaramıştı.

Despujol'ü endişelendiren başka bir şeydi. Her şeyden önce, Doğu Cayo Hueso'ydu. Rizal, Sandakan'daki bu yerleşim konusunda ciddi olduğunu ve Hong Kong'a dönmesine müsaade edilirse bu

24. *A.g.y.*, s. 217. Çoğu derhal yakılmıştı.

25. Rizal'in çektiği sürgün cezasının gerekçeleri arasında Filipin Birliği'nin ya da Birliğin ilan edildiği ziyafetin bahsinin geçmemesi işe yarar bir bilgidir. Bu eksiklik, ya Despujol'ün Birlik'i pek ciddiye almadığını ya da Rizal'i devlete karşı kışkırtıcı faaliyette bulunmakla suçlamaya istekli olmadığını gösterir. Her hâlükârda, bu durgun sessizlik, Birliğin kuruluşuna dair 1896 tarihli açıklamaların, Weyler'in ılımlı halefinin yarattığı sakin ortamdan değil, o yıl İspanya'da yaşanan panikten kaynaklandığı yargısını daha da güçlendirir.

26. Aktaran Guerrero, *The First Filipino*, s. 337. Retana tuhaf biriydi. 1880'ler ve 1890'larda papazlar lehine ve sömürge yönetimiyle *hispanidad*'ın faydaları hakkında siyasi yazılar yazan ateşli bir gazeteciydi – ve Rizal ile yoldaşları aley-

konuda çalışmayı sürdüreceğini kendinden emin bir şekilde tekrar tekrar söylemişti. İlerde kimi yandaşlar bulamayacağından emin olunabilir miydi? Öyle ya da böyle Borneo'dayken İspanyol imparatorluğunun hem dışında hem de çok yakınındaydı. Öte yandan, bu genç adamın Manila'da serbestçe dolaşmasına izin verilseydi namının uyandırdığı coşku sömürge halkı arasında kargaşaya ya da Rizal'in *sömürgeciler* ve/veya ruhban sınıfından düşmanlarınca öldürülmesine sebebiyet verebilirdi. Despujol'ün bakış açısına göre ikisi de siyaseten facia olurdu. Durumun mantığı aşikârdı: Bu adamı Filipinler içinde fakat ona zarar vermek isteyenlerin uzağında tut; ayrıca ona öyle bir muamele et ki şehitlik mertebesine çıkamasın, özellikle de imparatorluğun merkezi İspanya'nın basınında. Zaten general de Katolik olmasına rağmen eski moda bir centilmendi ve kelimenin, on dokuzuncu yüzyıl İspanyası'ndaki garip anlamıyla bir tür liberaldi.[27] Hatta epeyce cazibeli olan Rizal'i gerçekten sevmiş olması da muhtemeldir.

Rizal'in gideceği yer ve bu yerin nasıl seçildiği de bu varsayımı doğrular. Dapitan, Cizvit misyonerlerin ileri karakoluydu ve Rizal'i oraya sürgün etme kararı, açıklandığı âna değin sadece Despujol'ün ve Katalan Cizvit Piskopos Pablo Pastells'in bildiği bir sırdı. Aydın despot III. Carlos, Cizvitleri imparatorluğundan kovduğunda, İsa Cemiyeti'nin kontrolü altındaki mahalleler, gayrimenkuller, maaşlı papazlık makamları başta Dominiken ve Agustinyenler olmak üzere Cizvitlerin rakiplerince hızla kapışılmıştı. 1859'da, Rizal doğmadan iki yıl önce, Cizvitlerin ülkeye geri dönmesine, ruhban sınıfından yoldaşlarının istimlaklerini kabul etmeleri, kendilerini esas olarak sömürge ülkeleriyle uzak doğudaki Müslüman top-

hine çalışan sert bir propagandacı. Fakat 1896'da Rizal'in vahşice idam edilmesi ve 1898'de İspanyol imparatorluğunun yıkılması garip bir değişime yol açtı. Retana sadık bir Rizalsever haline geldi ve onun İspanyol kültürünün en iyi yanlarına örnek teşkil ettiğini savunmaya başladı. Uzun zamandır Filipinler'de yaşayan ve Kilise'nin müttefiği olan biri olarak papazların çevirdiği dolaplar hakkında malumat sahibi olma konusunda kusursuz bir konumdaydı. Fakat bu hikâyenin tıpatıp aynısı zaten sekiz yıl önce İsabelo'nun *Sensacional memoria*'sında (s. 64-5) ortaya çıkmıştı.

27. Ambeth Ocampo bana, Rizal'in gördüğü olağandışı nazik muamelenin masoncu kardeşlik bağının sonucu olabileceğini söylemişti. Despujol'ün de dahil olduğu İsabel-sonrası kuşağa mensup kıdemli generallerin pek çoğu masondu.

raklar (Sulu ve Mindanao) arasındaki belirsiz çeperde yürütecekleri misyonerlik faaliyetleriyle sınırlamaları koşuluyla izin verilmişti. Manila'da kendi elit ortaokullarını, yani daha önce birçok kez bahsetmiş olduğumuz Ateneo'yu açmaya kalkıştıklarında, nefret dolu Dominiken muhalefetini ancak Manila'nın laik valisi sayesinde yenebilmişlerdi. On dokuzuncu yüzyıl Avrupası'nda çoğunlukla, Kilise'nin kurnaz, politika yapan entelektüel öncüleri olarak görülmüşlerdi, sömürge Filipinleri'ndeyse korumaları gereken kıymetli servetleri olmadığından liberal sıfatıyla ortaya çıkmışlardı. 1892'de Ateneo'da, eski öğrencileri Rizal'i çok seven ve *Noli me tangere*'nin esas olarak Dominiken ve Fransiskenleri teşhir ettiğini görüp düşmanlarının haklanma ihtimalinden her halükârda sevinç duyan öğretmenler hâlâ vardı, Pastells de bunlara dahildi. Başpiskopos'a gelince, onun Despujol ile işbirliği yapmasının ardında başka bir saik daha var gibidir: Dapitan'da tecrit edilen Rizal'in Cizvit Cemiyeti'nin ikna kabiliyeti sayesinde Katolik inançlarına geri döneceğine duyduğu güven. Diğer tarikatları hasetten çatlatacak kadar büyük bir zafer![28] Centilmen bir Makyavelci olan Despujol içinse Dominiken sinek valesine karşı Cizvit kupa kızını oynamaktan daha eğlenceli ne olabilirdi ki?[29]

Martí'nin İsyanı

Tam da bu konjonktürde, dünyanın öte yanında Martí, devrimci sürgün-partisini kurup nihai devrimci savaşa hazırlanmak amacıy-

28. Yukarıda sunduğum analizdeki yorumum kısmen Guerrero'nun *The First Filipino*, s. 333-5'teki ve Coates'un *Rizal*, s. 236-7'deki (yazık ki kaynak gösterilmemiş) tartışmalarına dayanmaktadır. Dapitan'da geçirdiği yıllar boyunca Rizal, Pastells ile fazlasıyla uzun teolojik-politik yazışmalar yapmak durumunda kalmıştı; sonraki nesillerin şansına bu mektuplar yayımlandı – Raul K. Bonoan, SJ (haz.), *The Rizal-Pastells Correspondance* (Quezon City: Ateneo de Manila Press, 1994). Son derece nazik olduğu halde Rizal'in gülünç derecede taşralı olan bu Başpiskopos'a üstün gelmekte güçlük çekmediğini söylemenin lüzumu yok. Başpiskopos, Rizal'in yasal katlinden sonraki yıl, memleketi Barcelona'da *La masonización de Filipinas: Rizal y su obra* adlı öfkeli kitabını yayımlatmayı başarmıştı.

29. Generalin hakkını teslim etmek gerek. Filipinler'in on dokuzuncu yüzyıldaki yöneticilerinden birince verilmiş gerçekten zekice, anlamlı ve Makyavelci yegâne karar buydu.

José Martí

la sistemli bir şekilde çalışmaya başlamıştı. 1894'ün sonuna doğru vaktin geldiğini düşünüp şubatta savaşı başlatmaya karar verdi. Küba önceki yirmi yıl içinde onun amaçlarına uygun bir minvalde önemli ölçüde değişmişti. (Filipinler'deyse 1872 Cavite ayaklanmasıyla 1896'da Bonifacio'nun isyanı arasında geçen süre boyunca benzer bir şey olmamıştı.) Bu dönüşümün başlıca sebebi On Yıl Savaşı olmuştu. Daha önce de belirtildiği gibi Céspedes (cumhuriyeti ilan ettiği gün kendi kölelerini azat etmişti), kölelerin görece az olduğu ve ekonominin daha çok hayvancılığa dayandığı parçalanmış Doğu Küba'ya yıllarca büyük ölçüde egemen olmuştu. Ne var ki sömürge başkentinin bulunduğu ve ironiden bihaber kimi tarihçilerin "sömürge aristokrasisi" olarak tarif ettiği kesimin kontrolü altındaki muazzam köle nüfusuna sahip zengin şeker plantas-

Küba bağımsızlık ordusunun ikinci kumandanı ve on dokuzuncu yüzyılın önde gelen gerilla kumandanlarından efsanevi Antonio Maceo.

yonlarının baskın olduğu Batı Küba'ya karşı nihai bir hamle yapamamıştı. Arkasına Madrid'i alan sömürge yönetimi, Yarımadalıların ve adadaki kreol elitin desteğini seferber edebilmek amacıyla, savaş boyunca durmaksızın kan dökücü Haiti hayaletini istismar etti: eğer ayaklanma başarıya ulaşırsa "beyazlar" katledilecek, adanın "Saint Domingue'nin yıkıntıları" üzerine inşa edilen refahı yerle bir olacaktı. Céspedes'in en başarılı gerilla komutanlarından efsanevi Antonio Maceo gibi kimilerinin *negro* olması, sadece Batı'nın desteğini güçlendirmek değil, aynı zamanda isyankâr Doğu'nun dayanışmasını zayıflatmak amacıyla da İspanyollarca becerikli bir şekilde kullanılmıştı.

Bununla birlikte Madrid, 1880'lerde kölelik devrinin kapandığını kabul etti. Grant ve Sherman'ın, Konfedere Amerika Devletle-

ri karşısındaki zaferi ve kölelik karşıtı hareketin İngiliz, Fransız ve Felemenk imparatorluklarındaki başarısı sonucu, 1878'e gelindiğinde yalnızca Brezilya ve Küba önemli köle devletleri olarak kalmıştı.[30] Bu yüzden asilerin af ve reform karşılığında silah bıraktığı Zanjón uzlaşmasından sonra Madrid, Küba'da köleliği barışçıl bir biçimde sona erdirmek için hızla ve ustalıkla harekete geçti. Oysa bu barışçıl son, Haiti hayaletinin gerçekdışı bir korku olduğunu gösterdiğinden hem iyi hem de kötü bir şey olarak vuku bulmuştu. İkinci olarak da Madrid'in Disraeli'siyle Gladstone'u, Küba'da siyasal reformların kaçınılmaz olduğunu ve ekonomiyi canlandırmak için ciddi tedbirler alınması gerektiğini görmüştü. Doğu Küba, uzun süren savaş yüzünden maddi olarak harap olmuş, Batı Küba ise 1880'lerdeki dünya ekonomik buhranı ve Birleşik Devletler'in şekerpancarı ile şekerkamışı tarım ve ticaretindeki üstün verimliliği yüzünden serseme dönmüştü. Küba'da siyasal partilere, görece özgür basına ve de idari reformlarla rasyonelleşmeye ilk kez imkân veren siyasal reformlar, köhne imparatorluğa verilen desteğin beklenildiği gibi pekişmesine yol açmadı. Öte yandan, ülkenin İspanyol şirketlerinin tarım ve ticaretine açılması, verimsiz plantokrasinin büyük bir kısmını yok ederken, İspanya'dan kitlesel göçlerin teşvik edilmesinin hiç beklenmeyen sonuçları oldu. 1882-94 arasında (mevcut istatistikler sadece 1888'i dışarıda bırakmaktadır) en az 224.000 Yarımadalı, nüfusu o zamanlar 2 milyondan az olan Küba'ya göç etmişti. Bunların sadece 140.000'i geri dönmüştü.[31] Ada Ferrer, 1887 nüfus sayımına göre "beyaz" olarak tarif edilenlerin yüzde otuz beşinin okuma-yazma bildiğini, aynı oranın "renkliler" için yüzde on iki olduğunu belirtir. (İki grup için de bu oranlar yalnızca Havana'da önemli ölçüde yüksekti.)[32] O halde, Küba'

30. Porto Riko'nun da Brezilya ve Küba ile aynı safta olması beklenebilirdi. Fakat İsabel'in tahttan indirildiği ve Céspedes'in isyanının başladığı günlerde adada yalnızca 41.738 köle vardı, yani nüfusun ancak yüzde yedisi. (Küba'da bunun on katı kadar köle vardı.) Orada köleliğin 1873 gibi erken bir tarihte kaldırılmasının sebebi budur. Tahmin edileceği üzere kölelere değil, köle sahiplerine tazminat ödenmişti. Ojeda, *El desterrado*, s. 123 ve 227.

31. Thomas, *Cuba*, s. 276.

32. Bkz. Ferrer'in kusursuz kitabı *Insurgent Cuba: Race, Nation and Revolution, 1868-1898* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1999), s. 116.

daki "beyazlar"ın üçte ikisinin okuryazar olmaması, yeni göçmenlerin çoğunun İspanya'dan özellikle de Katalonya'dan gelen eski köylü ve proleterler olduğunu yeterince kanıtlar. Marksizm ve anarşizm Küba'ya böyle gelmişti işte. Küba anarşizminin etkileyici kurucusu, üçüncü bölümde adı geçen Katalan göçmen Enrique Roig, bu yoksul, kimi zaman da radikal göçmen akımının önemli bir unsuruydu ve 1889'daki vakitsiz ölümüne değin Martí'nin teşebbüsünün güçlü bir destekçisi olmuştu.[33]

Köleliğin görece rahat ve yavaş bir şekilde sona ermesiyle birleşen bu demografik dönüşüm, Martí'nin, devrimci teşebbüsünü ırk söylemini aşan ya da aşar görünen milliyetçi bir tarzda yeniden şekillendirmesine imkân sağladı. Sözgelimi, siyah olsun beyaz olsun Kübalı erkekler emperyal egemenliğe karşı savaşta (mecazen ya da savaş alanında) eşit bireyler olarak birbirlerini bağırlarına basacaklardı.[34] "Haiti"nin giderek gözden kaybolması ve şeker "aristokrasisi"nin çökmesi, Madrid'in fanatik destekçilerini gün geçtikçe azalttı. Böylece Rizal-tarzı genel milliyetçilik, 1888'den sonra hemen her kesimde hızla yayıldı.[35] Bu değişimlerse 1895'te devrimcilerin Doğu-Batı sınırını başarıyla aşmasını mümkün kıldı. On Yıl Savaşı'nın mulatto* kahramanı komutan Maceo, tüm adanın doğudan batıya geçilebileceğini göstermiş, yol boyunca hayranlık ve destek kazanmıştı.

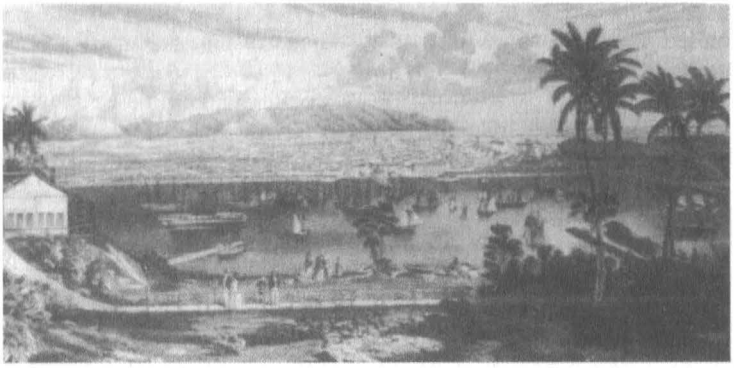
Nisanda Martí, Maceo ve 1868-78 savaşının diğer beş yıldızlı kahramanı Máximo Gómez adaya geldiğinde çarpışmalar ciddi olarak başladı. Martta Madrid'de liberal başbakan Sagasta Senato' da, İspanya'nın isyanı bastırmak için "son pesetasına kadar harca-

* Afrikalı ve Avrupalı soyların karışımından doğmuş kimse. (ç.n.)

33. Thomas yaklaşık 1700 sayfalık kitabında bir paragrafı (s. 291) Roig'e hasreder. Ferrer ise adını bile anmaz.

34 Ferrer'in temelde on dokuzuncu yüzyıl Kübası'ndaki ırk/millet meselesi üzerine ikna edici bir çalışma olan bu cazip kitabı, çoğunlukla bilinçsiz bir biçimde işin içine karışan ırkçılık ve oportünizm unsurlarını incelemekten imtina etmez. Mesele Thomas'ın devasa merceğindense bütünüyle kaçmıştır.

35. Sömürge rejimine karşı beslenen gittikçe artan açık düşmanlık, plantokrasiden geriye kalanları uzun vadede Madrid'den çok şey bekleyemeyeceklerini düşünmeye ve İspanyolların ardından her kim gelecekse onların yönetimi altında –belki de Amerika'dan gelecek doğru destek sayesinde– nüfuzlarını muhafaza etmenin yollarını aramaya teşvik etmişti.

Santiago de Cuba, 1856.

maya ve oğullarının kanını son damlasına kadar akıtmaya" hazır olduğunu vakarla ilan etmiş, fakat savaş zamanına kadar iktidarda kalamamış, hükümeti sekiz haftadan kısa bir süre sonra düşmüştü.[36] Altıncı ve son kez iktidara gelen Cánovas, On Yıl Savaşı'nı bitiren müzakerelerin mimarı olan yetenekli siyasi General Arsenio Martínez Campos'u Genel Komutan ve başkomutan sıfatıyla Küba'ya dönmeye süratle ikna etti. Martínez Campos'un Barcelona Genel Komutanı olduğu sırada, Paulino Pallás'ın 24 Eylül 1893 tarihinde düzenlendiği anarşist bombalı saldırının hedefi olduğunu hatırlayacağız. Saldırıdan yaralı olarak kurtulmuş ve İspanyol Fası'ndaki bir ayaklanmayı bastırmaya gönderilmişti. Amaca ulaşacak, yani imparatorluk sınırları içindeki askeri-siyasi bir ayaklanmayı tasfiye etmeyi başarabilecek tecrübe ve itibara sahip tek kişi oydu. Sekiz ay sonra Küba topraklarını terk etmek durumunda kalacaktı.

Daha Haziran 1895'te, Martí'nin önceki ay savaşırken öldürülmüş olmasına rağmen, yeni Genel Komutan yeni gerçeklikleri yanılsamaya düşmeksizin tarif etmişti. Cánovas'a şunları yazmıştı:

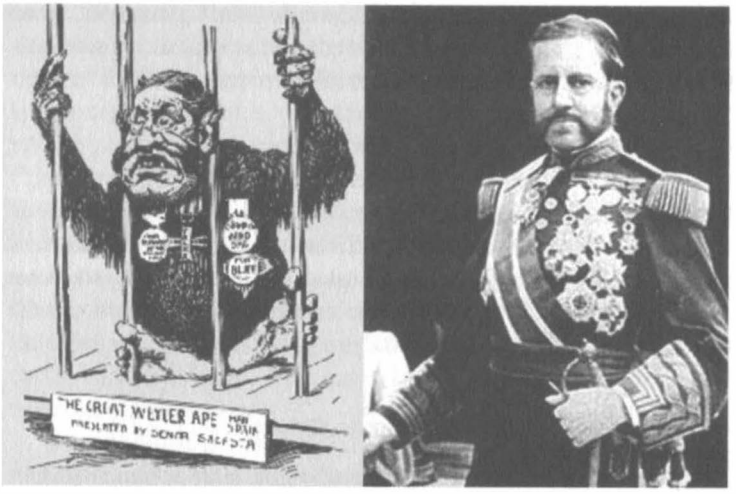
36. Carlos Serrano, *Final del imperio. España 1895-1898* (Madrid: Siglo Veintiuno de España, Edit. SA, 1984), s. 19'dan aktaran Fernández, *La sangre de santa Águeda*, s. 125. Fernández, fırsat buldukça bu sözün çoğu kez yanlışlıkla Cánovas'a isnat edildiğini belirtir. Liberallerin mustarip olduğu bir bilişsel akortsuzluk vakası mı acaba?

Adadaki İspanyollardan pek azı kendini sadece bu sıfatla tanımlıyor... geri kalanlar... İspanya'dan nefret ediyor... Uygar bir ülkenin temsilcisi olarak ilk... uyuşmazlık numunesini ben gösteremem, onların başlayacağını ummak zorundayım. Kırsal kesimdeki aileleri kasabalarda toplayabilirdik, fakat onları zorlamak için de çok fazla güce başvurmamız gerekirdi, çünkü henüz iç bölgelerde [İspanyol saflarında] savaşmaya gönüllü sayısı epey kısıtlı... ayrıca açlık ve sefaleti de korkunç boyutlara ulaşırdı. O zaman son savaşta günde 40.000'e ulaşan tayınlar vermek durumunda kalırdım. Bu da köyleri kentlerden tecrit ederdi etmesine fakat kadın ve çocukların üstleneceği casusluk faaliyetine engel olmazdı. Belki bunu da yaparız, ama sadece son çare olarak; sanırım böyle bir siyaseti yürütecek niteliklere sahip değilim. Mevcut generaller içinde yalnızca Weyler böyle bir siyaset için gerekli yeteneğe sahip, çünkü gerekli zekâ, cesaret ve savaş bilgisi yalnızca onda mevcut. Fikir beyan ediniz sevgili dostum, mütalaa ettikten sonra, tarif ettiğim siyaseti onaylarsanız bana hemen haber veriniz. İspanya'nın kaderiyle kumar oynuyoruz; ama ben kimi inançlarımı sürdüyorum ve onlar her şeyden üstündür. Bu inançlar toplu idamlar ve benzeri işler yapmamı yasaklıyor... Savaş alanında galip gelip asileri bastırsak dahi, ülkemiz düşmanlarımızı ne affetmek ne de yok etmek arzusunda olduğundan, sadık ve samimi düşüncem odur ki *reformlar olsa da olmasa da*, on iki yıla kalmaz başka bir savaş daha çıkacaktır.[37]

Uzun vadeli düşünen tecrübeli Genel Komutan, emperyal davanın kaybedildiğini kabul etmişti (oradan çıkmak için acele ediyordu). Milliyetçi akım karşısında reformlar işe yaramayacaktı; askeri zafer muazzam acılar yaşanması anlamına geliyordu ve on iki yıl içinde baş gösterecek bir sonraki savaşı engellemeyecekti. Cánovas muhtemelen mesajı anlamıştı, fakat Küba'nın düşmesinin kendisini iktidardan indirmekle ve kendisiyle Sagasta'nın bir nesil boyunca inşa ettikleri liderlik sultası altındaki demokrasiyi neredeyse kesin bir şekilde yıkmakla kalmayıp İspanya'yı küçük bir Avrupa devleti haline getirerek İspanyol milli gururuna ve özgüvenine ağır bir darbe indireceği kanısındaydı. Bundan dolayı Weyler'i tam yetkiyle Havana'ya yolladı.[38] General, 10 Şubat 1896'da Küba'ya vardı ve on sekiz ay boyunca orada kaldı. Cánovas sözünün eriydi. Weyler'i desteklemek için bu Karayip adasına yaklaşık 200.000 İs-

37. Aktaran Thomas, *Cuba*, s. 320-1. İtalikler bana ait.

38. Weyler 29 Kasım 1893'ten beri Katalonya Genel Komutanı idi, Paulino Pallás'ın idamını yalnızca iki ayla kaçırmış, Santiago Salvador'unkine nezaret edebilmişti.

Küba'nın İspanyol askeri valisi, Valeriano "kasap" Weyler.

panyol askerin nakledilmesini sağladı, bu, o zamana değin Atlantik'i geçen en büyük askeri güçtü.[39]

Weyler, Cánovas'ın beklentilerini tamamıyla karşıladı. Çelik gibi Prusyalı iradesiyle 1896 boyunca askeri gelgitin yönünü değiştirdi. Aralıkta Maceo ile Máximo Gómez'in oğlu "Pancho" savaş alanında öldürüldü, sağ kalan babaysa genellikle firardaydı. Bunların bedeli de ağır olmuştu. Genel olarak Cánovas ve Weyler'e (temelde ikiyüzlü Amerikalıların savaş öncesinde, esnasında ve sonrasında peşinde olduğu şeyi küçük gördüğünden) sempati duyan Hugh Thomas, "tüm adanın koca bir toplama kampına dönüştürüldüğü" yorumunu yapar. 1895-99 arasında Küba'nın nüfusu yaklaşık 1.800.000'den 1.500.000'e düşmüştü. Ada çapındaki toplama kampındaki kayıpların büyük kısmı, kötü beslenme ve kötü beslen-

39. Thomas, *Cuba*, s. 349. Haziran 1898'de Madrid (Amerikalılara) teslim olduğunda savaş İspanya'ya bir buçuk milyar pesetaya, ayrıca 40.000'den fazla can kaybına mal olmuştu, insanların çoğu sarıhumma ve başka hastalıklardan ölmüştü (s. 414).

meden kaynaklanan parazit hastalıklarından ölen çocuklardı. Thomas'ın iddiasına göre, 1899'da dünyada nüfus sayımı yapılan bölgeler arasında Küba, beş yaş altı çocuk sayısının en düşük olduğu ülkeydi; on dokuzuncu yüzyılda başka hiçbir ülke, nüfusunun altıda birini kaybetmemişti.[40] Ekonomi harabeye dönmüştü ve bu süreçte Gómez'in plantokrasinin büyük çiftliklerine karşı insafsızca yürüttüğü, düşmanın yararlanmasını önlemek için bütün ürünü ve tarım araçlarını yok etme seferberliği de rol oynamıştı.[41] Fakat asıl sorun Cánovas'ın da Weyler'in de askeri olmayan, akla yatkın bir çözüm sunmamalarıydı. İleride göreceğimiz gibi bu açmaz, yirmili yaşlarının başındaki gezgin bir İtalyan genç tarafından çözülecekti.

Rizal Küba'ya mı Gidiyor?

O küçücük Dapitan'da muhtemelen uzun bir süre boyunca sürgün olacağını gören Rizal, gelir gelmez yerleşti. Bugün hâlâ güzel ve sakin olan körfezin sahilinde dikmeler üstüne sazdan basit bir ev yaptı; ondan sonra da bir muayenehane ve civardaki erkek çocuklar için küçük bir okul açıp tarım ve botanikle meşgul oldu; akraba ve dostlarının göndermesine müsaade edilen her şeyi okudu. Yazışmaları da sansürleniyordu tabii, haliyle o günlerden bugüne kalan mektupları soğukkanlı, ama ihtiyatlıdır. Adada istediği gibi dolaşma özgürlüğüne sahipti ve komutandan genellikle nazik bir muamele görüyordu. 1893 yazında Manila'daki Yarımadalılar topluluğunun ve tarikatların artık her zamankinden daha fazla nefret ettiği Despujol'ün süresi dolmadan yerine geçmek üzere yeni bir Genel Komutan, Ramón Blanco, Manila'ya geldi. Katıldığı Carlist savaş-

40. *A.g.y.*, s. 328 ve 423. Thomas'ın karşılaştırmalı iddiası en az bir vakada yerindedir. 1865'te Brezilya, Arjantin ve Uruguay'a savaş ilan etmesinin arifesinde Paraguay'ın nüfusu çoğunluğu Guaraní olan 1.337.439 kişiydi. Beş yıl sonra savaş sona erdiğinde 28.746 yetişkin erkek, 106.254 on beş yaş üstü kadın ve 86.079 çocukla toplam nüfus 221.079'a düşmüştü. Toplam can kaybı 1.115.320 kişi veya nüfusun yüzde seksen üçüydü. Paraguay'ın savaştığı üç ülkedeyse bir milyon kişi hayatını kaybetmişti. Bkz. Byron Farwell (haz.), *Encyclopedia of Nineteenth Century Land Warfare* (New York: Norton, 2001).

41. Ojeda, *El desterrado*, s. 340, Küba askeri birliklerinin Dominiken komutanının sunduğu gerekçeyi aktarır: "Elimi çalışan insanların ıstırap çeken yüreklerine koyup kederle yaralanmış olduklarını hissettiğimde; bütün bu servetin ya-

lar ve Küba'daki On Yıl Savaşı'ndan dolayı kıdemli olmasına rağmen Blanco esnek bir adam olarak biliniyordu. Bu arada Rizal'in kimi arkadaşları onu kurtarmaya gelmek için başarısız girişimlerde bulunmuşlardı: Onu alıp Hong Kong'a götürmek üzere bir gemi kiralama planı, Başbakan Sagasta'nın affetmesini sağlayıp ardından Cortes'te İspanyol vekillere ayrılan koltuklardan birine adaylığını koydurma planı gibi daha başka planlar kurmuşlardı. Kasım 1894'te Blanco, Mindanao'nun orta-kuzey bölgesindeki Müslüman Maranao'ya yapılan başarılı ve küçük bir savaştan dönerken Dapitan'a uğradı. Rizal'e ilk önce İspanya'ya dönmeyi teklif ettiği (Rizal bu fikri geri çevirmiştir), ardından uzak kuzeydeki İlokano eyaletlerinden biri olan Luzon'a gitmesini önerdiği söylenir. Ne var ki sonuçta bir şey çıkmamıştı.[42]

Bununla birlikte, 1895'te Küba'daki isyan, Filipinler'de siyasetin koşullarını tümden değiştirmekteydi. Blumentritt'in "önkoşulları" olgunlaşmaya başlamıştı. İspanya'da ticaret ve yatırım yapan İngiliz işadamlarına Londra'da hukuk danışmanlığı yaparak zengin olan ve Madrid'de yüksek mevkilerden pek çok dostu olan, Rizal'in eski dostu Regidor, sarıhummanın kırıp geçirdiği Küba'da, orduya bağlı çalışacak doktorlara ciddi biçimde ihtiyaç duyulduğunu öğrenmişti. Rizal'i gönüllü olmaya ikna etmeleri için Blumentritt ve Basa'yla görüştü. Rizal, epey tereddüt ettikten sonra sonunda boyun eğdi ve kasımda, Havana'da henüz Martínez Campos yönetimdeyken, Blanco'ya bir mektup yazıp Küba'daki yaralılara tıbbi hizmet sunabilmek için izin istedi. Basa bu teklifin Rizal'in imparatorluğa derin bağlılığının kanıtı sayılacağına inanmıştı. Önemli olan sürgündeki Rizal'i öyle ya da böyle Filipinler dışına çıkarmaktı.

nı başındaki ve şaşırtıcı zenginliğin etrafındaki bu sefalete ve bu ahlaki yoksulluğa dokunduğumda; bütün bunları bir kiracının evinde gördüğümde ve onu paçavralar içindeki karısı ve çocuklarıyla birlikte yaşadığı, başkasının toprağı üzerine inşa edilmiş perişan bir kulübede tahammül etmek zorunda olduğu aldatmacalardan deliye dönmüş halde bulduğumda, okulları sorup oralarda o güne değin hiç okul olmadığı cevabını aldığımda... işte o vakit ülkenin üst sınıflarına karşı öfke ve tam bir kin ve müthiş bir keder hissettim ve acı veren bu eşitsizliği görüp hiddete kapıldığım bir anda, 'Tanrı yolumuzu aydınlatsın' diye haykırdım." Bu sözlerin alındığı kaynak, Juan Bosch, *El Napoleón de las guerrilas* (Santo Domingo: Editorial Alfa y Omega, 1982), s. 13.

42. Guerrero, *The First Filipino*, s. 342.

Havana'ya giden yol İspanya'dan geçiyordu; bir kere oraya varınca da Rizal nüfuzlu dostları ve siyasal müttefiklerinin koruması altında salimen İspanya'da kalabilirdi. Romancının kendi saikleri o kadar net değildi. Müşkülpesent denecek kadar onurluydu ve Blanco'ya göz göre göre yalan söylemeyi kendine yediremezdi – ne de olsa Blanco daha önce de onurlu bir şekilde İspanya'ya gitmesine müsaade etmişti. İspanya'da başarı sağlanamayacağına Rizal zaten uzun zaman önce kanaat getirmişti. İhtimaldir ki Kasım 1895'te Küba mevzusunda epey ciddiydi.

Peki ama neden? Bu noktada yalnızca tahmin yürütebiliriz. Rizal Martínez Campos'u On Yıl Savaşı'nı sona erdiren Zanjón Paktı'nın kan dökmeyen mimarı olarak tanıyordu. Kendisi de bir doktor olduğundan hangi tarafta olurlarsa olsunlar yaralılarla ilgilenmeyi gerektiren Hipokrat yeminini ciddiye almıştı. İspanya'dayken kölelik karşıtı kreol Rafael Labra başta olmak üzere takdire şayan Kübalılarla tanışmıştı ve "ileri" Küba'nın 1880'lerin sonuna kadarki siyasal tarihine genel olarak aşinaydı. Belki de bu kardeş sömürgenin tecrübesinden neler öğrenilebileceğini merak etmişti. Öyle ya da böyle Mindanao'da tecrit altında geçirdiği yılların onu, o dönemde "Ekselansları" Weyler'in idaresi altındaki Karayip adasında neler olup bittiğine dair malumattan yoksun bırakmış olması muhtemeldir.

Sonuçta Blanco, Rizal'in mektubunu, bizzat onayladığını gösteren mührü basıp derhal Madrid'e gönderdi. Fakat imparatorluk başkentinden aylarca cevap gelmedi. Bu esnada Küba'da Martínez Campos'un yerini Weyler ve *weylerizm* almıştı.

Yeni Konjonktürler

Rizal'in Temmuz 1892'de Dapitan'a sürülmesi, henüz olgunlaşmamış Filipin Birliği'nin süratle dağılmasına yol açtı. Fakat çok geçmeden Birliğin çevresindeki çok küçük bir militan grup Manila'da yaptıkları gizli bir toplantıda Birliğin yerine, Kataastaasan, Kagalanggalang Katipunan ng mga Anak ng Bayan (şöyle tercüme edilebilir, Halkın Kızları ve Oğullarının En Şerefli En Saygıdeğer Birliği) adını verdikleri gizli bir devrimci örgüt kurdular. Örgütün Rizal'den iki yaş küçük olan lideri Andrés Bonifacio o zaman yirmi

dokuz yaşındaydı. Katipunan, üye sayısının halen üç yüzden az olduğu 1895'in sonuna değin kendi kendini sürdürmek dışında pek bir şey yapamamış gibidir.[43] Fakat o seneki yeni uluslararası konjonktürler, kadrolarının hızla çoğalmasını teşvik etmişti, kimi ateşli taraftarlarına göre, sayıları ağustosta 10.000'e ulaşmıştı.[44]

Yeraltındaki Katipunan için kilit önemdeki gelişmelerin en iyi simgesi, Martí'nin 11 Nisan 1895'te Küba'ya varmasıdır; bu da Japonya'nın 1894-95 Çin-Japon Savaşı'nda Kore'de kazandığı ezici galibiyetin sonunda, Tokyo ile Pekin arasında Şimonoseki Antlaşması'nın imzalanmasından sadece altı gün önce vuku bulmuştu. Küba örneğinde mesele sadece heyecan verici Martí örneği ve Maceo ile Gómez'in ses getiren erken askeri başarıları değildi. Bonifacio ve yoldaşları, İspanya'nın, dünyanın iki ucundaki iki sömürgecilik karşıtı ayaklanmaya karşı koymak durumunda kaldığında hangi zorluklarla karşılaşacağının kesinlikle farkındaydı. Böyle bir durumda Madrid'in askeri önceliği, genellikle para kaybettiren Filipinler'dense para getiren Küba'ya vereceğini de biliyorlardı. Öte yandan, güney ucu kuzeydeki Luzon sahillerinden yalnızca 400 km mesafede olan Tayvan, artık Japonya'nın maiyetindeydi. Kübalılar komşu Birleşik Devletler'in desteğini alabildiğine göre, Filipinoların da aynı şekilde Yükselen Güneş imparatorluğunun desteğini kazanması mümkün olamaz mıydı?

43. Aslında Birlik, Nisan 1893'te özgün temelleri üstünde yeniden kurulmuştu. İsabelo'nun sözleriyle, Birliğin Trozo yöresi kolunu yöneten Bonifacio, "*ilustrado* yoldaşların gerçek yurtseverlikten ziyade çocuksu egoizmle nitelenebilecek bitip tükenmez tartışmaları yüzünden Birliğin çalışmalarının etkisini yitirmekte olduğunu görüp başkanlık ettiği halk konseyini Katipunan Yüksek Konseyi [dil sürçmesi, Katipunan yerine Birlik demek istiyor] düzeyine yükseltti." De los Reyes, *Sensacional memoria*, s. 87. Telaşa kapılan *ilustrado*'lar Bonifacio'nun ayaklandığını ve Birliğin Trozo kolunu dağıtmaya çabaladığını ilan ettiler, fakat Bonifacio boyun eğmedi. Bu durum, Birliğin ekim ayında dağılmasına yol açtı, fakat o zamana değin Birlik'e ait kimi iç yazışmalar Genel Komutan'a verilmişti bile. Bundan şunu anlıyoruz ki Bonifacio küçümsediği Birlik'i mümkün olduğunca Katipunan'ın yeraltı çalışmalarını takviye etmek için bir paravan olarak kullanmaya çalışmıştı.

44. Kısa bir açıklama için bkz. Teodoro A. Agoncillo, *A Short History of the Philippines* (New York: Mentor, 1969), s. 77-81. 10.000 rakamı pekâlâ abartılı olabilir, ama esasen palalarla silahlanmış bu ayaklanma hareketinin erken başarısı göz önüne alındığında o kadar da abartılı değildir muhtemelen.

Aslında bu iki "komşu"nun jeopolitik konumları çok farklıydı. O zamanlar Birleşik Devletler, batı yarımkürenin neredeyse rakipsiz egemeniyken Doğu Asya rekabet halindeki, hırslı "beyaz" emperyalizmlerle –İngiliz, Fransız, Alman, Rus ve Amerikan emperyalizmleriyle– doluydu. Şimonoseki Antlaşması'nın imzalanmasının neredeyse hemen ardından Almanya, Fransa ve Rusya'nın müdahalesi Japon hükümetini daha yeni ele geçirdiği Liaotung Yarımadası'nı Ch'ing rejimine iade etmeye mecbur etmişti. Üstelik Japonya hâlâ, otuz yılı aşkın bir süre önce kendisine dayatılan ve rakiplerine muazzam dokunulmazlık hakları tanıyan adaletsiz antlaşmaların sıkıntısını çekiyordu. Çin-Japon Savaşı'nın patlak vermesinden hemen önce imzalanan bir İngiliz-Japon antlaşması, bu antlaşmaların bertaraf edilmesini bekliyordu, ama bu, 1899'dan önce olmayacaktı. Gerçi Londra'nın başı çekmesi durumunda diğer emperyal başkentler de kaçınılmaz olarak peşinden gelecekti. Bundan dolayı 1890'ların sonu –henüz– pervasız Japon maceraları dönemi değildi.

Tokyo ile Manila arasındaki resmi ilişkiler genellikle düzgün olduğu halde, İspanyol yetkililerin geleceğe dair kaygıları giderek artıyordu.[45] Filipin suları Japon gemileriyle doluydu ve ticaret dengesi hiç olmadığı kadar Japonların lehineydi.[46] Japonlar Filipinler'e göç etmeye başlamıştı; Tokyo, sömürgenin göçmen yasalarının yumuşatılması için bastırmaktaydı. Japon seçkinlerinin Filipinler hakkındaki malumatı giderek artarken, aralarında Japonca okuyabilen ya da konuşabilen tek bir kişinin bile olmadığı İspanyol diplomatlar, Japonların siyaset ve niyetleri konusunda İngiliz ve Amerikalılardan edindikleri malumata güvenmeye mecburlardı. 1890'ların başlarında –muhalefetteki parlamenterlerin, gazetelerin, militaristlerin, iş dünyasının ve ideologların– sesi gittikçe yükselen kulis faaliyeti, Japonların (kısmen Alman ve Amerikan ilerlemesinin önüne geçmek için) Pasifik ve Güneydoğu Asya'ya yayılmasında ısrar

45. Japonya hakkında ağırlıklı olarak, Josefa M. Saniel'in Japonca, İspanyolca ve İngilizce kaynaklardaki titiz araştırmasına dayanan öncü kitabını, *Japan and the Philippines, 1868-1898*'i (üçüncü baskı) (Manila: De La Salle University Press, 1998) esas aldım.

46. 1890 ve 1898 arasında Manila'nın Japonya'yla ticaret açığı altmış kat artmıştı. *A.g.y.*, ek IX, s. 10.

ediyordu. Filipinler'deki İspanyol sömürgeciliğinin zayıflığı ve köhneliği gün geçtikçe daha ayan beyan bir hale gelmekteydi.[47] Aralarında ne idüğü belirsiz bağlar olan sivil ve asker maceracılar girip çıkıyordu sömürgeye.

İspanya'daysa Tokyo'nun Çin karşısındaki zaferi bütün gözlerin *espantajo Japonés*'e (Japon hayaleti) çevrilmesine sebep olmuştu.[48] Şubat 1895'te, Sagasta'nın denizaşırı bölgelerden sorumlu eski bakanı Moret, Japonların birinci-sınıf devlet statüsüne yükselmesinin "Avrupa'nın Doğu'yla ilişkisinde, özellikle de İspanya'nın o sulardaki sömürgelerinde radikal dönüşümlere delalet ettiğini" yazmıştı. "Bugün yarın gelmesi kaçınılmaz olan olayları bekleyip bu gerçeği görmeyi reddetmek, tren gelirken raylardaki titreşimlerin kendisini tehlikeden haberdar edeceğine güvenip tren rayları üzerinde uyuyan adamın yaptığını yapmak olur."[49] Radikal cumhuriyetçi gazete *La Justicia* çok geçmeden alaycı bir yorumda bulunmuştu: "Küba ve Filipinler' deki eşzamanlı savaşların geleceği... Restorasyon hükümetinin [yani Cánovas hükümetinin], İspanyol milletinin kalıntıları üzerindeki tarihi mezar taşına şunu yazması yeterlidir: İspanya'nın Sonu."[50]

Bu koşullar altında, Filipino milliyetçilerin Japonlarla faydalı temaslar kurmaya başlaması şaşırtıcı değildir. Bu işe ilk girişen José Ramos'tu, ailesi onu Londra'da okutacak kadar zengindi. 1895 yazında, milliyetçi propagandayı yaymaktan dolayı tutuklanmak üzere olduğunu fark edince, Yokohama'ya giden bir Britanya gemisin-

47. Meiji döneminin ünlü yazar ve gazetecilerinden Fukumoto Makoto 1889 ve 1891'de Filipinler'e iki uzun gezi yaptı. İkinci gezisinden sonra yazdığı birdizi makalede, yerli birliklere güçlükle komuta eden İspanyol subayların zayıflığını tasvir etmişti. Özellikle de 1890'da Weyler yeniden patlak veren isyanı bastırmak için Caroline Adaları'na ikinci kez asker gönderdiğinde kısa bir süre Manila'da tek bir asker kalmadığına işaret etmiştir. *A.g.y.*, ek IX, s. 68.

48. Bu "Japon hayaleti," "El espantajo Japonés y la revolución de 1896" başlıklı kısımda ortaya çıkar, L. Gonzáles Liquete'nin *Repertorio histórico, biográfico y bibliográfico* (Manila: Impr. Del Día Filipino, 1930) adlı derlemesi içinde, aktaran Saniel, *Japan and the Philippines*, s. 186.

49. Saniel, *Japan and the Philippines*'de Moret'in özgün olarak *La España Moderna*, LXXIV (Şubat 1895) içinde yayımlanan "El Japón Las Islas Filipinas" adlı çalışmasından aktarmıştır.

50. *A.g.y.* Dikkat, "Filipinler'deki... savaş" sözleriyle Japonya ile İspanya arasındaki savaş kastedilmektedir, Filipino ayaklanması değil.

de İngiliz rolüne bürünerek Filipinler'den kaçtı. Orada Japon bir kadınla evlenip karısının (İşikawa) adını aldı, en sonunda da uyruk değiştirip İmparator Meiji'nin tebaasına katıldı. Zamanının büyük bölümünü Kore'deki savaştan artan tüfekleri satın alıp Filipinler'e göndermek gibi nafile bir çabayla geçiriyordu.[51] Diğer zengin Filipinolar da turizm ya da eğitimlerini ilerletmek bahanesiyle Japonya'ya gidiyordu.

4 Mayıs 1896'da Japon donanmasının eğitim gemisi *Kongo*, içindeki otuz üç kara harp okulu öğrencisi, yirmi de deniz harp okulu öğrencisiyle Manila limanına yanaştı; İspanyol yetkililerce, karantina kurallarının muhtemel ihlali bahanesiyle derhal müsadere edildi.[52] Olayla ilgili Japon, İspanyol ve Filipino kaynakları ayrıntılarda farklı farklı şeyler söyledikleri halde, Katipunan liderleri Bonifacio, Dr. Pio Valenzuela, genç fesatçı Emilio Jacinto ve Daniel Tirona'nın *Kongo*'nun kaptanıyla temasa geçip ona "hükümete karşı ayaklanma emellerinde" Japon desteği ve kılavuzluğu rica eden yazılı bir dilekçe sunduklarında hepsi de hemfikirdir. Bir Filipino'yla evli olup uzun zamandır Filipinler'de yaşayan ve *Kongo*'nun gelişini haber veren "José" Tagawa Moritaro da onlara eşlik edip tercümanlık yapmıştı. Bu karşılaşmadan, sömürge polisinin kokuyu alıp tedbirlerini iki misline çıkarmasının dışında önemli bir şey çıkmadı.[53] Kaptan Serada, üstlerine yazdığı raporda bu görüşmeden bahsetmemişti.

51. *A.g.y.*, s. 180-2.

52. *Kongo* meselesi hakkındaki izleyen açıklama, Saniel'in titiz, ihtiyatlı ve ayrıntılı incelemesinden alınmıştır. *A.g.y.*, s. 192-4.

53. Nagazakili bir marangoz olan Tagawa, 1870'lerin başlarında Filipinler'e yerleşen ilk Japonlardan biriydi. Sonunda orta karar, başarılı bir işadamı olmuştu. Haziran 1895'te Bonifacio'nun, ondan kenevir, şeker, tütün ve diğer mamülleri ihraç edecek bir ticaret şirketi kurmasını istediği bilinmektedir. Bu şirketin geliri, Japonya'dan Murata tüfekleri almak için kullanılacaktı. Katipunan, Tagawa bu alımı tertiplemek üzere Japonya'ya gitmeye razı olursa, tüm masrafları karşılamayı teklif etmişti. Fakat görünüşe göre, bu plandan hiçbir şey çıkmamıştı. *A.g.y.*, s. 249-50.

Dapitan'dan Ayrılış

Katipunan'ın üst düzey liderlerinin mayıs ayında yaptığı toplantının hemen öncesindeki olaylar bunlardı işte; bu toplantıda, koşulların silahlı ayaklanmaya elverişli olduğu, ciddi destek istemek üzere Japonya'ya bir elçi gönderilmesi ve Rizal'in onayını almak için Dapitan'a bir haberci yollanması kararları alınmıştı. (Romancımız bilgisi dışında, Katipunan'ın onursal başkanı yapılmıştı; konuşmaların geleneksel olarak şöyle ajitatif bir şekilde bitirildiği söylenmekteydi: "Yaşasın Filipinler! Yaşasın Özgürlük! Yaşasın Dr. Rizal!") Ay sonunda aralarındaki tek *ilustrado*, Dr. Pio Valenzuela, görme özürlü hizmetçisini tedavi ettirmek bahanesiyle Mindanao'ya gitti. Rizal'in Valenzuela'yı şahsen ya da ismen tanımadığına dikkat çekelim, doktorun ajan-provokatör olma ihtimali aklından geçmiş olmalıdır. Bu iki adam arasındaki kısa konuşmanın nasıl şekillendiği hakkında kesin bilgiye sahip değiliz. Sorguculari bu görüşmenin ayrıntılarını sorduğunda Rizal'in kayıtlara geçen cevabı aşağıdaki gibi olmuştur:

> Doktor Don Pio [ona] bir ayaklanma çıkacağını ve Dapitan'da başına gelebilecekler konusunda endişelendiklerini söylemiş. [O] Filipinler'de [toplumdaki] muhtelif kesimler arasında bir birlik olmadığından ve silahları, gemileri, eğitimleri de, bir direniş hareketi için gerekli diğer koşullarda bulunmadığından dolayı vaziyetin maceraya atılmaya elverişli olmadığını söylemiş. Küba'da neler olup bittiğine dikkat etmek gerektiğini, kaynaklarının bol miktarda olmasına, büyük bir devletin desteğini almış ve savaş konusunda tecrübe sahibi olmalarına rağmen orada halkın emeline ulaşamadığını belirtmiş. Küba'dâki mücadelenin sonucu ne olursa olsun, Filipinler'e imtiyazlar sağlamanın İspanya'nın yararına olacağını söylemiş. Bu yüzden [o] beklemeleri gerektiğine inanıyormuş.[54]

Bu askeri stenografın resmi dilidir, oysa Rizal mahkemeye her zamanki zarif üslubuyla yazılmış, "Savunmama Ekler" başlıklı kısa bir yazı sunmuştu. Orada şöyle diyordu:

> Don Pio Valenzuela beni ayaklanma hazırlıkları yapıldığından haberdar ettiğinde, onu akılcı argümanlarla ikna etmeye çalışıp bu fikre karşıt

54 De la Costa (haz.), *The Trial*, s. 9.

görüşler beyan ettim. Don Pio Valenzuela daha sonra isyana katılmak yerine yetkililere kendini tanıtıp af dilediğine göre anlaşılan ikna olmuş bir biçimde ayrılmıştı.

Daha sonraki bir cümleyse anlaşılması güç bir muğlaklık katar:

Don Pio Valenzuela tetikte olmam için beni uyardı, çünkü ona göre, onlar [muhtemelen Katipunero'lar değil İspanyollar] bu işte beni de zan altında bırakacaktı.[55]

Bu ifade hayli akla yatkındır. Rizal'in doktora verdiği olumsuz tavsiyede, Blumentritt'in devrimci maceralara karşı, benzer manidar uyarılarının yankıları duyulabilir. Küba'da aslında olup bitenlere ne kadar vakıf olduğu açık değildir, fakat adada verilen mücadelenin zorlukları tavsiyeyi pekiştirmek için retorik olarak kullanılır. Bununla birlikte Valenzuela'nın ihtiyatlı davrandığı, kendini ayaklanma için onay istiyormuş gibi değil de sadece koşulların elverişliliği konusunda danışıyormuş gibi gösterdiği açıktır. Romancımızın savlarını inandırıcı bulsa da bulmasa da hiçbir sebepten değilse bile Rizal'in başka ziyaretçilere, ailesine ve hatta Dapitan'daki yetkililere bir şey söylemeyeceğinden emin olamadığından bu savları kabul etmiş görünmüştür.[56] Valenzuela'nın Manila'ya döndüğünde yoldaşlarına tam olarak neler anlattığı ise tam bir muammadır: Rizal'in, başarılı bir ayaklanmanın koşulları henüz olgunlaşmadığından beklemelerini tavsiye ettiğini hiçbir şeyi atlamadan eksiksizce bildirmiş miydi, yoksa sadece Bonifacio'nun planını onaylamayı kesinlikle reddettiğini mi söylemişti? Bonifacio'nun önce inanamadığı, sonra öfkeden gözü dönmüş bir biçimde Rizal'e korkak dediği söylendiğine göre ikincisi daha olası. Yine de Rizal'in öyle bir itibarı vardı ki bu iki adam onun "reddini" Katipunan yoldaşlarından saklamakta mutabık kaldı.[57]

55. *A.g.y.*, s. 67 ve 68.

56. Kimi *katipunero*'ların itirafları yargılanması sırasında Rizal'e karşı kullanılmıştı, Valenzuela da bunlardan biriydi. Devrim patlak verdiğinde saklanmaya başlamıştı, Blanco teslim olacak isyancılara af teklif ettiğinde ilk teslim olanlar arasındaydı. Sorguda bildiği her şeyi ve daha fazlasını anlatıp eski yoldaşlarından pek çoğunu töhmet altında bırakmıştı. Yıllar sonra yayımlanan anıları güvenilmezlikleri ve sadece kendi çıkarına yönelik olmalarıyla ünlüdür.

57. Guerrero, *The First Filipino*, s. 381-3.

1 Temmuz'da Blanco, durup dururken savaş bakanı Azcárraga'dan, Weyler Rizal'in doktor olarak çalışmak üzere Küba'ya gitmesinde bir mahzur görmediğinden Karayipler'e doğru yola çıkmasına müsaade edilmesi gerektiğini söyleyen bir mektup aldı. Genel Komutan'ın Rizal'e yazdığı resmi mektup ayın otuzunda Dapitan'a ulaştı. Ertesi gün Rizal, Blanco'nun mektubunu getiren tekneyle Manila'ya doğru yola çıktı. Bu kararın beklenmedik hızı, sırf bu Cizvit yerleşiminin tecrit ve sıkıntısından kaçma arzusuyla –ya da Blanco'nun mesajının aciliyetiyle– açıklanamaz. Rizal, mahkemesinde Küba'ya gitme yönündeki kesin kararının misyoner bir rahiple sıkıntı yaşamasına yol açan tümüyle özel sebeplerden kaynaklandığını söylemişti.[58] Rahibin onu Josephine Bracken'la evlendirmeyi reddetmesinden bahsediyor olsa gerek; rahip, çifti evlendirmek için Rizal'in dine aykırı bütün düşüncelerinden vazgeçmesini şart koşmuştu. Oysa Rizal'in ani kararının gerçek sebebi, kanlı bir fiyaskoyla sonuçlanacağından emin olduğu, yaklaşan Katipunan ayaklanmasına bulaştırılmaktan duyduğu korkuydu. Fakat bu noktada şansı tükenmişti.[59]

7 Haziran'da, yani sadece yedi hafta önce, Barcelona'da her yıl düzenlenen Corpus Christi Yortusu kortejine büyük bir bomba atılmıştı. Altı kişi olay yerinde, kırk iki yaralıdan bazıları da hastanede ölmüştü. Ertesi gün kentte sıkıyönetim ilan edilmişti, sıkıyönetimi idare eden de General Despujol'den başkası değildi. Sıkıyönetim bir yıl yürürlükte kalacaktı. Bomba, önde gelen siyasal veya dini kişiliklerden birini hedef alır gibi görünmediğinden ve kurbanları sıradan vatandaşlar olduğundan özellikle korkutucuydu.[60] Kilise ve muhtelif sağ görüşlü gruplar tarafından hileyle veya kontrolsüz-

58. De la Costa, (haz.), *The Trial*, s. 68.

59. Yazık ki 4 Haziran'da Barcelona'da yoksulluk ve hastalıktan ölen Del Pilar'ın da şansı tükenmişti. Rizal'le aralarındaki farklara rağmen Filipinolar onu da her zaman Devrimci kuşağın kahramanları arasına dahil etmişlerdir.

60. Polis kaynakları *attentat*'ın (suikastçı) kortejin başındaki ruhani ve askeri ileri gelenleri hedef aldığını fakat bunun yerine arkadaki insanları öldürerek işi yüzüne gözüne bulaştırdığını iddia etmişlerdir. Ramón Sempau *Los victimarios* adlı eserinde (s. 282), bu teoriye kesinlikle prim vermemesinin nedenlerini sıralar. İleride göreceğimiz gibi, sonradan Sempau da doğru adamı, Montjuich'teki işkenceci polis şefini hedef alan bir suikaste kalkışmış fakat öldürmeyi başaramamıştır.

ce galeyana getirilen polis, gemi azıya alıp yaklaşık üç yüz kişiyi –her tür anarşisti, ruhban sınıfı karşıtlarını, radikal cumhuriyetçileri, ilerici entelektüel ve gazetecileri, vb.– tutukladı. Tutuklananların çoğu, kasvetli Montjuich kalesinde hapsedildi, bu kalenin adı çok geçmeden, zindanlarında yapılan işkencelerden dolayı tüm Avrupa'da kötüye çıkacaktı.[61] Bombalama olayındaki baş (nihai) zanlının yirmi altı yaşındaki bir Fransız olduğu ortaya çıkmıştı. Marsilya'da doğan, eski ilahiyat öğrencisi, eski denizci, Fransız ordusu firarisi ve Fransız polisinin muhbiri olan Thomas Ascheri, aslında polise yanlış malumat verip yoldaşlarını yakınlarda yapılacak baskınlar hakkında önceden uyarmakla görevli anarşist bir casus olduğu iddia edilen bir adamdı.[62] Dayanılmaz işkencelere maruz kalıp askeri mahkemede yargılandıktan sonra, masum oldukları neredeyse kesin olan dört İspanyolla birlikte, ertesi yıl 5 Mayıs'ta idam edildi.

Küba zaten fiilen sıkıyönetim altındaydı, şimdi de Barcelona'da sıkıyönetim ilan edilmişti – Filipinler de yakında aynı kaderi paylaşacaktı. Weyler'in Havana'daki zalim yöntemlerine karşı ülke çapında artan tepkinin yanı sıra, özellikle Avrupa'da kendini gösteren şiddetli kamuoyu baskısı İspanyol siyasetinde kutuplaşmaya yol açmıştı. Cánovas bir tarafta hayranlık, diğer tarafta nefret uyandırıyordu, Montjuich'e büyük öfke duyan Cánovas düşmanlarının Küba'ya duyduğu sempati hızla pekişmişti.

61. Bu garip ismin kökeni tartışmalıdır. Muhtemel bir açıklama Latince *Mons Jovis* (Jove'nin Dağı veya Tepesi) sözcüklerinin tahrif olmuş hali olabileceğidir. Kale duvarının hemen altından başlayıp kente tepeden bakan dik, yüksek kayalıklar Romalıların *capo di tutti capi*'ye (babaların babası) sundukları kurbanlar için münasip bir mevkiydi. Fakat kimi Katalanlar bu ismin oradaki eski bir Yahudi mezarlığına atıfta bulunduğuna inanıyorlar. Seksen yedi mahkûm –birincisi 15 Aralık'ta olmak üzere– sonunda yargılandı (birazdan göreceğimiz gibi Rizal'in askeri mahkemedeki duruşması 26 Aralık'ta başlamıştı). Geri kalanların çoğu topluca İspanya'nın Afrika'daki sömürgelerine nakledildi. Diğer araştırmacılar gibi genellikle ihtiyatlı ve dikkatli olan Esenwein de işi çekip çeviren asıl kişinin Arjantin'e kaçan bir Fransız, Jean Girault olduğunu düşünüyordu. Bkz. Esenwein, *Anarchist Ideology*, s. 192; Núñez, *El terrorismo*, s. 96-7, 161-4.

62. Ascheri'nin milliyeti yönetenlerin işine gelmişti. İspanyol kamuoyuna Ravachol, Vaillant ve Émile Henry'yi hatırlatmış ve öfkeyi Pireneler'in öte yanına yöneltmişti. Bunun yanında Ascheri'nin yoksul bir yabancı olarak İspanya'da siyasi destek bulması pek mümkün değildi.

Son Yolculuklar

Rizal, ayda bir kere İspanya'ya giden resmi posta gemisini yakalayabilmek umuduyla, 31 Temmuz 1896'da Manila'ya doğru yola çıktı. Ne var ki gemisi çeşitli güçlüklerle karşılaştı, 6 Ağustos'ta Filipin başkentine ulaştığında posta gemisi gitmişti. 3 Eylül'de kalkması planlanan bir sonraki gemiyi beklediği süre boyunca, Cavite tersanesi yakınlarında konforlu bir ortamda tutuldu, kendi ricası üzerine en yakın akrabaları dışında hiç kimseyle görüştürülmedi. O Manila'yı terk etmeden önce Katipuneroların ayaklanması durumunda zan altında bırakılamayacağından emin olmak istiyordu. Küba, Madrid ve Barcelona şöyle dursun, Manila'da vuku bulan olayların bile ne kadarından haberdar olduğunu bilmemiz olanaksızdır. Fakat Bonifacio'nun açık seçik gördüğü şeyi –yani 200.000 askerini Küba'ya yollayan Madrid'in Filipinler'e ezici bir askeri güç gönderemeyeceğini– anlamış olması mümkün değildir. Blumentritt'in sözünü ettiği başarılı özgürlük mücadelesi ânı, şimdi isyanın ufkunda belirmişti.

1895'in sonlarından itibaren Genel Komutan Blanco, gizli ajanlarından yeraltındaki devrimci Katipuneroların ciddi bir şekilde faal olmaya başladığını bildiren raporlar almaktaydı. Asker sayısının azlığını dikkate aldığından ve Manila'daki İspanyol toplumunun paniğe kapılmasından kaygı duyduğundan, şüpheli şahısların gölge gibi izlenmesi ve şüpheli yerlerin sessizce aranması emrini verdi. 1896 baharında Katipunan üyeleri ortadan kaybolmaya başlamıştı, dikkat çekmeksizin uzak adalara sürülmüşlerdi. Katipunan önderliğinin bu olanların gittikçe daha fazla farkına varması, Valenzuela'nın Dapitan görevinin sebeplerinden biriydi. Haziran ayı ortalarında Blanco'nun ajanları, Katipunan şubelerinden birinin tam üyelik listesini buldular ve listedekilerden bulabildiklerini tutuklayıp bulamadıklarının peşine düştüler. Tutukluların bazıları konuşmaya başladı. Fakat Genel Komutan'ın Katipunan'ı gizlice dağıtma planı, kadınları hesaba katmamıştı. Tutukluların kimilerinin eşleri ve anneleri, erkeklerinin salıverilmesi ümidiyle semt papazlarına başvurdu. 19 Ağustos'ta *El Español*, günah çıkarma esnasında –Katolik sömürgede günah çıkarmanın mahremiyeti bu kadardı işte!–

devrimci bir ayaklanmanın cereyan etmek üzere olduğunun farkına vardığını söyleyen bir semt papazının açıklamasını yayımladı. Filipinler'deki İspanyol cemaati hiddetli bir paniğe kapıldı. Blanco artık kitlesel ve açık baskınlar, aramalar düzenlemeye mecbur kalmıştı; zira tarikatlar, sorumsuz Genel Komutan'ın hiçbir şey yapmadığını, oysa kendi yurtsever tedbirlerinin bir katliamı önlediğini iddia etmeye başlamıştı ki bu da Blanco'yu ziyadesiyle öfkelendirmişti.[63] Bu durumda firardaki Bonifacio'nun, programını daha önceki tarihlere çekmesi gerekmiş ve bundan sonra ne yapılacağına karar vermek üzere 24 Ağustos'ta Manila'nın hemen kuzeyindeki Balintawak köyünde genel bir *katipuneros* toplantısı yapılması talimatı çıkarmıştı. Fakat öyle ağır bir baskı vardı ki toplantının ayın 23'ünde Pugadlawin köyünde yapılması zaruri hale geldi. Toplantıda, isyanın 29'unda başlatılması kararı alındı, orada bulunanlar *cédula*'larını (tüm yerlilerin taşıması gereken ve kimlik yerine geçen vergi tahsil makbuzlarını) yırtıp "Yaşasın Filipinler! Yaşasın Katipunan!" diye haykırdı. Komşu eyaletler de ayaklanmaya ve aynı anda sömürge başkentine yürümeye çağrıldı.[64]

Belirlenen günde Bonifacio, Manila'nın kenar mahallelerinden Marikina'daki tophaneye yapılan saldırıyı yönetti. İki gün sonra da Cavite eyaleti yetersiz bir şekilde silahlanmış asilerin eline geçti, Manila'yı çevreleyen diğer eyaletler çok geçmeden –kısa bir süreliğine– asilerin eline geçmişti.

Blanco çok müşkül bir durumdaydı. Sömürgedeki paniğe kapılmış İspanyollar (7.000.000 civarındaki nüfus içinde kadın ve çocuklar dahil topu topu yaklaşık 15.000 kişi) ve daha ısrarlı olan tarikatlar, olayların süratle ve şiddetli bir şekilde bastırılmasını talep

63. Açık seçik bir açıklama için bkz. Onofre Corpuz, *The Roots of the Filipino Nation* (Quezon City: Aklahi Foundation, 1989), cilt 2, s. 217-9.

64. Canlı ve ayrıntılı bir anlatım için bkz. Teodoro Agoncillo'nun tarafgir fakat çığır açıcı kitabı *The Revolt of the Masses* (Quezon City: University of the Philippines Press, 1956), bölüm 9. Bu haykırış, Pugadlawin'de vuku bulmasına rağmen milliyetçi tarihe Balintawak Grito'su olarak geçmiştir. Bu terminoloji açıkça Céspedes'in 10 Ekim 1868'deki ayaklanma ilanı için Küba'da kullanılan popüler bir tabir olan *Grito de Yara*'ya bir atıftır. Fakat bu tabirin Ağustos 1896'dan epey sonra üretilmiş olması muhtemeldir. Her halükârda o anda Filipinler hâlâ Küba'nın "yirmi sekiz yıl gerisinde" idi. Fakat, görüleceği üzere, iki yıl sonra yakın çağdaşlar olacaklardı.

ediyordu.[65] General, muhtemelen pek aklı yatmasa da (sömürge ordusu çok küçüktü ve takviye kuvveti istemek için Madrid'e telgraf çekmesi gerekiyordu) bu taleplere büyük ölçüde boyun eğdi.[66] Yüzlerce Filipino tutuklanıp kimileri idam edilirken, "asi"lerin malına mülküne el kondu. Bonifacio'nun adamlarına yardım ettiği askeri mahkemelerce saptanan herkesin kurşuna dizilmesi emredildi. Bununla beraber Blanco, sömürge seçkinlerini öfkelendiren bir kararla, Martínez Campos'un daha önce Küba'da izlediği siyaseti benimseyerek hemen teslim olan her asiye tam af çıkardı ve ikinci bir kararnameyle sonraki ay bunu tekrarladı. Ekim sonunda Başpiskopos Nozaleda, Dominikenlerin Madrid'deki merkezine (İspanya'daki siyasetçilere de dağıtılmak üzere) bir telgraf çekti: "Durum kötüleşiyor. İsyan yayılıyor. Blanco'nun kayıtsızlığının ardındaki nedeni anlamak güç. Tehlikeyi atlatmak için, yeni bir liderin acilen atanması zaruri." Altı haftaya kalmadan Blanco geri çağrıldı.[67]

Peki ya Rizal? Şaşırtıcı olan, 30 Ağustos'ta yani Bonifacio'nun Marikina tophanesi saldırısıyla isyanı başlatmasından *sonraki* gün,

65. İspanyol sömürgesi olduğu zamanlarda Filipinler hakkındaki demografik verilerin belirsizliği ve çelişkililiği dillere destandır, çünkü rejim hiçbir zaman doğru ve modern bir nüfus sayımı yapmaya yanaşmamıştı ve eldeki tahmini hesaplar da Kilise'nin derlediği istatistiklerle nadiren örtüşüyordu. Muhtelif sayımların tama en yakın ve en ayrıntılı incelemesi, Onofre Corpuz'un *The Roots of the Filipino Nation*, s. 515-70, birinci cildin sonundaki 56 sayfalık ekte bulunabilir. Devrim arifesindeki ülkenin nüfusu olarak verdiği yaklaşık yedi milyon sayısı, güneydeki Müslümanları ve Luzon'un Yüksek Sıradağları'ndaki pagan nüfusu da kapsar ki bu iki bölgede de İspanyol kontrolü zayıftı. İspanyollara gelince, 1876 için 15.327 (Yarımadalılar, kreoller ve İspanyol mestizolar dahil) rakamını öne sürer (s. 257), bunların 1962'si (yaklaşık yüzde on beşi) ruhban sınıfına mensuptu. Bu insanların çoğu Manila'da ya da civarında yaşamaktaydı. Sichrovsky (*Ferdinand Blumentritt*, s. 25) kaynak göstermeksizin on dokuzuncu yüzyıl sonunda muhtelif tarikatlar için şu makul görünen rakamları veriyor: Agustinyenler 346, Fransız Fransiskenler 327, Dominikenler 233, Fransiskenler 107, Cizvitler 42, Kapuçinler 16 ve Benediktenler 6. Toplam 1077.

66. Devrim baş gösterdiğinde Blanco'nun yerlilerden müteşekkil paralı piyadelerin yanı sıra İspanyolların komuta ettiği yalnızca 3000 askeri vardı. Dört gemi dolusu kura neferi ekim ayı içinde gelecek ve asker sayısını ancak 8000'e çıkaracaktı. Corpuz, *The Roots*, cilt 2, s. 233. Küba ve Filipinler'i kıyaslayacak olursak Filipinler nüfusunun dörtte birine sahip olan Küba'nın karşı karşıya kaldığı sömürgeci askeri birliklerin Filipinler'in karşı karşıya kaldığından neredeyse yirmi beş kat fazla olduğu sonucuna ulaşırız.

67. Guerrero, *The First Filipino*, s. 409.

Genel Komutan tarafından biri Savaş Bakanı'na diğeri de Denizaşırı Bölgeler Bakanı'na yazılan iki şahsi takdim mektubunun Rizal'e iletilmesiydi. Birincisinde şöyle diyordu Blanco:

> Dapitan'da kaldığı dört yıl boyunca (Rizal'in) davranışları örnek alınacak türdendi, kanımca, bugünlerde hepimizin esefle kınadığı saçma teşebbüslere, ne komplolara ne de bunları tertipleyen gizli örgütlere hiçbir şekilde bulaştığı görülmediğinden bağışlanmaya ve iyilikseverliğe daha çok layıktır.[68]

Üslup, Blanco'nun Cánovas kabinesine ve Madrid'deki üst düzey askeri yetkililere Rizal'in isyanla alakası olmadığını anlatmayı amaçladığını gösterir ki bunu da Dapitan'daki tutumunu överek ve faaliyetlerini birkaç aydır Madrid'e rapor etmekte olduğu muhtelif komplocu gruplara atıfta bulunarak yapmıştır.

Posta gemisi planlanan günde yola çıktı. Singapur'da demirlediğinde oradaki mülteci yandaşları Rizal'i ziyaret edip gemiyi terk etmesinde ısrar ettiler; suçunun saptanabilmesi için bu Britanya sömürgesinde mahkemeye çıkarılması talebiyle onun adına dava açmaya hazırdılar. Ne var ki Rizal, Blanco'ya İspanya'ya gideceğine dair şeref sözü vermişti, bu yüzden de yardım teklifini geri çevirdi. 25 Eylül'de Aden yakınlarında acemi askerlerle tıka basa dolu büyük bir İspanyol askeri nakliyat gemisi –Filipinler için yeni fakat Küba'daki savaşın zorunlu kıldığı bir şey– yanlarından geçti. Üç gün sonra gemi Malta'ya ulaştığında kamarasından çıkmaması emredildi, yine de Blumentritt'e yazdığı sıkıntılı bir mektubu gizlice gemi dışına çıkarttırıp postalatmayı başardı. 3 Ekim'de Barcelona'ya, yani sıkıyönetime ulaştı. Kamarasında üç gün hapsedildikten sonra, vesayet altında Montjuich kalesine götürülüp bir hücreye konuldu. Ertesi gün Genel Komutan Despujol ile görüştürüldü; general, onunla nazik ve üzüntülü bir tavırla konuştu; Rizal'in aynı gün takviye kuvvetlerle dolu başka bir askeri nakliye gemisiyle Manila'ya dönmek zorunda olduğunu söyledi. Rizal Manila'ya varır varmaz Fort Santiago'da hapsedildi.

Neler olmuştu? Manila barış içinde olduğu müddetçe, Cánovas, Weyler'in Havana'daki acımasız uygulamalarıyla Blanco'nun Ma-

68. *A.g.y.*, s. 391. Dilbilgisini düzeltmek için Guerrero'nun çevirisini hafifçe değiştirdim.

nila'daki ılımlılığı arasındaki karşıtlığı dert etmek durumunda kalmamıştı. Fakat Katipunan'ın silahlı ayaklanmasının patlak vermesiyle artık bu karşıtlığa tahammül etmek mümkün değildi. Blanco'dan çok sayıda askeri takviye gücü isteyen telgraflar almak Cánovas'ın tahammül sınırlarını daha da zorlamıştı, çünkü Blanco'nun takviye talebi Weyler'in ivedilikle ihtiyaç duyduğu insani ve mali kaynaklar açısından bir tehdit oluşturuyordu. Dahası, Blanco yöreden yerli paralı askerler değil, İspanyol birliklerin gönderilmesini rica ediyordu ki bu da ancak, yeni askerler alınmasıyla mümkün olabilirdi, fakat kamuoyunun hiç sıcak bakmadığı bir yoldu bu, dolayısıyla askere yeni insanlar almayı sürekli gerekçelendirmek gerekecekti. Son olarak Filipinler'e karşı takınılan tavrın zaaf olarak görülmesi, Küba'daki *el sanguinario*'nun* had safhaya varan gerekçesiz bırakıyordu. Aslına bakılırsa, İspanya'nın son iki büyük sömürgesinde farklı politikalar izlemek siyaseten imkânsız hale gelmekteydi.

Başka sorunlar da vardı. Hukuki açıdan bakıldığında, Rizal'i yargılamak Barcelona'daki sıkıyönetimde bile söz konusu olamazdı –sadece "suçları"nı İspanya'da işlememiş olmasından değil, aynı zamanda tanıkların da orada olmamasından dolayı. Siyasi açıdan bakıldığında, onu İspanya'da ölüm cezası talebiyle yargılamak facia olurdu. Rizal orada tanınmış biriydi. Meçhul anarşistleri cezalandırmak başka, aynı şeyi Moret, Morayta, ve Pi y Margall'ın şahsen dostu olan birine yapmak başka bir şeydi. İspanya'da Barcelona dışında sıkıyönetim yoktu, bu türden bir hadise, son derece olumsuz bir hava yaratırdı ki Tarrida del Málmor'un çok geçmeden İspanya'da yeni Engizisyon olarak tabir edeceği vaziyete karşı şimdiden bir saldırı başlatan uluslararası medya, bu havayı kesinlikle körüklerdi. Sıkıyönetim Barcelonası dahi güvenilir değildi. Kabine, Despujol'ün Rizal'le daha önce kurmuş olduğu ilişkiden haberdardı ve generale genç Filipino'yu sözde askeri mahkemede yargılama görevinin verilebileceğinden emin olamazlardı. Fakat rejim, Filipin bağımsızlık hareketinin sembolik liderine sert bir darbe indirmeye kararlıydı ve bunu gerçekleştirebilmesi için de onun geldiği yere gönderilmesi gerekiyordu. Neyse ki ellerinde belgeler vardı.

* zalim, kan dökücü (ç.n.)

Bonifacio isyanının patlak vermesinden hemen sonra Blanco, isyanın menşeini, planlarını ve kaynaklarını inceleyecek yetkili bir soruşturma komisyonunun başına güvenilir Albay Francisco Olivé'yi atadı, fakat bu adamın beş yıl önce Rizal'in ailesi ve hısım akrabası da dahil Dominikenlerin inatçı kiracılarını tahliye etmek için her türlü zoru kullanma talimatıyla Weyler tarafından Calamba'ya gönderilmiş olduğundan habersizdi. Arkasına Madrid'i alan albay, Rizal'in ölümünün sorgulanıp yargılanmasında ısrar etti; Madrid'in bu yeni siyaseti, Manila'daki İspanyolların nefreti ve çok yakında ülkesine geri çağrılacak olması karşısında ne yapacağını şaşıran Blanco çaresiz kalmıştı. Katı bir Katolik olan General Camilo Polavieja, 2 Aralık'ta güvenilir astlarının oluşturduğu bir kalabalıkla birlikte sömürge başkentine geldi, on gün sonra da Blanco'dan yetkiyi ve idari görevi devraldı.

Manila'da *Weylerizm*

Yeni Genel Komutan daha önce hiç Filipinler'de görev yapmamıştı, fakat Küba'daki On Yıl Savaşı'nda Céspedes'e karşı savaşmış işinin ehli, tecrübeli bir askerdi. Guerra Chiquita Savaşı sırasında Havana'da Genel Komutanlık görevini yürütmüş, fakat sömürgenin sivil bürokrasisindeki yaygın ve derine işlemiş yozlaşmayla baş edememenin getirdiği hayal kırıklığıyla görev süresi dolmadan istifa etmişti.[69] Politik basireti de vardı. Küba'dayken açıkça şöyle demişti: "Beyhude bir çabayla Küba'nın bağımsızlığını daimi olarak ve her türlü bedeli göze alarak engellemeye çalışmak yerine kendimizi buna hazırlamalı, ancak kalmamız makul olduğu müddetçe adada kalmalı ve zorla atılmadan önce gerekli tedbirleri alarak burayı zamanında dostça terk etmeliyiz, zira zorla atılmak çıkarlarımıza ve onurumuza daha çok zarar verecektir."[70] Manila'ya gelmeden önce, Naip Kraliçe Maria Christina'nın askeri maiyetinin başkanlığı görevini ifa etmekteydi, görünüşe göre bu göreve dürüstlüğü, sadakati ve askeri sertliğinden dolayı seçilmişti. Cánovas'ın emirlerini *sin contemplaciones* (düşünmeksizin) yerine ge-

69. Thomas, *Cuba*, s.299.
70. Guerrero, *The First Filipino*, s. 411.

tırmeye hazır olduğu düşünülmekteydi.

Hücrede tutulan Rizal'in bu olayların sonuçlarından haberdar olup olmadığını bilmiyoruz. Fakat 10 Aralık'ta yani Blanco'nun iktidardan düşmesinden iki gün önce Genel Komutan'a bir dilekçe yazıp dava dosyasını hazırlamakta olan sorgu yargıcı aracılığıyla göndermişti. Sorgusunu yapan kişinin kaydettiği haliyle dilekçenin özü aşağıdaki gibidir:

> Eğer onun durumumdaki bir kişinin kanuna aykırı yöntemleri lanetleyen ve adının kullanılmasına hiçbir zaman izin vermediğini [beyan eden] bir demeç vermesine izin verilmesi mümkünse, Sayın Yargıç'ın, şu veya bu şekilde bir demeç vermesine izin vermesini istirham etmektedir. Bu adımı, sırf kimi bahtsız insanların gözünü açmak ve belki de onları kurtarabilmek için [atacaktır]. Aşağıda imzası bulunan şahıs, bunun hiçbir şekilde davasını etkilememesi arzusundadır.[71]

Blanco bu dilekçeyi ertesi gün, yani makamındaki son gününde tasdik etmişti. Aynı gün soruşturma memuru, "suçu zaten yeterince kanıtlanmış kabul ettiğinden, yüz yüze gelmenin suçun kanıtlanması için gerekli olmadığını göz önünde bulundurarak sanıkla tanıkların karşılaştırılmaması" kararına varmıştı.[72]

Rizal'in Blanco'nun gidişinden ne zaman haberdar olduğundan emin olamayız, "manifesto"sunu yazdığı 15 Aralık'ta hâlâ bihaberdi belki de. Yahut ona Blanco'nun izin mektubunu Polavieja'nın tasdik ettiği söylenmiş olabilir. *Manifiesto á Algunos Filipinos* yazdığı son siyasi metindir, bu nedenle ve içeriğinden dolayı baştan sona aktarılmaya değer:

> Yurttaşlarım, İspanya'dan döndüğümde adımın ayaklanıp silaha sarılmış kimi insanlar arasında bir savaş çığlığı olarak kullanılmış olduğunu öğrendim. Bu havadis benim için acı bir sürpriz oldu, fakat bütün bunların sona erdiğine inanıp telafi edilemeyeceğini düşündüğüm bu gerçek karşısında sessizliğimi sürdürdüm. Şimdilerde kargaşanın devam ettiği haberlerini işitiyorum; bazı kimseler –iyi ya da kötü niyetle– adımı kullanmayı sürdürdüğünden bu suiistimali bertaraf etmek ve masum insanların gözünü açmak amacıyla bu satırları ivedilikle doğrudan doğruya size iletiyorum ki gerçek herkesçe bilinsin. Planlananın ne olduğunu öğrendiğimde en baştan itibaren karşı durdum, mücadele ettim ve mutlak imkânsızlığını

71. De la Costa, (haz.), *The Trial*, s. 32.
72. *A.g.y.*, s. 30.

iyice açıkladım. Gerçek bu ve sözlerimin yaşayan tanıkları var. Bu fikrin son derece saçma olduğuna, daha da kötüsü felaket getireceğine ikna olmuştum. Ve daha fazlasını da yaptım. Sonradan benim tavsiyeme rağmen hareket patlak verdiğinde, isyanın bastırılması için hizmetim, hayatım ve hatta adımın işe yarayacak her şekilde kullanılmasını kendiliğimden önerdim. Zira, bunun beraberinde kötülük getireceğine inandığımdan bizzat yapacağım kimi fedakârlıklar böyle nafile talihsizlikleri önleyebilirse kendimi talihli sayacaktım. Hâlâ da aynı fikirdeyim.

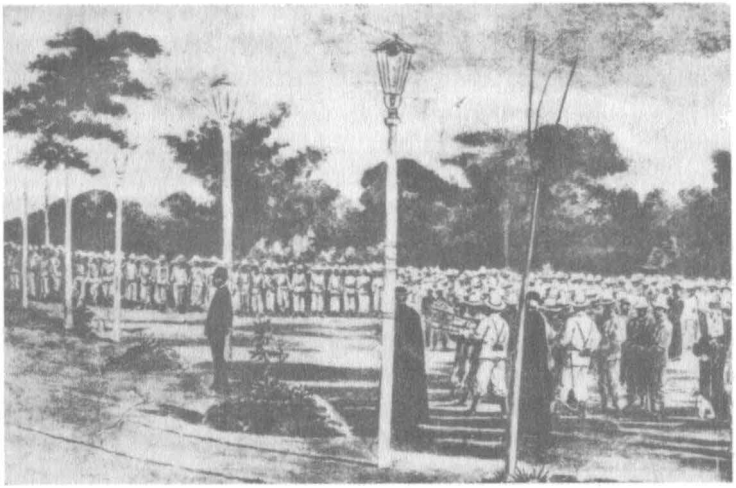
Yurttaşlarım, ülkemizin özgürlüğü için duyduğum arzuyu herkes kadar ben de kanıtladım ve bu arzuyu sürdürmekteyim. Fakat ben halkın eğitimini zorunlu öncül kabul etmiştim, eğitim ve çalışma vasıtasıyla kendi kişiliklerine tutunup kendilerini bu özgürlüklere layık kılacaklardı. Yazılarımda çalışmayı ve onlar olmadan hiçbir kurtuluşun mümkün olamayacağı diğer vatandaşlık erdemlerini salık verdim. Ayrıca, meyve verebilmeleri için reformların *yukarıdan* yapılması gerektiğini yazdım (ve sözlerim tekrar edildi) çünkü *aşağıdan* gelen reformlar düzensiz ve değişken şoklar niteliğinde olacaktır. Bu fikirlerle beslendiğimden, arkamdan tezgâhlanan ve Filipinoların onuruna leke sürüp bizi savunacak olanları şüpheye düşüren bu saçma, vahşi ayaklanmayı lanetlemekten öte bir şey yapamam ve lanetliyorum. Kanuna karşı gelen yordamlarından tiksiniyorum ve kandırılmaya razı olmuş masum insanlara yüreğimdeki tüm ıstırapla esef ederek bu harekete her türden katılımı reddediyorum. Dolayısıyla evlerinize dönün. Tanrı kötü niyetle hareket etmiş olanları bağışlasın.[73]

Rizal bu manifestonun Filipinler halkına iletileceğine inandıysa kendini kandırmış demektir. Askeri mahkeme savcısı General Nicolás de la Peña, Polavieja'ya yazarken kuru bir şekilde şöyle demişti: "Rizal'in Manifestosu kısaca şu sözlerle özetlenebilir: Başarısızlığa uğrayan yurttaşlarım, silahlarınızı indirin, daha sonra ben sizi Vaat Edilen Ülkeye götüreceğim. Barışa hiçbir surette faydası olmasa da gelecekte isyan ruhunu uyandırabilir." Dolayısıyla manifestonun örtbas edilmesini önerdi, Genel Komutan da kabul etti.[74]

19 Aralık'ta Polavieja, Rizal'in isyana teşvik ve vatana ihanetten askeri mahkemede süratle yargılanmasını emretti. Dava 26 Aralık'ta açıldı ve bir gün süren süratli mahkemenin ardından askeri hâkimler, sanığın idam edilmesini tavsiye eden bir karara vardı. Polavieja 28 Aralık'ta tavsiye kararını onayladı. İmzalaması için idam hükmü

73. *A.g.y.*, s. 172-3. İtalik sözcüklerin özgün metinde altı çiziliydi.

74. *A.g.y.*, s. 173. Bu cümlelerde Lete'nin 1892'de yazdığı taşlamanın garip bir yankısı var.

30 Aralık şafağı, Rizal Bagumbayan'a (bugünkü Luneta Parkı) götürüldü ve kurşuna dizildi.

iletildiğinde, sanık, hükmü inceledi ve belgede Çinli olarak tanımlandığını gördü. Sözcüğün üstünü çizip yerine *Filipino* değil, *indio* yazdı.[75] Son saatlerinde kız kardeşi Trinidad ziyaretine geldiğinde ona küçük bir lamba verip içinde kendisi için bir şey olduğunu fısıldadı. Trinidad eve vardığında lambanın içinde küçük bir kağıt parçası buldu; küçücük harflerle yazılmış, ülkesine veda ettiği, 70 dizelik bir şiir. "Mi último adiós" (Son Vedam) olarak bilinen bu güzel, melankolik şiir çok geçmeden Tagalog diline tercüme edildi, ironiye bakın ki tercümeyi yapan Bonifacio idi. (Bu şiir yirminci yüzyıl boyunca altmış beş kez yabancı dillere, kırk dokuz kez de Filipin dillerine çevrildi.)[76] Rizal 30 Aralık günü şafak vaktinde hücresinden alınıp çeyrek yüzyıl önce üç rahibin telle boğularak

75. Özgün metni görmüş olan Ambeth Ocampo'dan aldığım bilgi. Kendisine teşekkür ediyorum.

76. Bkz. National Historical Institute, *Dr. José Rizal's Mi Último Adiós in Foreign and Local Translations* (Manila: National Historical Institute, 1989-90), 2 cilt.

idam edildiği Bagumbayan adlı açık alana (bugünkü Luneta Parkı) götürüldü. Orada binlerce izleyicinin gözleri önünde bir İspanyol tarafından komuta edilen fakat yerlilerden oluşan idam mangasınca kurşuna dizildi. Henüz otuz altı yaşında olduğu halde ölümü vakur biçimde karşıladı. Mezarının görünür bir yerde olması halinde milliyetçilerin Kâbesine dönüşeceği korkusuyla cesedi ailesine teslim edilmeyip gizlice yakıldı.

Ne var ki bu aşağılık hesaplar işe yaramadı. Rizal'in halkın huzurunda idam edilmesi, Cánovas'ın bu idamla elde etmek istediğinin tam tersi bir sonuç verdi. Rizal'in ibret verici ölümü ayaklanmayı yatıştırmak şöyle dursun, Filipinoların bağımsızlık hayalini güçlendirdi, hızla milli bir şehit yaratıp devrimci hareketi derinleştirip genişletti, bu da dolaylı da olsa ertesi yılki Cánovas suikastına yol açıp İspanyol imparatorluğunun sona ermesine sebep oldu.

Üç Fikir

Bir sonuca bağlamak maksadıyla bu bölüm üzerinde düşününce, üç fikre varılabilir.

Birincisi, Rizal 1892'de *El Filibusterismo*'nun tüm nüshalarıyla birlikte ülkesine döndüğünde ne bekliyordu? Dapitan'da geçirdiği dört yılla ilgili şaşırtıcı olan şey şu ki bu son derece kabiliyetli yazar, sansür gölgesi altında kaleme alınmış birkaç mektup dışında neredeyse hiçbir şey yazmamıştır. Kuşkusuz müsveddeler yazıp civarda saklayabilir ya da ziyaretine gelen kız kardeşlerinin yardımıyla gizlice Dapitan dışına çıkartabilirdi. Tasarladığı üçüncü "güzel" ve "sanatsal" roman bir sonuca varmadı; *Makamisa*, kaleme alındığı kadarıyla, *El Filibusterismo*'nun bir adım ötesine geçmekten ziyade *Noli me tangere*'ye bir geri dönüşten ibarettir. Belki de bir büyük roman daha yazmak onu aşıyordu. Bu arada Sandakan ve Filipin Birliği projeleri sömürge rejimince hızla durdurulmuştu. Regidor'un onu gemiyle kurtarma önerisini geri çevirmişti, Blanco'nun onu İspanya'ya geri gönderme teklifini de. İspanya'da faydalı bir şeyler yapılamayacağından emindi. Valenzuela'nın ziyaretinin sonrasına değin Küba'ya gitmeye istekli değildi. Aceleyle Blanco'nun önerisini kabul etmeye karar vermesiyse bir şey yapmaktan ziyade bir şeyden kaçıştı.

1896 yazında Rizal'in pek çok özgün yazarın başına gelen şeyi tecrübe etmekte olduğu söylenebilir: Eserleri bir kere matbaadan çıkıp da kamusal alana girdikten sonra artık onlara ait olmaktan çıkar, onları kontrol de edemezler. Rizal kendini halkının siyasal öğretmeni sanma yanılgısına düşmüştü, fakat gücü, diğer yetenekli *ilustrado*'larınkinden çok farklı olmayan nasihatlerinden ya da eleştirel makalelerinden gelmiyordu. Gücü –başka kimsenin yazmaya bile kalkışmadığı– romanlarından geliyordu. *Noli me tangere*'de yaptığı şey, hayalinde, üst düzey sömürge yöneticileri, köylü kumarcılar, muhalif entelektüeller, mezarcılar, papazlar, polis muhbirleri, toplumda yükselmek isteyenler, rakiplere yardımcılık eden çocuklar, aktrisler, taşra önde gelenleri, haydutlar, reformcular, marangozlar, genç kızlar ve devrimcilerin iç içe olduğu eksiksiz (ve çağdaş) bir Filipin "toplum"unu yaratmak olmuştu. Kitabın gerçek kahramanı devrimci Elias, reformcu İbarra için sonunda kendi hayatını feda eder. *El Filibusterismo*'da yaptığıysa bu toplumun siyasi çöküşünü ve egemen güçlerin –neredeyse– bertaraf edilişini tahayyül etmekti. Böyle bir hayalin kamusal alana girmesi şöyle dursun, belki de hiçbir Filipino o zamana değin böyle bir olasılığı hayal bile etmemişti. Sanki dâhinin cini şişeden çıkmıştı, birbirinin karşıtı olan Elias ile Simoun karakterleri kendi başlarına bir hayat sürmeye başlamıştı. Rizal, Bonifacio'yu şahsen tanımıyordu, Bonifacio da muhtemelen tek bir gece Rizal'in konuşmasını dinlemişti. Fakat Katipunan'ın Rizal'i onursal başkan atayıp toplantılarını "Yaşasın Dr. Rizal" haykırışıyla bitirmesinin sebebi kesinlikle Elias ile Simoun'un ve romandaki karakterlerin pek çoğunun artık onlara ait olmasıydı.[77] Romancı ve romanların yolları ayrılmıştı. José Rizal başka, Dr. Rizal başka bir şeydi. Belki de Valenzuela'run getirdiği haberleri dinlerken Bonifacio'yu o kadar öfkelendiren şey de bu mesafenin keşfedilmesi olmuştu. Rizal'in hayatının son ayla-

77. Sonraki bölümde göreceğimiz gibi, Bonifacio Rizal'den yaklaşık beş ay sonra öldü. Doğruluğundan kuşkulanılmadan ona isnat edilebilecek pek az belge var ve illegalitenin karanlıklarında geçirdiği yaşamı sayısız varsayımda bulunmaya izin veriyor. Fakat en azından *El Filibusterismo*'nun birkaç nüshası, henüz Rizal yurda dönmeden önce bile Manila'da sessizce elden ele dolaşmıştı. Katipunan liderin 1892 ile 1896 arasında bir noktada bir yolunu bulup kitabı okumuş olduğu kesindir.

rında adı hakkında duyduğu öfkeli kaygının altında yatan gerçek neden de buydu kuşkusuz. Şöyle diyebilirdi Rizal: *Simoun, ce n'est pas moi* (Simoun ben değilim).

Biraz ileriye baktığımızda tuhaf bir ironi görürüz. Rizal, Pilarcılara İspanya'da hiç başarı sağlanamayacağını ve asimilasyonun hayal olduğunu defalarca söylemişti. Fakat kendisinin sömürgede yapabileceklerinin de hiçe yakın olduğunu görmüştü. Valenzuela'ya Küba Savaşı'nın, Madrid'i Filipinler'e taviz vermeye mecbur edeceğini söylemişti, İspanyol dilinin tehlikelerinden artık hiç söz etmiyordu, kendini Katipunan ayaklanmasından ayırmıştı: Pilarcı bir tutum almıştı yani fiilen. Aynı zamanda Küba Savaşı, *La Solidaridad*'ın mali olarak çökmesi yüzünden zaten sersemlemiş olan Del Pilar hareketinin geleceğini mahvetmişti. Del Pilar, hayatının son aylarında asimilasyonun mevzu bahis olmadığı bir yer olan Hong Kong'a geri dönmeyi planlamıştı. Bu deneyimli aktif siyasetçinin, yaşamış olsaydı, eninde sonunda Katipunan ayaklanmasını desteklemesi hiç de olmayacak bir şey değildir. Geriye başka ne kalmıştı ki?

Beliren ikinci bir fikir de Küba'yla ilintilidir. Martí'nin 1895 ayaklanması yalnızca milliyetçi Filipinoları heyecanlandıran bir emsal değil, Restorasyon'un siyasal düzenine ve bir bütün olarak imparatorluğa indirilmiş ölümcül bir darbeydi. Cánovas'ın adaya gönderdiği çok sayıda asker, beraberinde gelen muazzam can, mali kaynak ve uluslararası itibar kayıpları, bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi Madrid'in Filipinler'de etkin bir şekilde hareket etmesini son derece zorlaştırdı. 1895 sonundan itibaren Katipunan'ın hızla kitleselleşmesi, Madrid'in zayıflığının –Dapitan'daki Rizal'in değil ama Bonifacio ve arkadaşlarının kolaylıkla erişebildiği– matbu medya vasıtasıyla nasıl gözler önüne serildiğine işaret eder. Rizal'in Katipunan ayaklanmasını "saçma" ve "mutlak imkânsızlık" olarak nitelendirmesi, 1895-96'nın gerçek konjonktürlerini ne kadar az anladığını açık seçik gösterir. Weyler ile Gómez arasındaki kanlı mücadele doruk noktasında olmasaydı, Katipunan'ın Ağustos 1896'da isyan etmesi son derece olasılık dışı olurdu. Her şeye rağmen isyan etmiş olsalardı bile Weyler'e sunulan türden bir askeri güç tarafından çabucak haklanırlardı. Yine de Katipunan bir kere başkaldırdıktan sonra Manila'ya Weylersiz bir *weylerizmin* gelmesi

neredeyse kaçınılmazdı. Rizal hukuken tam da bu hikmet-i hükümet yüzünden öldürülmüştü –bir devrimci olduğu için değil, ibreti âlem olsun diye. Blanco'nun Rizal için yazdığı takdim mektupları, romancımızın isyana katılım konusunda tamamen masum olduğunu en yüksek yetkililere ispatlamayı amaçlıyordu. Fakat satır aralarında, sonunda Madrid nezdinde bu masumiyetin hiçbir kıymeti harbiyesi olmayacağı korkusu vardı. Polavieja'nın aptalca davrandığı ya da saçma sapan emirlere uyduğu öne sürülebilir. Rizal'in hayatını bağışlayıp hapishanede yazdığı manifestoyu ilan ederek Tagalog bölgesini dolaşmasında ısrar etmesi daha kurnazca olmaz mıydı? Bu Rizal'in itibarını yerle yeksan etmez miydi? Cevap muhtemelen evettir, fakat bu çok sonradan olurdu; halk ayaklanması üç aydır doruğa ulaşmış ve hızını almıştı. Pek çok insan nasıl olsa manifestonun zorla okutulduğuna inanacaktı. Bunun da ötesinde bu sorular Küba'yı hesaba katmıyor. Madrid'in Rizal'i öldürme kararının, bu Karayipler adasında ve ötesinde de seyircileri olması hedeflenmişti. Polavieja'nın Blanco'nun yerini almasının nedeni daha iyi bir general olması değil, can çekişen kıtalararası bir imparatorluğu sürdürme mücadelesi veren İspanya devletinin onu Weylervari çelik iradeli ikinci bir adam olarak görmesiydi.

Son olarak, Rizal'in kaderi açısından çok önemli olmasına rağmen Küba bağımsızlık savaşı, dünya çapında gün geçtikçe artan ve 1914'te zirveye ulaşan çalkantının yalnızca bir parçasıydı. Doğu Asya, yarım asırdır İngilizlerin egemenliği altındaydı; Japonya, ABD ve Almanya'nın yeni rekabeti ortaya çıkınca son derece istikrarsız bir hale gelmişti. Güney Afrika'da Boer Savaşı başlamak üzereydi. Orta ve Doğu Avrupa'daki milliyetçi mücadeleler İstanbul, Viyana, St. Petersburg ve hatta Berlin tarafından kontrol edilen, geniş topraklara yayılmış, pek çok etnik grubu barındıran, baskın imparatorlukları zayıflatmaktaydı. En geniş anlamıyla sosyalizm birazdan göreceğimiz gibi hem ulusal hem de uluslararası düzeyde hareket halindeydi. Rizal'in Avrupa'daki son gecesini geçirdiği sıkıyönetim Barcelonası bu yayılan hareketin etrafında döndüğü kilit bir yerdi.

5
Montjuich

Tarrida'nın Mücadelesi

7 HAZİRAN 1896'DAKİ Corpus Christi bombalamasının ardından Montjuich'e hapsedilen üç yüzden fazla kişinin çoğu, ekim başlarında, Rizal bir geceliğine aralarına karıştığında hâlâ oradaydı. Artık orada olmayan kilit isimse Rizal'in yaşıtı olan ve en son 1892' deki Jerez isyanı sırasında, İspanya'da başarısız bir politik gezi yapan Errico Malatesta'ya eşlik ederken rastladığımız olağanüstü Kübalı kreol Fernando Tarrida del Mármol'dü. Başmühendis ve matematik profesörü olarak çalıştığı Barcelona Politeknik Akademisi' nin merdivenlerinde, biraz daha geç bir tarihte –21 Haziran'da– tutuklanıp 27 Ağustos'ta salıverilmişti. Şansı yaver gitmiş ve eski hocasını tanıyan bir muhafız teğmen, hasta olduğu bahanesiyle Barcelona'nın içlerine sızma cesareti göstermiş, ulusal basına ve aklına gelen tüm nüfuzlu kişilere telgraf çekip Tarrida'nın hapse atıldığını haber vermişti. Muhafazakâr bir senatör olan kuzeni Mont-Roig Markisi'nin onun serbest bırakılması için nüfuzunu ve ilişkilerini kullanmış olması da Kübalı'nın bir diğer şansı oldu. (Tarrida, sağdan bu tür bir yardım almakta kesinlikle beis görmemişti, fakat bunun Tarrida'yı iyi ilişkiler kurduğu hapishane arkadaşları için de elinden geleni yapmaya sevk ettiğinden emin olabiliriz.) Salıverildikten sonra, hapishane arkadaşlarının yazdığı, gizlice dışarı çıkardığı ya da önceden bir şekilde çıkarmış olduğu mektupları ve başka belgeleri de yanına alarak Pireneler üzerinden sessiz sedasız Paris'e geçti.

Tarrida'nın "Un mois dans les d'Espagne" (İspanya Hapishanesinde Bir Ay) başlıklı yazısı, tam da Rizal'in yoğun koruma altında

Barcelona'da anarşistlerin infazı.

Barcelona'dan Manila'ya götürülmekte olduğu günlerde Fransa'nın önde gelen düşünce dergilerinden biri olan ve on beş günde bir yayımlanan *La Revue Blanche*'ta yayımlandı. Bu, Tarrida'nın sonraki on beş ay boyunca bu dergiye yazacağı on dört makalenin yalnızca ilkiydi.[1] Bu makaleler, sadece Montjuich'teki korkunç mezalimi

1. Bkz. *La Revue Blanche*, 11: 81 (15 Ekim 1896), s. 337-41. Aslında bu dergi, 1889 yazında İspanya'da –başka nerede olabilir ki?– karşılaşan Belçikalı iki kardeşle, Fransız (küçük olan yalnızca on altı yaşındaydı) iki kardeşin fikriydi. Bu dördü 1880'de Paris'e taşınan varlıklı, kültürlü Polonya Yahudisi sanat simsarları Natanson biraderlerin mali desteğini garantilemişti. Bu delikanlılar ilk sayıyı Aralık 1889'da Liège'de yayımladılar. Fakat dergi 1891'de Paris'e taşındı, başına da Natanson biraderlerin ortancası Thadée geçti ve ekim ayında da iki haftada bir yayımlanan dergi çok daha kaliteli ve güzel bir formatta çıkmaya başladı. Ocak 1895'te Otuzlar Mahkemesi'ndeki terörizm ve isyana teşvik suçlamalarından henüz beraat etmiş olan Félix Fénéon editör oldu. İleride göreceğimiz gibi Fénéon sadık, kozmopolit bir anarşist ve emperyalizm karşıtıydı ve dergiyi açıkça önceki haline kıyasla daha sol bir mecraya yöneltti. *La Revue Blanche*'ın

değil, Küba bağımsızlık savaşını, Filipinler ve Porto Riko'daki milliyetçi hareketleri, Karayipli tutukluların Ceuta'da maruz kaldığı kötü muameleyi ve Amerika'nın gürültülü emperyalist entrikalarını da ayrıntısıyla anlatıyordu; üstelik, şaşırtıcı gelebilir, ama "uçak seyrüseferi" hakkında, Wright Kardeşler'den önce kaleme alınmış denklemlerle dolu profesyonel bir metin de vardı aralarında. Nitekim, bu dizinin 15 Aralık'ta, yani Rizal'in idamından iki hafta önce yayımlanan ikinci makalesi, "Le probléme philippin"e (Filipin Sorununa) hasredilmişti (romancımızdan da siyasal bir sürgün olarak kısaca bahsediliyordu). Bu dönemde, Tarrida'nın dergiye en sık yazan kişi olduğu ileri sürülebilir. Başlangıçta onun yazılarına ayrılan bu olağandışı yer, kuşkusuz Montjuich'teki kişisel tanıklığından ileri geliyordu. Yazarın mutat medya sezgisiyle "İspanya'nın Engizisyon Yargıçları" olarak adlandıracağı Cánovas rejimine karşı Atlantik çapında bir protesto hareketine dönüşecek cereyanın başlangıcı buydu. *La Revue Blanche* için Tarrida gerçek bir keşifti, zira o sadece açık fikirli, Fransızca konuşan Katalonyalı anarşist bir entelektüel olmanın ötesinde, Kübalı bir yurtsever olarak Montjuich ile Küba, Porto Riko ve Filipinler arasındaki sistematik bağı kurabilecek konumdaydı.

Bu konjonktüre hangi yollardan geçilerek gelinmişti? Tarrida'nın mazisi belirleyici öneme sahipti.[2] Daha önce belirttiğimiz gibi 1861'de Havana'da doğmuş ve Kraliçe İsabel'in 1868'deki tantanalı düşüşüne değin orada kalmıştı. Bot ve ayakkabı üreten varlıklı bir Katalan olan babasının neden Küba'ya göçmek zorunda kaldığı belli değildir. Fakat ailenin İspanya'ya geri dönüş tarihi, son acımasız yıllarını geçiren rejimin çok sayıdaki olası hedeflerinden biri olmuş olabileceklerini akla getirir.[3] Ondan sonra genç Fernan-

son sayısı (no: 312) 15 Nisan 1903'te çıktı. Dergi zaten hep zarar ediyordu, şimdiyse Thadée Doğu Avrupa'da yaptığı acemice yatırımlar sonucunda bir servet kaybetmiş, Polonyalı güzel karısı Misia Godebska da milyoner bir gazete patronu için onu terk etmişti. Birinci sınıf bir finansçı ve banker olan ağabeyi Alexandre ise bütün mali yükü tek başına kaldıramayacağına kanaat getirmişti. Bkz. Halperin, *Félix Fénéon*, s. 300-14.

2. Bu ve sonraki paragrafta verdiğim bilgiler, Esenwein'in *Anarchist Ideology* kitabının müthiş ayrıntılarla dolu VIII. bölümüne ("Anarquismo sin adjetivos") dayanmaktadır.

do, Pau'da –ki uzun yıllar sonra Bourdieu de burada cefa çekecekti– liseye gönderildi. Bu okulda bir sınıf arkadaşı, müstakbel Fransa Başbakanı Jean-Louis Barthou, Tarrida'yı cumhuriyetçilik saflarına kattı. Fernando İspanya'ya dönünce işçi sınıfı toplantılarının ve derneklerinin müdavimi olup daha da sola kaydı. 1886'ya (*Noli me tangere*'nin yayımlanmasından bir yıl önceye) gelindiğinde iflah olmaz bir anarşist, müthiş bir hatip ve önde gelen anarşist yayınlardan *Acracia* ve *El Productor*'a düzenli olarak katkıda bulunan biri haline gelmişti. Temmuz 1889'da Barcelona'daki işçiler, Paris'teki yeni Sosyalist Enternasyonal Kongresi'nde kendilerini temsil etmesi için onu seçmişlerdi.[4] Aynı yılın kasım ayında halka açık bir konuşmada, soldaki sekter kavgaları sona erdirmek maksadıyla sürekli verdiği mücadelenin bir parçası olarak o eşsiz "anarquismo sin adjetivos" (sıfatsız anarşizm) sloganını üretmişti. "Dört başı mamur bir toplumsal özgürleşmeyi garanti etme iddiasında olan tüm devrimci kuramlar içinde, Doğa'ya, Bilim'e ve Adalet'e en uygun olan ve siyasi, toplumsal, iktisadi, dini tüm dogmaları reddeden Sıfatsız Anarşizm'dir." Amaç, Marksist ve Bakuninci partizanlar arasındaki şiddetli kavgaları sona erdirmekti: Ona göre, gerçek anarşizm asla önceden kurgulanmış bir iktisadi plan dayatmayacaktı, çünkü bu, temel ilke olan seçme özgürlüğüne aykırıydı. Bunun yanı sıra bir bütün olarak "eylemle propaganda" fikrine karşı da mücadele veriyordu.

Tarrida *La Révolte*'de –sık sık şaka yollu Anarşizmin Papası olarak anılan– Jean Grave tarafından, derhal inatçı İspanyol anarşist "kolektivizm" geleneğinin, yani örgütlü bir işçi sınıfı tabanına bağlı olmanın temsilcisi olmakla suçlandı. Tarrida'nın bir toreador

3. Fernández başka bir olasılığı ima eder. Tarrida'nın büyük ihtimalle bir kreol olan annesinin Donato Mármol adında, Oriente eyaletinden gelen ve Céspedes'in tarafına ilk katılanlardan biri olan birinci dereceden bir kuzeni vardı. On Yıl Savaşı'nda generallik mertebesine yükselmişti. Tarrida'nın ailesi ayaklanmanın başlamasından hemen sonra Avrupa'ya geçtiyse, bu, babasının bu tehlikeli akrabalığın sonuçlarından korkmuş olmasından kaynaklanmış olabilir. *La sangre de Santa Águeda*, s. 25.

4. Bu, –Joris-Karl Huysmans'ın "bacaklarını açmış bir fahişe" adını verdiği fakat Georges Seurat'nın epey sevdiği– Eyfel Kulesi'nin açılışının yapıldığı o yılki Büyük Sergi'nin (Great Exposition) ortalarında vuku bulmuştu. Halperin, *Félix Fénéon*, s. 204.

çabukluğuyla yazdığı cevabı hemen yayımlaması, bu papanın hiç de yanılmazlık gibi bir iddia gütmeyen makul biri olduğunu gösterir. Şimdiden matematik profesörü unvanını almış olan yirmi sekiz yaşındaki Tarrida, arkalarında kolektif bir örgütlenme olmaksızın sadece eylemle propagandayı kullanan küçük grupların, burjuvazinin merkezi iktidarı karşısında hiç şansları olmadığını ikna edici bir şekilde yazmıştı. İspanyol anarşistler, engin tecrübelerine dayanarak devlet baskısına karşı savaş vermenin yegâne aracının çalışan sınıfların örgütlü direnişi olduğuna ve dolayısıyla da koordinasyonun şart olduğuna kanaat getirmişti. Bu nedenle, *centros obreros*'u (işçi çevreleri) bir çırpıda doğaları itibariyle otoriter "hiyerarşiler" ilan edip lanetlemek tamamen yanlıştır; aksine İspanya'da devrimci hareketin gelişmesi için vazgeçilmez olduklarını kanıtlamışlardır. Grave'ın işçi birliklerinin ortadan kaldırılması yönündeki talebi saçmaydı. Bununla birlikte Tarrida aynı zamanda can çekişen FTRE'de (Federación de Trabajadores de la Región Española-Birinci Enternasyonal'in külleri) bürokratizmin çok derinlere kök saldığını ve örgütün işlevselliğini kaybettiğini kabul etmekten çekinmiyordu.

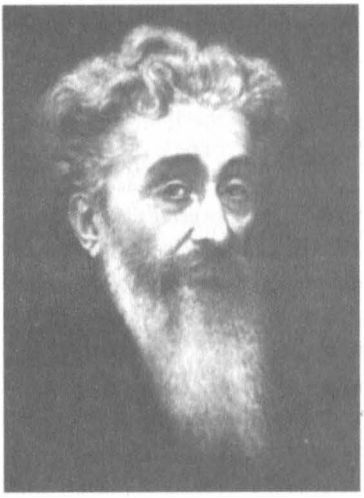
Tarrida'nın argümanları kendi içlerinde de çok önemliydi (ve oldukça kısa bir süre sonra Malatesta, Élie Reclus ve diğerlerini de ikna etmişti) fakat mevcut bağlamda kilit nokta, bu argümanların, daha önce de gördüğümüz gibi, Paris'in önde gelen pek çok romancı, şair ve ressamının sadık aboneleri olduğu *La Révolte*'de yayımlanmasıydı. Bundan dolayı Tarrida Montjuich'ten salıverildikten sonra Paris'e geldiğinde hakkında yazılıp çizilenlerden tanınan bir şahsiyetti. Memleketi Küba'da Weyler'in uyguladığı baskı hakkında kamuoyunun muazzam derecede malumat sahibi olduğu bir dönemde, Kübalı oluşu bu çevrelere girişini daha da sağlama almıştı.

İkinci olarak, Tarrida Paris'te yalnız bir kurban olarak ortaya çıkmadı. Barcelona'da çok şiddetli bir sıkıyönetim rejimi vardı ama Cánovas bunu İspanya'nın geri kalanına genişletmeyecek kadar kurnazdı; fakat eylül ayında, o dönemde Batı Avrupa'daki benzerlerinin en serti olan bir terörle ve yıkıcı faaliyetlerle mücadele yasasını Cortes'ten geçirdi. Yine de (Tarrida'nın sıkı silah arkadaşı) Ricardo Mella'nın 1897'de Paris'teki *L'Humanité Nouvelle* için derlediği istatistiklere göre, İspanya'daki ciddi anarşist aktivist ve sem-

patizanların dağılımı şöyleydi: Endülüs 12.400 anarşist (+23.100 sempatizan); Katalonya 6100 (+15.000); Valencia 1500 (+10.000); Yeni ve Eski Kastilya 1500 (+2000). Toplam: 25.800 ve 54.300.[5] Carlist savaşların açığa çıkardığı toplumsal izobarların haritası daha açık seçik çıkarılamazdı: Kuzeyde ve kuzeybatıda soğuk, muhafazakâr ve dindar bir hava; Barcelona'nın değil başbakanın Endülüsü'nün gözbebeği olduğu güneyde ve doğudaysa sağanak yağmur ve fırtınalar. Ayrıca Cánovas'ın –kendi partisindeki ve liberaller, federalistler, cumhuriyetçiler ve Marksistler arasındaki– düşmanları, ilkesel ya da fırsatçı gerekçelerle, Montjuich skandalını teşhir etmek için şartların olgunlaştığını anlamışlar, çok sert ifadelerle "medeniyetin başkenti"nde böyle bir şeyin olmasının kabul edilemeyeceğinden dem vurmaya başlamışlardı. Barcelona'da hapsedilenler arasında en azından eski bir başbakan ve üç parlamento üyesinin bulunması da işe yaramıştı.

Üstelik Paris giderek İspanyol imparatorluğu tebaası için önemli bir politik eylem alanı haline gelmekteydi. Radikal cumhuriyetçi lider Zorrilla uzun bir süredir oraya yerleşmiş, Restorasyon karşıtı komplolar kurmaktaydı. İleride tekrar karşılaşacağımız ve kaşarlanmış bir solcu olan özel sekreteri Francisco Ferrer Guardia, Mallarmé'nin 1895'teki erken ölümüne değin istihdam edildiği, Paris'teki meşhur Lycée Condorcet'de İspanyolca öğretiyordu. 1895 baharında Martí'nin Küba'da bağımsızlık savaşını başlatmasının ardından, İspanya, Karayipli milliyetçi ve radikaller için fazla hararetli bir ortam olmuştu, onlar da efsanevi Porto Rikolu devrimci Dr. Ramón Betances'in enerjik liderliği altında Paris'te bir araya gelip Cánovas ve Weyler karşıtı propaganda yapıp komplolar kurdular. Corpus Christi baskınlarının ardından İspanyol imparatorluğunun merkezindeki pek çok radikal, Pireneler'i aşıp Paris'e geldi. Paris'te sadece Filipinolar yetersiz bir şekilde temsil edilmekteydi. Rizal ve Del Pilar ölmüş, Mariano Ponce, Hong Kong'a gitmişti. Yegâne tanınmış, yaşça büyük, milliyetçi şahsiyet olarak ressam Juan Luna kalmıştı.

5. Aktaran ve tartışan Esenwein, *Anarchist Ideology*, s. 202.

Ramón Emeterio Betances (sol):
Paris'te Rue Chateaudun'daki konutu (sağ).

Radikalleşen Paris

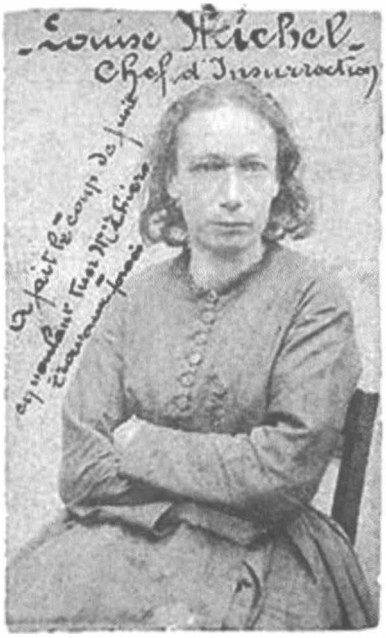
1897 Parisi'nin Tarrida'nın son derece başarılı kampanyasına neden bu kadar hazır olduğunu kavrayabilmek için, zamanda geriye gitmek, yeni bir entelektüel ve politik iklimin yaratılmasında kritik roller oynamış, farklı kuşaklardan iki adamın geçmiş kariyerlerine bir göz atmak elzemdir.

Georges Clémenceau 1841'de doğmuş ve Louis Napoléon'un baskıcı ve emperyalist rejimi altında büyümüştü.[6] Rizal'in doğduğu yıla, 1861'e gelindiğinde, ileride kayınbiraderi olacak, sağı solu belli olmazlığıyla nam salmış radikal bir gazeteci-editör –*eski* Rochefort-Laçay Markisi– olan Henri Rochefort ile tanışacağı radikal cumhuriyetçi sol çevrelerde dolanıp durmaktaydı. 1862'de Clé-

6. Clémenceau'nun siyasi kariyeri hakkındaki birazdan okuyacağınız bilgiler esasen şu kaynağa dayanmaktadır: Gregor Dallas, *At the Heart of a Tiger: Clémenceau and his World, 1841-1929* (New York: Carroll & Graf, 1993), özellikle s. 30-8, 97-120, 185-7, 212-340.

menceau eleştirel makaleleri yüzünden İmparator tarafından hapsedildi, çıkınca "siyasiler"in tutulduğu Sainte-Pélagie hapishanesinin yanındaki hastanede çalıştı ve orada tanıma şansına eriştiği Blanqui'ye hayran kaldı. Hatta bu iflah olmaz komplocu için Belçika'dan gelen bir matbaa makinesini gizlice ülkesine soktu. Sedan Savaşı'ndan sonra Montmartre belediye başkanı oldu; bir sonraki bahar Komün burada başlayacaktı. Clémenceau, Napolyon sonrası hükümetin Bismarck'ın ayaklarına kapanmasına şiddetle karşı çıkıp Almanların Paris kuşatmasına karşı büyük gayretle mücadele etti. Başkanlık makamında bir silah fabrikası kurdu, işgalcilere karşı kullanılmak üzere 23.000'den fazla Orsini bombası imal edilecekti burada. O günlerde Louise Michel ile epey yakınlaştı. Kendisinden on bir yaş büyük olan bu olağanüstü kadın, bir taşra aristokratıyla bir oda hizmetçisinin gayri meşru kızıydı ve henüz on dört yaşındayken şiirlerini Victor Hugo'ya göndermeye başlamıştı. 1860'larda Paris'teydi, siyaseten gittikçe sola kayıp 1870-71'de kendini Montmartre'daki yaralı ve açlara adamasıyla meşhur olmuştu. Clémenceau son âna kadar görevinin başında kaldı, başkentten ayrılırken kendi kendine –biyografisini yazan Dallas'a bakılırsa– şöyle demişti: "Tüm seçmenlerimi öldürecekler. Fakat bütün bunlar için adımın itham edilmesine izin veremem."

Clémenceau, komüncülere genel af çıkarılması için baskı oluşturan, Blanqui'yi hapisten çıkarmaya çalışan, Yeni Kaledonya'da cezasını çektikten sonra 1880'de geri dönen Louise Michel'e yardım elini uzatan ilk Üçüncü Cumhuriyet parlamenterleri arasındaydı. Kızıl Bakire 1883'te bu kez de anarşizm yüzünden hapse mahkûm olduğunda Clémenceau, Üçüncü Cumhuriyeti Michel'i salıvermeye mecbur eden bir basın kampanyası yürüttü. İşçilerin örgütlenme ve sendikalaşma hakkının sağlam bir destekçisi olan Clémenceau aynı zamanda –Fransa'nın Çinhindi, Afrika ve Okyanusya'daki zorba maceraları da dahil– sıkı bir sömürgecilik ve emperyalizm karşıtıydı. Başka hiçbir Fransız siyasetçisi-yazarı Küba'nın davasına onun kadar sempati duymuyordu. Ekim 1897'de kapanan gazetesi *La Justice*, Komün sonrası dönemin en güçlü ve en saygıdeğer muhalif yayın organıydı. Clémenceau tam Dreyfus olayının patlak verdiği sıralarda Ernest Vaughan'ın *L'Aurore*'sine geçmişti.

Çok sevilen Fransız anarşist, öğretmen ve sosyal yardım görevlisi Louise Michel'in polis kayıtlarındaki bir fotoğrafı.

Clémenceau'dan yirmi yaş genç olan Félix Fénéon 1861'de, Calamba'da doğan Rizal'den on gün sonra Torino'da doğmuştu. Yirmi yaşındayken taşralı parlak bir öğrenci olarak Paris'e taşınıp Savaş Dairesi'nde işe girmiş, sanat eleştirmeni, edebiyat editörü ve (1880' lerin ortalarından itibaren) faal bir anarşist olarak isim yapacağı şaşırtıcı bir kariyere adım atmıştı.[7] Yirmi üç yaşında çoğunlukla Huysmans'ın öykülerini yayımlayan, fakat Proudhon, Bakunin, Blanqui ve Kropotkin'in yazılarına da yer veren avangard *Revue Indépendente*'ı kurdu (ilk çıkışında kesintisiz bir yıl yayımlanmıştı). Derginin *revanchiste* (intikamcı) Fransız milliyetçiliğinin yanı sıra Çin-

7. Fénéon'un babası gezgin bir Fransız satıcı, annesiyse genç bir İsviçreli idi. Halperin, *Félix Fénéon*, s. 21.

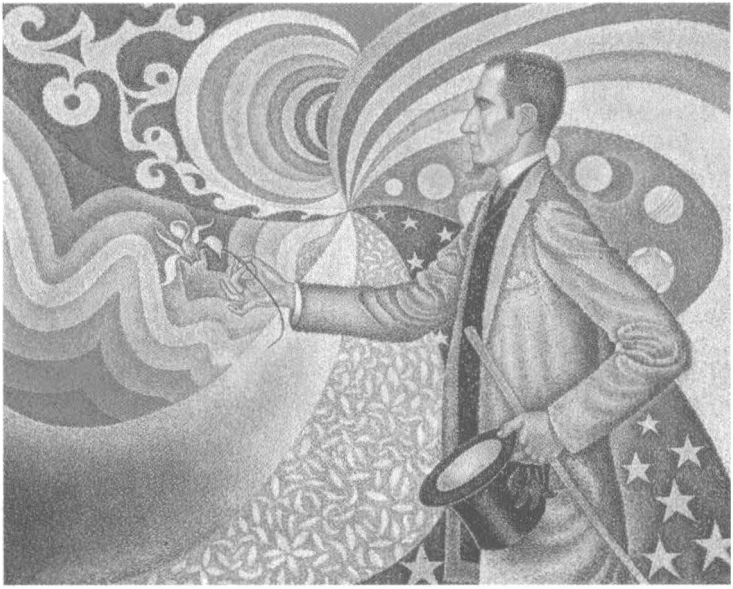
hindi'deki Fransız emperyalizmine de son derece düşman bir yayın çizgisi vardı. Fénéon alaycı bir biçimde savaş bakanının "Çinlileri –ki tüm iyi dileklerimiz onlarla– kırıp geçirmek ve yağmalamak maksadıyla Uzakdoğu'ya yeni birlikler gönderdiğini" yazmıştı.[8]

1880'lerin ikinci yarısında yani Rizal'in *Noli me tangere*'si ile İsabelo de los Reyes'in *El folk-lore filipino*'sunun yayımlandığı dönemde, Fénéon Paris avangardının kilit şahsiyetlerinden biri, hatta sahne arkasında çalışmayı yeğlemesine rağmen kimi bakımlardan kilit şahsiyeti haline gelmişti. Laforgue'nin en uçuk şiirlerinin yanı sıra Keats, Dostoyevski ve Whitman yayımlayarak milliyetçi Fransız taşralılığıyla mücadele etme yolunda elinden geleni ardına koymayan özgün *La Vogue*'ün (1885-89) (başta Laforgue'nin yardımıyla) ve tekrar canlanan *Revue Indépendente*'ın (1885-89) editörlüğünü bir arada yürütmeyi başarmıştı. Rimbaud'nun ardında bıraktığı şiirsel kaosu titizlikle düzenleyip, bomba etkisi yaratan *Illuminations* kitabını 1886'da yayınlayan da Félix Fénéon'du.[9] Aynı yıl Salon des Indépendents, Seurat (Fénéon'dan iki yaş büyük) ve Signac'ın (Fénéon'dan iki yaş küçük) dikkat çektiği ikinci sergisini düzenledi. Fénéon genç asilere "post-izlenimciler" adını takmakla kalmamış onların kararlı ve zeki bir savunucusu da olmuştu.[10] Sergi hakkında yazdığı çığır açıcı, "yüksek kültür mamulü" eleştiriyi Belçika'da yayımlanan avangard, sosyalist dergi *L'Art Moderne*'e göndermesi ve radikal tabloid gazete *Le Pére Peinard*'da tamamen Paris argosuyla yazılmış başka bir eleştiri yayımlaması Fénéon'un siyasi bakış açısına, duruşuna has hareketlerdir. Bütün bunlar yetmezmiş gibi yakın arkadaşı Huysmans'dan *L'Art Moderne*'de sürdürdüğü tiyatro eleştirmenliği işini devralıp İbsen'in güçlü etkisi altında oyunlar kaleme alan yeni oyun yazarlarını da desteklemiştir.

1890'ların başlarında –*El Filibusterismo*'nun henüz yayımlandığı yıllar– Fénéon diğer işlerini bırakmaksızın radikal siyasete geri döndü. Ağustos 1891'de, kendine Zo d'Axa diyen (asıl adı Alphonse Gallaud de la Pérouse'du) ve üç ay önce sert anarşist/avangard

8. *A.g.y.*, s. 56. 9. *A.g.y.*, s. 62-7.

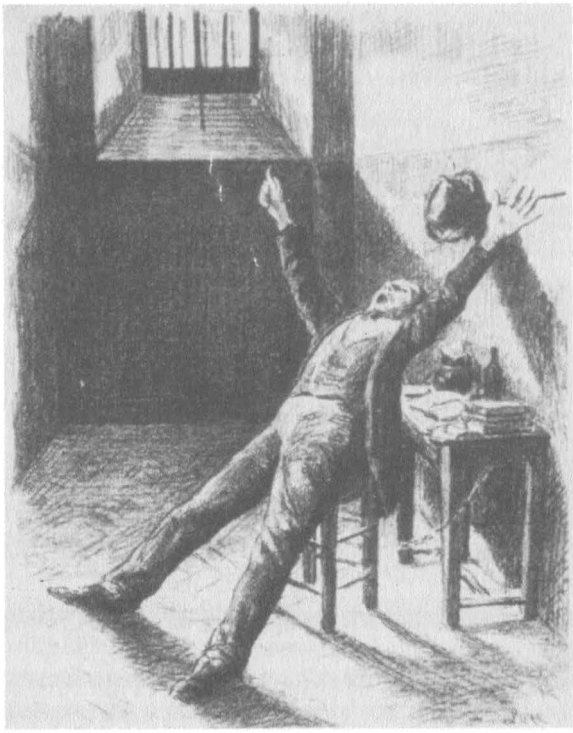
10. T. J. Clark, *Farewell to an Idea* (New Haven: Yale University Pres, 1999), adlı kitabında Fénéon'u "Baudelaire'den sonra en iyi sanat eleştirmeni" olarak anar (s. 62) ki bu da büyük bir övgüdür.

Paul Signac'ın, Felix Fénéon'u resmettiği avangard çalışma.

dergi *L'Endehors*'u kuran garip şahsiyetle tanıştı.[11] Bu derginin yayın hayatı iki yıldan kısa sürdü. İlk sayısından altı ay sonra Zo, dergisinde Fransız ordusu, yargısı ve parlamentosu hakkında sert makaleler yayımlamaktan dolayı "ahlakı bozmakla" suçlandı; İngiltere'ye kaçtı, karısının sadakatinden şüpheye düşüp Paris'e geri döndü ve tutuklandı, iki hafta kimseyle görüştürülmeden tutuklu kaldı, mahkemeyi beklemek üzere salıverilince de temelli ortadan kayboldu.[12] Ne var ki yoldaşlarının pek çoğu uzun yıllarını hapiste geçirdi. Fénéon tutuklanmadı fakat polisteki dosyası o yıl (1893) açıldı. L'Endehors'un başına geçti, Mallarmé'nin çevresinden anarşizme yakınlık duyan iki genç yazarın, Octave Mirbeau ve Paul Adam'ın yanı sıra Belçikalı büyük radikal şair Emile Verhaeren'i de getirdi ve derginin yayın hayatı boyunca orada kaldı.[13]

11. Halperin, *Félix Fénéon*, s. 245-6. 12. *A.g.y.*, s. 252.
13. Maitron, *Le mouvement*, s. 137.

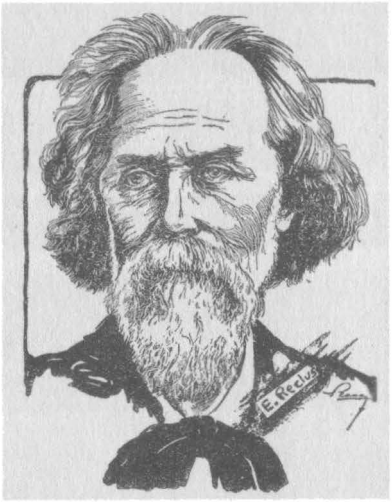

Maximilien Luce'nin Fénéon'u 1894'te hapisteyken resmeden çalışması.

Fénéon, Émile Henry'yi de Zo grubunun toplantılarında tanıyıp hayran kalmıştı, Signac'a yazdığı bir mektupta onu "anarşistlerin en anarşisti" diye tarif etmişti, zira Henry'nin eylemleri, nihayetinde Üçüncü Cumhuriyet'ten sorumlu olan seçmenlere yönelikti. (Fénéon ayrıca Signac'a "anarşist eylemlerin propaganda alanında yaptıklarının Kropotkin ve Reclus'ün broşürler hazırlamakla geçirdiği yirmi yılda yaptıklarından daha fazla olduğunu" yazmıştı.)[14]

14. Eugenia Herbert, *The Artist and Social Reform: France and Belgium, 1885-1898* (New Haven: Yale University Pres, 1961), s. 113. Herbert, ikinci alıntıyı John Rewald'dan almıştır, "Extraits du journal inédit de Paul Signac", *Gazette des Beaux-Arts*, 6:36 (1949) içinde, s. 113.

Émile Henry'nin tutuklanışının o döneme ait bir tasviri (solda); Élisée Reclus, ünlü anarşist kuramcı (sağda).

Fénéon 4 Nisan 1894'te, Henry'nin tutuklanmasından sonra (ve hemen idam edileceğini düşünerek) Senato'nun karşısındaki gözde restoran Foyot'nun penceresine bomba koydu, ölen olmadı fakat birkaç kişi ağır yaralandı.[15] Daha önce de değindiğimiz gibi çok geçmeden tutuklandı. Ölümle cezalandırılabilecek suçlardan yargılanacağı duruşmayı beklerken, sürpriz bir biçimde hapishane kütüphanesinde bir kopyasını bulduğu *Northanger Abbey*'yi tercüme etmeye girişmesi soğukkanlılığının tipik bir örneğidir.[16] Fesatçı Otuzlar'dan biri olarak oturduğu sanık sandalyesinden, hâkimlerin kulaklarında çınlayan zekice ve şamatalı savunmaların ve araların-

15. Bkz. olayın Halperin, *Félix Fénéon*, s. 3-4'teki canlı ve ayrıntılı incelenmesi. Douwes Dekker'in *Max Havelaar*'ını ilk kez Fransızcaya çeviren ve kültürlü bir Flemenk Yahudisi olan anarşist Alexander Cohen'e neler yaptığını itiraf etmesi için yıllar geçmesi gerekecekti.

16. David Sweetman, *Explosive Acts: Toulouse-Lautrec, Oscar Wilde, Felix Fénéon and the Art and Anarchy of the Fin-de-Siécle* (Londra: Simon and Schuster, 1999), s. 375. Çevirisi daha sonra *La Revue Blanche*'ta yayımlandı.

da Clémenceau'nun da olduğu pek çok şöhretli entelektüelin onun adına tanıklık etmesinin ardından beraat kararıyla kalktı.[17] Tanıklardan biri olan Mallarmé hâkimlere Fénéon'u *cet homme doux*, yumuşak başlı bir genç olarak tarif etti, gazeteciler bu sanat eleştirmeni ve –entelektüel, suçlu ve anarşistlerden oluşan tuhaf bir karışım olan– diğer sanıklar hakkında genel fikrinin ne olduğunu sorduğundaysa sakin bir şekilde "bu azizler hakkında hiçbir şey söylemek istemiyorum" cevabını verdi.[18] Fakat 1895'te Fénéon'u "tanıdığım en zeki adam, adil, amansız ve müşfik," diye tanımlayan Valéry meseleyi daha iyi kavramıştı.[19] Beraat etmesinin ardından Fénéon hoşuna gidecek aleni bir iş bulmasının zor olduğunu görüp *La Revue Blanche*'ta perde arkasında yarı-zamanlı editör olarak çalışmaya başladı. Çok geçmeden derginin itici gücü olacaktı.[20]

Farklı kuşaklara mensup olan Clémenceau ve Fénéon güçlü fakat karşıt kişilikleri ve ancak kısmen örtüşen siyasi bakış açılarıyla, 1890'ların sonlarına doğru birbirlerini etkileyebilecek müttefikler olmaya hazırlardı. Üçüncü Cumhuriyet'in Asya ve Afrika'daki zorbalıklarına duydukları nefret bir yana bu yakınlaşmanın ivedi sebeplerinden biri Ravachol, Vaillant ve Henry suikastlarının ardından yürürlüğe konan ceza kanunlarına duydukları öfkeydi. Bu kanunlar her türlü devrimci propagandayı yasaklıyor "devrimcilere" destek verenleri, hatta sempati duyanları ağır cezaya tâbi tutuyordu. (Polisteki dosyası hayli kabarık olan Camile Pissarro vakit

17. Davanın, Halperin'in *Félix Fénéon* kitabının on dördüncü bölümündeki ayrıntılı anlatımı ustalıklı ve alabildiğine eğlencelidir. Polis, Fénéon'un Savaş Dairesi'ndeki ofisinde fünyeler bulduğu halde zanlıyı Foyot bombalamasıyla ilişkilendirecek doğrudan kanıtlar bulamamıştır.

18. Joll, *The Anarchists*, s. 149-51.

19. Halperin, *Félix Fénéon*, s. 6.

20. *La Revue Blanche*'ın kapanmasının ardından Fénéon, siyasi yaşamdan çekilmeye başladı, fakat 1906'da *Le Matin*'e "Nouvelles en trois lignes" (üç satırla yenilikler) başlıklı yergili ve dokunaklı minimalist yazılar yazmaya başladı. *A.g.y.*, on yedinci bölüm. Avrupa'daki en başarılı müzayede evlerinden birindeki kilit şahsiyetlerden biri haline geldi ve 1924'te emekli oldu. Hayatının son yirmi yılında öyle külli bir inzivaya çekildi ki pek çok kişi öldüğünü sanmıştı. On yıllarca Marksizm'e pek az ilgi gösterdiği halde Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından, neredeyse altmış yaşındayken Fransız Komünist Partisi'ne katıldı. 1944'te öldü, Almanlar Paris'i işgal etmeseydi muhteşem sanat koleksiyonunu Sovyetler Birliği'ne bırakacaktı. Sweetman, *Explosive Acts*, s. 493-5.

kaybetmeden güvende olacağı Belçika'ya kaçmıştı.)[21] Fakat aynı zamanda devinim halinde olan daha geniş çaplı bir siyasal dönüşüm de söz konusuydu, 1885'te Parti Ouvrier Belge'nin (Belçika İşçi Partisi) doğmasıyla ve bir sonraki yıl Zola'nın *Germinal* adlı romanının yayımlanmasıyla sembolize edilebilecek bir dönüşüm.

Parti Ouvrier Belge ve *Germinal*

On dokuzuncu yüzyılın büyük bölümünde Belçika sanayileşme düzeyi bakımından Britanya'dan sonra ikinci sırada geliyordu. Siyasi bakımdansa, oy hakkının son derece dar bir kesimle sınırlı tutulduğu ve iktidarın büyük ölçüde serbest ticaret yanlısı liberal sermayedarların elinde olduğu genel olarak geri bir ülkeydi. Yüzyılın son dönemlerinde ülkenin devlet başkanı olan II. Léopold, bu durumu kendi adına diplomatik ve askeri müdahalelerle 1885'te Kongo'nun mutlak hükümdarı olup bu toprakları şahsi mülkü haline getirerek telafi etmişti. Bununla birlikte aynı yıl dikkat çekici bir kişilik olan Émile Vandervelde Parti Ouvrier Belge'yi kurup işçi sınıfını öyle harekete geçirdi ki on sene içinde oy hakkı radikal biçimde genişletildi ve partinin parlamentodaki mevcudiyeti bir zamanların her şeye kadir liberallerine baskın çıktı. Vandervelde kendini Belçikalı işçilerin Proudhoncu geleneklerine saygı duyan açık fikirli bir Marksist olarak görüyordu ve birçok barışçı anarşistle dostane ilişkiler içindeydi. Belki daha da önemlisi, ülkesinin radikal avangardı arasında yakın dostlara sahip hevesli bir sanatsever olmasıydı. Nitekim Brüksel'de başarılı bir Maison du Peuple açıp Emile Verhaeren'ı sanat bölümünü idare etmekle görevlendirdi. Verhaeren da Les Vingt adı altında bir araya gelen Belçikalı avangard ressamları parti çevresine topladı; Les Vingt'ın en tanınmış üyesi anarşizan hayalperest James Ensor'du. Verhaeren edebiyat cephesinde de aynı şekilde başarılıydı, ileride "gözüpek bir devrimci" olarak sevgiyle anacağı Maeterlinck başta olmak üzere çe-

21. Pissarro (ve oğlu Lucien) gerçek radikallerdi. Camille Yahudi'ydi ve Danimarka Antilleri'nde doğmuştu, bu yüzden Karayipler'deki bir köle ayaklanmasının zalimce bastırılmasından ve Fransız okullarındaki antisemitizmden kaynaklanan kötü tecrübeleri olmuştu. Degas ve Renoir ondan hep "Yahudi Pissarro" olarak bahsederlerdi. *A.g.y.*, s. 220.

şitli yazarların bağlılığını kazanmıştı.[22] Sanat dergisi *L'Art Moderne* ve edebiyat dergisi *La Revue Rouge* sırf yerel yetenekleri geliştirmekle kalmıyordu, aynı zamanda sıkı bir şekilde enternasyonalisttiler. Fransız izlenimciler ve post-izlenimciler son çalışmalarının Brüksel'de sergilenmesine can atarken, daha önce değindiğimiz gibi Huysmans ve Fénéon da Verhaeren ve Vandervelde'nin himayesinde eleştirmen olarak hizmet vermeye çağrılmıştı. (Bu Brüksel Rizal'in Ocak 1890'da *El Filibusterismo*'yu yazmak üzere geldiği Brüksel'di –bir ay sonra da Liége'de *La Revue Blanche* doğmuştu.) Fransız ve Belçikalı yazarlar yazılarını birbirlerinin dergilerinde yayımlıyorlardı ve William Morris'in fikir ve eserleri çok sıcak karşılanmıştı. Parti Ouvrier Belge'in liderlerinin ve politikalarının Fransa'daki etkisi büyüktü. Parisli aydın kesimle ufacık bir temas bile kurmaktan kaçınan iflah olmaz cahil Jean Guesde'nin yerini 1890'ların ortasından itibaren Belçika modelini gayretle uygulamaya çalışan Jean Jaurés almaktaydı.[23]

Zola genellikle Paris'in edebiyatçı radikalleri tarafından küçümsendiği halde Kuzeydoğu'daki Anzin kömür yataklarındaki sarsıcı ve trajik bir grev hakkındaki yoğun araştırmalara dayanan romanı *Germinal*, Avrupa'da tercüme edildiği her dilde etki uyandırmış, siyasal bir sansasyon haline gelmişti. (On dokuzuncu yüzyılda epey sıkça olduğu gibi "toplumsal" bir roman, gerçeklere dayanan gazeteciliğe kıyasla daha derin ve uzun süreli siyasal sonuçlara yol açabiliyordu.) Zola madenciler arasındaki "devrimcileri" düşmanca bir üslupla betimlemiş olsa da, *Germinal* okurlara madencilerin yoksulluğu, madende çalışmaktan kaynaklanan hastalıklar, güvenlik tedbirlerinin bulunmaması ve maden sahiplerinin sömürüsüne dair dehşetengiz bir manzara sunuyordu.[24] Clémenceau grevdeki madencileri bizzat ziyaret etmiş ve gördüklerinden dehşe-

22. Maeterlinck'i ortaçağ hakkında anlaşılmaz bir kitap olan *Pelléas et Mélisande*'ın yazarı olarak anımsarız, fakat 1889'da Brüksel'deki Cercle des Étudiants Socialistes'in (Sosyalist Öğrenciler Grubu) ilk üyelerinden biriydi. 1913 gibi geç bir tarihte, o yılki büyük genel grev sırasında hâlâ Parti Ouvrier'in *Album du premier mai*'sinde yazıyordu. Herbert, *Artists*, s. 99.

23. Bu paragraf büyük ölçüde *A.g.y.*, s. 9, 27-34, 67-71'e dayanmaktadır.

24. *A..g.e.*, s. 162. Herbert, *Germinal*'in işçi sınıfına yöneltilmiş ilk büyük roman olduğunu söyleyecek kadar ileri gider. Zola değişmekteydi.

te düşmüştü. Kömür yataklarının Henry'nin daha ölümcül suikastlarından biri olan 1894 suikastıyla –belki de Zola vasıtasıyla– bağlantılı olması dikkat çekicidir. Henry, makinelerin parçalandığı greve silahlı polis getirerek karşılık veren Carmaux kömür yataklarının sahiplerini cezalandırmak için kadın kılığına girip Société des Mines Carmaux ofisine bomba bıraktı. İşçiler açlıktan ölürken sosyalist parlamenterlerin aracılık etme sözlerine karşın hiçbir sonuç alınamadan aylar geçmişti. Henry'nin bombası fark edilip karakola götürüldü, orada patlayıp, beş polis memuru ve bir erkek çocuğunun ölümüne yol açtı.[25]

Dreyfus Olayı

Ceza kanunlarının yürürlüğe konması sonrasında üç yılı bulmayan bir zaman diliminde siyasi atmosferin geçirdiği değişimi, *Revue Blanche*'ın 1897 baharının başlarında yayımladığı, Clémenceau' nun radikal aristokrat eniştesi Henri Rochefort'un yanı sıra tanınmış anarşistler Élisée Reclus, Louise Michel ve Jean Grave'ın yazılarını da içeren muazzam "Enquête sur la Commune"den (Komün Hakkında İnceleme) daha iyi bir biçimde ortaya koyan bir şey yoktur. "Enquéte Sur la Commune"de Tarrida da göze çarpacak derecede ön plandaydı. Mallarmé, Laforgue, Jarry, Daniel Halévy, Nietzsche, müteveffa Eduard Douwes Dekker, Paul Adam ve Huysmans'ın eşcinsel arkadaşı Jean Lorrain'in yazılarına da yer verilmişti. 1872'de doğan Léon Blum uzun yıllar sonra şunları yazacaktı: "Mensubu olduğum bu edebi neslin... tümüne anarşist düşünce nüfuz etmişti."[26]

1894 yılı sonbaharında –Carnot'yu öldüren genç suikastçının giyotine gönderilmesinden ve Otuzlar duruşmasından üç ay sonra– Yüzbaşı Alfred Dreyfus'un Almanya için casusluk yapmaktan yargılandığı ilk sözde askeri mahkeme gerçekleşmiş, akabinde Dreyfus Şeytan Adası'na sürülmüş, Fénéon'un ertesi yıl *La Revue Blanche* sayfalarında bu mahkeme kararını hedef almasına rağmen bütün bunlar ilk başta ciddi bir ilgi uyandırmamıştı. Fakat 1896'ya

25. Halperin, *Félix Fénéon*, s. 272-3.
26. Aktaran Herbert, *The Artist*, s. 12.

gelindiğinde ordudaki antisemitik, aristokrat, yüksek rütbeli subayların uydurma kanıtlarla suçu Yahudi Dreyfus'a yüklediğine dair deliller dışarı sızmaya başlamış, bu sayede neden sonra başlayan yoğun basın kampanyası, hükümeti gerçek sanık Binbaşı Marie-Charles Esterhazy'yi Ekim 1897'de tutuklamak ve ertesi Ocak'ta yargılamak zorunda bırakmıştı. Esterhazy'nin mahkemenin başladığının ertesi günü yüzsüzce beraat ettirilmesi üzerine, Zola "J'accuse" (İtham Ediyorum) başlıklı meşhur açık mektubunu kaleme almış, bu mektup Clémenceau'nun *L'Aurore*'sinde yayımlanmıştı. Köşeye sıkışan rejim Şubat 1898'de Zola'yı yargılamaktan başka çıkar yol bulamadı. Eleştirel sol görüşlü entelektüellerin "burjuva romancısı" dedikleri Zola para ve hapis cezasına çarptırıldı ve birden solun kahramanı olup çıktı.[27] Bütün bunlar sağ ve sol arasında devasa bir siyasal hesaplaşmaya yol açtı; bu keşmekeş içinde pek çok avangard entelektüel hayatlarında ilk kez aktif siyasete katıldı, içlerinden Octave Mirbeau gibi daha ateşli olanlarsa antisemitik çetelerce öldürülmekten kıl payı kurtulmuşlardı.[28]

Bu arada Paris'teki Kübalı sürgünler Martí'nin Küba'da isyanı başlatmasının ardından giderek daha faal hale gelmişler, Clémenceau gibi önde gelen gazetecilerin ülkelerinin davasına emperyalizm karşıtı destek vermesi için (giderek daha fazla başarı sağlayan) bir lobi faaliyetine girişmişlerdi.[29]

Daha önce de söylemiştik, Tarrida Paris'te uzun süre kalmadı. İspanya'nın diplomatik baskısı yüzünden Belçika'ya gönderildi.[30] Oradan da Dover Boğazı'nı geçip İngiltere'ye ulaştı. Daha sonraki

27. Zola'yı, "burjuva" ve cahil olduğunu söyleyerek aşağılayan yazarların çoğu şimdi onun lehine tanıklık ediyordu. Ceza nisanda Temyiz Mahkemesi'nce bozuldu. Ardından ikinci bir dava açıldı, fakat siyasal amaçlarına ulaşan Zola İngiltere'ye kaçtı ve af ilan edilinceye dek orada kaldı.

28. Herbert, *The Artist*, s. 203. O zamanlar Mirbeau *L'Aurore*'de çalışıyordu.

29. Sağ görüşlü Eduardo Comín Colomer'e göre Tarrida, o zamanlar Lycée Condorcet'de İspanyolca öğretmenliği yapan anarşist Fernando Ferrer Guardia'yla (ileride Ferrer'den daha fazla bahsedeceğiz) ve Betances'in başı çektiği Karayipli radikallerin yanı sıra, içlerinde Clémenceau, Aristide Briand, Charles Malato ve Henri Rochefort'un da bulunduğu bir grup gayretli Küba yandaşlarıyla görüşmüştü. Bkz. Eduardo Comín Colomer, *Historia del anarquismo español* (Barcelona: Editorial AHR, 1956), Tomo I, s. 180-1.

30. Fernández, *La sangre de Santa Águeda*, s. 27.

yıllarda *La Revue Blanche*'ta yayımlanan makalelerinin birçoğunun, hem siyaseten hâlâ dünyanın en önemli başkenti hem de baskıcı hükümetlerinden kaçan anarşistlerin benimsediği güvenli bir sığınak olan Londra'dan gönderilmiş olmasının sebebi budur. Üst üste gelen Montjuich ve Dreyfus skandalları Londra'da kitlesel bir infial uyandırmış ve Kübalı genç anarşistimiz sevinçle karşılanıp Keir Hardie, Ramsay MacDonald ve başka birkaç kişinin tertiplediği uzun bir halkı bilgilendirme gezisine katılmıştı.[31] İspanya düşmanlığının uzun bir geçmişe dayandığı bu ülkede, "Yeni Engizisyon"un yaptıklarını dinlemeye dünden razı kulaklar vardı. Tarrida, okyanusları ve devletlerin sınırlarını aşan muhtelif ilişkilerinden, İspanya başbakanına karşı liberal, mason, sosyalist ve anarşistlerle emperyalizm ve ruhban sınıfı karşıtlarının katılacağı geniş bir basın koalisyonu oluşturulmasını sağlamak amacıyla zekice faydalandı. Kampanyaya katılan gazete ve dergilerin aşağıdaki (kısmi) listesine bakınız:[32]

Fransa: Clémenceau'nun *La Justice*'i, Rochefort'un *L'Intransigeant*'ı, *Le Jour*, *L'Écho de Paris*, Jean Grave'ın *Les Temps Nouveaux*'su, *Le Libertaire*, *La Petite République* ve *Le Pére Peinard*.

Britanya: *The Times*, *The Daily Chronicle*, *Freedom*.

İspanya: *El País*, *La Justicia*, *La Autonomía*, *El Imparcial* ve Pi y Margall'ın *El Nuevo Régimen*'i.

Almanya: *Frankfurter Zeitung*, *Vorwärtz* ve *Der Sozialist*.

İtalya: Roma'daki *La Tribuna* ve Messina'daki *L'Avvenire*.

Portekiz: *A Libertade*, *O Caminho* ve *O Trabalhador*.

Romanya: *Miscarea Sociala*.

Arjantin: *El Oprimido*, *La Revolución* ve İtalyanca yayımlanan *L'Avvenire*.

ABD: Boston'daki *Liberty*, New York'taki Kübalıların çıkardığı *El Despertar*, Tampa'daki Kübalıların çıkardığı *El Esclavo*.

31. Tarrida İngiltere'yi sevdiğini fark etmiş, –yazık ki– belki de Fabian olup oraya yerleşmişti. Birinci Dünya Savaşı esnasında çok genç yaşta hayatını kaybetti.

32. Comín, *Historia del anarquismo español*, cilt 1, s. 173-5; Esenwein, *Anarchist Ideology*, s. 194. Fernández, *Santa Águeda*, s. 31, Paul Avrich'in, *Les Inquisiteurs*'ün İngilizce tercümesinin yalnızca Philadelphia'da 50.000 nüsha dağıtıldığını ileri süren *An American Anarchist: The Life of Voltairine de Cleyre* (Princeton: Princeton University Pres, 1978), s. 112-3, adlı kitabından alıntı yapar.

Cánovas Katolik Avrupa'da bile fazla etkin dış destek bulamayacağını anlamıştı. Avusturya-Macaristan kendi militan milliyetçiliği ve Balkanlar'la, Fransa Dreyfus olayıyla, İtalya ise Habeşistan hükümdarı Menelik'in ezici galibiyetiyle sonuçlanan Mart 1896' daki Adawa Savaşı'nın getirdikleriyle meşguldü. Fakat Cánovas'ın sinirleri onu yarı yolda bırakmayacak kadar sağlamdı. Daha önce gördüğümüz gibi, Montjuich'teki tutuklulardan görece önemli olan kimilerinin sürgüne gitmesine müsaade edildi, fakat askeri mahkemelerde yargılanmayanların pek çoğu, bazı Kübalı "baş belaları"yla birlikte Afrika'da İspanya'ya ait bölgelerde bulunan zulüm kamplarına gönderildi. Corpus Christi "şiddet"inden dolayı ölüme mahkûm edilen Ascheri ve dört İspanyol 5 Mayıs 1897'de idam edildi, fakat çektikleri işkenceleri anlatan ve masum olduklarını beyan eden mektupları salıverilen az sayıda kişi tarafından çoktan dışarı sızdırılmıştı. Üç ay sonra da Cánovas kanlı bir siyasi suikastla tanışacak, Bask ülkesindeki Santa Águeda kaplıcasında öldürülecekti.

Antiller'in Yurtseveri: Doktor Betances

Ramón Emeterio Betances, 8 Nisan 1827'de –Tolstoy'dan bir buçuk yıl önce– Porto Riko'da, Cabo Rojo'da doğdu. Soyu itibariyle kısmen Afrikalıdır, ama Afrikalılığının nerden geldiği kesin değildir, gayri meşru bir çocuk gibi görünmektedir. Yine de babası zekâsı vaktinden evvel gelişmiş oğlunu Collége de Toulouse'de tıp okumaya gönderecek kadar zengin ve moderndi. Betances, burada Fransızcasını ilerletecekti. Sonra tıp eğitimine Sorbonne'da devam etti ve 1853'te mezun oldu. Porto Riko'ya dönmesinin ardından 1855'teki kolera salgınında adını duyurdu. Diderot ve Byron'ın çocuğuydu, Karayipler'deki Fransız sömürgelerinde de köleliği kaldıran 1848 Devrimi onu da önüne katıp sürmüştü, Paris'teki barikatlarda bile çarpışmış olabilir.[33] Hayatının geri kalan elli yılında ise kendini hekimliğe (Rizal gibi göz hekimliğinde uzmanlaşmıştı) ve

33. "1848 Fransız Devrimi'ne faal olarak katılmıştı... bu devrim ona esrarlı bir tecelli gibi gelmişti". Félix Ojeda Reyes, "Ramón Emeterio Betances, Patriarca de la Antillanía", Félix Ojeda Reyes ve Paul Estrade, (haz.), *Pasión por la libertad* (San Juan, P. R.: Editorial de la Universidad de Puerto Rico, 2000) içinde, s. 32.

radikal cumhuriyetçi ve sömürgecilik karşıtı siyasete adadı. Baştan beri köleliğe karşı olan Betances, hem İspanya'nın köhne ve zalim sömürgeciliğine hem de Amerikan Minotauru dediği açgözlü Amerikan emperyalizmini hedef alan, bütün kıtaya yayılmış geniş çaplı bir hareketi öngören Bolivarcı kurtuluş tasavvurundan da etkilenmişti.[34] Porto Rikolu bir yurtsever olmasına karşın, coğrafi olarak dağınık olan, birçok ülke tarafından sömürgeleştirilen ve askeri açıdan önemsiz olan Karayipler'in, ancak Haiti'yi, Danimarka sömürgesi Santo Tomás'ı ve Anglosakson kontrolü dışındaki diğer bölgeleri de kapsayacak "Bolivarcı" bir Antiller Federasyonu'na bağlandığı takdirde kurtulup gelişeceğine kani olmuştu.[35] Bu hayalin gerçekleşmesinin bir koşulunun Küba, Porto Riko ve Santo Domingo' nun kendi tabiriyle toptan de-hispanikleşmesi olduğuna inanıyordu; sömürgecilerin "asimilasyoncu" ideolojisine tam anlamıyla düşman olmasının, ne İspanyolların ne de Amerikalıların iyi niyetlerine kesinlikle inanmamasının sebebi buydu.[36]

1860'larda Karayipler'e döndükten sonra; 1863-65 yılları arasında, Dominik'in bağımsızlığını yeniden kazanmak için verdiği silahlı mücadeleyi (bakınız 3. Bölüm) faal bir şekilde destekledi, Porto Riko'da radikal propaganda çalışmaları yürüttü, nihayetinde kaçmak zorunda bırakıldı. 1872'de Paris'e dönmeden önceki süreçte sürekli yer değiştirdi –Santo Tomás, Haiti, Dominik Cumhuriyeti, Venezuella ve hatta New York'ta bile bulundu–. Zira İspanyol casuslarınca izleniyor, bağımsızlık sonrasında vücuda gelen rüşvetçi diktatörlüklerce tehdit ediliyor ve Madrid'in baskısına boyun

34. Port-au-Prens'in 8 Nisan 1870'te Porto Rikolu akranı Francisco Basora'ya yazdığı mektuptan alıntı, aktaran Paul Estrade, "El heraldo de la 'independencia absoluta'", Ojeda ve Estrade (haz.), *Pasión por la libertad* içinde, s. 5.

35. Betances, Şubat 1870'ten 1871 güzünün başlarına değin Haiti'de yaşadı. Bu süre boyunca bir kolera salgınıyla mücadele edilmesine yardımcı oldu ve Bolivar Venezuella'dan kaçmak zorunda kaldığında ona kalacak yer ve daha sonra yeniden güç kazandığında önemli askeri destek sağlayan Haitili yurtsever Alexandre Pétion hakkındaki dikkate değer yazısını kaleme aldı. Betances'in kitabı New York'ta 1871'de yayımlandı. Güncel bir baskısı, başlıca yazılarının toplandığı şu derlemede bulunabilir: Carlos A. Rama (haz.), *Las Antillas para los Antillanos* (San Juan: Instituto de Cultura Puertorriqueña, 1975). Pétion'ı övdüğü için Toussaint tarafından çok ağır bir biçimde eleştirildi.

36. "Bütün esaretler birbirinin aynısıdır". Estrade, "El heraldo", s. 5.

eğen İspanyol olmayan sömürge yöneticilerince sınır dışı ediliyordu.[37] Zamanını yoksul hastaları tedavi ederek, güçlü polemik makaleleri yazarak ve alabileceği her türlü silahı almaya ve isyan vakti erinceye değin emniyetli bir yerlerde zulalamaya çalışarak geçiriyordu. 9 Eylül 1868'de –Céspedes'in Küba'nın bağımsızlığını ilan etmesinden yalnızca dört hafta önce– dağ kasabası Lares'te vuku bulan ve ancak yirmi dört saat süren Porto Riko'nun ilk silahlı ayaklanmasından da büyük ölçüde esinlenmişti.[38] Hiçbiri de işe yaramadı, zira silahlı ayaklanmaya gözü başka bir şey görmeyecek kadar bağlıydı. Masonluğun, *blanquizm*'in ve 1848'in izlerini taşıyan gizli örgütlenme yöntemleri izliyordu.[39] Fakat bu süreçte bir efsane haline geldi.

Betances 1871 sonunda, Komün'ün düşmesinden sekiz ay sonra Paris'e döndü ve hayatının geri kalanını çoğunlukla burada geçirdi.[40] Yaptığı tıbbi araştırmalar sonunda ona Légion d'Honneur üyeliği kazandırdı, fakat polemik makaleleri yazmaktan –ki iyi bir örneğini Manila'nın prensesleri vakasında görmüştük– ve Paris'te, Batı Avrupa'nın başka yerlerinde siyasi müttefikler kazanma çabasından hiç vazgeçmedi. Hatta 1879-87 arasında Dominik'in Paris elçiliğinde yüksek bir mevkide görev yaptı, Londra ve Bern'den de sorumluydu.[41] Kaçınılmaz olarak zaman içinde Paris'teki "Latin Cemati"nin duayeni haline geldi, bu ölçüde olmasa da, komşu ülkelerde de az çok böyle görülüyordu. Betances'in görüşleri ve mizacına sahip biri için oynaması kolay bir rol değildi bu. 1890'ların ortalarında bu Işıklar Kenti'nde yaklaşık üç yüz Kübalı ve Porto

37. Betances Comité Revolucionario de Porto Riko'nun 16 Temmuz 1867'de kurulmasına New York'ta yardım etmişti. CRPR'nin manifestosu köleliği, Yarımadalı ticari tekelleri, açlığı, okul yetersizliğini ve sömürgenin ilerlemeden hiç nasibini almamış oluşunu kınıyordu. Bir ay sonra mahkeme önünde serinkanlılıkla Amerikan vatandaşı olmayı istediğine dair yemin etmekteydi –bu sayede İspanyolların pençesinden kurtulmayı hesap ediyordu– ve ertesi gün Danimarka'daki Santo Tomás'a geçti! Ojeda, *El desterrado*, s. 98-9.

38. Betances Felemenk sömürgesi Curaçao'da silah peşindeydi, dolayısıyla bu tarihi olayı kaçırmıştı.

39. Betances ve Blanqui arasındaki benzerliklere dair ilginç bir bakış için bkz. Ojeda, *El desterrado*, s. 349-51.

40. *A.g.y.*, s. 221.

41. Estrade, "*El heraldo*", s. 10.

Rikolu, yüzlerce de Latin Amerikalı vardı. Hemen hepsi çok zengin olan bu büyük çiftlik sahipleri, bankerler, doktorlar, sanayiciler ve eğlence düşkünü çapkınlar siyaseten ya tamamen muhafazakâr ya da olsa olsa liberal asimilasyoncuydu. Ojeda alaycı bir biçimde şöyle yazar: "["Latin" cemaati] içinde tek bir zenci dahi yoktu. Zanaatçıların yokluğu da aşikârdı".[42] Bu cemaatle Martí'nin aralarında yandaşlarını bulduğu Tampa, Cayo Hueso ve New York'taki büyük ölçüde yoksul, işçi Kübalı cemaati arasında dağlar kadar fark vardı. Fakat Betances kişiliğinin, tıbbi hizmetlerinin ve Rue Chateaudun 6 numaradaki ferah ofisindeki haftalık toplantıların (*tertulias*) sayesinde bu cemaati az çok bir arada tuttu, şu işe bakın ki ofisi *El Filibusterismo*'nun yayımlanmasını finanse eden, Rizal'in zengin arkadaşı Valentín Ventura'nın evinin (4 numara) yalnızca bir-iki kapı ötesindeydi.[43]

İhtiyar Betances kendince pratik bir adamdı ve mümkün olabilecek her ittifaka kucak açıyordu. Anarşist olmaktan çok uzak bir adamdı, ittifak içinde olduğu insanların pek çoğunun anarşist ya da anarşist eğilimli çıkması onu şaşırtmıştır belki. Martí anarşizmi, kelimenin normal anlamında siyaseti küçümseyen ve *patria* kavramını reddeden bir zihniyet olarak görmüş, sık sık acımasız bir kesinlikle anarşizme saldırmıştı. Öte yandan bu milliyetçi liderlerin iktidar arzusunda ve seçim fetişizminde, bağımsızlığın o günkü çalışan kesimlerin hayatlarını iyileştirme yönünde pek bir şeyi değiştirmeyeceğinin alametlerini gören epeyce anarşist vardı.[44] Betances'in Paris'teki siyasi arkadaşları eski komüncüler ve anarşist entelektüellerdi. Dumas'nın gayri meşru oğlu, Yeni Kaledonya'daki sür-

42. Ojeda, *El desterrado*, s. 338.

43. Bkz. Ventura'nın Rizal'e yazdığı 5 Şubat ve 19 Mayıs tarihli mektuplar, birincisinde iki yıllık bir kontrat imzaladığını haber veriyor, ikincisindeyse taşınmak üzere olduğunu söylüyor. Rizal, Marseilles ve Hong Kong'a gitmesinden önce, Ekim 1891'de orada Ventura'yla kalmıştı. *Cartas entre Rizal y sus colegas*, s. 493-4 ve 531.

44. Bu önemli nokta, Francesco Tamburini, "Michele Angiolillo e l'assassino di Cánovas del Castillo", Spagna Contemporanea [Alessandria, Piedmont] IV: 9 (1996), s. 101-30, s. 117'de hakkıyla gözler önüne seriliyor. Teorik olarak öyle olabilir. Fakat Küba milliyetçiliği, yöredeki pek çok anarşisti Martí'nin yanına çekmişti, İspanyol milliyetçiliğiyse İspanyol anarşizminin, Küba milliyetçiliğinin (burjuva) ayrılıkçı ütopyacılığına olan güvensizliğini alttan alta pekiştirmişti.

gün yerleşkesinin eski sakinlerinden komüncü Henri Bauer gibi Élie Reclus (d. 1830) ve Louise Michel (d. 1833) de Betances'in kuşağındandı. Rochefort da oradaydı, Betances'in Küba'da Weyler'in yürüttüğü harekatı zayıflatmak üzere Barcelona'ya gidip bir işçi ayaklanması çıkarmaya ikna ettiği Fransız anarşist Charles Malato da.[45] (Malato hiçbir yere gitmedi elbette.) Bu insanların hiçbiri ne Küba'da ne de Filipinler'de bulunmuştu, buralardaki milliyetçiliklerle duygusal bir bağları da yoktu. Fakat Fransız devletinden hem içeride hem de dışarıda (Yeni Kaledonya, Şeytan Adası) çok çekmişlerdi. Fransa'daki durumu İber Yarımadası'na tercüme ettiğimizde Cánovas ve Weyler'i, Thiers ve Galliéni (sırasıyla Komün'ü ezen Fransız cumhurbaşkanı ve Fransa'nın Afrika'daki sömürgelerinin çoğunu fetheden general) olarak görebiliriz. Onları Betances'in yörüngesine sokan şey Özgür Küba ve Özgür Filipinler'in güzelliklerinden ziyade Montjuich, Küba ve Filipinler'de gerçekleştirilen barbarlıklara karşı duydukları nefretti.

Betances'in Fransa dışındaki en yakın ilişkileri, Başbakan Crispi'nin Canovizmine ve Etiyopya'daki iğrenç hezimete öfke duyan, Garibaldi geleneğinden İtalyan anarşistlerleydi. 1848 ruhu, "milletlerin ilkbaharı" da bunda rol oynamıştı. Kendisi de bir 1848 adamı olan Betances bu yoldaşlardan kimilerinin Küba'ya gidip devrim için Garibaldi-tarzında savaşma çabalarını desteklemiş, fakat Martí'nin devrimci örgütünün Tomás Estrada Palma yönetimindeki New York karargâhının politikalarına toslamıştı. Genellikle adanın mücadelesine karışan "yabancıları" engellemeye yönelik politikalardı bunlar.[46] İşin garibi, Betances'in en faal alt-gruplarından biri Belçika'daydı, Rizal'in himayesindeki Alejandrino ve Evangelista'nın sınıf arkadaşları ve dostu olan Kübalı genç mühendis Pedro Herrera Sotolongo tarafından idare edilmekteydi.[47] İçinde hiç si-

45. Ojeda, *El desterrado*, s. 339 ve 348; Estrade, "El heraldo", s. 9.

46. Bkz. Francesco Tamburini, "Betances, los mambises italianos, y Michele Angiolillo", Ojeda ve Estrade (haz.), *Pasión por la libertad* içinde, s. 75-82; Ojeda, *El desterrado*, s. 362-71.

47. Bu komite iki Kübalı, iki Belçikalı ve ağabeyi Küba'da İspanyollara karşı savaşmaya giden Ferdinand Brook adlı genç bir İngiliz'den oluşmaktaydı. Paul Estrade, *Solidaridad con Cuba Libre, 1895-1898. La impresionante labor del Dr Betances en París* (San Juan: Editorial de la Universidad de Puerto Rico,

yahlara ya da zanaatkârlara rastlanmayan, tek bir anarşistin bile bulunmadığı zengin Kübalı cemaatini Küba dışından anarşist dostlarıyla birlikte boyunduruğa koşma işi doğal olarak Sisyphosvari bir işti, fakat Porto Rikolu asgari düzeyde de olsa bir şekilde başardı bunu.

Sonunda 1895'te Martí'nin bağımsızlık savaşının başlamasıyla birlikte Betances için de vakit geldi. Bu iki adamın hiç karşılaşmamış olduğu kesin gibidir ve yazışmalarından geriye pek az şey kalmıştır. Fakat Betances Martí'nin iki katı yaşında olduğu ve genç adamınkinden epey farklı bir hayat sürdüğü halde birbirlerine saygı duymuşlardır.[48] Martí'nin New York'taki devrimci karargâhında Porto Rikolular her zaman en yüksek mevkilerde bulundu ve On Yıl Savaşı boyunca üzerlerine düşeni yaptılar. Betances de hem yaşı ve itibarı hem de Batı Avrupa'ya dair rakip tanımayan engin bilgisi ve oradaki siyasi ittifakları dolayısıyla 2 Nisan 1896'da resmen Küba Devrimi'nin Paris'teki en yüksek diplomatik temsilcisi görevine atandı.

Geriye yalnızca bir parantez açıp şunu eklemek kalıyor: Kısmen İspanyol askerlerini Küba'dan başka bir yere çektiğinden, fakat aynı zamanda da devrimin kendi milliyetçi karakterinden dolayı Betances, Filipin devrimiyle her zaman yakından ilgilendi. Daha 29 Eylül 1896'da Bonifacio'nun ayaklanmayı başlatmasından bir ay sonra, bu iyi doktor New York'ta bulunan Estrada'ya, ayaklanmanın İspanyol halkının sandığından çok daha ciddi olduğunu ve bastırmak için 15.000 askerin çoktan yola çıktığını yazmıştı.[49] Yine eylülde Betances'in dergisi *La República Cubana* Filipinler hak-

2001), s. 143. Herrera, Alejandrino Hong Kong'a taşındığında onunla yakın temasını sürdürmüştü. Filipin devriminin seyri hakkında edindiği bilgileri Betances'e iletiyordu. 1897'de Betances'in dergisi *La República Cubana*, Alejandrino'dan gelen ve biri temmuzda, biri eylülde Hong Kong'dan postalanmış iki mektubu yayımlamıştı. Rizal'in himayesindeki Alejandrino, New York'taki Kübalıları silahlar konusunda yardım etmeye sevk etmek amacıyla Herrera ile olan rabıtasını da kullanmıştı. Alejandrino'nun tek başına mı yoksa asıl şefi Mariano Ponce'nin talimatları doğrultusunda mı hareket ettiği belli değildir.

48. Aralarındaki ilişkiler için bkz. Ojeda, *El desterrado*, s. 329-33.

49. *A.g.y.*, s. 372. Estrade'ye göre, *Solidaridad*, s. 147, Betances Estrade'ye İspanyol elçiliğinde pek çok gizli bilgiyi kendine ileten bir casusu olduğunu söylemiş.

kında –"Viva Filipinas Libre!" ve "Oué quiere Filipinas?" (Yaşasın Özgür Filipinler! Filipinler Ne İstiyor?) başlıklı– ayaklanmayı gönülden destekleyen iki makale yayımladı.[50] Filipinoların nasıl çaresiz bir biçimde silaha muhtaç olduklarını Herrera'dan öğrenen Betances bu haberi New York'taki Estrada'ya iletmiş, elinden geleni yapmasını istedi.[51] Ayrıca Rizal'in 7 Ekim 1897'de, *Revista de Cayo Hueso*'da "Mi último pensamiento" (Son Vedam) adıyla yayımlanan son şiirini Florida'ya postaladı.[52]

Angiolllio: Foggla'dan Santa Agueda'ya

Michele ("Miguel") Angiolillo Malatesta'nın memleketi Napoli'nin 112 kilometre kuzeydoğusundaki güney İtalya kasabası Foggia'da 5 Haziran 1871'de, Paris Komünü'nün kanlı bir şekilde bastırılmasının hemen ardından doğmuştu.[53] Yani Betances'ten kırk dört yaş küçüktü. Teknik enstitüye devam ettiği sırada siyaseten bilinçlenmiş, monarşiye karşı şiddetli bir düşmanlık besleyen radikal cumhuriyetçi bir militan olup çıkmıştı. 1892'de askere alındı, ama 1799 Partenopan Cumhuriyeti'ni anma törenine katıldığı saptanınca üstleri tarafından acımasızca cezalandırıldı.[54] Kararlı bir anarşist olarak sivil hayata döndü. 1895 seçimleri sırasında Başbakan Crispi' nin ceza yasalarına karşı bir manifesto yazdı ve bu manifesto yüzünden sınıflar arası nefreti körüklemek suçundan tutuklandı. Tutuklu olmadığı ve mahkemesini beklediği kısa süre içinde Adalet Bakanı'na savcı hakkında zehir zemberek bir şikâyet mektubu göndermişti. Bu yüzden on sekiz ay hapse ve ardından gelecek üç yıl boyunca da ülke içi sürgüne mahkûm edildi. Bu noktada zaten Je-

50. Estrade, *Solidaridad*, s. 147.

51. Ojeda, *El desterrado*, s. 373.

52. *A.g.y.*, s. 374.

53. Angililo'nun kısa yaşamı hakkında birazdan vereceğim bilgiler ağırlıklı olarak Francesco Tamburini'nin "Michele Angiolillo"suna dayanmaktadır. Bu makale, Foggialı ve onun İspanyol başbakanına yaptığı suikast hakkında, büyük çoğunluğu bugüne değin incelenmemiş İtalyan devlet arşivlerinde yapılan titiz bir araştırmaya dayanmaktadır.

54. Partenopan Cumhuriyeti, 1796 ve 1799 arasında Napoléon ordularının himayesi altında kurulan dört İtalyan cumhuriyetinin sonuncusuydu. Napoli'de kurulmuştu.

Michele Angiolillo (solda); nüfuzlu Fernando Tarrida del Marmol (sağda).

an Grave'ın *Les Temps Nouveaux*'sunun (Otuzlar Mahkemesi'nin ardından *La Révolte*'nin aldığı yeni isim) muhabiri ve eski sınıf arkadaşı Roberto d'Angió'yu görmeye gitti. D'Angió onu o zamanlar mütevazı bir hukuk öğrencisi olan Oreste Ferrara'ya götürdü, Ferrara çok geçmeden Küba Devrimi'ne katılıp General Máximo Gómez'in sağ kolu olacak, nihayetinde de General Gerardo Machado'nun sert başkanlık döneminde (1925-33) Küba Dışişleri Bakanlığı'nı yürütecekti.[55] Ferrara İtalya'dan kaçmasını salık verdi, o da 1896 başlarında sahte bir isim kullanarak Marsilya üzerinden Barcelona'ya ulaştı. Şehir dikkate değer bir İtalyan işçi ve zanaatkâr cemaatine, anarşist faaliyetlerinden dolayı da haklı bir üne sahipti. Corpus Christi bombalaması vuku bulup kentte sıkıyönetim ilan edildiğinde Angiolillo yerleşip serbest matbaacılık (ve İspanyolca öğrenme) işine başlayacak duruma daha yeni gelmişti. Tarrida ve Sempau'nun dergisi *La Ciencia Social*'da birlikte çalıştığı Cayetano Oller'in de aralarında olduğu bazı arkadaşları Montjuich'te hap-

55. Ferrera'nın kariyeri hakkında bkz. Tamburini, "Betances", s. 76-7.

sedildi. Orada mahkûmlara yapılan işkenceler hakkındaki korkunç söylentiler genç matbaacıyı İspanya'dan Fransa'ya kaçmaya yöneltti. Marsilya'da sahte belge hazırlamak suçundan tutuklanıp bir ay hapis yattı, ardından sınır dışı edilip Belçika'ya gönderildi ve Vandervelde'nin partisi Parti Ouvrier Belge'nin kıdemli bir üyesinin sahibi olduğu bir matbaa makinesinde çalışmak üzere geçici bir iş buldu, Mart 1897'de de Londra'ya geçti, Rizal'in idam edilmesinin üstünden üç ay geçmiş, Tarrida'nın Cánovas karşıtı seferberliği zirveye ulaşmıştı.

Daha önce belirttiğimiz gibi Londra, kıta Avrupası'ndan kaçan anarşistler için en güvenli sığınaktı. Buradaki İspanyol anarşist grup şimdi Oller gibi, "Federico Urales" gibi berbat işkencelere maruz kaldıktan sonra delil yetersizliğinden serbest bırakılıp sınır dışı edilen insanların da katılımıyla genişlemekteydi. Angiolillo, İngiliz matbaacılar sendikasının yabancılara ayrılmış özel bir bölümü olan ve pek az bilinen Tipografya kurumuna üyeliği sayesinde matbaacılık işini sürdürebildi. İngiliz anarşist Joseph Perry'nin başında olduğu İspanyol Mezalimi Komitesi'nin tertiplediği, 30 Mayıs'ta Trafalgar Meydanı'nda yapılan on bin kişilik büyük gösteriye de muhakkak iştirak etmiştir. Avrupa çapında tanınan Tarrida dahil siyasetin ileri gelenlerinin pek çoğu o gün kitleye hitap etmişti.[56] Tarrida anarşizm adına değil, *La Revue Blanche*'ın temsilcisi sıfatıyla ve Betances'in Paris'teki Küba Devrimi Delegasyonu adına bir konuşma yaptı. Malato ise ateşli konuşmasında, José Rizal'in ve Cánovas rejiminin katlettiği daha pek çoklarının intikamını kimin alacağını sordu. Fakat en dokunaklı anlar Montjuich'te sakatlanan mağdurlar kürsüye çıkıp hikâyelerini anlattığında, vücutlarını gösterdiğinde yaşandı. Angiolillo, bu gösteriden kısa bir süre sonra Oller ve feci şekilde sakatlanmış başka bir mağdur olan Francisco Gana ile dostlarından bir İspanyol anarşist sürgünün evinde şahsen görüştü. Orada bulunan Alman anarşist Rudolf Rocker, bu sahneyi şöyle betimliyor:

56. Estrade, *Solidaridad*, s. 146; Tamburini, Tarrida'nın Les Inquisiteurs'de kendisini biraz ikiyüzlü bir biçimde "Kübalı fakat filibustero değil, federalist ama anarşist değil, serbest düşünen biri fakat mason değil" ifadesiyle anlattığına dikkat çeker. "Michele Angiolillo", s. 114, Tarrida'nın meşhur kitabının 36. sayfasına atıfta bulunuyor.

O gece Gana bize sakatlanmış uzuvlarını ve tüm vücudundaki işkence izlerini gösterdiğinde bu meseleyi mağdurların kendi ağzından dinlemenin yazılıp çizilenlerden okumaktan çok farklı bir şey olduğunu anladık... Sanki taş kesilmiş, oturup kalmıştık, birkaç öfkeli kelam sarf edebilir hale gelinceye dek birkaç dakika geçti. Sadece Angiolillo tek bir söz bile etmedi. Sonra fırlayıp kalktı, üstünkörü bir-iki vedalaşma sözü ederek çıkıp gitti. Onu son görüşüm bu oldu.[57]

Bu olayın üstünden çok geçmeden Angiolillo, aklında intikam düşüncesi ve cebinde Londra'da edindiği tabancayla bir şekilde Paris'e geçti. O arada Tarrida'nın Manila, Montjuich ve Havana'yı dönemin diğer metinlerine kıyasla çok daha ayrıntılı bir şekilde ilişkilendiren, aceleyle bir araya getirilmiş eseri *Les Inquisiteurs d'Espagne*'yı okumuştu.[58] Paris'te Rochefort ve Betances'in İspanyol hükümetinin işlediği kıtaaşırı suçlar hakkındaki konuşmalarını dinlemiş olduğu da söylenir. Tam bu sıralarda Betances'i görmek için Rue Chateaudun'da muntazaman düzenlenen *tertulia*'lardan (edebiyat sohbeti) birine katılmıştı. İkisi de Londra'da Angiolillo ile görüşmüş olan Tarrida ile Malato, başlarda polisin bir tuzak kuruyor olabileceğinden şüphelenen Betances'in güvenini tazelemişti. Betances ve Angiolillo sonunda baş başa görüştüklerinde neler olup bittiğiyse bir belirsizlik perdesi arkasında kalmıştır. Sonradan Betances'in anlattığına göre, Angiolillo ona Naip Kraliçe'yi ve henüz reşit olmayan XIII. Alfonso'yu öldürmek üzere İspanya'ya gitmeyi planladığını söylemişti. Doktorumuz bunun bir hata olacağı cevabını vermişti: Bir kadını ve çocuğu öldürmek "korkunç bir propaganda hatası" olacaktı; ayrıca bunların hiçbiri İspanyol rejiminin mezaliminden sorumlu değildi. Asıl cani Cánovas'tı.[59] İlk bakışta

57. Femández, *La sangre de Santa Águeda*, s. 40, Rudolf Rocker'in anılarının İspanyolca tercümesinden aktarıyor, *En la borrasca (Años de destierro)* (Puebla, Mexico: Edit. Cajica, 1967), s. 118-20. Ayrıca, Gana'yı bizzat gördükten sonra Cleyre'in, annesine yazdığı ve ellerinin kıpkızıl, sıcak demirlerle yakıldığından, tırnaklarının sökülüp başının bir metal kompresörüne sokulduğundan ve hayalarının koparıldığından söz eden bir mektuptan da alıntı yapıyor. Bu malumat, Avrich'in yukarıda bahsi geçen *An American Anarchist* (s. 114), adlı kitabından alınmıştır.

58. Jean Grave'in 19 Haziran 1897 tarihli *Les Temps Nouveaux*'undan aktaran Max Nettlau'ya göre bu kitap Haziran ayı ortalarında çıkmıştı.

59. Betances'in anlatısından alınmış uzun parçalar için bkz. Femández, *La sangre de Santa Águeda*, s. 45.

bu açıklama pek inandırıcı değildir. Angiolillo kara cahil değildi. Sıkıyönetim Barcelonası'nda yaşamış, işkence gören eski yoldaşlarıyla konuşmuş ve Trafalgar Meydanı'ndaki gösteriye katılmıştı. İspanyol imparatorluğunun asıl hâkiminin Cánovas olduğunu pekâlâ biliyordu. Belki de ihtiyar Porto Rikolu gelecek kuşaklarca bir kadınla çocuğun hayatını kurtaran ve Angiolillo'nun İspanya başbakanını hedef seçmesine yardım eden kişi olarak bilinmek arzusundaydı.[60] Yaklaşık otuz sene önce yakın dostu Dominikli yurtsever Gregorio Luperón'a namussuz diktatör Buenaventura Báez'in tutuklanıp vatana ihanetten yargılanması gerektiğinden söz etmişti:

> Báez'i ele geçirmenin imkânsız olduğunu sanmıyorum, Dominik Cumhuriyeti'nin radikal bir reforma ihtiyacı olduğu da düşünülürse, XVI. Louis'nin ölümünü sezmiş görünen Diderot'dan şu alıntıyı yapmak yerinde olacak: "Bir kralın cezalandırılması bir milletin tabiatını sonsuza dek değiştirir."[61]

Her halükârda Angiolillo, Bordeaux üzerinden Madrid'e geçmiş ve orada Proudhoncu gelenekten genç bir anarşist olan Antoine Antignac'ın yanında kısa bir süre kalmıştı.[62] Madrid'de Cánovas'ın kendinden epey genç olan Perulu yeni karısıyla birlikte Santa Aqueda kaplıcasında olduğunu öğrendi. Sonra aynı otelde bir oda tuttu, hedefindeki adamın hareketlerini bir-iki gün izledi ve Londra'dan getirdiği tabancayla 8 Ağustos'ta öldürdü. Angiolillo hiçbir şekilde kaçmaya çalışmadı. Duruşması ertesi hafta askeri bir mahkemede kapalı kapılar ardında yapıldı, üç gün sürdü. Savunmasında Küba ve Filipinler'deki savaşlara muğlak imalarda da bulunarak esasen

60. Tamburini'nin incelemesindeki kilit unsurlardan birinin, Betances'in (veya Rochefort'un) Angiolillo'ya büyük miktarda para (kimileyin 1.000, kimileyin 500 frank) verdiğine dair sıkça tekrarlanan rivayeti güçlü bir biçimde bertaraf etmesi olduğunu eklemek gerekir.

61. Ojeda, *El desterrado*, s. 373, Manuel Rodríguez Objio'nun kitabının ikinci cildinden aktarıyor, *Gregorio Luperón e Historia de la Restauración* (Santiago, Dominik Cumhuriyeti: Editorial El Diario, 1939), s. 167-8.

62. Tamburini Antignac'ın anılarından şu kederli cümleleri aktarıyor: "Tekrar tekrar okuyup durduğu kitap Tarrida del Mármol'un *Montjuich*'iydi, bavulunda başkaca bir şey yoktu... Ayrılmasından birkaç saat önce ona 'Tekrar görüşünceye değin hoşça kal, yoldaş,' dedik. 'Hayır, bir daha görüşmeyeceğiz, elveda,' dedi. O anda gözlüklerinin ardından gözleri alevlendi. Afallamıştık." "Michele Angiolillo", s. 118.

Montjuich'ten söz etti.[63] Ayrıca, Cánovas'ın "dini vahşeti, askeri zulmü, hukukun acımasızlığını, iktidarın zorbalığını ve mülk sahibi sınıfların açgözlülüğünü en iğrenç biçimleriyle kendi şahsında cisimleştirdiğini" söylemiş ve şöyle devam etmişti: "İspanya, Avrupa ve tüm dünyayı ondan kurtardım. Bu yüzden de suikastçı değil celladım ben"[64] Mahkemenin kararı ölüm cezası oldu ve Angiolillo 20 Ağustos'ta telle boğularak idam edildi. Son nefesinde "Germinal!" diye haykırdığı rivayet edilir.[65] Pío Baroja onu şöyle tasvir etmişti:

> Dal gibiydi, çok uzun ve kupkuruydu, jestleri çok nazikti, yabancı bir aksanla konuşurdu. Bu yaptığını öğrenince şaşkına döndüm. Böyle kibar ve sıkılgan bir adamın bunu yaptığına kim inanırdı ki?[66]

Cánovas'ın ölümü İspanya'da "liderlik sultası altındaki Restorasyon demokrasisinin" ölüm çanlarını çalmakla kalmadı. Ayrıca, Havana'da Weyler'in düşmesini de beraberinde getirdi, general bunu hemen anlamıştı zaten.[67] Savaş bakanı Azcárraga yönetimindeki geçici hükümet ancak 4 Ekim'e kadar sürmüş ve o tarihte yerini ezeli ve ebedi Sagasta hükümetine bırakmış, yeniden göreve gelen

63. 10 Ağustos'ta Londra'da hem *The Times* hem de *Daily Telegraph*'ın Michele Angino Golli adındaki adamın "Barcelonalı anarşistlerin ve Filipinler'de idam edilen asi lider Dr. Rizal'in intikamını almak için Señor Cánovas'ı vurduğunu itiraf ettiğine" dair Reuters haberini yayımlaması tuhaf bir vakadır. Ertesi gün *Telegraph*, okurlarına bir başka Reuters haberi vermişti, bu habere göre "Golli'nin, isyancı lider Rizal'in vurulmasına sebebiyet veren General Polavieja'yı öldürmediği için pişmanlık duyduğunu ifade ettiği söylenmekteydi." Weyler veya Küba'nın hiç sözü edilmiyor. Bu bilgiler için Benjamin Hawkes-Lewis'e teşekkürlerimi sunarım.

64. Tamburini, "Michele Angiolillo", s. 123 ve 129. Bu alıntıyı, Tamburini'nin, 2 Eylül 1897'de Ancona'nın *L'Agitazione*'sinde (Crispi rejiminin sansürüne uğradıktan sonra) yayımlanan "La difesa de Angiolillo" başlıklı makaleden aldığı İtalyanca orijinalinden çevirdim.

65. "Germinal" muhtemelen Zola'nın romanının muazzam başarısının bir sonucu olarak anarşist hareket içinde popüler olan bir savaş nidasıydı. Tamburini, "Michele Angiolillo", s. 124. Fakat bu sembolizm, baharın ilk ayının aynı adla anıldığı Fransız Devrimi takvimine değin uzanır. Sözgelimi, "Kış geldiyse eğer, Bahar ne kadar uzakta olabilir ki?"

66. Pío Baroja, *Aurora roja* (s. 160), aktaran Núñez, *El terrorismo*, s. 131.

67. Betances'in mini-Attila (*pequeño Atila*) demekten hoşlandığı general kısmen rahatlamış da olabilir. Fernandez, Weyler'in önceki yılın nisan ayında parça-

Sagasta da Segismundo Moret'yi bir kez daha Denizaşırı Bölgeler Bakanı yapmıştı. Hem Sagasta hem de Moret Cánovas'ın Küba ve Barcelona'daki politikalarına alenen ısrarla muhalefet etmişlerdi (gerçi Martí'nin ayaklanması başladığında iktidarda olan Sagasta en azından aynı şekilde sert bir tavırla konuşmuştu). 31 Ekim'de Weyler'in yetkilerini devrettiği kişi Ramón Blanco'dan başkası değildi –Blanco Rizal'in hayatını kurtarmaya çalışmış, ruhban sınıfının Cánovas kabinesi ve Naip Kraliçe ile yürüttüğü lobi faaliyeti sonucunda Manila'dan ayrılmak durumunda kalmıştı.[68] Blanco ılımlılık, taviz ve reform yönetimini getirmişti beraberinde, fakat artık çok geçti. Bağnaz kesimler onu Guy Mollet'nin altmış yıl sonra Cezayir'de tecrübe edeceği örgütlü çete şiddetiyle karşıladı; devrimciler ikinci bir Zanjón istemiyordu, Amerikan emperyalizmi ise ilerliyordu. Sekiz ay sonra Birleşik Devletler Küba'nın hâkimi olmuştu. McKinley, Roosevelt ve Hearst'in galip gelmesine izin vermeyecek beceri ve sebata sahip yegâne kişinin Weyler olduğu doğruydu belki de.

Girdaba Doğru

Rizal'in idam edilmesinden, onun siyaseten celladı olan Cánovas'ın suikasta uğramasına dek geçen yedi ay içinde Filipinler'de neler olmuştu?

lara ayrılmadığı için şanslı olduğunu söylüyor. İki Avusturyalı anarşistin yardımıyla, Armando André adlı genç bir Küba milliyetçisi, Genel Komutan'ın sarayının zemin kattaki tuvaletinin çatısına bomba koymuştu. Düzeneğin Weyler tuvalete oturduğunda tüm ikinci katı başına yıkarak patlaması planlanmıştı. Ne var ki komplocular, Weyler'in ciddi biçimde basurdan mustarip olduğundan ve hacetini gidereceği zaman toprak bir çömleği tercih edip tuvaleti hemen hemen hiç kullanmadığından bihaberdi. Bomba patlamış fakat kimse yaralanmamıştı, Weyler, Madrid'e patlamanın heladaki gazların normal bir şekilde dışarı atılmasını engelleyen tıkanıklıklardan kaynaklandığını bildirmişti.

68. Weyler'in 19 Kasım'da İspanya'ya döndüğünde halk tarafından coşkuyla karşılanması, onun bir darbe yapmasından korkan liberal hükümetin paniğe kapılmasına yol açmıştı. Fakat hiç de aptal olmayan general anayasadan yana tavır aldı ve daha sonradan gözlerini aşırı derecede Katolik olan Polevieja'ya çeviren yandaşlarını teşvik edecek hiçbir şey yapmadı. Bkz. Martín, *Valeriano Weyler*, xiii. bölüm.

Camilo Polavieja Filipinler'de sadece dört ay kaldı, fakat bu kısa dönemin uzun vadeli sonuçları olacaktı. Rizal'in ölümünden on iki gün sonra Francisco Roxas'ın "önderlik ettiği" on iki ileri gelen Filipino, romancımızın öldüğü yerde kurşuna dizildi. *Weylerizm* Manila'ya ulaşmıştı.[69]

Fakat Polavieja'nın asıl işi isyanı askeri yöntemlerle bastırmaktı, bunda da dağlık Cavite eyaleti dışında başarılı oldu. Polavieja'nın askerleri, Cavite'de bir zamanlar Rizal'in himayesinde olan, Gent'ten cebinde bir inşaat mühendisliği diplomasıyla dönen Edilberto Evangelista'nın emirleri doğrultusunda planlanıp inşa edilmiş karmaşık bir siper ve istihkâm sistemiyle durduruldu.[70] Polavieja'nın saldırılarının siyasi sonucu, Bonifacio'yu otoritesinin tartışılmaz olduğu Manila bölgesinden çıkarıp, halkının birbirine sıkı sıkıya bağlı olmasıyla ünlü, yabancısı olduğu Cavite'ye gitmek zorunda bırakması oldu.[71] Orada Kawit kasabasının yirmi yedi yaşındaki Belediye Başkanı Emilio Aguinaldo'nun başını çektiği hırslı *caviteño* kliğiyle karşı karşıya geldi. Aguinaldo ne Rizal örneğinde olduğu gibi yüksek öğrenim görmüş aydın elit kesime ne de Bonifacio gibi çoğunlukla kendi kendini yetiştiren Manilalı zanaatkârlar kesimine aitti. İspanyolcası vasattı, fakat ticari tarımla iştigal eden, toprak sahibi orta düzey taşra eşrafına mensuptu ve ailesinin Cavite bölgesindeki ilişki ağları çok genişti. Mart 1895'te kıdemsiz olarak Katipunan'a katılmış, fakat mücadele başlar başlamaz ehliyetli bir asker olduğunu göstermişti.

69. Bu on iki kişiye yüklenen suçlamaların doğru olduğuna inanmamızı gerektirecek hiçbir sebep yoktur. Bu adamlardan kimileri Rizal'in 1892'deki başarısız Filipin Birliği'ne katılmış, Del Pilar ve *La Solidaridad* çevresiyle yazışmıştı ve kaybedecek çok şeyi olan ihtiyatlı milliyetçilerdi. Ocampo, Bonifacio'nun Katipunan'ı desteklemek üzere Roxas'tan para istediğini fakat milyonerin reddettiğini nakleder. O vakit, sinirlenen devrimci lider sadık yardımcısı Jacinto'ya Katipunan'ın üye listelerini Roxas gibi kimselerin imzasını taklit ederek imzalamasını ve listeleri İspanyol polisinin bulabileceği bir yerlere bırakmasını söyler. Tutuklanıp işkence göreceklerini ve böylece devrimci davaya katılacaklarını düşünmüş olmalıdır. Ocampo, *Rizal without the Overcoat*, s. 246; ayrıca bkz. Teodoro Agoncillo, *A Short History*, s. 86, bu kitap yine Agoncillo'nun, Filipin Devrimi'ni anlatan öncü niteliğindeki iki ciltlik incelemesine dayanmaktadır.

70. Evangelista 17 Şubat 1897'de cephede öldürülmüştü.

71. Bu eyalette konuşulan dil Tagalog dilinin farklı bir lehçesidir. Oranın eşrafı hep karmaşık içevlilikleriyle tanınır.

Mart 1897'de devrimden sonra devlet başkanının ve hükümet mensuplarının kim olacağını belirlemek üzere, Teceros kasabasında bir seçim yapıldı. Bonifacio –Aguinaldo'nun sonradan katıldığı– Katipunan'ı kurduğunu ve isyanı başlattığını haklı olarak iddia edebilirdi. Fakat Aguinaldo'nun yandaşları Bonifacio'nun Manila'daki ayaklanmasının tam bir fiyasko olduğuna ve geçmişte kaldığına inanıyordu; artık yapılması gereken esaslı bir savaş yürütmekti. Cavite yapılması gerekenin ne olduğunu göstermişti. Sonuçta Aguinaldo seçimi kazandı ve neredeyse tamamıyla kendi *caviteño* hemşerilerinden müteşekkil bir kabine kurdu. Üstelik önceki komutanla da aldığı düzensiz eğitim ve alt sınıflardan gelmesi dolayısıyla alenen alay edildi. Bonifacio bu iftirayı arkasına yaslanıp dinlemedi haliyle ve elinden geldiğince kendisine yandaş toplamaya başladı. Bunun üzerine Aguinaldo ekibi tarafından tutuklanıp nisan ayında yargılandı ve kendi başlattığı devrime ihanet suçundan ölüme mahkûm edildi. 10 Mayıs'ta erkek kardeşiyle birlikte idam edildi.

Polavieja'nın bütün bu gelişmelerden haberdar olup olmadığı, haberdar idiyse umursayıp umursamadığı belli değildir. Ayaklanmayı sona erdirmek için elzem olduğuna inandığı askeri takviyeyi gönderme konusunda Madrid'in sergilediği gönülsüzlük ve ehliyetsizlikten duyduğu bezginlikten dolayı nisanda (daha önce Küba'da yaptığı gibi) görevinden istifa etti. 1896 sonunda askerlerinin sayısı 16.000'e yükselmiş, Ocak 1897'de 13.300 asker daha gönderilmiş, asker sayısı toplamda 29.300'ü bulmuştu. Ondan sonra hiçbir şey gelmemişti.[72] Ayaklanma takımadanın başka yerlerine sıçrasaydı, görevini yerine getirebilecek insan gücünden yoksun olacaktı. Cánovas Filipinler'de *weylerizm* vaktinin geçmiş olduğunu anlamış gibidir. Kudretli Polavieja'nın istifa etmesine yol açan koşulların farkında olduklarından eski generallerin hiçbiri bir politika değişikliğine gidilmeksizin Genel Komutanlık görevini üstlenmezdi. Nisanda Fernando Primo de Rivera, Polavieja'nın yerine geçmek üzere Manila'ya geldi. Rizal'in Avrupa'ya gitmek için ülkeden ayrılmak üzere olduğu sakin 1880'lerin başlarında ılımlılığıyla bilinen bir Genel Komutan olarak görev yapmıştı. Bu sömürge hakkındaki bilgisi, askeri tecrübesi ve siyasal esnekliğiyle hem yerel

72. Corpuz, *The Roots*, cilt 2, s. 239.

Devrimci Katipunan örgütünün kurucusu Andrés Bonifacio.

elitleri kendi yanına çekecek hem de bu sefer düşünerek de olsa savaşı devam ettirecek bir politika izlemesi beklenebilirdi. Bir tür yeniden canlanmış *blanquizm* denebilir. Nitekim yeni Genel Komutan Cavite'yi geri almayı başardı, fakat Aguinaldo ve generalleri Manila'nın etrafındaki dolambaçlı yollardan geçerek yakalanmaktan kurtuldu, başkentin epey kuzeyindeki dağlık bir kaleye yerleşti, daha sonraki askeri çabaların hiçbiri onları bu kaledeki yerlerinden oynatmayı başaramayacaktı.[73]

73. Bugün Biak-na-Bató (Yarık Kaya) pek ziyaret edilmeyen bir resmi kalıntılar mevkiidir. Küçük, yılankavi bir nehrin sığ sularında biraz yürüyünce, Aguinaldo ve adamlarının o zamanlar saklandığı düşünülen yarasalarla dolu kalker mağaralarına varılır.

17 Mayıs'ta, Bonifacio'nun idamından bir hafta sonra, Primo barışa yönelik önemli bir adım olarak gördüğü şeyi yaptı ve Blanco ya da Polavieja tarafından hapse atılan 636 kişiye af çıkardı. Hatta bu gruptan bir heyeti sarayına davet etti, minnettarlıklarını ifade etmelerini, sadakat tazelemelerini bekliyordu. Fakat pek nahoş bir sürprizle karşılaştı. Heyette öne çıkan kişi Bonifacio'nun ayaklanmasının hemen ardından tutuklanan İsabelo de los Reyes' ten başkası değildi. Ayaklanma bu faal folklorcu ve gazeteciyi adamakıllı şaşırtmıştı. Hapishane ise berbat bir darbe olmuştu. Birkaç ay sonra Mariano Ponce, Blumentritt'e şöyle yazmıştı:

> o sakin, o dingin zavallı İsabelo, en vahimi karısının ölümü olan bir dizi felaket ve maddi-manevi ciddi ıstıraplar sonucunda sinir krizleri geçiriyor, hatta tarikatları bu türden büyük haksızlıkların kaynağı olarak gördüğünü, adaletsiz ve barbarca bulduğu şeyleri herkesin içinde yüksek sesle söylüyor, lanetler savuruyor.[74]

İsabelo demir parmaklıklar ardındayken hasta karısı ölmüştü, Polavieja izin vermediği için karısının cenazesine katılamamış, çocukları için bir şeyler yapamamıştı.

İsabelo, Primo ile görüşmeye gelirken barışçıl bir anlaşma için aydınların ileri sürdüğü koşulları özetleyen, daha önce İspanya'daki arkadaşlarına göndermiş olduğu öfkeli bir memorandumu da yanında getirmişti. Her şeyden önce, tarikatların yetkilerini nasıl suiistimal ettiklerini muazzam detaylarla sıralamış ve derhal ülke dışına çıkarılmalarını talep etmişti. Ardından Primo'ya sömürgenin ya da en azından bir zamanlar mensubu olduğu (on dokuzuncu yüzyıldaki anlamıyla) asimilasyoncu "parti"nin heveslerine hükümetin nasıl bir karşılık vermeyi tasarladığını sormuş, onun bu konuya açıklık getirmesinde ısrar etmişti. Genel Komutan "bir yılan tarafından ısırılmış gibi" tepki vermişti.[75] İsabelo'nun cüreti –"atılgan mizacı ve kötü şöhrete duyduğu aşk"– karşısında küplere bi-

74. Hong Kong'daki Ponce'nin Blumentritt'e yazdığı 22 Eylül 1897 tarihli mektup, Ponce, *Cartas sobre la Revolución, 1897-1900* (Manila: Bureau of Printing, 1932) içinde, s. 42-5. Ponce, heyetin Primo ile karşılaşmasını üyelerden birinden öğrendiğini kaydeder.

75. Ponce, *Cartas*, s. 24. 18 Ağustos 1897 tarihinde, Hong Kong'dan Blumentritt'e yazdığı mektup. İfadenin aslı şöyle: *el General saltó como picado por una culebra.*

nen Primo üç gün sonra folklorcunun yeniden tutuklanmasını ve Manila'daki Bilibid hapishanesinde prangaya vurulmasını emretti.[76] Çok geçmeden İsabelo gizlice sıkıyönetim Barcelonası'na nakledildi. Bindirildiği geminin kaptanına da bu genç hainin "üzerlerinde dikkate değer etkiye sahip olduğu" Filipinolarla temasa geçmekten alıkonulması gerektiği söylendi.[77] Bir ay sonra Barcelona'ya vardıklarında –Cánovas hâlâ hayattaydı ve sağlıklıydı– İsabelo belediye hapishanesine kondu; bir miktar rüşvetin ardından başka bir mahkûm, kıdemli Katalan anarşist-cumhuriyetçi gazeteci İgnacio Bo y Singla, burada İsabelo'yla irtibat kurdu. Küba'nın bağımsızlığı talebiyle Weyler Havanası'na İspanyol askerlerinin gönderilmesini protesto etmekten mahkûm edildiği altı yıllık cezasını çekmekte olan bu övgüye değer şahsiyet, şaşkın genç Filipinoya "ileri Cumhuriyetçi parti"nin Filipinler'in bağımsızlığını desteklediğini anlattı.[78] Fakat bu sadece başlangıçtı.

Bir hafta sonra İsabelo Montjuich'e nakledildi, Montjuich'in komutanı ona sükunetle yalnızca ölüm cezasıyla karşı karşıya olanların hücreye konduğu güvencesini verdi (yalan söylüyordu). Rizal'den sonra buraya kapatılan ilk Filipino –katiyen– o değildi. Corpus Christi bombalamasının ardından yüreklilik gösterip Pallás'ın yetim kalan kızını evlat edindiği için tutuklanan, çocuklar için çok ilgi gören laik bir okul açan ve Barcelona'daki askeri mahkemelerde-

76. Scott, *The Union Obrera Democrática*, s. 14, Primo'nun Madrid'deki üsleriyle yazışmalarından aktarıyor.

77. *A.g.y.* Blumentritt'e yazdığı, yukarıda bir bölümünü aktardığımız 18 Ağustos tarihli mektupta Ponce'nin, Manila'da çıkışları izleyen bir adamı olduğunu ima eder biçimde, herhangi bir yolcu listesinde İsabelo'nun adını görmediğini söylemesi ilginçtir. Folklorcunun (bugün kullandığımız tabirle) "kaybedilmiş" olmasından duyduğu korkuyu dile getirmiştir.

78. Scott, *The Union Obrera Democrática*, s. 14. İsabelo 1900'de şöyle hatırlıyordu: "Barcelona hapishanelerinde, üç kilitli kapının ardından geçilen bir hücre girişinde kimseyle görüşmememe çok dikkat edilerek alıkonuldum; fakat aynı zamanda devrimci olduğu zannedildiğinden dolayı tutuklanıp mahkûm edilmiş saygıdeğer federalist gazeteci D. Ignacio Bo y Singla anahtarı abrakadabra yöntemleriyle ele geçirip hapsedildiğim yere gelip kendini takdim etmeyi becermişti." *Filipinas ante Europa*, 25 Mart 1900. Federico Urales, *Mi vida* (Barcelona: La Revista Blanca, 1930), cilt I, s. 218, Bo'nun ufak tefek (*casi ridículo*) olduğu halde, çok yiğit olduğunu yazmıştır. Bo, siyasi yaşamına Pi y Margall ile birlikte federalist olarak başlamış, fakat anarşizme ve ileri derecede ateizme kaymıştır. Ayrıca daha sonra Montjuich hakkında yürek dağlayıcı bir kitap yazmıştır.

ki yargılamalara saldırı niteliğinde bir yazı yayımlayan anarşist "Federico Urales" anılarında bu dokunaklı meseleye değinmişti. Şöyle demişti:

Ultralar, hükümetin fazlasıyla ılımlı buldukları General Blanco'yu görevden almasını ve yerine Filipino şair ve doktor Rizal'in katili Hıristiyan General Polavieja'yı geçirmesini sağlamıştı. Polavieja Filipinler'e varır varmaz idamlara girişti, insanları İspanya'ya göndermeye başladı. Barcelona'ya isyancılarla dolu bir gemi gelmiş, mahkûmlar bizim bulunduğumuz hapishaneye getirilmişti. Mevsim kıştı ve sınır dışı edilen zavallı Filipinoların üstünde hâlâ külot benzeri pantolonlarla örümcek ağı kadar ince gömleklerden oluşan yerel kıyafetleri vardı. Barcelona hapishanesinin avlusunda bir halka içinde gezinen, ısınmak için ayaklarını yere vuran ve soğuktan tir tir titreyen bu yoksul Filipinoları görmek hem utanç hem de keder vericiydi. Hapishane sakinlerinin, memleketlerinde soğuk nedir bilmemiş Filipino sürgünler ısınsın diye avluya ayakkabı, sandalet, pantolon, yelek, ceket, başlık ve çoraplar atması da görülmeye değer, soyluluk ve güzellik yansıtan bir manzaraydı.[79]

Eylülde İsabelo'nun yeni bir hücre arkadaşı oldu. Tarrida'nın adını Avrupa basınında Yeni Engizisyon'un öbür adı olarak lanse ettiği, Montjuich'teki baş işkenceci Teğmen Narciso Portas'ı, namı diğer "İspanyol Trepovu"nu 4 Eylül'de öldürmeye kalkışan Ramón Sempau'ydu bu arkadaş. (Havana'ya tekrar atanmadan önce Katalonya Genel Komutanı olduğu sırada Weyler, Portas'ı özel bir siyasi istihbarat ünitesinin başına getirmişti.) Sempau esasında bohem bir edebi kişilikti, anarşist eğilimleri olan bir gazeteci ve şairdi.[80] Urales'in hatıralarına bakılırsa Portas'ı öldürme planı aslen Pa-

79. Urales, *Mi vida*, cilt I, s. 79, 196-7 ve 200. Urales'in Katalancadaki gerçek adı Joan Montseny idi, fakat ilk *nom de guerre* ve *nom de plume*'sini (kod adı ve takma adı) Ural Dağları'ndan (Sibirya!) aldı. Aslında Rio de Oro'ya nakledilecekti; fakat son dakikada Londra'ya sürgüne gönderildi ve orada derhal İspanyol Mezalimi Komitesi'nin örgütlenmesine katıldı. 1898'de İspanya'ya döndü ve *La Revue Blanche*'a duyduğu hürmetten *La Revista Blanca*'yı kurdu (fakat bu önde gelen entelektüellerden ziyade *obreros conscientes*'e [bilinçli işçilere] yönelik bir dergi olacaktı). *La Revista Blanca*'yı çıkarmaya başladığı sırada, Dr. Boudin adıyla, hastalıklar ve onlara sebep olan toplumsal koşullar hakkında oldukça popüler makaleler yazdığını epey hazin bir biçimde anımsar. Bu takma adı kullanmıştı, zira "işçi sınıfının entelektüelleri, Juan [aynen aktarılmıştır] Montseny olarak tanıdıkları Federico Urales'in doktorluk kabiliyetine inanmıyor" fakat "Dr. Boudin"e epeyce güveniyorlardı.

ris'te yapılmış, Sempau'nun tutuklanmasından sonra Fransız anarşist Charles Malato onun hapishaneden kaçmasını tertiplemek üzere Barcelona'ya gelmiş fakat bu kaçırma planı nafile bir girişim olarak kalmıştır.[81] Ne olursa olsun İsabelo bu başarısız suikastçıdan çok etkilenmişti. Bu Katalan hakkında ileri yaşlarında şunları yazmıştı:

Çok iyi bir eğitim almıştı; Filipinler'deki bitkilerin bilimsel adlarını ezbere biliyordu, sonraları Rizal'in *Noli me tangere*'sini Fransızcaya çevirdi. Birkaç yüz polis ajanına karşı verdiği mücadelede korku nedir bilmediğini göstermişti. Yalnız adı bile Avrupa'da korku yaratıyordu. Gerçekteyse dürüst ve iyi huylu bir çocuk gibiydi – evet, hatta yaradılıştan hakiki bir Mesih'ti... Anarşist, Nihilist denilenlerin veya bugünlerde dedikleri gibi Bolşeviklerin adaletin ve evrensel kardeşliğin gerçek kurtarıcıları ve tarafsız savunucuları olduğunu onur duyarak tekrar ediyorum. Emperyalizmin can çekiştiği bu günlerin önyargıları ortadan kalktığında, sunaklarımız onların hakkı olarak.[82]

Muhtemelen Sempau'nun yardımıyla, İsabelo kendisine kitap ve gazete ulaştıran dostane bir gardiyan da bulmuştu. Sonradan bu kitaplar ve gazetelerin "gerçekten gözlerini açtığı"nı anlatacaktı. Anarşizmin "sınırların kaldırılmasını desteklediğini; bunun coğrafya ya da sınıf ayrımı olmaksızın sevgi demek olduğunu... sahte vergilere veya biçareleri kapana kıstırıp gerçek suçlulara ilişmeyen kanunlara ihtiyaç duymaksızın hepimizi birleştirdiğini" öğrenmişti.[83]

Tarrida'nın kampanyası tam gaz ilerliyordu,[84] Cánovas ölmüş ve Sagasta'nın muhalefet koalisyonu iktidara gelmişti; Montjuich'teki mahkûmların durumu da değişmeye başladı. Ordunun ve poli-

80. Bkz. Núñez, *El terrorismo*, s. 55 (Narciso Portas) ve 60-1 ve 158 (Sempau). Netlau onu muzip bir üslupla "anarşizm ve Katalancılık arasında gidip gelen bir kendiliğindenci" olarak tarif etmiştir. Sempau sonradan Katalanca *Occitánia* dergisinde işbirliğiyle çalışıp yüzyılın başındaki Katalan Uyanışı'nın bir parçası haline geldi.

81. *A.g.y.*, s. 158, Urales'ten aktarıyor, *Mi vida*, s. 80-81.

82. İsabelo, aktaran Scott, *The Union Obrera Democrática*, s. 15.

83. *A.g.y.*, s. 14.

84. Kendini adama derecesinde anarşist olan Theâtre Libertaire kapılarını 1898'de, birkaç yıl popülerliğini koruyacak olan, "Montjuich" adlı bir oyunla açmıştı. Herbert, *The Artist*, s. 39. Herbert'e göre 1890'larda Paris'te yetenekli Fransız oyun yazarları kıtlığı vardır ve --çoğunlukla anarşist bir şekilde yorumlanan– İbsen her yerde öne çıkmaktadır.

sin, Sempau'nun askeri bir mahkemede yargılanması talebi (ki bu durumda ölüm cezasına çarptırılacağı kesindi) hükümet tarafından reddedildi. Portas'a duyulan nefret öyle büyüktü ki hiçbir sivil yargıç bu sözde suikastçıyı suçlu ilan etmeyi istemiyor ya da buna cesaret edemiyordu. 8 Ocak 1898'de İsabelo serbest bırakıldı. Pi y Margall, Alejandro Lerroux (Barcelona'daki popülist Radikal Cumhuriyetçi Parti'nin lideri) ve Federico Urales'in referans mektupları sayesinde çabucak, Moret'nin başında olduğu Denizaşırı Bölgeler Bakanlığı'nın propaganda bölümünde ikinci dereceden memur olarak iş buldu. İsabelo'nun Filipinler hakkındaki makalelere, özellikle de tarikatlara karşı yazdığı tiradlara Lerroux'nun partisinin yayın organında yer verildi, Büyük Mason Profesör Miguel Morayta da bu yazıların diline cila çekiyordu. En hoşu da bir revolver taşıyan İsabelo'nun, o dönem tüm radikal gösterilere memnuniyetle, koşa koşa gitmesiydi, vurduğu kimse olmadı fakat ara sıra da olsa burnunun kanadığı oldu.[85]

Doğu'ya Git Genç Adam

Rizal'den iki yaş küçük, İsabelo de los Reyes'ten de bir yaş büyük olan Mariano Ponce, Manila'yı ülkenin kuzeydoğusuna bağlayan Bulacan eyaletinden geliyordu (Aguinaldo'nun gerilla barınağı Biak-na-Bató da bu eyalet sınırlarının içindeydi). Henüz Santo Tomás'ta öğrenciyken, Del Pilar'ın himayesi altında milliyetçi bir aktivist olmuş, Rizal ve Unamuno'nun eğitim gördüğü Merkez Üniversitesi'nde tıp okumak üzere Madrid'e geldiğinde de faaliyetlerini sürdürmüştü. Ponce ve hocası, *La Solidaridad*'ın Şubat 1889'da Barcelona'da kurulmasında, dokuz ay sonra da Madrid'e taşınma-

85. Scott, Şubat 1898'deki –İsabelo'nun da katıldığı– "Montjuich" karşıtı hareketli bir gösteriye eşlik eden hoş karmaşayı tasvir eder. Lerroux'ya yakın bir grubun (daha sonradan bu Filipino'nun ikinci karısı olacak olan ve onun gazetesi *El Progreso*'da çalışan bir kadın dahil) örgütlediği bu gösterinin organizatörleri şunlardan müteşekkildi: Serbest Düşünenler Birliği, Barcelona Psikoloji Araştırmaları Merkezi, *El Diluvio*, Kardezyenler (Kartezyenler?) Birliği, Hukuk Fakültesi Liberal Öğrencileri, Marksist Merkez, İlerici Feministler Cemiyeti, Cumhuriyetçi Gençlik, Revista Masónica, Gemi Yükleme-Boşaltma İşçileri Cemiyeti, Kereste Yükleme Emekçileri, İşçi Dernekleri Birliği ve *La Voz del Pueblo. Unión Obrera Democrática*, s. 16.

Mariano Ponce (sağda) ile Dr Sun Yat-Sen'in (solda) Ponce'nin Yokohama'daki evinde buluşmaları.

sında kritik bir rol oynamıştı. Muhtelif takma adlarla makaleler yazmış olsa da, asıl yeteneğinin yönetici editör, arşivci ve mali işlerden sorumlu kişi olarak çalışmak olduğunu fark etmişti. Del Pilar derginin yönetimini giderek onun ellerine bırakmıştı. Rizal ile Del Pilar arasındaki ilişkinin en gergin olduğu zamanlarda bile Ponce'nin ikisinin de yakın ve güvenilir dostu olarak kalabilmesi sakin, dürüst ve mütevazı karakteri hakkında önemli ipuçları verir.

Rizal'in tutuklanıp Dapitan'a gönderilmesinden sonra *La Solidaridad* yavaş da olsa düşüşe geçmiş, son sayısı Ekim 1895'te çık-

mıştı. Derginin karşılaştığı güçlüklerden biri, mali açıdan Manila'daki hali vakti yerinde sempatizanların katkılarına bağımlı olmasıydı ve bu katkılara ulaşmak gittikçe zorlaşmıştı. Fakat asıl problem, altı yıllık yoğun çalışmaya rağmen Del Pilar'ın stratejik asimilasyonculuk politikasının İspanyol hükümetine henüz pek tesir etmemiş olması ve bu politikanın Filipino sömürgesinde giderek bir çıkmaz olarak görülmesiydi. Dolayısıyla Ponce ve Del Pilar 1896 baharında zulümden uzak, memleketlerine yakın olacakları Hong Kong'a taşınmaya karar verdiler. Fakat tam da o günlerde Del Pilar'ın sağlığı bozuldu ve daha önce de değindiğimiz gibi 4 Temmuz'da sıkıyönetim Barcelonası'nda sefil bir biçimde öldü. Hastalığı boyunca Del Pilar'la samimiyetle ilgilenen Ponce geri kalan işleri halletmek üzere Barcelona'da kaldı. Ertesi ayın sonunda Bonifacio'nun isyanı patlak verdiğinde polis, yaşadığı evi ve Hispano-Filipin Derneği'nin binasını basıp pek çok belgeyi alıp götürdü. Polis tehlikeli hiçbir şey bulamadığından, Ponce yalnızca bir gece tutuklu kaldı. Sular durulduğunda Fransa sınırını geçip Marsilya'ya gitti ve 11 Ekim'de Uzakdoğu'ya doğru yola çıktı.

1897 baharında otuz dört yaşındayken, hayatının sonraki dört yılını vakfedeceği bir işe girişti: Aguinaldo'nun devrimci hükümeti için para toplamak, Filipinler'e sokulmak üzere silah ve cephane almaya çalışmak ve ülkesinin bağımsızlığı adına kesintisiz bir propaganda kampanyası yürütmek. (Haziran 1898'de Ponce, Aguinaldo tarafından Filipinler'i temsil etmek üzere Japonya'ya gönderildi.) Ponce ilk iki işte pek başarı gösteremedi. *Cartas sobre la Revolución* adlı kitabı, ülke dışında yaşayan varlıklı Filipinolara yazılmış, kıymetli mali katkılarıyla yurtseverliklerini göstermelerini isteyen birkaç mektubun yanı sıra bu insanların nasıl iğrenç bir biçimde bencil ve yurtseverlikten uzak bir hale geldiklerinden şikâyet eden, yakın dostlarına yazılmış başka mektupları içerir. Silah bulma çabasında daha da başarısız olmuştu. Fakat yazışmaları, Ponce'nin propaganda kampanyasını nasıl yürüttüğünü ve 1897-1900 arasındaki heyecanlı olaylara nasıl ayak uydurmaya çalıştığını sürükleyici detaylarla gösterir. Bu mektupları incelemeye başlamadan önce olayları kısaca özetlememiz gerekiyor.

Düşman Kim?

İsabelo, hâlâ Montjuich'te sürünmekteyken Filipinler'deki askeri açmaz sürüyordu. Primo Rivera, Aguinaldo'yu ortadan kaldıramamış, Caviteli Aguinaldo ise Biak-na-Bató tabyasından ciddi bir saldırı başlatamamıştı. Zaman, siyasi inisiyatifler zamanıydı. Sivil müttefikleri, Aguinaldo'ya sömürge rejimiyle rekabet edebilecek yasal bir devrimci hükümet kurmak üzere demokratik bir anayasa yürürlüğe konursa, konumunun muazzam derecede güçleneceğini salık vermişlerdi. Bu görev Félix Ferrer ve İsabelo Artacho'ya verilmişti. Teodoro Agoncillo bu süreci alaycı bir dille şöyle anlatmıştır:

> Ferrer ve Artacho, Küba'da 1895'te hazırlanan Jimaguayú Anayasası'nın içeriğini aşırmış ve kendi çalışmalarıymış gibi sunmuşlardı... Günümüz âlimlerinden biri, Clemente José Zulueta, bir keresinde Biak-na-Bató Anayasası'nın yegâne nüshasının kaybolmuş olmasından korktuğunu belirten bir arkadaşına hiç istifini bozmadan şöyle demişti: "Hiç üzülme, elimizde Jimaguayú Anayasası'nın bir nüshası var."[86]

Eklenen tek yerel öğe, Tagalog dilini milli dil yapan, o devrin bölücü içerikli maddesiydi. İspanyolcası zayıf olan ve Filipinler dışındaki dünya hakkında pek az şey bilen lider 1 Ekim'de bu "Filipino" anayasasının yürürlüğe girdiğini gururla ilan etti. Ertesi gün devlet başkanlığı yemini etti.

Fakat bu debdebeli jest öncesinde, Cánovas'ın ölümünün, Weyler'in düşüşünün ve Sagasta'nın yeniden iktidara gelişinin ardından en kötü ihtimalle Zanjón Paktı'nın doğuya özgü bir versiyonunu garantilemeyi uman Primo de Rivera ile müzakereler başlamıştı bile. Yıl sonuna gelindiğinde isyancıların silah bırakması ve tam af çıkarılması konusunda mutabakat sağlanmıştı; Aguinaldo ve adamları ceplerinde 400.000 peseta ile Hong Kong'a gidecek, silah teslimi tamamlandığında bir 400.000 daha alacaklardı. Bir 900.000 peseta da on beş aydır süren savaş yüzünden mağdur olan masum Filipinoların yararına harcanacaktı. Filipinoların İspanyolların ihanet edeceğine dair yoğun bir şüphe içinde olduğunun farkında olan

86. Agoncillo, *A Short History*, s. 102. Ferrer hakkında daha fazlası için bkz. dipnot 130.

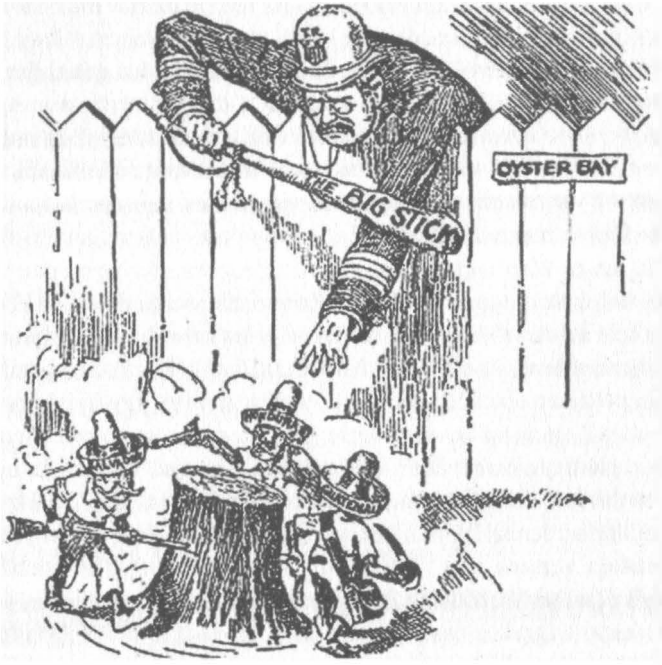
Primo de Rivera, generallerinden ikisini rehine olarak Biak-na-Bató'ya göndermişti, bu esnada yirmi yedi yaşındaki yeğeni Albay Miguel Primo de Rivera (1920'lerde hüküm sürecek olan geleceğin İspanya diktatörü, dayısı kadar zeki değildi) da Çin Denizi'nde Aguinaldo'ya eşlik edecekti. Pek şaşırtıcı değil, ama iki taraf da anlaşmaya tam olarak riayet etmedi isyancıların pek çoğu silahlarını teslim etmek yerine gömdü, liderlerine vaat edilen paranın ikinci dilimiyse hiçbir zaman verilmedi.[87]

Bu arada Washington, özellikle de Theodore Roosevelt'in şahsında harekete geçmiş haldeydi. Roosevelt, daha Ekim 1897'de, Küba için İspanya ile savaşmak durumunda kalındığında, Japonya'da üslenmiş Amerikan Asyatik Filosu'nu Manila Körfezi'ne göndermenin münasip olacağını yazmıştı; aynı zamanda, kendisiyle hemfikir olan Tuğamiral George Dewey'nin filonun komutasını almasını da sağlamıştı. Şubat 1898'in sonunda Roosevelt, Dewey'ye operasyon üssünü Hong Kong'a taşımasını emretti. Nihayetinde, Havana limanında demirli Amerikan savaş gemisi *Maine*'in –İspanyollara gözdağı vermek için gönderilmişti– bilinemeyen bir nedenden havaya uçmasının ardından 25 Nisan'da savaş ilan edildiğinde, Dewey, resmi telgrafı almasını takip eden bir saat içinde Filipinler'e doğru yola çıktı. Manila kıyı şeridinden görülebilen İspanyol filosunu 1 Mayıs'ta imha etti. (Bu noktada hâlâ Küba'ya yönelik bir saldırı olmamıştı!) Dewey'nin çağrısı üzerine ayın 19'unda Aguinaldo ve adamları Hong Kong'dan döndü. Fakat Washington'un asıl amacı çok geçmeden ortaya çıktı. Aguinaldo'nun Manila'ya girmesi engellenirken Dewey'nin adamları yenilen İspanyollarla sıkı fıkı olmaya başladı ve Filipinolarla ilişkiler giderek bozuldu. 12 Haziran'da Aguinaldo, Filipin bağımsızlık bildirgesini başkentte değil, Kawit'teki evinin balkonundan okumak zorunda kaldı. Hemen ardından Apolinario Mabini'yi baş siyasi danışmanı olarak atadı.

Mabini sıradışı bir şahsiyetti.[88] Rizal'den üç yıl sonra doğmuştu, Batangas eyaletinde yoksul bir köylü ailenin çocuğuydu ve kısa

87. *A.g.y.*, s. 103.

88. Kusursuz ve vazgeçilmez kaynak halen Cesar Adib Majul'un *Mabini and the Philippine Revolution* (Quezon City: University of the Philippines Press, 1996) adlı eseridir – birinci basım 1960.

ABD Başkanı William McKinley'nin bir suikast sonucu ölmesi, Theodore Roosevelt'i iktidara taşıdı. Roosevelt'in ABD dış politikasını yürütürken güttüğü "Yumuşak konuş, ama yanında koca bir sopa bulundurmayı ihmal etme," şiarı dönemin karikatürlerinde sıklıkla hicvedildi.

yaşamı boyunca kendine ait tek bir kuruşu bile olmamıştı. Santo Tomás'ta parlak bir hukuk öğrencisi olmanın yanı sıra Rizal'in, başarısızlığa uğramış Filipin Birliği'nin de bir üyesiydi. İspanyolcası iyiydi, denizaşırı memleketlerde okumaya ne imkânı ne de muhtemelen meyli vardı. Ülkesinin dışına tek çıkışı, Amerikalılar tarafından Guam'daki bir siyasi hapishaneye gönderilmesi oldu. 1896'da felaket kapısını çaldı, belki ateşli romatizmadan belki de çocuk felcinden dolayı belden aşağısı felç oldu, fakat bu durum onu Polavieja'nın gazabından kurtardı. 1898'in ilk yarısında Aguinaldo, Hong Kong'a yerleşmişken, Mabini, Devrim'i savunmak için yazdığı tutkulu manifestolarla ün kazanmıştı. Lider Aguinaldo onu

Cavite'ye çağırdığında tahtırevanını Los Baños kaplıcasından devrimci liderin karargâhına kadar taşımak için yüzlerce kişi sıraya girmişti. Mabini, Aguinaldo hükümetinin kararnamelerinin neredeyse hepsini tasarlayıp yazmış, Aguinaldo'nun başbakanı olarak iktidarda olduğu kritik yıl boyunca bu kararnamelerin etkin bir biçimde tatbik edilmesini sağlamıştı. Çelikten bir iradeye sahip olan Mabini aynı zamanda sadık bir yurtseverdi; Devrim'in sürmesi için halk hareketinin elzem olduğunu kabul etmiş, aydınların ve zenginlerin birçoğunun Devrim'e ihanet edeceğini daha başlangıçta öngörmüştü. Rizal sonrası dönemin en üst düzey liderlerinden pek azı bunları görmüştü, Mabini de onlardan biriydi.

Fakat Mabini'nin iktidara gelişi, tam da çok sayıda Amerikan askerinin Küba'ya çıkarma yaptığı sıraya denk gelmişti. Altı hafta sonra Küba'da, İspanya ile Birleşik Devletler arasındaki husumet sona ermiş, Washington adanın esas hâkimi haline gelmişti. Sıra Filipinler'e geliyordu. Yıl sonunda ABD ile İspanya arasında Paris Antlaşması imzalandı, Madrid bu antlaşmayla, sömürgesini 20 milyon dolar karşılığında Washington'a "sattı". (Almanya Karolin ve Mariana adalarının büyük bir bölümünü çok daha düşük bir meblağ karşılığında satın almıştı.) Bu esnada Aguinaldo'nun geçici başkenti Malolos'ta (Bulacan eyaletinde) bir Filipin milli meclisi toplanmış, bu yeni meclis yeni bir anayasa hazırlamış, Filipinler Cumhuriyeti'ni ilan etmiş ve Mabini'yi başbakanlığa getirmişti. Luzon dışındaki adalarda siyasal destek kazanabilmek için her türlü gayret sarf edilmiş ve Müslüman uzak güney haricinde bunda epey etkili olunmuştu.

Filipino-Amerikan Savaşı Şubat 1899'da patlak verdi. Filipino askerler cesurca çarpıştı, fakat silahları yetersizdi, ayrıca konvansiyonel silahlarla yapılan savaşlarda bu yeni düşmanlarıyla başa çıkabilecek durumda değillerdi. Daha da beteri kapıdaydı. Mabini mayısta Amerikalılarla işbirliği yapmaya istekli entrikacı bir grup aydının düzenlediği bir komployla iktidardan düşürüldü. Yeni sömürgecilere karşı yürütülecek gerilla savaşına dair net bir stratejik vizyona sahip tek Filipino general olan Genelkurmay Başkanı Antonio Luna da, iktidarı ona kaptırmaktan korkan Aguinaldo ve hizbinin düzenlediği bir suikastla haziranda öldürüldü. Savaş resmi olarak Mart 1901'de, Aguinaldo ihanete uğrayıp heybetli Luzon Sı-

radağları'nda yakalandığında –ve derhal Washington'a bağlılık yemini ettiğinde– bitti. Fakat diğer generaller bir yıl daha savaşı sürdürdü, silahlı direnişde ancak on yıl sonra kesin olarak bastırılabildi. Bütün bunların ayrıntıları fazlasıyla incelendi, burada daha fazla üstünde durmaya gerek yok. Amaçlarımızla ilintili oldukları için vurgulamamız gereken iki şey var sadece.

Bunlardan ilki, Aguinaldo'nun Rizal'in idamının ikinci yıldönümünün arifesinde, bundan böyle tüm halkın ülkenin Milli Kahramanı Rizal'in ölüm yıldönümlerinde yas tutması gerektiğini ilan eden bir bildiri yayınlamış olmasıdır. Rizal'in anısına dikilen, romanlarının isimlerinin hakkedildiği iki küçük Masonik sütundan oluşan ilk anıt, güneydoğu Luzon'un Bicol Yarımadası'nda kasırgalardan başını alamayan küçük Dáet Kasabası'nda hâlâ duruyor. Vurgulanması gereken ikinci nokta ise, Weyler'in Küba'da izlediği "nüfusu belli bir yerde toplama" politikasına veryansın eden Amerikalıların sonunda aynı politikayı –daha da beterini– Filipinler'de uygulama yoluna gitmesidir. Belki de yarım milyondan fazla Filipino ya bu toplama bölgelerinde yetersiz beslenmeden ve hastalıktan dolayı ya da isyancılara karşı yürütülen, mahkûmlara işkence etmenin sıradan bir şey olduğu amansız savaşta ölüp gitti.[89]

Küresel Bir Centilmen

Bu arka planı aklımızdan çıkarmadan, Filipin rejiminin çok önemli denizaşırı elçilerinden biri rolündeki Ponce'nin yazışmalarına dönebiliriz. Başlamadan önce, Ponce'nin ölümünden çok sonra yayımlanan kitabı *Cartas*'ın sadece kendisinin yazdığı mektupları içerdiğini vurgulayalım. Hem bu kitapta bir araya getirilen mektupların orijinalleri hem de yazıştığı insanlardan gelen mektupların tamamı uzun süredir kayıptır. Sansürden geçirilip geçirilmediklerini ve kaç mektubun dışarıda bırakıldığını kesin olarak belirlemek mümkün değildir. (Devrim sonrası dönemin ana akım milliyetçi ve siyasetçilerinden editör Teodoro Kalaw devrimci hareketin kirli ça-

89. Bkz. Leon Wolf, *Little Brown Brother* (New York: Doubleday, 1961). Daha güncel bir kaynak; Celerina G. Balucan, "War Atrocities," *Kasaysayan*, 1: 4 (Aralık 2001), s. 34-54.

maşırlarını halkın gözleri önüne sermeye istekli değildi muhtemelen. Basıldığı haliyle bu derlemede Ponce'nin akrabalarına yazdığı şahsi mektupların, Aguinaldo'yu herhangi bir şekilde eleştiren mektupların, diğer yerlerdekilerin yanı sıra özellikle Hong Kong'daki ilkesiz "liderlerin" entrikaları ve –başka kaynaklarda adıyla sanıyla anlatılan– parasal dalavereleri hakkındaki yazışmaların bulunmaması dikkat çekicidir.)

Kitapta Mayıs 1897'den Mart 1900 tarihine kadar yazılmış toplam 243 mektup bulunmaktadır. Aşağıdaki iki tablo okura Ponce'nin yazışmalarının karakterine dair genel bir istatistiki bilgi verecektir. Mektuplaştığı kişilerden kimilerinin İspanyol, İngiliz ve Amerikan casusların gözetiminden kaçmak için (Ponce'nin de yaptığı gibi) bir ya da daha fazla takma ad kullandıklarını hatırlatalım. Bu takma adların ardındaki gerçek kişilerin hepsinin kimliğini kesin olarak tayin etmek mümkün olmamıştır. Mektupların yaklaşık yüzde ellisi sadece beş kişiye yazılmıştır: Galicano Apacible (Ponce Japonya'ya geçince Hong Kong'da idareyi devralmıştı) 43; Blumentritt 39; Vergel de Dios (Ponce'nin Paris'teki Kübalılarla temas kurmasını sağlayan esas aracı) 15; "İfortel" (Rafael de Pan olabilir, adresi belirsiz) 12; Francisco Agoncillo (Aguinaldo'nun Birleşik Devletler'de nafile yere çabalamış temsilcisi) 11.

Bu yazışmalarda kullanılan diller de aydınlatıcıdır. Ponce genellikle İspanyol, Kübalı, Porto Rikolu ve Filipinolara İspanyolca yazmıştı, fakat üç ilginç kişiyle daha İspanyolca yazışmıştı. Bunlar Ponce'nin Japonca tercümanı "Foujita," önce Manila sonra da Meksiko'da keşif görevinde bulunan Japon diplomat Miura Arajiro ve uzun uzun yazıştığı Blumentritt'ti. Öte yandan Ponce Hong Kong'da güç bela öğrendiği İngilizceyi bu ikisi dışında yazıştığı tüm Japonlara, bir İngiliz, bir Felemenk, bir Amerikalı, bir Kanadalı, bir Alman ve bir Avusturya-Macaristanlıya yazarken kullanmıştır. Dikkat çekici olan şudur ki (esas olarak İspanyolca yazılan mektuplar içinde Tagalog dilinde birkaç cümle görüldüğü halde) tamamen Tagalog dilinde yazdığı sadece iki mektup vardır ve ikisi de Aguinaldo'ya yazılmıştır. Belli ki Ponce liderin emperyal dile pek hâkim olmadığının farkındaydı.

İki tablo karşılaştırıldığında başka şeyler de epey açıklığa kavuşur. Birincisi, Filipino ve Küba diasporasının boyutudur – Ponce

Tablo 1. Mektupların yazıldığı kişilerin milliyeti (bilindiği kadarıyla):

Filipino	28	Felemenk	1
Japon	17	Portekizli	1
İspanyol	5	İngiliz	1
Kübalı	4	Amerikan	1
Bilinmeyen	3	Kanadalı	1
Avusturya-Macaristanlı	2	Çinli	1

Tablo 2. Ülke ya da devlete göre mektupların yazıldığı adresler:

Japonya	18	(en az yarısı Tokyo)	Avusturya-Macaristan	2 (Dresden ve Leitmeritz)
İspanya	9	(Barcelona ve Madrid arasında eşit olarak dağılmış)	Macao	12
Filipinler	6	(muhtelif yerler)	Singapur	1
Bilinmeyen	6		Hollanda	1
Hong Kong	5		Meksika	1
Fransa	5	(hepsi Paris)	Kanada	1 (Montreal)
Birleşik Devletler	5	(New Orleans, New York ve Pennsylvania)	Almanya	1 (Berlin)
			Çin	1 (Şanghay)

New Orleans, Paris, Hong Kong, Barcelona, Şanghay, Madrid, Yokohama ve Macao'daki Filipinolarla; New York ve Paris'teki Kübalılarla iletişim halindeydi, Havana ya da İspanya'daki Kübalılarla değil. Üzerinde durulması gereken başka bir şey daha var. Ponce, İspanyolca yazarken genellikle on dokuzuncu yüzyıl İspanyası'nın aşırı kibar hitap sözcüklerini kullanıyordu. Fakat memleketleri Antiller olan ve kendine en yakın hissettiği iki kişiye, Paris'teki Betances ve José İzquierdo'ya –yalnızca onlara– mektuplarında *mi distinguidísimo correligionario* ve *mi querido correligionario* tabirleriyle hitap etmişti – Bu şaka yollu dindaş (*coreligionist*) kelimesi açıkça "(Filipino olmayan) milliyetçi yoldaş" anlamına geliyordu.

Cartas'tan biraz başımızı kaldırıp bu mektupların yazıldığı atmosferi göz önünde bulunduracak olursak, eksikliklerin bu insanların "küreselleşmesinin" sınırlarını ortaya koyduğunu görürüz. Ponce'nin Havana ve Washington dahil, Yeni Dünya'daki başkentlerden kimseyle ilişkisi yoktu. Avrupa'daki en büyük eksiklik ise Londra'ydı, Londra'yı Viyana, Roma, Brüksel, Lizbon ve Belgrad izliyordu. Asya'da, Çinlilerle kurduğu önemli ilişkiler Çin'de değil, Japonya'daydı; Ponce Java'da dava için çalışan Matias Gonzales

diye birinden bahsediyordu, ama Hindistan ve komşu Güneydoğu Asya ülkelerinden yazıştığı kimse yoktu neredeyse. Siyasi olarak solla pek iletişim içinde olmadığı açıktır. Clémenceau, Dreyfus, Tarrida, Vandervelde, Keir Hardie'den, Malatesta'dan, Katalonya' daki, Endülüs'teki anarşistlerden hiç söz etmez, bu insanlar Ponce' nin görüş alanının dışında gibidir. Yazıştığı kişilerin ezici çoğunluğu Batı'daki liberal âlimler ve gazeteciler, Küba ve Çin diasporasındaki milliyetçi yoldaşlardı. Yalnızca Japonlar mevzu bahis olduğunda görüntü daha bulanık bir hal almaktadır.

Blumentritt

Blumentritt 16 Aralık 1896'da Paris'te bulunan Pardo de Tavera'ya, hiç de huyu olmadığı halde pek zekice olmayan ve epey duygusal bir mektup yazmıştı:

Polica de España'da yayımlanan, şu günlerde Filipinler'de ayaklananları lanetleyen makalemi beğenmenize memnun oldum. Bu belalı isyanın bende uyandırdığı öfkeyi tam olarak ifade etmeye yetecek sözcükleri İspanyolca sözlükte bulamıyorum. İsyanın kışkırtıcıları hukukun öngördüğü cezayı hak etmekle kalmayıp Filipinoların nefretini ve küçümsemesini de hak ediyor, çünkü bu adamların ihaneti ülkeye kan, bedbahtlık ve yıkım getirdi. Tüm Avrupa İspanyol davasına yakınlık duyuyor ve İspanya' nın, milletinin şanlı bayrağını savunmak için Batı'da ve Doğu'da sarf ettiği kahramanca çabalara hayranlık besliyor. Bu mektup size ulaştığında bu akıldışı isyanın bastırılmış olacağına inanıyorum.[90]

Kuşkusuz Blumentritt, Fort Santiago'da bulunan can dostu Rizal'in başına gelebileceklerin düşüncesiyle galeyana gelmişti. Rizal'in hayatını kurtarmak için destek almak umuduyla İspanya'daki dostlarına ve meslektaşlarına da muhtemelen bu türden mektuplar gönderiyordu. 1897 yılı Ocak ayı içinde Rizal'den son mektubunu almıştı, mektup eline geçtiğinde çoktan ölmüş olacağını yazmıştı dostu. Dostunun idam edilmesi bu Avusturyalı âlimin fikriyatını hiçbir şeyin yapamayacağı kadar değiştirdi, bundan sonra Devrim'in zeki ve yılmaz destekçilerinden biri haline geldi.

90. Ateneo de Manila'nın Pardo de Tavera Koleksiyonu'nda bulunan özgün mektubun yeniden yazımından alınmıştır.

Ponce ve Blumentritt hiç yüz yüze görüşmemişlerdi, fakat yıllarca yazışmışlardı, çünkü Blumentritt sık sık *La Solidaridad*'a yazmış ve Filipinler hakkında yazdığı son akademik metinleri her zaman editörlere göndermişti. Artık son derece yakın bir ilişki içindeydiler. Hong Kong'da bulunan Ponce, Filipinler'in sıkıyönetim altında, Avrupa basınınınsa genellikle olup bitenlerden bihaber ve duyarsız olduğu bir dönemde Blumentritt için devrimin iniş çıkışlarına dair ayrıntılı bilgilere ulaşmasını sağlayan, genelde olayları iyi bilen, güvenilir bir kaynaktı. Buna karşılık Blumentritt de Ponce'ye Amerikan niyet ve emellerine saflıkla yaklaşmamak gerektiği konusunda uyarılarda bulunmuş, dünyanın siyasal durumu hakkında yerinde tavsiyeler vermiş gibidir.[91] Blumentritt Ponce'nin verdiği haberleri basın için kaleme aldığı yazılarda kullanmakla kalmamış, onun uluslararası akademik dünyaya aşina olmadığını bildiğinden davaya yakınlık duyan faal profesörlerle doğrudan temasa geçmesini sağlamak için –Pennsylvania, Berlin, Dresden ve Hollanda'daki– akademik ilişkilerini de kullanmıştır.[92]

Antil Adaları'ndan Gelenler

Ponce'nin *Cartas*'ı, Antiller diasporası mensuplarına Mayıs 1897 ve Ekim 1898 tarihleri arasında yazılmış, çoğu Ağustos 1898'deki Amerikan fethinden önce gönderilmiş on bir mektup içerir. Filipino milliyetçilerinin Küba'yı parlak bir örnek, İspanya'yı düşman ve Birleşik Devletleri de potansiyel yardımsever bir müttefik olarak gördüğü bir dönemde yazılmıştı bu mektuplar. Çoğu Ponce'nin yakın dostu olduğu anlaşılan Kübalı José İzquierdo'ya hitaben kaleme

91. 28 Eylül 1898 tarihli mektubunda Ponce, Blumentritt'e fikrine katıldığını ve yurttaşlarını "Amerikan idaresi altında ülkelerinin tarım, sanayi ve ticaret bakımından zenginleşeceği fakat *bu zenginliklerin kendilerine değil, Amerikalılara ait olacağı*" konusunda habire uyardığını yazmıştır. *Cartas*, s. 195-205.

92. Özellikle Berlin'deki Dr. Eduardo Soler, Pennsylvania'daki Dr. Daniel Brenton, Dresden'deki Dr. A. H. Meyer ve Hollanda'daki entelektüel yayıncı A. Tjeenk Willink. 9 Eylül 1897 tarihli coşkulu bir mektubunda Ponce, çıkardığı *Op de Uitkijk* dergisinde ünlü Javanolojist (Java uzmanı) R. A. Kern'in Rizal hakkındaki anma niteliğindeki sitayişkâr makalesini yayımladığı için teşekkür etmiştir. *Cartas*, s. 34. Daha sonra Blumentritt, Ponce'nin kendisini de bu dergiye yazmaya sevk etmiştir.

alınmıştı – Ponce, Ateneo kulübünün üyeleri olarak Madrid'de birlikte geçirdikleri zamandan söz eder. İzquierdo genç bir avukattı, Betances'in Paris'teki milliyetçi çevresinin dış çeperinde yer alan asimilasyoncu bir liberaldi.[93] 11 Mayıs 1897'de gönderilen ilk mektup, ondan sonra muntazaman tekrar eden bir şablon sergiler: Ponce dostuna Filipin Devrimi'nin gelişmesiyle ilgili son haberleri verir ve Kübalıların yayınlarını, özellikle Martí'nin Manifesto'sunu, General Máximo Gómez'in (gerilla) savaşın prensipleri hakkındaki yazılarını ister. Ardından İzquierdo'dan kendisini New York'taki Küba Delegasyonu'yla temasa geçirmesini ister; amacı Delegasyon'dan Filipinler'e silah sevkiyatının New York üzerinden yapılıp yapılamayacağına dair tavsiye almaktır. Yazdığı şu cümleler Ponce'nin o zamanlar Birleşik Devletler hakkında neler düşündüğünü ortaya koymaktadır: "Birleşik Devletler'in himayesine girebilmek için her türlü adımı atmamız gerek." Sözlerini şöyle sürdürmüştü:

> Sizlerin bizim ağabeylerimiz olduğunuzu, bizim yolun başında ve bu muazzam işlerde henüz tecrübesiz olduğumuzu unutmuyoruz, işte tam da bu nedenle yardım, tavsiye ve talimatlarınıza muhtacız, sizden başkasından bunları bekleyemeyiz. Küba ile Filipinler köleleşmenin yüz kızartıcı trajik yolunda birlikte yürüdü, zincirlerimizi de birlikte kırmalıyız.[94]

İzquierdo Amerika'daki durum hakkında cesaret kırıcı şeyler yazmış olmalı, zira Ponce 8 Eylül tarihli ikinci mektubunda, bu durumda Meksika'nın Pasifik'teki limanlarının birinden "sevkiyat yapılmasına" izin verip vermeyeceğini soruyordu.[95] Haziran 1898'de, Amerika'nın Küba'ya saldırmasından kısa bir süre önce New Street, No: 81 Oda: 45, New York adresindeki Küba Genel İstihbarat Bürosu, Mabini'ye bir mektup göndermişti – Mabini henüz iktidara gelmişti, demek ki mektubu gönderenlerin istihbaratı kuvvetliydi. Mektupta, "en yeni" (*de nueva invención* - yeni buluşlar) silahların kullanım kılavuzlarıyla beraber Filipinler'e satılması teklif ediliyordu. Ayrıntıların melankolik bir yanı var: sehpasıyla birlikte hafif bir havan topu, 125 dolar; barutla birlikte on dinamit bombası içeren

93. Yüzlerce sayfalık *El destierro*'da İzquierdo'nun ancak birkaç kez bahsi geçer.

94. Ponce, *Cartas*, s. 5-9.

95. *A.g.y.*, s. 28-32.

bir koli, 40 dolar, yüzde 10-20 arasındaki indirimlerle. "İlaveten kutuda bombalar için on iki kapsül ile on iki fitil bulunuyor. Kapak tokalı ve menteşelidir, omuzda kolayca taşınabilmesi için tutamakları ve deriden bir kayışı vardır."[96] Ponce sonraki mektuplarında çoğunlukla New York'taki Küba Delegasyonu'ndan (Gonzalo de Quezada) ve Paris'teki İzquierdo'dan Agoncillo'yu desteklemelerini istemişti, Aguinaldo Agoncillo'yu basın ve yasa yapıcılarla kulis faaliyeti yürütmesi için Amerika'ya, ardından da Paris Antlaşması'yla sonuçlanan görüşmelerde seslerini duyurması için Paris'e göndermişti. Bu iki görev de başarısızlıkla sonuçlanmıştı. İşin garibi, en dokunaklı yazışmalar hiç de siyasi önemi olmayan bir şeyden doğmuştu. 13 Eylül 1898'de Ponce Yokohama'dan Hong Kong'daki Apacible'ye, "Kanoy" diye hitap ederek mektup yazmıştı. (Günümüzde *kanoy* Tagalog dilinde "Amerikan" anlamına gelen küçümseyici bir tabirdir ve *amerikano*'dan türemiştir, fakat burada Apencible'nin ilk adı Galicano'nun sevecen bir şekilde Filipinleştirilmesidir.) Mektupta Apecible'ye Betances'ten iki soru soran bir mektup aldığını söylüyordu – Betances Ponce'nin bu mektubundan birkaç gün sonra ölmüştü. Birincisi, Laguna eyaletinde tapu kadastro dairesinde çalışan genç Porto Rikolu avukat Manuel Rovira y Muñoz ile ilgiliydi; kendisinden uzun süredir haber alınamaması Porto Riko'daki anne babasını endişelendirmişti.[97] Betances'in ikinci ricası daha karmaşıktı ve "küreselleşme"nin on dokuzuncu yüzyıl sonlarında nasıl işlediğini gayet güzel gösteriyordu. Ponce'ye Kübalı bir mahkûmdan Valladolid'de hapis kendisi de dahil beş Kübalı ve yedi Filipinonun çektiği ıstırapları dinlediğini, çok endişelendiğini anlatmıştı. Kendisinin Kübalılara yardım edebileceğini fakat Paris'te de, Londra'da da Filipinoları temsil eden kimseyi bulamadığını

96. Mektupta ihtiyatlı davranılmıştır: Mabini'nin adı geçmez ve Muy Sr nuestro'ya hitap edilir. Fakat mektubu sonradan ele geçiren Amerikalılar, burada günün adamının kastedildiğini düşünmekte neredeyse tamamen haklıydılar. Mektup mikrofilm biçiminde Manila'daki Milli Kütüphane'de bulunmaktadır.

97. Ponce, *Cartas*, s. 174-6. Ponce aynı günde Mabini'ye, yardım isteyen sert bir mektup yazmış, Betances'in "kutsal davamızın kendisine çok şey borçlu olduğu" eski bir yoldaş olduğunu eklemişti. *A.g.y.*, s. 177-9. Sonradan bu delikanlının Filipin hükümetince alıkonulduğu, fakat sağlığının ve keyfinin yerinde olduğu ortaya çıktı.

söylüyor, Ponce'den elinden geleni yapmasını istiyordu. Betances mektubuna "Kübalı" mahkûmun başlı başına harika bir belge olan mektubunun bir suretini de eklemişti. Kübalı'nın mektubu İspanyolca yazılmış fakat tuhaf bir imla kullanılmıştı. Valladolid *Balladolid*, Capablanca *Kapa-blanca*, *aquí akí* ve *cómo komo* olarak yazılmıştı. Tagalog dilinde "v" sesi, standart İspanyol alfabesinde de "k" harfi yoktur. İspanyolca konuşan Kübalıların, hatta okuma-yazma düzeyi düşük olanlarının dahi bu imlayı kullanması mümkün değildi, fakat Rizal *El Filibusterismo*'yu yazdığı dönemde (daha önce belirtildiği gibi) zaten buna yakın bir imlayı ısrarla, atılganca savunuyordu.[98] Betances'e mektubu yazan kişi, muhtemelen okuryazar olmayan bir Kübalı'nın dikte ettirdiklerini kağıda döken bir Filipino olmalı. Bu da, Schumacher'in 1900'de Filipinler'deki okuryazarlık oranının İspanya ile aynı, Küba'dakinden ise *a priori* kat kat yüksek olduğuna dair iddiasının anekdotvari hoş bir ispatıdır.

Japonlar

Başlangıçta Japonya, Ponce için tam bir şok olduğu halde, şoku zaman içinde atlatmış, hatta sonunda bir Japon kadınla mutlu bir evlilik yapmıştı. 8 Temmuz 1898'de Blumentritt'e şunları yazmıştı:

> Haklısın. [Burada bulunmak] Avrupa'dan aldığımız her mefhumu tahrip ediyor, çünkü her şey, insanın [burayı] kendi gözleriyle görmeden önce tahayyül edebileceğinden çok farklı, bilinmeyen, tamamıyla yabancı ve egzotik bir dünyayı gözler önüne seriyor.[99]

Başlangıçta Ponce, hiç Japonca bilmediğinden –mektuplaştığı Japonların hemen hepsine İngilizce yazıyordu– ve geç-Meiji dönemi elitleri arasındaki anlaşılması güç ihtilaf ve entrikalar hakkında en ufak bir fikre sahip olmadığından dalavereciler için kolay bir avdı. Muhalefetin –o sırada eskaza kimlerden müteşekkilse– hangi koalisyon işbaşında olursa olsun iktidarı "beyaz" Devletler karşısında "zayıf" olmakla ve sömürülen "Asyalı kardeşlerimize" yar-

98. Yoksul Tagaloglar mı Rizal'in "icadı"nı sahiplendiler yoksa Rizal mi yoksul Tagalogların âdetlerini ödünç aldı, muhtemelen hiçbir zaman öğrenemeyeceğiz.

99. Ponce, *Cartas*, s. 124-6.

dım etme konusunda isteksiz davranmakla itham etmekten hoşlandığını kavraması zaman almıştı. Siyasetin çarkı dönüp de muhalefet iktidar oluncaya dek sürerdi bu suçlamalar. Ponce bazı dergileri Aguinaldo rejiminin kilit dokümanlarını yayımlamaya ikna etmiş olsa da, yüksek kademeden hükümet memurlarıyla (çoğunlukla ihtiyatlı bir şekilde yakınlık gösteriyorlardı), muhalefetteki siyasetçilerle (nispeten daha az ihtiyatlıydılar), basınla, üniversite profesörleriyle, asker olsun sivil olsun şüpheli maceracılarla, pek de uçlara gitmeden ilişkiler geliştirmişti. (Japonların ihtiyatlı olmasının nedenleri Dördüncü Bölüm'de irdelenmişti.)

Derken 5 Nisan 1899'da, Filipino-Amerikan Savaşı doruğa ulaştığında, Ponce Hong Kong'daki Apecible'ye muhtaç olduğu dayanak noktasını bulduğunu yazdı. *Keikora Nippo* (Kaika Nippo olacak) dediği dergi makalelerini "Cuestiones Filipinas" (Filipin Meselesi) başlığı altında uzun bir dizi halinde yayımlamaya başlamıştı. Mucize olan sadece anlaşmanın kendisi değil, derginin başında "Foujita Sonetaka" adında gayet iyi İspanyolca bilen bir adamın olmasıydı.[100] Ponce, ayın 25'inde Apecible'ye tekrar yazmış ve "*Hintli, Koreli, Çinli* ve *Japonlardan*" oluşan, Doğulu Gençler Cemiyeti

100. *A.g.y.*, s. 316-7. Zamanının Japonyası'na göre Fujita, olağandışı kozmopolit bir şahsiyet olmalıydı. Waseda Üniversitesi'den Profesör Umemori Naoyuki, bana Fujita'nın 1899-1900'de zamanın hükümet rehberinde (*shokuinroku*) Dışişleri Bakanlığı İspanyolca çevirmeni olarak kayıtlı olduğu bilgisini verdi. 1901'de Tokyo Yabancı Diller Üniversitesi (Tokyo Gaikokugu Gakko) İspanyol Dili Bölümü'nde İspanyolca okutmanı olmuştu. Aynı kurumda, yoğun Malay ve Hindu dilleri dersleri verdiğinden de söz edilmektedir, Matsuno Akihisa, "Nihon no okeru Malay go no kaishi to tenkai" (Japonya'da Malay dili eğitiminin başlangıcı ve gelişimi), Kondo Tatsuo (haz.), *Wagakunini okeru gaikokugo kenkyu/kyoiku no shiteki kosatsu* (Osaka: Gaikokugo Gakko, 1990) içinde. Ayrıca 1908'de hatırlı akademisyen Inoue Tetsujiro'nun kurduğu eğitim derneği Toa Kyokai'de "İslam Dininin Kutsal Kitabı" konulu bir konferans vermişti. (Fujita bu derneğin bir üyesiydi ve derneğin belgeleri Fujita'nın samuray geçmişinden gelen bir Tokyo çocuğu olduğunu fakat üniversite eğitimi almadığını gösteriyor.) Bu konferans daha sonra derneğin dergisinde iki kısım halinde yayımlanmıştı: "Huihuikyo no keiten ni tsuite", *Toa no Hikari* (Doğu Asya'daki Işık), 3: 4 (s. 50-6) ve 3: 6 (s. 78-85).

Umemori'nin yazdıklarına göre, bu dikkate değer metinde Fujita, Moskova'da kaldığından ve orada Çar'ın hâkimiyeti altındaki Müslümanlarla olan tecrübelerine dayanan bir konuşma yaptığından, sonra Çin'de İslam'ı incelemeye başladığından ve sonunda da ilgi alanını Filipinler'den Kuzey Afrika'ya değin tüm İslam dünyasını kapsayacak şekilde genişlettiğinden bahseder. Ayrıca, so-

dediği bir topluluğa bir konuşma yapmak üzere davet edilmesinden duyduğu memnuniyetten bahsetmişti; bu konuşmadan sonra onu cemiyetin onursal üyesi yapmışlardı.[101] Çok geçmeden Ponce bu makaleler dizisini gözden geçirip tekrarları ve benzeri şeyler çıkararak kitap haline getirmeyi akıl edecekti. Metni tercüme etme ve yayımlama işi "Foujita"ya havale edilmişti, bunun karşılığında Japonca telif hakkını alacaktı. Makalelerin ya da yakında çıkacak kitap hakkındaki haberlerin "Foujita"nın başını belaya sokmuş olması kuvvetle muhtemeldir, zira Ponce 3 Kasım'da ona, "kendi davası yüzünden" dostunun Japon polisince taciz edilmesi karşısında ne kadar üzüldüğünü belirten bir mektup yazmıştı.[102] Bir hafta önce de, Mabini'yi iktidardan düşüren hizbin başını çeken, o günlerdeyse Aguinaldo'nun sağ kolu olan Felipe Buencamino'ya, zamanın kısıtlı olmasından dolayı elyazmasını "hükümetimizin sansürüne" sunamayacağını sertçe belirten buz gibi bir mektup yazmıştı.[103] Kitap bir sonraki yılın sonunda, yani *Cartas*'taki mektupların sona ermesinden epey sonra yayımlandı.[104] (Fakat daha sonra üzerinde duracağımız bazı gelişmelere yol açtı.)

Ponce çevirmenlerden kitaba, Rizal'in –"Mi Último Pensamiento" başlıklı– son şiirinin özgün İspanyolca metnini de dahil et-

mut örnekler vererek Arapçanın Türkçe, İspanyolca, Portekizce ve hatta Japonca üstündeki etkisinin altını da çizer. Avrupa'nın dini önyargılarının orada İslam'ın tarafsız bir şekilde incelenmesini imkânsızlaştırdığını, fakat Japonların "önyargı veya kayırmadan uzak bir biçimde" bunu yapabilecek konumda olduğunu ve hemen işe girişmeleri gerektiğini savunmuştur.

1908'den sonra Fujita bilinen kayıtlardan aynen geldiği gibi esrarlı bir biçimde kaybolur. Umemori, arşivcilerin Çince bir ideogramdan ibaret olan bu adı nasıl teleffuz edeceklerine dair hiçbir fikirleri olmadığının aşikâr olduğunu ve bu nedenle "Hideo" "Kiso" ve "Suetaka" gibi muhtelif biçimlerde ortaya çıktığını belirtmiştir.

101. *A.g.y.*, s. 333-6. Bu arada Ponce, Kore hanedanının ikinci oğlu olan ve Koreli ilericilerin tahtın en iyi halefi olarak reklamını yaptıkları yirmi yaşındaki "Iwo" ile tanışmıştı. Iwo'nun gençliğinden gelen *élan*'ı (gücü) ve liberal idealleri Ponce'yi büyülemişti.

102. *A.g.y.*, s. 416-8.

103. *A.g.y.*, s. 411. 26 Ekim 1899 tarihli mektup.

104. İç kapakta şöyle tarif edilir: *Cuestion Filipina: una exposition* (aynen aktarılmıştır) *histórico-crítica de hechos relativos á la querra de la independencia*, çevirenler H(eikuro) Miyamoto ve Y. S. Foudzita. Yayıncı Tokyo Senmon Gakko idi (Okuma'daki Waseda Üniversitesi'nin eski adı).

melerini istediğinde muhtemelen bu şehit romancıyı Japon halkına ilk defa takdim ettiğine inanıyordu. Öyle sandıysa yanılmıştı. Rizal 1888 başlarında Londra'ya gitmek üzere Manila'dan yola çıktığında Japonya'da (28 Şubat-13 Nisan arasında) altı hafta kalmıştı. Ülkenin cazibesine kapılıp sadece Japon dilini değil, Japon resmini ve kaligrafisini de incelemeye başlamıştı.[105] San Francisco'ya giderken bindiği vapurda hiç yabancı dil bilmeyen ve kendini son derece yalnız hisseden Suehiro Tettyo ile tanışıp arkadaş olmuştu. Birlikte Birleşik Devletler'i gezmişler, Liverpool üzerinden Londra'ya geçmişler ve orada yolları ayrılmıştı.

Suehiro çarpıcı bir kişilikti. Rizal'den yirmi sene önce, Shikoku kıyılarının güneybatısındaki efsanevi korsan kasabası Uwajima'da doğmuştu ve aşağı samuray soyundan geliyordu. 1875'te, yirmi altı yaşındayken liberal büyük şehir gazetesi *Tokyo Akatsuki Shimbun*'da çalışmaya başlamış, sonunda genel yayın yönetmeni olmuştu. Demokrasi ve ifade özgürlüğü hareketi üzerindeki hükümet baskısını hedef alan sert eleştirilerinden dolayı hapse atılmıştı. Sağlık sorunları yüzünden hastaneye yatırılmış, fakat hasta yatağından özellikle gençler arasında muazzam rağbet gören siyasi romanı *Setchubai*'yi (Kardaki Erik) yazmıştı. 1888'de Birleşik Devletler ve Avrupa'ya yaptığı "siyasi inceleme" seyahatinin masraflarını bu romanın telif hakları karşılamıştı. Rizal'in kişiliği, sıradışı bir dilbilimci ve siyasi idealist olması onu son derece etkilemişti. Filipino romancı, Suehiro'nun 1889-94 yılları arasında altı baskı yapacak kadar çok okunan –ve *Oshi no Ryoko* (Bir Sağır-Dilsizin Gezileri) gibi matrak bir başlığı olan– seyahat anlatıları kitabının baş karakteri olmuştu. Ayrıca *El Filibusterismo*'nun yayımlandığı yıl Suehiro da iki roman yayımladı: *Nanyo no Daiharan* (Güney Okyanusunda Fırtına) ve *Arashi no Nagori* (Fırtınadan Geriye Kalanlar).[106] Üç yıl sonra bu ikisini *Oonabara* (Büyük Okyanus) başlığı altında tek kitapta birleştirdi.[107]

Romanın Manila yakınlarındaki Yamada-dura'da (Yamada köyü) yaşayan genç kahramanı Takayama adlı Filipino, müşfik patro-

105. Rizal'in güzel elyazmasının birkaç fotoğrafı, tüy kalem ve mürekkeple yaptığı etkileyici Japon tarzı resimler için bkz. Caesar (aynen aktarılmıştır) Z. Lanuza ve Gregorio F. Zaide, *Rizal in Japan* (Tokyo: C. Z. Lanuza, 1961).

Suehiro Tettyo

nu Takigawa'nın kızı Okiyo ile nişanlıdır. Fakat hali vakti yerinde bir hapishane memuru olan Joji de kıza âşıktır ve nişanın Takiga-

106. *A.g.y.*, VII. bölüm. Bu metin hatalarla doludur ve bu hataları düzelten Carol Hau ve Shiraishi Takashi'ye teşekkür ederim. Tuhaf olan şu ki –söyleyebileceğim kadarıyla– Rizal yazışmalarında Suehiro'dan yalnızca bir kez söz etmiştir, o da Londra'dan Ponce'ye yazdığı 27 Temmuz 1888 tarihli mektupta. Laf arasında şöyle der: "Radikal görüşlü biri olduğu ve bağımsız bir derginin yöneticiliğini yaptığı için hapis yattıktan sonra Avrupa'ya giden bir Japon'la tanıştım. Japonlar sadece Japonca konuştuğundan Londra'ya varıncaya değin ona tercümanlık ettim." *Epistolario Rizalino*, 1887-1890, s. 34.

107. *Oonabara* hakkında aşağıdaki açıklamalar için Umemori Naoyuki'ye minnettarım. Umemori, yaklaşık 1900 yılına değin Meiji dönemi romancılarının yabancı karakterlere ve yabancı yerlerin çoğuna, Japonya ile gerçekten bir bağları olsun olmasın, muntazaman Japonca adlar verdiklerini anlatır. Zola gibi, tutulan Avrupalı yazarları çevirenler de aynı âdeti izlemiştir. Amaç, metni sıradan Japon okur için daha anlaşılır kılmaktı.

wa'nın marifeti olduğuna inanmaktadır. Joji, hapishanesinde nam salmış bir suçlu olan Tsuyama'ya yaşlı adamı öldürüp olaya sıradan fakat kanlı bir soygun süsü vermesini emreder. Cinayet esnasında Takigawa'nın zarif ve gizemli kılıçlarından ikisinin çalınmasının sebebi budur. Kitabın kahramanı Takayama, olup bitenlere karşılık başkentte bir isyan başlatır, fakat başarısız olup hapse atılır. Neyse ki büyük bir depremde hapishane yıkılır ve kahramanımız kaçma fırsatı bulur. Sömürge polisince aranan Takayama ile Okiyo denizaşırı memleketlere kaçmayı planlar. Kıyıda timsahlarla dolu bir bataklıkta küçük bir kayık bulurlar. Tam bu sırada polis onlara yetişir fakat yardımsever sürüngenler takipçilerin hepsini yutar. Bu arada fırtınalı okyanusta kayıkları alabora olur, ayrı düşerler. Takayama bir İngiliz gemisince kurtarılır ve nazik bir tüccarın himayesi altında Londra'ya getirilir, Okiyo'nun öldüğünü sanmaktadır. Aslında Okiyo ölmemiştir, Filipinolar tarafından kurtarılıp Hong Kong'a giden bir gemiye gizlice bindirilmiş, Hong Kong'a varınca da bir manastıra sığınmıştır.

Takayama Londra'da Manila tarihi üstüne eleştirel akademik metinler yazan bir yazar olarak ün kazanır. Bu arada Joji, Okiyo'nun nerede olduğunu öğrenir, kızın eski hizmetkârı (Joji'nin casusu) Kyuzo'nun ona Takayama'dan gelmiş gibi sahte bir mektup götürmesini tertipler. Mektupta Takayama güya Madrid'de hapiste olduğunu ve muazzam ıstıraplar çektiğini yazmaktadır. Okiyo, Kyuzo'yla birlikte Madrid'e gitmek üzere yola çıkar, orada Joji tarafından karşılanır ve derhal şehrin dışındaki izbe bir eve kapatılır. Bir gün şans eseri *Manila'daki Sömürge Hükümetinin Tarihi* adlı kitabın yazarı hakkında bir gazete makalesiyle karşılaşır ve hemen Takayama'nın hayatta olduğunu, Londra'da yaşadığını anlar. Bir mektup yazar ve mektubu sevgilisine götürmesi için Kyuzo'ya verir, Kyuzo Takayama'ya Okiyo'nun Bayonne'da ağır hasta olduğunu söyler. Bayonne'un İspanya sınırına yakın olduğunu fark eden Takayama başlangıçta tereddüt etse de sonunda Kyuzo'nun refakatinde Charing Cross Road istasyonundan trene biner. Paris'ten gelen gece treninde Kyuzo kahramanımıza uyku hapı verir, böylece Takayama ancak tren sınırı birkaç mil geçtikten sonra uyanır ve oyuna getirildiğini anlar. Neyse ki tren korkunç bir kaza yapar ve Takayama bir kez daha kaçmayı başarır. Birkaç gün sonra Okiyo

Madrid gazetelerinden birinde kaza haberini okur, haberde polisin San Sebastian'da Takayama'yı beklediği de yazmaktadır. Takayama'nın cesedi bulunamaz, fakat aynı vagondaki diğer tüm yolcular gibi ölmüş olsa gerek diye düşünülür. Okiyo cana yakın bir hizmetçinin yardımıyla, kapatıldığı evden kaçar ve yolu bir şekilde Paris'e düşer, orada sağlığına tamamen kavuşmuş olan Takayama'ya rastlar. Hemen Londra'ya geçerler.

British Museum'un Japonya bölümünde Takigawa'nın çalınan kılıcını görüp kılıcı müzeye kimin sattığını öğrenir ve katili hapse attırmayı başarırlar. Ayrıca, Takayama'ya miras kalan aile yadigârı eski bir belgedeki esrarengiz (Çince) karakterleri okuyabilen bir uzman bulurlar. Belgenin yazarının 1614'te İeyasu tarafından Manila'ya sürülen, Tokugawa Şogunluğu'nun kurucusu meşhur "Hıristiyan daimyo" Takayama Ukon olduğu ortaya çıkar. Metinde ayrıca Ukon'un sadık kullarından birine iki olağanüstü kılıç verdiği de yazılıdır, bu sadık kulun adı... Takigawa'dır!

Bu hoş keşfin ardından genç yurtsever Filipino, ülkesinde bir isyanın patlak verdiğini öğrenir. Dava için savaşmak üzere gönüllü kırk "gerçek" Japon *soshi*'sini askere alan en yakın (Filipino) arkadaşı Matsuki'yle birlikte Filipinler'e dönmeye karar verir.[108] Takayama İspanyolları def etmeyi başarır ve vali seçilir. Göreve başlar başlamaz Filipino halkına Japonya'nın himayesine girmeyi önerir. Halkın tam desteğini alıp İmparator Meiji'ye bir mektup yazar ve bu planı Meclis'ten geçirmesini ister. Roman, Madrid'in Filipinler'in Japon himayesine girdiğini kabul etmesiyle sona erer.

Suehiro, önsözde romanın birkaç sene önce Batı'da tanıştığı meçhul bir Filipinli centilmenden duyduğu bir hikâyeye dayandığını yazmıştır. Fakat Birleşik Devletler ve Avrupa'ya yaptığı seyahatler hakkında yazdığı iki denemede bu "centilmen"in adının Rizal olduğunu belirtmiştir. Esasında, başka ipuçları olmasaydı da Antonio de Morga ve Takayama Ukon neredeyse çağdaş sayılırlar, genç Takayama'nın –British Museum'da– atalarını keşfetmesi ve

108. Yirminci yüzyılda *soshi* sözcüğü "politik kabadayı" anlamını kazanmış olsa da Suehiro, sözcüğü daha eski ve olumlu olan "insan hakları savunucusu" anlamında kullanmıştır. Bkz. Saniel, *Japan and the Philippines*, Ek VII'deki tartışma.

Rizal'in –yine aynı yerde– milletinin kökenlerinin peşine düşmesi de kusursuz bir rastlantıdır!

Oonabara'da birleştirilen bu iki romanın, Japonya'nın emperyalist yayılmacılık dönemini başlatan Çin-Japon Savaşı'ndan ve Martí'yle Bonifacio'nun isyanlarından önce yazıldığını belirtmek gerekir. Rizal'in Suehiro'ya mevcut kişisel planlarını ve yurttaşlarının İspanyol boyunduruğundan kurtulma konusundaki isteğini anlatmış olması kuvvetle muhtemeldir. Eski bir siyasi mahkûm olan Suehiro'nun bu davaya duyduğu sempatinin kitaptaki yeri aşikârdır. Okurlarına, Filipino yurtseverlerin geçmişte zulme uğramış Japonlarla kan bağları olduğunu ve tarafsız Japon gönüllülerinin desteğini alıp Japon devletinin himayesine girmeyi düşündüklerini göstermeyi arzu ettiyse, kendi kişisel sempatisini geniş kesimlere yaymaya çalışmasındandır.[109] Blumentritt'in Avusturya-Macaristan'da yapmaya çalıştığı da tam olarak budur denebilir.

Öyle veya böyle Suehiro seyahatten dönünce kendisinden beklenildiği gibi siyasete atıldı ve (samimi) bir liberal demokrat olarak Meclis'e seçildi, hatta kısa bir süre meclis başkanlığı yaptı. Yazık ki Filipino dostunun idamından sadece birkaç ay önce kanserden öldü.[110]

Çinlilerle Bağlantılar

Ponce Aguinaldo'ya yazdığı 8 Haziran 1899 tarihli mektupta şöyle demişti:

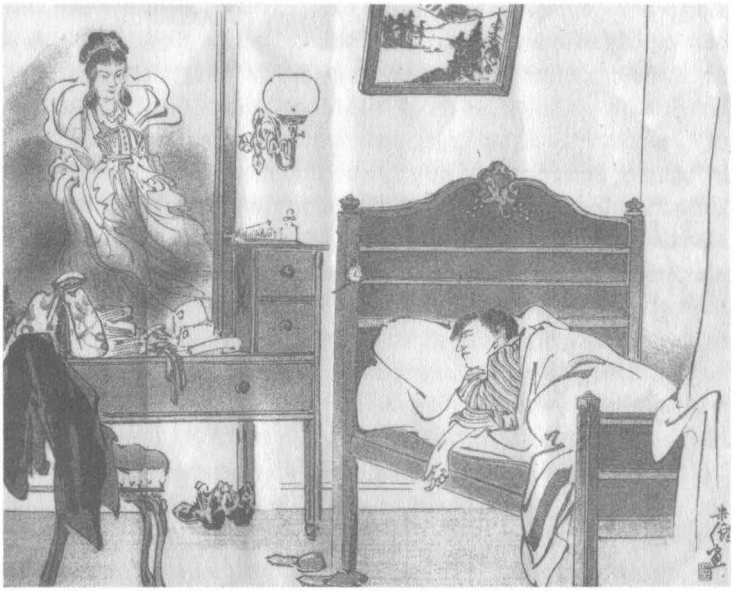
> Çinli reformcuların bana çok yardımı dokundu, liderleri Dr. Sun Yatsen de her konuda yoldaşım ve rehberim oldu.[111]

Ponce'den iki yaş küçük olan Sun maceralı, fakat henüz pek de başarılı olmadığı bir hayat sürmekteydi. 1894'te Çin'den ayrılıp Hawaii'ye gitmiş, orada Hsing Chung Hui'yi (Çin'i Yeniden Canlandırma Derneği) kurmuştu; sonradan 1895 başlarında karargâhını Hong Kong'a taşımıştı. O yılın ekim ayında muhtelif yerel gizli dernek-

109. Gördüğümüz gibi Katipunan iki yıl sonra Japonlardan sadece bu türden yardım isteyecekti.

110. Lanuza ve Zaide, *Rizal in Japan*, VII. bölüm.

111. Ponce, *Cartas*, s. 353-4.

Suehiro'nun siyasi romanı Oonabara*'nın Filipino kahramanı Takayama, öğrenci odasında uyuyor. Takayama'nın hikâyesi kısmen Rizal'in hayatı ve deneyimlerine dayanmaktadır.*

lerle ittifak yaparak Kanton'da yıkıcı bir isyan başlatmıştı. Hong Kong'da gerilim artık orada kalmasına müsaade etmeyecek kadar yükselmiş, o da Avrupa'ya gitmişti. Ertesi yıl Londra'da Ch'ing rejiminin ajanlarınca kaçırılmaya çalışılmış, bu sayede uluslararası arenada meşhur olmuştu. Ondan sonra zamanının büyük bölümünü Japonya'da öğrenciler, siyasi sürgünler ve işadamlarından oluşan geniş Çinli topluluğu içinde propaganda yaparak ve örgütlenme çalışmaları yürüterek geçirdi.

Ponce, Sun ile ilk kez 1899 yılı mart ayının başlarında, Filipino-Amerikan Savaşı'nın daha yeni başladığı günlerde, Filipinolar hâlâ başarılı bir direniş göstermekteyken tanışmıştı. Daha önce José Ramos'un Japon vatandaşlığı almasına yardım eden Tokyolu avukat ve siyasi aracı Hirata Hyobei, Sun'u Ponce'nin Yokohama'

daki evine getirmişti.[112] İngilizce söyleşen iki genç milliyetçi (biri otuz üç, diğeri otuz beş yaşlarındaydı) çabucak kaynaşmış ve ömür boyu sürecek bir dostluğa adım atmışlardı.[113] Belki de kısmen Çinli soyundan gelen ve her halükârda Manila'daki öğrencilik yıllarında Çinceye epey aşinalık kazanan Ponce'nin yeni yoldaşıyla ilgili hiçbir şeyi zerrece tuhaf bulmaması dikkat çekicidir. Sun dört aya kalmadan başarıya epeyce yaklaşan tek büyük silah sevkiyatını olanaklı hale getirebilmişti. Zengin arkadaşı Wan Chi ile davalarına sempatiyle yaklaşan bir Japon milliyetçi olan Nakamura Yaroku'nun birlikte bir gemi almak üzere pazarlığa oturmasına aracılık etmiş, alınan gemi daha sonra Filipino devrimcilere kiralanmıştı. Nagazaki'de yüklenen *Nonubiki Maru* adlı gemiye altı milyon fişek, on bin Murata tüfek, bir sabit top, on sahra topu, yedi dürbün, bir barut sıkıştırma, bir de fişek yapma makinesi istiflenmişti.[114] Yolcular içinde topçuluk, mühendislik ve cephane imalatı konularında malumat sahibi Japon askerleri de vardı.[115] Gemi Nagazaki'den ayrılınca şüpheleri uzaklaştırmak için rotasını Çin'e çevirmiş, fakat bir tayfuna yakalanıp 19 Temmuz'da Sade Adası açıklarında, Şanghay'ın yüz mil uzağında batmıştı.[116]

Sun Yat-sen Filipinler için bütün bu belalara neden girmişti? Bu iki adam arasındaki dostluk bir yana, Çinli entelektüellerin tahayyülünde Rebecca Karl'ın fevkalade bir şekilde betimlediği bir devrim inkişaf etmekteydi. Bu entelektüeller Çin'i Batı Avrupa, Birleşik Devletler ve Japonya'nın çok "gerisinde" görmeyi âdet edinmiş-

112. Hong Kong'dan Apecible'ye yazdığı 6 Mart tarihli mektupta Ponce, o anda Sun ile Hirata'nın kendisini ziyaret ettiğini yazmıştı. İki adamın ünlü fotoğrafı bu ziyarette çekilmiş olmalıdır – Ponce, çok tuhaf ayakkabıları hariç, Avrupalı giysiler içinde ve güzel bir bıyığı var; Sun, Japon giysileri içinde ve daha da güzel bir bıyığı var. Bu fotoğraf mektupla birlikte *A.g.y.*, s. 292-6 içinde (bu kitapta s. 252).

113. Ponce 1914'te bir Sun biyografisi yayımlamıştı ve aniden hasta düşüp 23 Mayıs 1918'de Hong Kong'da öldüğünde Sun'u ziyarete gitmek üzereydi. Bkz. *Filipinos in History*'nin Ponce maddesi, cilt 2, s. 115-6.

114. Adını Satsuma'daki aşağı bir samuray soyundan gelen mucidi Murata Tsuneyoshi'den alan Murata tüfeği, en son Fransız ve Alman modellerinin yaratıcı bir karışımıydı. Gelişmiş bir modeli Japonya'nın 1895'te Çin imparatorluğu karşısındaki zaferinde belirleyici olmuştu. 1897'de yerine Arisaka Nariakira'nın Mavzer tipi tüfeği geçti. Yasadışı silah pazarında bu kadar çok eski Murata tüfeği bulunmasının nedeni buydu. Bu konuda uzman olan Tsuchiya Kenichiro'ya teşekkürlerimi sunarım.

lerdi. Ne var ki 1895'ten beri telgraf, yerel gazetelere Küba ayaklanmasının (1895-98), Filipinler'deki Devrim'in ve Amerikan emperyalizmine karşı verilen savaşın (1896-1902) ve genişleyen Britanya imparatorluğuna karşı Boerlerin verdiği silahlı mücadelenin haber ve fotoğraflarını ulaştırmaktaydı. Üç kıtada da o zamana kadar tahsilli Çinlilerce göz ardı edilen ya da hor görülen "önemsiz" halklar, birlik ve cesaretleri sayesinde Çin'den epey "önce" kendilerini göstermeye başlamışlardı. Karl, yakınlarındaki Filipino ayaklanmasını takip eden aydınların bir kısmının Mançulara karşı verdiği mücadeleyi sömürgecilik karşıtı olarak görmeye ve ilk defa "devrim" tahayyül etmeye başladıklarını ikna edici bir dille anlatır.[117] Alçakgönüllü bir adam olan Ponce, kitabının Japonca çevirisinin basımının hemen ardından Çince çevirisinin de yayımlanmasına ve hızla birkaç baskı yapmasına şaşırmıştır muhtemelen. Oysa bunda şaşıracak bir şey yoktu.

Pawa: Savaşın Enternasyonalleşmesi

Ponce, 19 Şubat 1898'de Hong Kong'dan "İfortel"e yazdığı bir mektupta, Aguinaldo'nun maiyetine silahlı devrime katkıda bulunmak üzere üç istisnai şahsiyetin katıldığını bildirmiştir. İkisi tanınmış milliyetçi aydınlardan Miguel Malvar ve Del Pilar'ın yeğeni Gregorio Del Pilar'dı. Üçüncüsünün hiç bu taraklarda bezi yoktu. Ponce onu hayranlıkla şöyle betimlemiştir: "Albay Pawa; saçını başının arkasında topuz yapmış, el Cid'den* bile cesur, çok ateşli bir Çin-

115. Shiraishi Takashi, bu işin arkasında düpedüz Japonya Ordusu Genelkurmay Başkanı'nın olduğu ve bu bahtsız askerlerin onun emriyle gemide bulunduğu konusunda beni bilgilendirme inceliğini gösterdi. Ponce'nin yazışmalarında onun bunların farkında olduğuna dair herhangi bir bilgi yoktur.

116. Ponce'nin 25 ve 26 Temmuz tarihlerinde Apacible'ye gönderdiği mektuplara (*Cartas*, s. 364-81) dayanan kısa bir açıklama için bkz. Silvino V. Epistola, *Hong Kong Junta* (Quezon City: University of the Philippines Press, 1996), s. 123-4. Amerikalıların Japonya'da casusları vardı ve ayrıca Filipin sularında etkin bir şekilde devriye geziyorlardı.

117. Bkz. Rebecca Karl, *Staging the World* (Durham, N.C.: Duke University Press, 2002), özellikle dördüncü bölüm, "Recognizing Colonialism: The Philippines and Revolution."

* El Cid Campeador olarak bilinen Rodrigo Díaz de Vivar (1040-99) Kastil-

li".[118] José İgnacio Pawa 1872'de izbe bir Fuji köyünde doğmuştu, asıl adı Liu Heng-fu'dur.[119] On sekiz yaşındayken amcasıyla birlikte Manila'ya göçmüş, becerikli bir demirci olmuş, tali bir uğraş alanı olarak da Çin dövüş sporlarını seçmişti. Devrime erkenden ve coşkuyla katılmış, Aguinaldo'nun gözdesi olmuştu. General Cavite'de savaşmaktayken, daha yirmi dördünde olan bu göçmen Çinli demirci, yetersiz silahlanmış Filipino askerleri için bir silah fabrikası kurmak üzere arkadaşlarından bazılarını askere almıştı. Teresita Ang See onun bu faaliyetini şu sözlerle anlatır:

> Onun maharetli idaresi altında, eski bir top ve düşmandan ele geçirilen bozuk mavzerler onarılmış, tellerle bağlanan büyük bambu toplar imal edilmiş, bol miktarda *paltik* (kaba ateşli silahlar) yapılmış ve binlerce fişek ev yapımı barutla doldurulmuştu.

Buna ilaveten Pawa Filipinolara metal nesneleri özellikle de kilise çanlarını (!) eritmeyi, silah yapmayı öğretmiş, çok becerikli ve yürekli bir kumandan olduğunu da göstermiştir. Filipino avukat Teodoro Gonzalez'in yayımlanmamış anılarından alıntılanan şu sözlere bakınız: "Onun kamptaki hali garip bir manzaraydı –albay üniforması içinde, ama saçını topuz yapmış gözüpek bir subay. Askerleri, hepsi de kıdemli savaşçılar olan Tagaloglardı, fakat Çinli olsa da ona yürekten bağlıydılar ve onun savaş standartlarına göre hizmet vermekten gurur duyuyorlardı."[120] Son olarak Pawa, Aguinaldo tarafından civardaki Çinlilerden ve Çinli mestizolardan Devrim için para toplamak üzere Bicol'e gönderildiğinde şaşırtıcı bir meblağa ulaşmış, 386.000 gümüş pezo toplamayı başarmıştı.

Olağanüstü bir kişilik olan Pawa, Filipino olmadığı halde çeşitli nedenlerle Devrim'e katılan ya da destek veren pek çok kişiden

yalı bir soylu, sonradan Valencia kentini fetheden ve yöneten, cesaretiyle ünlü askeri ve siyasi lider (ç.n.)

118. Ponce, *Cartas*, s. 190-1.

119. Carol Hau bana bu ismi verme nezaketini göstermiş ve Çin'deki güncel akademik araştırmalardan haberdar etmişti. Pawa hakkında okuyacağınız açıklama büyük ölçüde Teresita Ang See'nin makalesine dayanır, "The Ethnic Chinese in the Filipino-American War and After", *Kasaysayan*, 1: 4 (Aralık 2001), s. 83-92.

120. Bu tasvir doğruysa, Pawa, Aguinaldo'nun ona tercüman olarak gereksinim duyduğu Hong Kong'a varır varmaz saç örgüsünü kestirmiş olmalıdır. (Büyük ihtimalle yalnızca Hoklo dili, belki biraz Kanton dili ve Tagalog dili konuşabiliyordu, bu da liderin onunlayken kendisini rahat hissetmesini sağlıyordu.)

José Ignacio Pawa – "Albay üniforması içinde, ama saçını topuz yapmış gözüpek bir subay."

yalnızca biriydi. Gettolaştırılan, küçümsenen ve sık sık sömürge rejiminin kötü muamelesine maruz kalan Çinli göçmenlerin İspanyolların def edilmesini istemesine yol açan birçok neden vardı. Amerikalıların Küba'yı fethetmesini takiben çok sayıda genç İspanyol subay, Aguinaldo güçlerine katılıp "savaşmayı" sürdürmeye karar vermişti. Genelkurmay Başkanı Antonio Luna, bu subayları şahsi yardımcısı, eğitmen ve istihkâmcı olarak çalıştırarak aldıkları profesyonel eğitimden memnuniyetle yararlanmıştı. Epeyce subay da Filipin-Amerikan Savaşı patlak verdiğinde kumandan olarak şayet yararlı hizmetlerde bulunmuşlardı. Fransızlar, İtalyanlar (daha sonra Kruger'in tarafında Boer Savaşı'na katılan bir yüzbaşı

dahil), birkaç İngiliz, çok sayıda Çinli, hatta çoğunluğu siyah olan Amerikan ordusu firarilerinin yanı sıra İspanyol ordusundan birkaç Kübalı da devrimci davaya katılmıştı.[121]

Malatesta Manila'ya

Bu sırada Madrid'de İsabelo de los Reyes, "Kuzey Amerika'ya değil, emperyalizme karşı, ölene kadar" gibi kusursuz bir sloganla çıkacak olan, *Filipinas ante Europa* adını verdiği iki haftalık dergiyi yayımlamaya başlamak için gerekli sermayeyi toparlamayı başarmıştı.[122] Yazıların büyük kısmının İsabelo'nun kaleminden çıkmış olduğuna bakılırsa, bir zamanlar Del Pilar'ın muzipçe folklorcunun "acınası doğurganlığı" olarak tabir ettiği şey işe yaramıştı.[123] İmparatorluğun heder olması ve Washington'un aşağılamaları İspanya'da kamuoyunu büyük ölçüde değiştirmişti. Amerikalılara duyulan öfke Filipino davasına karşı yeni bir yakınlık doğurmuştu. Bu değişim İsabelo'nun kitabına uyuyordu, çünkü pek çok İspanyol arkadaşı vardı, kısa bir süre önce de İspanyol bir gazeteciyle evlenmiş, ayrıca sömürge rejiminin fenalıklarını her zaman büyük ölçüde tarikatların habis etkisine atfetmişti. Bu yüzden de dergisinin amacı, Amerikan emperyalizmi ve onun altında yatan, hoş bir tabirle *la codicia* (doymazlık) diye ifade ettiği şeye yapılan zehir zemberek saldırıların dozunu artırarak bu yakınsamayı güçlendirmekti. McKinley, işgalin Filipinolara özgürlük getirmek üzere tasarlandığı gibi riyakârca iddiaları dolayısıyla gözde bir hedefti.[124] İsabelo, Birleşik Devletler'in ırkçılığına ve linç yasasına sürekli saldırıyor, yerinde bir tespitle bunların beyaz olmayan Filipinolara nasıl mu-

121. Bu paragraf Dery, "When the World Loved the Filipinos"taki son derece ayrıntılı materyalin çok kaba bir özetidir (bkz. bu kitap 3. bölüm, 43. dipnot).

122. *Filipinas ante Europa*, 25 Ekim 1899 ve 10 Haziran 1901 arasında otuz altı sayı çıkmıştır. Muhtemelen Madrid polisiyle yaşadığı sorunlar yüzünden kapanmasından sonra, *El Defensor de Filipinas* adıyla 1 Ekim 1901'den itibaren ayda bir çıkmaya başladı.

123. Bkz. Scott, *The Union Obrera Democrática*, s. 13, *Epistolario de Marcelo H. Del Pilar* (Manila: República de Filipinas, Dept. De Educación, Oficina de Bibliotecas Públicas, 1955), cilt 1, s. 20'den aktarıyor.

124. Manşet tipiktir "Mac-Kinley, embustero ó criminal? [McKinley, Yalancı mı Suçlu mu?]", *Filipinas ante Europa*, 10 Mart 1900.

amele edileceğini de etkileyeceğini söylüyordu.[125] Fakat Amerikalı emperyalizm karşıtlarının seferberliklerine dair hararetli haberler yayımlamaya özel bir itina gösteriyordu. İsabelo'nun bir diğer temel hedefiyse devrimin liderliği meselesinde Mabini'nin ayağını kaydırdıktan sonra gemiyi herkesten önce terk edip yeni sömürge otoritelerine yaltaklanan varlıklı aydınların ihaneti olarak gördüğü şeydi.[126] Mabini *yanki*'lere boyun eğmeyi yurtseverce reddetmenin fevkalade bir timsali olarak görülmüştü hep. Folklorcumuz Küba'nın "bağımsızlığı"nın tam bir danışıklı dövüşe dönüştüğünü vurgulamayı unutmamıştı. Bütün bunların yanında Boerlerin Filipino gerilla savaşçılarından ne kadar çok şey öğrendiğine, şimdi de Filipinoların Boerlerin ağırbaşlı disiplininden ne kadar çok şey öğrenebileceğiyle ilgili bir makaleye de yer verebiliyordu.[127]

Gelgelelim 1901 yazına gelindiğinde Aguinaldo'nun yakalanması ve derhal Washington'a bağlılık yemini etmesiyle Devrim sona erdi. Yemin etmeyi reddeden önemli kişilerse –kötürüm Mabini dahil– yeni tropikal Sibirya'ya yani Guam'a gönderilmişlerdi.[128] İsabelo artık İspanya'da kalmanın bir anlamı olmadığına kanaat getirmişti. İlk karısından olan altı çocuğunu dört yıldır görmemişti.

125. "Negro Porvenir de los filipinos bajo la dominación imperialista [Emperyalist Egemenlik Altındaki Filipinoların Kara Geleceği]", *A.g.y.*, Kasım (kesin tarih verilmemiş) 1899. "Siyahlara gelince, başlarına beyaz bir kadına âşık olmak gibi bir talihsizlik gelirse, vahşi hayvanlar gibi sokaklarda avlanıyorlar".

126. Bu grup içinde, Cumhuriyet'in parlamentosunun üyesi olabilmek için Filipinler'e dönen Pardo de Rivera da vardı ne yazık ki. Amerikan tarafına geçmesini daha sonradan, liderlik sultasının çoktan alıp başını gitmiş olmasıyla ve Filipinler'in bağımsızlığını vaktinden evvel kazanmış olması halinde Güney Amerika'nın kaderini paylaşacağıyla gerekçelendirmişti. Bir kez daha yazık ki ihtiyar Basa ve Regidor da Amerikan tarafına geçmişti. İsabelo bu insanlara hep "Hainler" diyordu. Retoriğinin gaddarlığının güzel bir örneği şudur: "Contra la traición [İhanete Karşı]", *A.g.y.*, 10 Şubat 1900.

127. "Organización del ejército boer [Boer Ordusunun Örgütlenişi]", *A.g.y.*, 10 Eylül 1900.

128. Mabini 10 Aralık 1899'da yakalanıp Manila'da hapse atıldı. Hapishaneden Amerikan politikalarına karşı en sert makalelerini yazdı, bazı makaleler öyle hiddetliydi ki basın yayımlamayı kabul etmemişti. 21 Haziran 1900'de, siyasi mahkûmlara, yeni sömürge hükümetine bağlılık yemini etmek koşuluyla genel af ilan edildi. Fakat Mabini reddetti. 3 Ekim'de kısa süreliğine serbest bırakıldı, fakat Filipino işbirlikçilere ve Amerikan rejiminin politikalarına saldırmayı sürdürdü. 15 Ocak 1901'de, geleceğin Genel Valisi William Howard Taft'ın "Filipinolar için-

1892'de Rizal'in yaptığı gibi, geldiğini nazikçe haber verip sömürgecilerle yüzleşmek için geri dönecek ve yasal zeminde siyasal olarak aşağı yukarı neler yapabileceğini görecekti.[129]

İsabelo 1901 yılı Ekim ayı başlarında Manila'ya doğru yola çıktı.[130] Valizlerinde küçük, nevi şahsına münhasır bir kütüphane taşıyordu: Aquinolu Tommaso ve Voltaire, Proudhon ve İncil, Darwin ve Marx, Kropotkin ve Malatesta. Marx'ın, başlıca anarşist düşünürlerin, hatta belki de Darwin'in metinlerinin Filipinler'e ilk kez

de en uzlaşılmaz kimse" olarak tarif ettiği bu adam, milliyetçi militanlar–ve şahsi hizmetkârları (Mabinin hizmetkârı yoktu)– dahil altmış kişiyle birlikte ertesi gün Guam'a gidecek bir gemiye bindirildi. 4 Temmuz 1902'de Başkan Roosevelt, Guam'a da duyurulan bir af daha ilan etti; Mabini ve başka bir adam hariç herkes affın şartlarını kabul edip evlerine döndü. Sonunda, 9 Şubat 1903'te Mabini'ye, artık bir savaş suçlusu olmadığı ve istediği her yere özgürce gidebileceği, fakat bağlılık yemini etmeden Filipinler'e geri dönmesine müsaade edilmeyeceği bildirildi. Başka hiçbir alternatifi olmadığını düşünüp Manila'ya varınca yemin etmeyi kabul etti. Üç ay sonra, 13 Mayıs'ta, koleradan öldü. Cenazesi uzun yıllar sonra başkentin gördüğü en kalabalık Filipino toplantısıydı. Bkz. Majul, *Mabini*, son bölüm.

129. Sebeplerini, *El Defensor de Filipinas*'ın 1 Ekim 1901 tarihli son sayısındaki "A mi casa [Eve Dönüş]" başlıklı yazısında, ikna edici ve mütevazı bir dille açıklamıştır.

130. İsabelo'nun Filipinler'e döndükten sonra yaptıkları hakkındaki aşağıdaki kısım büyük ölçüde Scott'un mükemmel kitabından alınmıştır. Filipinler'e dönmeden önce İsabelo'nun ziyaret ettiği neredeyse son kişi (hâlâ tartışmalı) Francisco Ferrer Guardia idi. 1859'da hali vakti yerinde muhafazakâr bir Katalan ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Ferrer, on dört yaşındayken "boğucu derecede dindar bir ortamdan" kaçmak için evi terk etmiş, sonunda yolu Paris'e düşmüş, orada uzun süre emektar cumhuriyetçi komplocu Zorrilla'nın sekreteri olarak çalışmıştı. İnançlı bir anarşist haline geldiği Fransa'da geçen on altı yılın ardından 1901'de Barcelona'ya döndü ve söylentilere göre bir zamanlar öğrencisi olan bir Fransız kadının miras bıraktığı bir milyon frank sayesinde itibarlı anarşist yayın *La Huelga General*'i çıkarmaya başladı. Ayrıca, İsabelo'nun epey ilgisini çeken laik ve ilerici bir okul modeli olan Escuela Moderna'yı kurmuştu. Ferrer sonradan, XIII. Alfonso'yu hedef alan iki suikast girişimini (31 Mayıs 1905, Paris'te; 31 Mayıs 1906 Madrid'de) tasarlamaktan yargılandı, fakat beraat etti. Temmuz 1909'da Barcelona'da, İspanyol askerlerinin Fas'a gönderilmesine karşı düzenlenen kitlesel ve denetimi güç protestolara karşılık, muhafazakâr Antonio Maura hükümeti kentte sıkıyönetim ilan edip tüm solcu dernekleri ve ilerici, laik okulları kapattı, anarşist ve cumhuriyetçi camiayı yasakladı. Ferrer tekrar tutuklandı ve bu kez askeri bir mahkemede isyana kışkırtmaktan hüküm giydi. 13 Ekim'de idam edildi. Maura hükümeti on iki gün sonra düştü. J. Romero Maura, "Terrorism in Barcelona", s. 141-2 ve 182-3; Núñez, *El terrorismo*, s. 66. Núñez, Ferrer'in ölüm mangası karşısındaki sonu hakkında huzursuz edici bir nokta ek-

Boerler: Isabelo bir makalesinde onları konu almış, Filipino gerillaların da Boerlerin de birbirlerinin izlediği yöntemleri incelemekten yarar sağlayacaklarını vurgulamıştı.

liyor. 12 Kasım 1909'da, idamdan bir ay sonra Unamuno, dostu Gonzáles Trilla'ya şunları yazmıştı: "Gerçekte, sevgili dostum, Ferrer'i İspanya, meşru İspanya, İspanyolluk öldürmüştür. Ve onu vurmakla çok yerinde bir şey yapmış oldu. Ferrer, vicdanları uyandıran biri değil, bir ahmak ve mücrimdi. Okuluysa tam bir felaketti. Pedagojik açıdan iğrençti. Tek öğrettiği korkutucu bir tembellik ve kötü kaderdi. Metinlerinin aptallığı insanın tüylerini ürpertirdi. Kışkırtıcılık ettiğinden değil, şahsen kundakçılığa iştirak ettiğinden mahkemece hemen mahkûm edildi, müsamahayı asla hak etmedi. Kendi iradesini ve ceza talep edilmeden önce dahi cezayı değiştirme hakkını dayatma cüretini gösteren "Avrupa'nın (öfke) dalgası"nın –anarşistler, masonlar, Yahudiler, bilim adamları ve budalaların– baskısına yenik düşmemek, İspanya'nın kutsal bağımsızlığının ve de hükümetin meselesiydi. Ferrer'i *a priori* olarak masum ilan ettiler." Unamuno'nun sonradan tam bir Daily Telegraph zihniyetini yansıtan bu satırlardan pişmanlık duyduğu söylenmektedir (Núñez, s. 150).

böylece girdiğini düşündürecek her türlü sebep mevcuttur. İsabelo'nun Amerikan emperyalizminin katı bir düşmanı olarak kazandığı şöhret Manila'ya kendisinden önce varmıştı. Sayıları giderek artan Amerikalı tüccar akbabaların sözcüsü *Manila Times* İsabelo'yu derhal tehlikeli bir kışkırtıcı ve kanlı bir anarşist ilan etmişti. Rastlantı da değildi bu: ABD Başkanı McKinley önceki ay Buffalo'da yirmi sekiz yaşındaki Polonya asıllı Amerikan anarşist demirci Leon Czolgosz tarafından öldürülmüştü. Sömürge rejimi İsabelo'nun çıkarmayı planladığı *El Defensor de Filipinas* gazetesini ve kurma önerisinde bulunduğu Partido Nacionalista'yı (Milliyetçi Parti) derhal yasaklamıştı.

Fakat İsabelo'yu susturmak o kadar kolay değildi. İhtiyarlığında o günlerden, "rezil Montjuich kalesinde birlikte hapis yattığı Barcelonalı anarşistlerden öğrendiği güzel fikirleri uygulamaya koyma fırsatını değerlendirdiği günler" diye bahsedecekti. Böylece Manila'da, Protestan (Amerikalı) işgalcilerin burunlarının dibinde, işçi sınıfını radikalleştirip örgütleyecekti. Bu çabayı yürütürken muhtemelen ilk başta akla gelmeyen avantajları vardı. Ezici bir çoğunluğu Tagalog olan milliyetçi aydınlar için her zaman yarı dışarlıklı olmuştu: Tam olarak aristokrat da değildi, çünkü Filipinler'de yerli bir feodal devlet olmamış, fakat bu doğrultuda kimi yönelimler (özellikle de toprak sahipleri içinde) görülmüştü – özellikle de hem güçlü feodal köklere sahip olan hem de gerçeklik arsız yozlaşma, karanlık lider sultası ve tarikatların kontrolündeki toprak sahipliğinden ibaretken dahi kendini gösterişli feodal giysileri içinde hayal etmeyi sürdüren İspanyol emperyalizmi karşısında. İsabelo bunun tam zıddıydı: Hizmetkârlardan ziyade işçileri olan, onlara demokratik bir ruhla davranan, dürüst bir işadamı, yayıncı, basımcı ve gazeteciydi. Dahası, daha önce değindiğimiz gibi, tutumlulukları, çalışkanlıkları, açık sözlülükleriyle –ve birbirlerine sıkı sıkıya bağlı olmalarıyla– ünlü bir etnik grup olan İlokanoların memleketi Luzon'un kuzeyinden gelen bir iç bölge adamıydı. (Rizal'in memleketi Calamba'nın güneyindeki dağ yamaçları hariç İlokos, hâlâ yoksul köylerinin etrafında çiçeklerle ya da çiçekli çalılarla dolu küçük, bakımlı bahçelerin görülebileceği bir bölgedir.) Milliyetçi elit içindeki tek İlokano İsabelo değildi, fakat aralarındaki tek *provinciano* (taşralı) idi. Luna kardeşler de İlokano'ydu: Bir kıs-

kançlık krizi esnasında karısını ve kayınvalidesini öldüren ressam Juan, özellikle sanatçıların işlediği *crimes passionelles*'e (aşk suçları) meraklı olan Paris'te ağır cezadan kurtulmuş, Hong Kong'da sefalet içinde ölmüştü; kimyagerlik eğitimi alan ve Amerikalılara karşı verilen savaşın en parlak generali olan Antonio ise yaptığı işlerden dolayı onu kıskanan Aguinaldo'nun hizbi tarafından öldürülmüştü. İkisi de Manila'da büyümüş ve elit Hispano-Tagalog kültürü özümsemişlerdi.

Can alıcı nokta şuydu: Rizal'in Blumentritt'e biraz kibirli bir şekilde yazdığı gibi on dokuzuncu yüzyıl sonlarında Manila'daki *Dienstleute* (hizmet sektörü) büyük ölçüde, insanların çok çalışıp az kazandığı İlokos'dan gelen çalışkan göçmenlerden oluşuyordu. Yeni yeni baş gösteren işçi sınıfı da öyle, ama *Noli me tangere* ve *El Filibusterismo*'yu okuyan biri bu sonuca varamazdı. İsabelo bu insanlarla o günlerde kendi dillerinde konuşabiliyordu, tahsilli Tagalogların hemen hiçbiri bu dili bilmiyordu oysa. (Acaba Rizal kentli bir Filipino işçiyle karşılaşmış ve onunla konuşmuş muydu? Romanlarında işçi yoktur.) İsabelo işçilerin güçlü sokak ve *barrio* (mahalle) kültürüne de adamakıllı aşinaydı.

İsabelo klasik tarzda çalışıp önce matbaa işçilerini örgütledi. Fakat örgütlü grevlerdeki başarısı, başka sektörleri de aynı şekilde hareket etmeye teşvik etti ve sendika süratle fazla serbest davranan, Barcelona tipi bir merkez –*anarquismo sin adjetivos*'un (sıfatsız anarşizmin) Tarridası'nı memnun edecek bir Unión Obrera Democrática– haline geldi. Amerikalı yöneticiler Manila ve civarındaki büyük grev dalgasını gözlerine inanamayarak, dehşet içinde izledi; grevler kapitalistlerin de yöneticilerin de beklemediği bir gelişme olduğundan çoğu başarılı olmuştu.[131] İsabelo'nun bazı yöntemleri de Amerikalıları sersemletmişti. Sokak gösterilerini Lerroux'nun Barcelonası'nda revolverini salladığı günlerde öğrenmişti. Bir yandan da konferanslarla birleştirilmiş bir dizi geniş katılımlı balo tertipleyerek, Amerikalılarla onların elit Filipino işbirlikçilerine düşman temaları işleyen zarzuelalar* ve başka tiyatro eserleri sahnele-

131. Bkz. Scott, *The Union Obrera Democrática*, içinde "Grevler" adlı bölüm (s. 35-41).

* Gündelik hayata hicivle yaklaşan, 17. yüzyılda İspanya'da popülerleşmiş

yerek Filipinoların fiesta, dans, tiyatro ve müzik tutkularına zekice hitap ediyordu.[132] Yöneticiler sonunda çeşitli yöntemlerle İsabelo'yu işçilerin dünyasından uzaklaştırdılar. 1902 yılı haziran ayının sonlarında tutuklanıp "işçi sınıfı komplosu" kurmaktan yargılandı, fakat iddia makamı şahitlerinin çoğunun yalancı şahitlik ettiğini yargıç bile anlayınca sadece dört ay hapse mahkûm edildi. Cezaevine girmeden önce işçi mahallesi Tonda'da yeni kurulan işçi kulübünde büyük bir parti verip başkanlıktan istifa etti. Yerine önce yine İspanya'dan dönen, *La Solidaridad* çevresinde aktif olan, *Filipinas ante Europa*'da İsabelo'yla birlikte çalışan ve tıpkı adı gibi otoriter ilkelere bağlı olduğunu kısa sürede gösteren Dominador Gómez geçti;[133] sonra onun yerini sekreteri Hermenegildo Cruz aldı, on iki yaşına gelinceye değin okuma-yazma bilmeyen bu kenar mahalle delikanlısı İsabelo'nun küçük kütüphanesinde okudukları sayesinde hayranlık uyandıran bir *obrero consciente* (bilinçli işçi) olmuştu. Cruz, örgütlenme faaliyetleri dışında Élisée Reclus'nün anarşist *L'Homme et la terre*'sinin İspanyolca çevirisi ve İspanya'nın Marksist Sosyalist Partisi'nin yaşlı kurucusu Pablo İglesias'ın *La Ilustración obrera*'sının kimi bölümlerinin Tagalog dilindeki çevirisi üzerine ayrıntılı notlar yayımlayacaktı. Bu arada İsabelo, Amerikalıların Devrim'in kamulaştırdığı mülkleri tarikatlara geri verme ihtimali karşısında telaşa kapılmıştı. Bu yüzden Katolik lobisi aleyhinde kışkırtıcı faaliyetlerde bulunmaya ve İlokano yoldaşı devrimci rahip Gregorio Aglipay'ın Birinci Cumhuriyet döneminde kurduğu "ayrılıkçı" milliyetçi Aglipayan Kilisesi'nin örgütlenmesiyle meşgul olmaya başladı.[134] UOD 1903'te kapandı, fakat

müzikli oyunlar. Bu tarz ilk oyunlar Madrid dışındaki Palaçio de la Zarzuela'da sahnelendiğinden bu adı almışlardır. İspanyolcadaki karşılığı "zarza" olan böğürtlenlerle çevrili olduğu için, bu sarayın adında "zarzuela" geçiyordu. (ç.n.)

132. İsabelo bu faaliyetlere ciddi ciddi *veladas instructivo-recreativas* diyordu – "pedagojik-eğlence kabilinden gece toplantıları" denebilir belki.

133. Ayrıca Gómez, Küba'ya giden pek az Filipinodan biriydi. Vaktiyle Madrid'de tıp fakültesine devam eden Gómez, Rizal'den beklenildiği gibi, Küba'daki İspanyol askeri güçlerinin sıhhiye sınıfında hizmet vermişti. Schumacher, *The Propaganda Movement*, s. 190, not 12.

134. Vatikan'ın sömürgeci İspanyol idaresini kayıtsız şartsız desteklemesi ve yerel (Yarımada) hiyerarşinin devrimci harekete yönelik insafsız husumeti, Aglipay'ı öfkelendirmişti. Gayretleri, Roma'nın yerli halkın daha geleneksel kesimle-

küllerinden başka birçok işçi örgütü ve en sonunda da bir sosyalist bir de komünist parti doğdu. Bu iki parti 1938'de birleşecek, işgalci Japon ordusuna karşı Hukbalahap gerilla hareketinin başını çekecek ve nihayetinde, 4 Temmuz 1946'da –başka ne zaman olabilirdi ki?– resmen ilan edilen Amerika güdümlü İkinci Cumhuriyet'e karşı devrimci bir savaş yürütecekti.

İsabelo 1912'de belki de ikinci karısının ölümünün verdiği kederden biraz olsun uzaklaşmak için seçimlere katıldı ve atanmış Amerikalıların kontrolü altındaki Manila Belediye Meclisi'ne girdi.[135] Bu mevkide bulunduğu dönemde, tutarlı bir biçimde hep kentteki yoksulların arkasında oldu. 1922'de İlokos'a dönüp bağımsız aday olarak Senato seçimlerine katıldı. Eski anarşist arkadaşlarının tavrıyla, her zaman yaptığı gibi, hem bireyci hem kolektivist olduğunu ısrarla vurgulayarak, kendisini de şaşırtan bir biçimde Manual Quezon'un baskın, lider sultası altındaki Nacionalista Partisi'nin çok zengin örgütlenmesine karşı seçimi kazandı. Meclis oturumlarından birine bir *calesa* (hafif at arabası) ile gelip arabacıya para vermenin, sadece ve sadece Amerikan endüstrisine kâr getirecek bir arabaya ve benzinine vererek parayı boşa harcamaktan daha iyi olduğunu söyleyerek senatör meslektaşlarını şoke etmişti. Aynı zamanda hayatının geri kalanını işçi mahallesi Tondo'da geçirmekte diretti ve orada yoksul kiracılar için kira borçlarından dolayı tahliye ihtimali ile asla karşılaşmayacakları bir apartman inşa etti. 1929'da bir inme sonucunda kısmen felç olmasının ardından kendini Aglipayan Kilisesi için çalışmaya verdi. 10 Ekim 1938'de de hayata veda etti.

ri üzerindeki nüfuzunu kırmak isteyen Apolinario Mabini tarafından desteklenmişti. Kuzey İlokos'da, 1815 ayaklanmasının başladığı Sarrat'a giderseniz, İspanyol tarzı bir Katolik kilisesiyle Aglipayan rakibinin komşu olduğunu görürsünüz. Birincisinde, çarmıha gerilmiş Reform-Karşıtı İsa kanlı azaplar içindedir ve kasıklarına yalnızca lime lime olmuş bir kuşak sarınmıştır. İkincisinde, sakin bir şekilde ıstırabına katlanmaktadır; vücudu ince yapılı, hemen hemen kansızdır; şık, işlemeli, gökyüzü mavisi satenden bir külot giymiştir. Belki de bu İsabelo'nun neşeli bir marifetidir.

135. Bu paragraf, Llanes, *The Life*, s. 22-32'den alınmıştır.

Batı'daki Parıltı: İsabelo de los Reyes

İsabelo'nun İlokano yurtseverliğinden hazzetmeyen ve derinlikli olamayacak kadar çok ve hızlı yazdığını düşünen Rizal kimi zaman ona karşı tepeden bakan bir tutum sergilemişti, fakat folklorcumuz küçük şeylere takılacak türden biri değildi, Rizal'in başardıklarına çoğunlukla büyük bir hayranlık duymuştur. *Filipinas ante Europar*' da romanlarından nadiren söz edilse de sık sık Rizal'den örnek bir yurtsever olarak bahseden makaleler yayımlanmıştır. *Noli me tangere*'nin ilk tercümesi daha 1899'da –Paris'te– yayımlanmıştı (Paris'te yayımlanması şehidin ruhunu şâd etmiş olmalı).[136] Bu işte İsabelo'nun parmağının olmaması imkânsızdır, zira çevirmenlerden Ramón Sempau ile Montjuich'te uzun zaman aynı hücreyi paylaşmışlardı, diğer çevirmen Henri Lucas da muhtemelen anarşist olan bir başka Fransızdı. Hafiften iç karartıcı *Au Pays des Moines* başlığıyla yayımlanan bu çeviri *La Revue Blanche*'ta –kendisine 1708'de kurulmuş bir yayınevi miras kalan ve 1892-1921 tarihleri arasında Bibliothèque Sociologique başlığı altında uzun bir anarşist kitaplar dizisi yayımlayan– Pierre Victor Stock'un dizisinin yirmi beşinci kitabı olarak tanıtılmıştır. Bu dizideki kitaplar oldukça ilginçtir. Dizinin birinci kitabı (1892) Kropotkin'in *La Conquête du pain*'i (Ekmeğin Fethi) idi; ardından Jean Grave'ın *La Société mourante et l'anarchie*'si (1894), Fransız anarşist Charles Malato'nun *De la Commune á l'anarchie*'si (1895), Bakunin'in bütün eserlerinin birinci cildi (1895), Grave'ın *L'Société future*'ü (1895), Kropotkin'in *L'anarchie: sa philosophie, son idéal*'i (1896), Georges Darien'in *Biribi: armée d'Afrique*'i (1898), Felemenk Ferdinand Domela Nieuwenhuis'in *Le Socialisme en danger*'i (1897), Tarrida'nın *Les Inquisiteurs d'Espagne: Montjuich, Cuba, Philippines*'i (1897), Élisée Reclus'nün *L'Évolution, la révolution et l'idéal anarchique*'si (1897) ve Louise Michel'in *La Commune*'ü (tarihsiz) gelmişti. Ondan sonra da Rizal'in anarşizmle hiç alakası olmayan romanı, İtalyan tarihçi Guglielmo Ferrero'nun *Le militerisme et la société mo-*

136. Ulaşabildiğim baskı 1899 tarihliydi, fakat ön kapak bunun üçüncü baskı olduğuna işaret ediyor, demek ki ilk baskı 1898 sonlarında yapılmış olabilir.

derne'iyle (1899) Charles Albert'in *L'Amour libre*'si (1898) arasına sıkıştırılmıştır.

Peki bunlardan sonra, hiç olmazsa anarşizan olan *El Filibusterismo*'nun basılmamasına şaşırmalı mıyız? Büyük olasılıkla hayır. Jovita Castro'nun işaret ettiği gibi Lucas-Sempau'nun *Noli me tangere* çevirisi katiyen sadık bir çeviri değildi. Anlatıcının okurun kulağına fısıldadığı ayartıcı alayların hepsi, Filipino halk masallarıyla efsanelerine yapılan referanslar ve uzaktan yakından erotik olan her şey çıkarılmıştır. Tarikatlara yönelik iğneleyici ifadeler de tam olarak anlaşılamayan nedenlerden dolayı yumuşatılmıştır.[137] Sonuçta roman "bir" sömürge toplumunun tatsız tuzsuz *sosyolojik* bir tasvirine dönüşmüştü. *Noli me tangere* bu şüphesiz iyi niyetli sansüre maruz kaldıysa, onun devamı niteliğindeki kışkırtıcı *El Filibusterismo*'nun, Fransa'da anarşizmin (sendikalizmle el ele), eylemle propaganda çağını zaten geride bıraktığı bir dönemde sindirilmesinin zor olacağını tahmin edebiliriz.

Doğu'daki Parıltı: Mariano Ponce

Filipin kentlerinin meydanlarını yüzlerce Rizal heykeli süsler ve bu heykellerin başında Rizal'in idam edildiği yerde Amerikalılar döneminde –fakat Amerikan inisiyatifiyle değil– inşa edilen etkileyici bir anıt gelir. İspanya'da ve İspanyol Amerikası'nda Rizal'in adının verildiği caddelere rastlamak olağandır. Birleşik Devletler' deyse San Francisco'nun sapa yerlerinden birindeki küçük, Chicago'daki biraz daha büyük heykelin dışında pek bir şey yoktur. Belki de bu bilgisizlik ve kayıtsızlık dünya-hâkiminin, romancımızın Tanrı'nın ülkesi karşısındaki kendi bilgisizlik ve kayıtsızlığına bilinçsiz tepkisi olarak okunabilir.[138]

137. Bkz. Jovita Castro'nun kendi çevirisine yazdığı önsöz, *N'y touchez pas!* s. 31-5.

138. Rizal'in 1888 baharının sonlarındaki Amerika Birleşik Devletleri seyahati boyunca tuttuğu kısa günceyi görmek eğlenceli olabilir. San Francisco Körfezi'nde karantinada geçen bir haftadan fazla sürenin sonunda kentte turist olarak üç gün geçirip Okland'daki kıtalararası demiryolu hattının sonuna giden gemiye biner. Ertesi gün, 7 Mayıs Pazartesi, yola çıkıp Sacramento ve Mormon Salt Lake City'den geçerek Denver'a varır (9 Mayıs). Tren 11'i sabahı erkenden Chicago'

Fakat şimdilerde Amoy'da, ataları bu limandan Manila'ya yelken açmış varlıklı Hoklo Çinli-Filipinoların maddi desteğiyle kısa süre önce inşa edilmiş bir Rizal parkı var. Ticari saikler bir yana, burada oldukça ilginç hatta dokunaklı başka bir şey vardır; özellikle de Rizal'in son şiirinin, çoğu Hokloların çalışması olan hemen hemen kırk Çince çevirisinin bulunduğu dikkate alınırsa.

Daha 1901'de bu çevirilerin ilkini yapan muhtemelen Liang Ch'ich'ao'dan başkası değildi. Liang'ın Rizal'den on iki yaş küçük olduğunu, Rizal idam edildiğinde henüz yirmi üçünde olduğunu görmek, insanda hafif bir şok yaratıyor. Rizal gibi parlak bir genç olan Liang'ın, Çin'in bilhassa Japonya karşısındaki ezici yenilgisinden sonra açıklık kazanan vaziyetiyle ilgili geniş kapsamlı eleştirel makaleleri, 1898'de meşhur "Yüz Günde Reform"un kilit isimlerinden biri haline gelmesine yol açmıştı. Fakat Dul İmparatoriçe Tz'ü Hsi yeniden iktidara gelince, başka pek çok liberal ve ilerici gibi Liang da hayatını kurtarmak için Japonya'ya kaçmak zorunda kalmıştı. Rizal'in şiirini nasıl olup da tercüme ettiğiyse henüz ikna edici bir şekilde cevaplanamamış bir sorudur. Ama kesin olan birkaç şey var. Liang Hoklo değil, Kantonlu idi, kaldı ki 18-19 yaşlarından itibaren Pekin'de yaşamıştı. Bu yüzden de Amoy'un, onun yazılarında herhangi bir rol oynamış olması ihtimal dahilinde değildir. Rizal'in ölüm haberini gazetelerden öğrenecekti –Rebecca Karl bu gazeteler hakkında aydınlatıcı bilgiler verir– fakat gazeteler genellikle uzun şiirler yayımlamazlar, hele ki okurlarından pek azının anlayabileceği bir dilde yazılmış olanları yayımlama ihtimalleri daha da düşüktür.

İkinci dereceden veriler böyle. Ponce, Rizal'in yakın dostuydu, onun hatırasına derinden bağlıydı. Berlin'de bulunan Dr. Eduard Soler'e 13 Ekim 1898'de, Rizal'in son şiirinin Almancaya çevrilmesi ve Rizal'in de üyesi olduğu Anthropologische Gesellschaft'ın bülteninde yayımlanmasından dolayı teşekkür eden (galiba hem İs-

ya gelir ve aynı akşam New York'a doğru yola çıkar. Rizal'in Chicago hakkındaki tek yorumu şudur: "Her tütün dükkânının önünde bir *indio* [aynen aktarılmıştır] heykeli var, hepsi de birbirinden farklı." 13 Mayıs'ta Manhattan'a varıp ayın 16'sında Avrupa'ya giden bir gemiye biner. Özgürlük Heykeli'nin evi olan bu kent hakkında söyleyecek hiçbir şeyi yoktur. Bkz. Rizal, *Diarios y Memorias*, s. 217-20.

panyolca hem de Almanca) bir mektup yazmıştı.[139] Ponce 28 Şubat 1899'da da Apacible'ye Rizal'in eserlerini Japonya'da yeniden basma planlarını yazmış, en ucuz matbaacının Shueiba olduğundan söz etmiş ve mevcut baskılardan ziyade elyazmalarının kullanılması durumunda fazladan iş çıkacağına, bunun daha pahalıya mal olacağına dikkat çekmişti.[140] Ayrıca Ponce'nin Sun Yat-sen'le tanışmasından epey önce, daha Kasım 1898'de Çinli "reformcular"la iletişim içinde olduğunu da biliyoruz. Ponce, 19 Kasım 1898 tarihli bir mektupta Apacible'ye, 25 Mayıs'ta Japonya'ya gelen ve "Kwan Han"ı (yani Kuang Hsü'yü) yeniden tahta geçirmeyi planlamakta olan Çin'in *partido reformista*'sının lideri K'ang Yu-wei'nin şahsi sekreteri olarak kendini tanıtan "Lung Tai-kwang" ile önceki akşam görüştüğünü yazmıştı.[141] "Lung Tai-kwang" Hoklo olmalıdır, zira Ponce bu adamın Pawa'yı şahsen tanıdığını fark etmişti. Son olarak, Ponce'nin İspanya'daki aydınlar arasında genelde pek nadir olan edebi temayüllerinin kanıtı olarak Vergel de Dios'a art arda yazdığı ve tekrar tekrar Zola'nın son kitabı *Paris*'i istediği, asabi bir dille kaleme alınmış üç mektup daha vardır.[142] Üstelik Ponce, Filipin Meselesi hakkındaki kitabının Japonca tercümesine Rizal'in son şiirinin özgün İspanyolca metninin de dahil edilmesinde ısrar etmişti. Bu tercümenin tuhaf bir özelliği, ana metin Çince *(kanji)* ve Japonca *(hiragana)* alfabelerinin normal karışımıyla yazıldığı halde giriş bölümünün halis klasik Çince ile yazılmış olmasıdır. Bu da çevirmenlerden biri ya da ikisi birden klasik Çinceyi çok iyi bildiğinden, bu ikilinin eşzamanlı olarak yayımlanan Çince tercümeden de sorumlu olduğunu akla getirir. Bu varsayım doğruysa, Liang Ch'i-ch'ao'nun çevirisi ya doğrudan Miyamoto ve Fujita'dan çalınmıştı ya da –muhtemelen– onların "Çince" çevirisinin daha şık bir uyarlamasıydı. Fakat bu durumda bir sorun kendini gösteriyor. O da Liang ve Ponce Japonya'da muhakkak birlikte ol-

139. Ponce, *Cartas*, s. 210-1. Ponce, bu çeviriyi Blumentritt'ten duyduğunu ekler; bu çeviri işinin ardında da kesinlikle Blumentritt vardır.

140. *A.g.y.*, s. 288-9. Bu, Ponce'nin elinde elyazmalarının olduğunu yahut onlara nasıl ulaşabileceğini bildiğini gösterir. Kitaplar Japonca değil İspanyolca olmalı.

141. *A.g.y.*, s. 223-5.

142. *A.g.y.*, s. 162-4; 232-5, 244-5.

duğu halde Ponce'nin bundan tamamıyla bihaber görünmesi ve yazışmalarında Liang'ın adını hiç anmamış olmasıdır.

Kasım ve Aralık 1901'de Ma Hsün-wu, belki Liang'ın ama büyük ihtimalle gazetelerin dürtüklemesiyle *Hangch'ou Vernacular Newspaper'da* "Fei-lu-pin Min-tang Ch'i-yi Chi" (Filipinler'deki Ayaklanma) başlıklı, beş kısımdan oluşan bir yazı dizisi yayımladı; 1903'teyse Liang Ch'i-ch'ao'nun Japonya'da yayımlanan itibarlı dergisi *Hsin-min Ts'ung-pao*'da bir Rizal biyografisi çıktı. Bu makaleler Lu Hsün'ün sonradan *Mi último adiós* ve *Noli me tangere*'ye yaptığı atıfları, büyük bir şair-yurtsever olarak Rizal'i Sándor Petöfi ve Adam Mickiewicz ile ilişkilendirmesini ve Rizal'in veda şiirinin 1920'lerde Lu Hsün'ün öğrencisi Li Chi-yeh tarafından yapılan yeni bir çevirisini açıklayabilir.[143] Bir kuşak sonra, 1940'larda, Pawa'nın yeniden dünyaya gelmiş hali K'ai Chung-mei, yerli Filipinoların solcu örgütü Hukbalahap ile ittifak yapan Hua Ch'ih gerilla birimlerinde Japon işgalcilere karşı savaştı. Yaşlılığında ise Çin'e dönüp Tu Ai takma adıyla savaş zamanında yaşadıklarını üç ciltte romanlaştırdı. *Feng-yü T'ai-p'ingyen* adlı bu roman boyunca Rizal'in veda şiiri ya tamamen ya da büyük bir kısmı olmak üzere en az dört kere aktarılmış, İlk Filipino'ya ve –bir kadın savaşçı olarak– Josephine Bracken'a yapılan atıflar sayfalarca sürmüştür.[144] Kısmen Hoklo soyundan geldiği halde Çinliler hususunda –kimi zaman– biraz ılımlı bir ırkçılığın içine düşen Rizal'i düşündüğümüzde bütün bunlar bir miktar ironik görünüyor. (Fakat Rizal, Petöfi'nin "Macaristan"daki etnik azınlıklara karşı beslediği aşırı kinden katbekat uzaktı.)

İsabelo de los Reyes ve Mariano Ponce: Erken Küreselleşme Çağı'na damgasını vuran kıtalararası sonsuz, karmaşık ağlardaki çok kritik düğümlere tekabül eden, fakat şimdilerde Filipinler'de bile unutulmaya yüz tutmuş, iyi adamlar.

143. Çin'in Rizal'le ilk karşılaşması hakkındaki bu açıklamalar için Wang Hui'ye teşekkür etmek isterim.

144. İlk cilt 1983'te Kanton'da, ikinci cilt ise 1991'de, ölümünden bir sene önce, Pekin'de yayımlanmıştı. Üç cilt de dul eşinin denetiminde ancak 2002'de Chuhai'de çıktı. Bu göz yaşartıcı bilgiler için Carol Hau'ya teşekkür ederim.

Sonsöz

OCAK 2004'TE, 1968 yılı sonunda (İlokano) José Maria Sison'un kurduğu Maocu "yeni" Komünist Parti'nin etkisinin hâlâ çok güçlü olduğu meşhur radikal-milliyetçi Filipinler Üniversitesi'nden, bu kitaptaki kimi konular hakkında başlangıç niteliğinde bir konferans verme daveti aldım. Kampüse bir hayli erken vardığımdan açık havadaki bir kafede vakit geçirdim. Bir delikanlı gelip müşterilere bildiri dağıttı, hepsi de o gider gitmez buruşturup attı bildiriyi. Ben de aynı şeyi yapmak üzereydim ki bir sayfalık metnin başlığı gözüme takıldı: "Lidersiz Örgütlenin!" İçerikse örgütlü "yatay" dayanışma adına ülkenin tüm hiyerarşilerine –lider sultası altındaki siyasal partilere, işbirlikçi kapitalistlere, keza Maocu Komünistlere– karşı bir saldırı niteliğindeydi. Bildiri imzasızdı, ama daha fazla bilgi için bir web sayfası adresi verilmişti. Bu kendime saklayamayacağım kadar güzel bir rastlantıydı. Bildiriyi dinleyicilerime okudum ve neredeyse herkesin şaşırmış görünmesine şaştım. Fakat konuşmamın sonunda pek çok kişi bildirinin bir kopyasını istedi. Rizal, Amoy'daki Rizal parkından memnun olur muydu olmaz mıydı bilemiyorum, fakat eminim İsabelo bu bildiriyle kendinden geçer ve *manila.indymedia.org* sayfasını incelemek için dizüstü bilgisayarına koşar, bu web sayfasının dünya çapında benzer başka düzinelerce sayfaya bağlı olduğunu görürdü. Geç Küreselleşme diyebilir miyiz acaba?

—

Kaynakça

Adam, Jad, "Striking a Blow for Freedom", *History Today*, 53-9 (Eylül 2003), s. 18-9.

Agoncillo, Teodoro, *A Short History of the Philippines* (New York: Mentor, 1969).

— *The Revolt of the Masses* (Quezon City: The University of the Philippines Press, 1956).

Akihisa, Matsuno, "Nihon no okeru Malay go no kaishi tp tenkai." Kondo Tatsuo (haz.), *Wagakunini okeru gaikokugo kenkyu/kyoiku no shiteki kosatsu* içinde (Osaka: Gaikokkugo Gakko, 1990).

Anderson, Benedict R. O'G, "Forms of Consciousness in *Noli me tangere*", *Philippine Studies*, 51: 4 (2000), s. 505-29.

— *Imagined Communities* (Londra: Verso, 1991); Türkçesi: *Hayali Cemaatler*, çev. İ. Savaşır, İstanbul: Metis, 1993.

— *The Spectre of Comparisons* (Londra: Verso, 1998).

Avrich, Paul, *An American Anarchist, The Life of Voltairine de Cleyre* (Princeton: Princeton University Press, 1978).

Balucan, Celerina G., "War Atrocities", *Kasaysayan*, 1: 4 (Aralık 2001), s. 34-54.

Baudelaire, Charles, *Oeuvres complétes* (Paris: Louis Conard, 1933), cilt 7.

Bécarud, Jean ve Gilles Lapouge, *Anarchistes d'Espagne* (Paris: André Balland, 1970).

Bernheimer, Charles, *Figures of Ill Repute: Representing Prostitution in Nineteenth Century France* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1989).

Betances, Ramón Emeterio, "La autonomia en Manila." Haroldo Dilla ve Emilio Godínez (haz.), *Ramón Emeterio Betances* (Havana: Casa de las Americas, 1983).

— *Las Antillas para los antillanos*, Carlos M. Rama (haz.), (San Juan Puerto Rico: Instituto del Cultura Puertorriqueña, 1975).

Blumentritt, Ferdinand, "Una visita", *La Solidaridad*, 13 ve 31 Ocak 1893.

Bonoan, SJ, Raul K., *The Rizal-Pastells Correspondence* (Quezon City: Ateneo de Manila Press, 1994).

Bory, Jean-Louis, *Eugéne Sue, le roi du roman populaire* (Paris: Hachette, 1962).

Bosch, Juan, *El Napoléon de las guerillas* (Santa Domingo: Editorial Alfa y Omega, 1982).

Casanova, Pascale, *La République mondiale des lettres* (Paris: Editions du Seuil, 1999).

Clark, T. J., *Farewell to an Idea* (New Haven: Yale University Press, 1999).

Coates, Austin, *Rizal – Philippine Nationalist and Patriot* (Manila: Solidaridad, 1992).

Comin Colomer, Eduardo, *Historia del anarquismo español* (Barcelona: Editorial AHR, 1956).

Cook, Bradford (çev.), *Mallarmé: Selected Prose Poems, Essays and Letters* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1956).

Corpuz, Onofre, *The Roots of the Filipino Nation* (Quezon City: The Aklahi Foundation, 1989), 2 cilt.

Culler, Jonathan ve Pheng Cheah (haz.), *Grounds of Comparison* (New York: Routledge, 2003).

Dallas, George, *At the Heart of a Tiger. Clémenceau and his World, 1841-1929* (New York: Carroll & Graf, 1993).

Daniel, Evan, "Leaves of Change: Cuban Tobacco Workers and the Struggle against Slavery and Spanish Imperial Rule, 1880s-1890s" (yayımlanmamış yazı, 2003).

De la Costa, SJ, Horacio (haz. ve çev.), *The Trial of Rizal: W.E. Retana's Transcription of the Official Spanish Documents* (Quezon City: Ateneo de Manila Press, 1961).

De Ocampo, Esteban, *Rizal as a Bibliophile* (Manila: The Bibliographical Society of the Philippines, Occasional Papers, no. 2, 1960).

Dery, Luis C, "When the World Loved the Filipinos: Foreign Freedom Fighters in the Filipino Army during the Filipino-American War", *Kasaysayan*, 1: 4 (Aralık 2001), s. 55-69.

Epistola, Silvino V, *Hong Kong Junta* (Quezon City: University of the Philipinnes Press, 1996).

Esenwein, George Richard, *Anarchist Ideology and the Working Class Movement in Spain, 1868-1898* (Berkeley: University of California Press, 1989).

Estrade, Paul, "El Heraldo de la 'Independencia Absoluta.'" Félix Ojeda Reyes ve Paul Estrade, *Pasion por la Libertad* içinde (San Juan, P. R.: Editorial de la Universidad de Puerto Rico, 2000).

— *Solidaridad con Cuba Libre, 1895-1898. La impresionante labor del Dr Betances en París* (San Juan, P. R.: Editorial de la Universidad de Puerto Rico, 2001).

Farwell, Byron (haz.), *Encyclopedia of Nineteenth Century Land Warfare* (New York: Norton, 2001).

Fernandez, Frank, *La sangre de Santa Agueda* (Miami: Ediciones Universal, 1994).

Ferrer, Ada, *Insurgent Cuba: Race, Nation and Revolution, 1868-1898*

(Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1999).
Flaubert, Gustave, *La tentation de Saint-Antoine* (Paris: A. Quentin, 1885) (Türkçesi: *Ermiş Antonius ve Şeytan*, çev. S. Eyüboğlu, İstanbul: İş-Kültür, 2006).
Footman, David, *Red Prelude* (Londra: Barrie & Rockleff, 1968).
Fowlie, Wallace, *Rimbaud: A Critical Study* (Chicago: University of Chicago Press, 1965).
Gónzales, Liquete, L., *Repertorio histórico, biográfico y bibliográfico* (Manila: Impr. Del Día Filipino, 1938).
Guerrero, León Maria, *The First Filipino, a Biography of José Rizal* (Manila: National Historical Institute, 1987).
Hall, D.G.E., *A History of South-East Asia* (Londra ve New York: St. Martin's Press, 1968).
Halperin, Joan Ungersma, *Félix Fénéon, Aesthete and Anarchist in Fin-de-Siécle Paris* (New Haven: Yale University Press, 1988).
Hanson, Ellis, *Decadence and Catholicism* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1997).
Herbert, Eugenia, *The Artist and Social Reform: France and Belgium, 1885-1898* (New Haven: Yale University Press, 1961).
Huysmans, Joris-Karl, *A rebours* (Paris: Charpentier, 1884; Fasquelles: Takriben 1904). Türkçesi: *Tersine*, çev. T. Yücel, İstanbul: YKY, 2003.
Ileto, Reynaldo Clemeña, *Pasyón and Revolution: Popular Movements in the Philipines, 1840-1910* (Quezon City: Ateneo de Manila Press, 1989).
James, C. L. R., *The Black Jacobins*, gözden geçirilmiş baskı (New York: Vintage, 1989).
Joaquín, Nick, *A Question of Heroes* (Manila: Anvil, 2005).
Joll, James, *The Anarchists* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1980).
Karl, Rebecca, *Staging the World* (Durham, N. C.: Duke University Press, 2002).
Lanuza, Caesar Z. ve Gregorio F. Zaide, *Rizal in Japan* (Tokyo: C. Z. Lanuza, 1961).
Laqueur, Walter, *A History of Terrorism*, gözden geçirilmiş baskı (New Brunswick, N. J.: Transaction, 2000).
Lete, Eduardo de, "Redentores de Perro Chico," *La Soldaridad*, 15 Nisan, 1892.
Llanes, Jose L., *The Life of Senator Isabelo de los Reyes* (Weekly Magazine of the *Manila Chronicle*'den yeniden basılmış monografi, 1949).
Maitron, Jean, *Le mouvement anarchiste en France* (Paris, Maspéro, 1975), 2 cilt.
Majul, Cesar Adib, *Mabini and the Philipinne Revolution* (Quezon City: University of the Philipinnes Press, 1996).
Martín Jiménez, Hilario, *Valeriano Weyler, de su Vida y personalidad, 1838-1930* (Santa Cruz de Tenerife: Ediciones del Umbral, 1998).

Moret, Segismundo, "El Japón y Las Islas Filipinas", *La España Moderna*, LXXIV (Şubat 1895).

Naimark, Norman, *Terrorists and Social Democrats: The Russian Revolutionary Movement under Alexander III* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1983).

National Historical Institute, *Filipinos in History* (Manila: NHI, 1990-96), 5 cilt.

Nitti, Francisoc, "Italian Anarchists", *North American Review*, 167: 5 (Kasım 1898), s. 598-607.

Nuñez Florencio, Rafael, *El terrorismo anarquista, 1888-1909* (Madrid: Siglo Veinteuno de España, SA, 1983).

Ocampo, Ambeth, *Rizal without the Overcoat* (Pasig City, Manila: Anvil, 2000).

— *The Search for Rizal's Third Novel, Makamisa* (Pasig City, Manila: Anvil, 1993).

Offord, Derek, *The Russian Revolutionary Movement in the 1880s* (Cambridge: Cambrdige University Press, 1986).

Ojeda Reyes, Félix, *El desterrado de París. Bipgrafía del Doctor Ramón Emeterio Betances (1827-1898)* (San Juan: Ediciones Puerto Rico, 2001).

— "Ramón Emeterio Betances, Patriarca de la Antillanía." Félix Ojeda Reyes ve Paul Estrade (haz.), *Pasión por la Libertad* (San Juan, P. R.: Editorial la Univerdidad de Puerto Rico, 2000).

Ortiz Jr., David, *Paper Liberals. Press and Politics in Restoration Spain* (Westport, CT: Westwood Press, 2000).

Palma, Rafael, *Biografía de Rizal* (Manila: Bureau of Printing, 1949).

Pardo de Tavera, Trinidad, "Las Nihilistas" (daktilo yazısı, tarihsiz.).

Pernicone, Nunzio, *Italian Anarchism, 1864-1892* (Princeton: Princeton University Press, 1993).

Poe, Edgar Allan, *Tales* (Oneonta: Universal Library, 1930).

Ponce, Mariano, *Cartas sobre la Revolución, 1897-1900* (Manila: Bureau of Printing, 1932).

— *Cuestion Filipina: una exposition historico-critica de hechos relativos á la guerra de la independencia*, H[eikuro] Miyamoto ve Y. S. Foudzita (çev.), (Tokyo: Tokyo Senmon Gakko, 1901).

Quinn, Patrick F., *The French Face of Edgar Poe* (Carbondale: Southern Illinois University Press, 1954).

Raynal, Guillaume-Thomas ve Denis Diderot, *Histoire philosophique et politique des établissements & du commerce des Européens sans les deux Indes* (Cenevre: Libraries Associás, 1775).

Retana, W.E., *Vida y escritos del Dr José Rizal* (Madrid: Victoriano Súarez, 1907), Miguel de Unamuno'nun yazdığı "Epilogio" ile.

Reyes, Isabelo de los, *El Folk-Lore Filipino* (Manila: Tipo-Lithografía de Chofré y C., 1899).

— *El Folk-lore filipino*, İngilizce çev. Salud C. Dizon ve Maria Elinora P.

Imson (Quezon City: University of the Philipinnes Press, 1994).
— *La sensacional memoria de Isabelo de los Reyes sobre la Revolución Filipina de 1896-1897* (Madrid: Tip. Lit. De J. Corrales, 1899).
Reyes y Sevilla, José, *Biografía del Senador Isabelo de los Reyes y Florentino* (Manila: Neuva Era, 1947).
Rizal, José, *Cartas á sus Padres y Hermanos* (Manila: Comisión del Centenario de José Rizal, 1961).
— *Cartas entre Rizal y el Profesor Fernando Blumentritt, 1888-1890* (Manila: Comisión del Centenario de José Rizal,1961).
— *Cartas entre Rizal y los miembros de la familia, 1886-1887* (Manila: Comisión del Centenario de José Rizal, 1961).
— *Cartas entre Rizal y sus colegas de la propaganda* (Manila: José Rizal Centennial Commission, 1961), 2 cilt.
— *Diarios y Memorias* (Manila: Comisión del Centenario de José Rizal, 1961).
— "Dimanche des Rameaux" (yayımlanmamış elyazması, tarihsiz).
— *Dr. José Rizal's Mi Último Adiós in Foreign and Local Translations* (Manila: National Historical Institute, 1989), 2 cilt.
— *El Filibusterismo* (Manila: Instituto Nacional de Historia; 1990).
— *El Filibusterismo* [tıpkıbasım] (Manila: Instituto Nacional de Historia, 1991).
— *Epistolario Rizalino* (haz.), Teodoro Kalaw (Manila: Bureau of Printing, 1931-35), 4 cilt.
— "Essai sur Pierre Corneille" (yayımlanmamış elyazması, tarihsiz.).
— *Noli me tangere* (Manila: Instituto Nacional de Historia, 1978).
— *Noli me tangere*, Leopoldo Zea'nın önsözüyle (Caracas: Biblioteca Ayacucho, 1976).
— *N'y touchez pas!* Jovita Ventura Castro'nun *Noli me tangere* çevirisi, önsözle birlikte (Paris: Gallimard, 1980).
— *One Hundred Letters of José Rizal* (Manila: National Historical Society, 1959).
— *The Rizal-Blumentritt Correspondence, 1886-1896* (Manila: National Historical Institute, 1992), 2 cilt.
Robb, Graham, *Rimbaud* (Londra: Picador, 2000).
Rocker, Rudolf, *En la borrasca* (*Años de destierra*) (Puebla, Meksika: Edit. Cajica, 1967).
Romero Maura, J., "Terrorism in Barcelona and its Impact on Spanish Politics, 1904-1909", *Past and Present*, 41 (Aralık 1968).
Ross, Kristin, *The Emergence of Social Space: Rimbaud and the Paris Commune* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1988).
Roxas, Félix, *The World of Félix Roxas*, Angel Estrada ve Vicente del Carmen (İng. çev.), (Manila: Filipiniana Book Guild, 1970).
Saniel, Josefa M., *Japan and the Philippines, 1868-1898*, üçüncü baskı (Manila: De la Salle University Press, 1998).

Sarkisyanz, Manuel, *Rizal and Republican Spain* (Manila: National Historical Institute, 1995).

Schumacher, SJ, John N., *The Propaganda Movement, 1880-1895*, gözden geçirilmiş basım, (Quezon City: Ateneo de Manila Press, 1997).

Scott, William Henry, *The Unión Obrera Democrática: First Filipino Trade Union* (Quezon City: New Day, 1992).

See, Teresita Ang, "The Ethnic Chinese in the Filipino-American War and After", *Kasaysayan*, 1: 4 (Aralık 2001), s. 83-92.

Sempau, Ramon, *Los victimarios* (Barcelona: Manent, 1901).

Serrano, Carlos, *Final del imperio. España, 1895-1898* (Madrid: Siglo Veinteuno de España, SA, 1984) .

Sichrovsky, Harry, *Ferdinand Blumentritt: An Austrian Life fort he Philippines* (Manila: National Historical Institute, 1987). Almancadan çevrilmiştir.

Sue, Eugene, *The Wandering Jew* (Londra: Routledge and Sons, 1889).

Sweetman, David, *Explosive Acts. Toulouse-Lautrec, Oscar Wilde, Félix Fénéon and the Art and Anarchy of the Fin-de-Siécle* (Londra: Simon and Schuster, 1999).

Tamburini, Francesco, "Betances, los mambises italianos, y Michele Angiolillo." Félix Ojeda Reyes ve Paul Estrade (haz.), *Pasíon por la Libertad* içinde (San Juan, P. R.: Editorial de la Universidad de Puerto Rico, 2000).

— "Michele Angiolillo e l'assassinio dí Cánovas del Castillo", *Spagna contemporanea* [Allesandria, Piedmont] IV: 9 (1996), s. 101-30.

Tarrida del Mármol, Fernando, "Aux inquisiteurs d'Espagne", *La Revue Blanche*, 12: 88 (1 Şubat, 1897), s. 117-20.

— "Un mois dans les prisons d'Espagne", *La Revue Blanche*, 11-81 (15 Ekim 1896), s. 337-41.

Thomas, Hugh, *Cuba: The Pursuit of Freedom* (New Brunswick, N. J.: Harper and Row, 1971).

Tortonese, Paolo, "La Morale e la favola: Lettura dei *Misteri di Pariigi* como prototipo del *romain-feuillleton*" (yayımlanmamış elyazması, tarihsiz.).

Urales, Federico (Joan Montseny), *Mi Vida* (Barcelona: Publicaciones de La Revista Blanca, 1930), 2 cilt.

Vincent, Paul, "Multatuli en Rizal Nader Bekeken", *Over Multatuli*, 5 (1980), s. 58-67.

Wionsek, Karl-Heinz (haz.), *Germany, the Philippines, and the Spanish-American War*, Thomas Clark (İng. çev.), (Manila: National Historical Institute, 2000).

Wolff, Leon, *Little Brown Brother* (New York: Doubleday, 1961).

Dizin

About, Edmond, 49
Abreu, José, 159n
Acheh, 63n
Adam, Paul, 49, 148, 218, 224
Adawa, 226
Aden, 63n, 86, 198
Afrika, 18, 79, 91, 94, 193n, 207, 215, 221, 227
Aglipay, Gregorio, 280
Agoncillo, Francisco, 255
Agoncillo, Teodoro, 196n, 250, 260
Aguinaldo, Emilio, 240-2, 247, 250-4, 256, 260-2, 271-3, 275, 278
Aiskhylos, 56n
Alarcón, Pedro de, 49
Alas, Leopoldo (nam-ı diğer Clarín), 72n
Albert, Charles, 282
Alejandrino, José, 159n, 170, 172n
Aleksandır, 224
Aleksandır II, 18, 75n, 95, 96, 97, 106, 119
Aleksandır III, 75n
Aleksandır, Sırp Kralı, 102
Alfonso XII, 111, 149n
Alfonso XIII, 236, 276n
Almanya, 19, 46, 76, 89n, 102, 144, 207, 253, 256
  anarşizm, 103, 151
  edebiyatı, 48, 50
  emperyalizm, 77, 91, 92
  İspanya karşıtı yayınlar, 226
  ayrıca bkz. Berlin
Alsace, 91, 145
Amerika Birleşik Devletleri, 15, 16, 19, 56n, 62, 92, 124, 158, 187
  anarşistler, 23-4, 98, 103
  emperyal rekabet, 77, 207
  İç savaş, 18, 126
  İspanya karşıtı yayınlar, 226
  Japonya'daki casusları, 270n
  Ponce'nin yazışmaları, 256
  Rizal ABD'de, 283-4
  ve Filipinler, 251-4, 258, 259-60, 274-81
  ve Küba, 81n, 83n, 166, 239, 253, 274
  ayrıca bkz. New York
Amoy, 283, 287
Amsterdam, 23
An Jung-geun, 102
Ancona, 237n
Andersen, Hans Christian, 48
Anderson, Perry, 51
André, Armando, 239n
Andreyev, Leonid, 49
Angiolillo, Michele, 23, 102, 233-9
Angola, 109
Ansaka Nariakira, 270n
Antignac, Antoine, 237
Antiller, 23, 55n, 221n, 228, 288-9
Anzin, 223
Apacible, Galicano, 255, 260, 262, 271n, 284
Aquinolu Tommaso, 276
Arabi Paşa, 75n
Aragon, 80
Aranjuez, 109
Arjantin, 19, 98n, 103, 149n, 153, 184n, 194n, 226
Armagnac, Abraham, 117n
Artacho, Isabelo, 250

Ascheri, Thomas, 194, 227
"Astoll" (Jos Lacalle y Sanchez), 29-30, 35-6
Asturias, 131n
Asya, 18, 207, 221, 256
Atçinatski, Mihail, 106
Avila, 89
Avrupa, 41, 62, 63n, 74, 77, 95, 126, 141, 145, 153, 156, 157-9, 207, 257
Avusturya, 18, 19, 120
Avusturya-Macaristan, 18, 77, 91, 121, 226, 256, 268
Ayacucho, 121
Ayzenşayn, Sergey, 20
Azcárraga, Marcelo de, 193, 238

Báez, Bienaventura, 237
Bagumbayan, 202, 204
Bakunin, Mihail, 95-6, 98, 100n, 117, 137, 216, 282
Balaguer, Vicente, 167n
Balintawak, 196
Baltimore, 53, 56n
Balzac, Honoré de, 48, 49, 65, 69n
Banville, Théodore de, 49
Barbusse, Henri, 49
Barcelona, 20, 23, 45, 85, 89, 118, 128, 230, 279
  anarşistler, 127, 276n, 278
  bombalamalar, 22, 145, 149, 150, 193-4
  eşcinsel barları, 65n
  Isabelo'nun Barcelona'ya gönderilişi, 244
  Ponce'nin yazışmaları, 256
  sıkıyönetim, 22, 149-50, 193-4, 199, 200, 207, 212, 234, 236
  Tarrida, 208, 210
Baroja, Pío, 49, 71, 119n, 238
Barrantes, Vicente, 139
Barres, Maurice, 49
Barthou, Jean-Louis, 211
Basa, José Maria, 80, 82, 136, 157, 164n, 172, 185, 275n
Basel, 98
Basora, Francisco, 228n
Batangas, 251
Batavia, 63n
Baudelaire, Charles, 52, 53, 59, 75
Bauer, Henri, 231
Bayonne, 110, 266
Belçika, 19, 46, 92, 98n, 103, 158, 222-4, 225, 231, 235
Belfast, 167n
Belgrad, 102, 104, 256
Benevento, 99
Bengal, 47
Bentinck, William, 69n
Berlin, 65n, 66, 76, 122, 207, 256, 258
Bem, 229
Berriz, Miguel Rodríguez, 174
Betances, Ramón, 23, 55n, 213, 214, 225, 227-33, 235-6, 238n, 256, 259, 261
Biak-na-Bató, 241n, 247, 249, 250
Bibesco, Prenses, 49
Bicol, 254, 272
Bilbao, 143n
Binondo, 27, 172
Birleşik Krallık, 19, 92, 98n, 102, 113, 226
  ayrıca bkz. İngiltere, Londra
Bismarck, Otto von, 18, 21, 75n, 77, 81n, 91, 92, 123n, 139, 156, 215
Blackburn, Robin, 128n
Blanco, Ramón, 84n, 184-5, 186, 193, 195-200, 201, 204, 207, 239, 245
Blanqui, Auguste, 215, 216
Blasco Ibáñez, Vicente, 49, 58, 71, 119n
Blum, Léon, 224
Blumentritt, Ferdinand, 66, 83, 110n, 120-1, 132, 268
  Devrim koşulları, 159, 185, 192, 194
  Isabelo ile yazışma, 126n
  Nihilizm, 152-3n
  Pardo de Tavera'ya mektup, 257
  Ponce'nin ona yazdığı mektuplar, 255, 261
  Rizal'in ona yazdığı mektuplar, 66n, 74n, 87, 134-5, 140
Bo y Singla, Ignacio, 244, 244n
Bogrov, Dmitri, 102

Bohemya, 41, 120
Bolivar, Simon, 110, 121, 228n
Bologna, 89n
Bonifacio, Andrés, 154, 163n, 165, 173, 177, 186-7, 190, 192, 195-7, 200, 203, 205, 232, 240-1, 249
Bordeaux, 92, 117
Borneo, 22, 160, 162, 167, 175
Bory, Jean-Louis, 68n
Boston, 56n, 226n
Bourdieu, Pierre, 211
Bourget, Pierre, 49
Bracken, Josephine, 166n, 193, 286
Brenton, Daniel, 258n
Bresci, Gaetano, 102
Brezilya, 19, 98n, 103, 149n, 179, 184n
Briand, Aristide, 225
Brook, Ferdinand, 231n
Brooke, James, 161
Brousse, Paul, 100
Brunei, 161
Brüksel, 98, 134n, 222, 256
Buencamino, Felipe, 263
Buenos Aires, 16, 103
Buffalo, 102, 103, 104-276
Buiça, Manuel, 102
Bulacan, 247, 253
Bulgaristan, 158
Bulwer-Lytton, Edward, 48
Buonaparte, Joseph, 110
Burgos, Jose, 82
Burma, 126, 167
Byron, George, 227

Cabo Rojo, 227
Cádiz, 20, 111, 147
Cafiero, Carlo, 98
Calamba, 74n, 84n, 123, 125, 132, 142, 161, 200, 278
Cánovas del Castillo, Antonio, 22, 111-4, 116, 136, 198, 200, 231, 236, 241
  aleyhindeki protestolar, 210, 212-3, 235
  dönemindeki baskı, 113-4, 119, 145, 146, 194
  Küba, 181-4, 206
  Montjuich, 227
  öldürülmesi, 23, 102, 204, 227, 237-8
Canton, 286n
Carlist Carlos, 80
Carlos III, 115n, 175
Carlos IV, 109
Carmaux, 224
Carnot, Lazare, 150
Carnot, Sadi, 98n, 102, 105, 150, 224
Cartagena, 86
Casanova, Pascale, 46-7, 65
Caserio, Sante Jeronimo, 102, 105, 150
Castlereagh, Robert Stewart, 110
Castro, Jovita Ventura, 86n, 283
Cavendish, Lord, 102n
Cavite, 17, 80-1, 168, 177, 196, 240, 242, 253, 272
Cavour, 99n
Cayenne, 92
Cayo Hueso, 20, 161, 174, 230
Cenova, 98n, 102, 104
Centeno Garcia, José, 122, 128, 141
Cervantes, Miguel de, 48, 72, 73, 74
Céspedes, Carlos Manuel de, 81, 82n, 83, 111, 124n, 148, 166, 179, 196n, 200, 210n, 229
Ceuta, 210
Cezayir (başkent), 239
Cezayir (ülke), 98n, 109
Chateaubriand, François-René de, 48
Chicago, 20, 24, 146n, 151, 284
Chuhai, 286n
Ciarín, *bkz.* Alas, Leopoldo
Cicero, 56n
Clark, T. J., 217n
Clémenceau, Georges, 23, 151n, 214-6, 221, 225, 226, 257
Clement XIV, 115n
Clichy, 147
Coates, Austin, 167n
Cohen, Alexander, 220n
Coimbra, 89n
Comín Colomer, Eduardo, 226n
Conan Doyle, Arthur, 49
Conrad, Joseph, 47, 102n
Cook, Bradford, 52n

Cork, 64n
Corneille, Pierre, 47
Corregidor, 80
Costa, Alfredo, 102
Costa, Andrea, 100
Courbet, Gustave, 93
Crisologo, Meno, 26
Crispi, Francesco, 231, 233
Cruz, Hermenegildo, 280
Curaçao, 229n
Czogolsz, Leon, 102, 103, 276

Çehov, Anton, 49
Çin, 18, 19, 76, 94, 102, 167, 187, 217, 256, 263n, 268-74, 283-6
Çinhindi, 93, 217

D'Angió, Roberto, 234
Dáet, 254
Daniel, Evan, 128n
Dante Alighieri, 85n
Dantés, Edmond, 85n
Dapitan, 167n, 172n, 173-6, 184, 191-3, 197-8, 204
Darien, Georges, 282
Darwin, Charles, 276
Daudet, Alphonse, 47, 75n
Davis, Jefferson, 84n
De Gaulle, Charles, 109
De la Peña, Nicolas, 202
De las Casas, Bartolomé de, 115
De Ocampo, Esteban, 48n, 49, 56, 56n, 152n
De Pan, Rafael, 255
Debussy, Claude, 73
Defoe, Daniel, 48
Degas, Edgar, 222n
Del Pilar, Gregorio, 128, 271
Del Pilar, Marcelo, 127-36, 140, 143, 158, 170-1, 193n, 206, 213, 240n, 247-9, 274
Delcourt, Pierre, 53n
Denver, 284n
Despujol, Eulogio, 84n, 157, 168, 173, 173-6, 185, 193, 198
Devonshire, 148n
Dewey, George, 251
Dickens, Charles, 20, 48
Diderot, Denis, 42, 227, 237
Dien Bien Phu, 109
Dios, Vergel de, 255, 285
Diponegoro, Prens, 116n
Dominik Cumhuriyeti, 124n, 228, 229, 237
Dostoyevski, Fyodor, 47, 49, 96, 152n, 217
Douwes Dekker, Eduard, 47, 67, 71-3, 74, 90, 142n, 220n, 224
Dresden, 258
Dreyfus, Alfred, 23, 217, 224-7, 257
Dumas *père*, Alexandre, 48, 68, 70-1, 72, 74, 75, 231

Efes, 56n
Elizabeth, İmparatoriçe, 102
Ellis, Havelock, 58n, 61n
Ems, 81n
Endonezya, 116n, 156
Endülüs, 21, 110, 115, 119-20, 142, 145, 213, 257
Engels, Friedrich, 16, 95, 100n
Ensor, James, 67, 222
Esenwein, George Richard, 147n, 194n
Esterhazy, Marie-Charles, 225
Estrada Palma, Tomás, 231, 232
Etiyopya, 19, 231
Evangelista, Edilberto, 159, 162n, 170, 231, 240

Fanelli, Giuseppe, 117
Farrere, Claude, 49
Fas, 108, 181, 276
Felipe II, 115
Fénélon, François, 54n
Fénéon, Félix, 22-3, 209, 217, 223, 224
Fernando VII, 74, 80, 109
Ferran, Dr., 31-2
Ferrara, Oreste, 234
Ferrer, Ada, 180
Ferrer, Félix, 250
Ferrer Guardia, Francisco, 213, 225n, 276-7n
Ferrero, Guglielmo, 282
Filipinler, 16, 19-22, 50, 109, 114-7,

231, 239-54
ABD'nin sömürge rejimi, 274-81
Başkaldırı ve isyanlar, 81-2, 110-1
Blumentritt, 120-1, 159, 258
Del Pilar, 128-35
El Filibusterismo, 76-7, 83, 141-2, 143, 145, 155
eşcinsellik, 53-7
Isabelo de los Reyes, 25-44, 274-82
ilk yazılı kayıtları, 125-7
İspanya'daki Filipinolar, 85-89, 127, 137
Kapitunan yeraltı faaliyetleri ve ayaklanması, 165, 186-7, 191-3, 195-200, 206, 233, 240-1
kreol ve mestizoların gördüğü baskı, 80-2
kütüphaneler, 48n, 74n
okuryazarlık, 90n, 261
Ponce'nin yazışmaları, 255-6, 259-60
Rizal heykelleri, 283
Rizal'in dönüşü, 168-73
Tarrida, 209, 210
ve Çin, 270, 271, 284
ve Japonya, 187-90, 261-8
ayrıca bkz. Manila
Flaubert, Gustave, 49, 60
Floransa, 99n
Florentino, Leona, 25-6
Florida, 22, 233
Foggia, 233
Foucault, Michel, 53
"Foujita Sonetaka", 255, 262
France, Anatole, 49
Frankfurt, 102n
Fransa, 18, 19, 46, 76, 77, 92-3, 103, 109, 144, 158, 256
anarşistler, 98, 147n, 276n, 282
Betances, 229-30
bombalamalar, 146, 148n, 150
Dreyfus olayı, 224-7
edebiyatı, 48
İspanya karşıtı yayınlar, 226
radikalizm, 214-22, 223
ayrıca bkz. Paris
Franz Ferdinand, Arşidük, 102, 107
Franz Joseph, 121
Fujita Sonetaka, 285
Fukumoto Makoto, 189n

Galdos, Benito Pérez, 49, 71-2, 74
Galiçya, 37
Galliéni, Joseph, 231
Gana, Francisco, 235
Garcia, Neil, 53, 55-6
Garfield, James, 96
Garibaldi, Giuseppe, 75n, 117n
Gamier, P., 53n
Gent, 67, 136
Ghent, 20, 159
Girardin, Émile den, 69n
Girault, Jean, 194n
Girit, 158
Godebska, Misia, 210n
Goethe, Johann, 48
Goldenberg, Grigori, 96
Gómez, Dominador, 280
Gómez, Mariano, 82
Gómez, Máximo, 180, 184, 187, 206, 234, 259
Gómez, Pancho, 183
Gonçarov, Ivan, 47
Gonzáles, Teodoro, 272
González, Matias, 256
Gorki, Maksim, 49
Granada, 89
Grant, Ulysses, 178-9
Grave, Jean, 98n, 211, 224, 226, 234, 282
Grinevitsky, Ignatei, 96n
Guam, 252, 275
Guatemala, 98n
Guerrero, Léon Maria, 66n, 81n, 127n, 163n, 164n
Guesde, Jean, 223
Guiné-Bissau, 109
Güney Afrika, 19

Haggard, H. Rider, 49
Hahnemann, Christian, 53n
Haiti, 15, 19, 110, 124n, 178, 228
Halévy, Daniel, 224
Harar, 20, 63n

Harbin, 102
Hardie, Keir, 226, 257
Hartmann, Lev, 96
Havana, 84n, 128n, 161, 183, 185, 194, 200, 210, 236, 238, 244, 256
Hawai, 91, 268
Hearst, William Randolph, 239
Hebel, 48
Heidelberg, 121
Heine, Heinrich, 48
Henry, Émile, 150-2, 194n, 219, 221, 224
Henry, O., 49
Herculaneum, 85n
Herder, Johann, 137, 145n
Herrera Sotolongo, Pedro, 232, 233
Hidalgo y Costilla, Manuel (Meksika), 110
Hidalgo, Manuel (Filipinler), 142
Hindistan, 18, 69n, 98n, 126, 167, 257
Hirata Hyobei, 269
Ho Şi Minh, 109
Hoffmann, Ernst, 48
Hollanda, 48, 98n, 158, 256
Hollanda sömürgeleri, 63n, 116n, 142n
Hong Kong, 16, 81, 94, 136, 157-62, 167n, 168, 173-4, 206, 232n, 250, 255-6, 260, 268-71, 272n, 279
Horatius, 56n, 69n
Hödel, Max, 102n
Hugo, Victor, 48, 49, 68, 72, 74-5n, 215
Huysmans, Joris-Karl, 57-65, 74, 75, 156, 211n, 217, 223, 224

Ibsen, Hendrik, 217, 247n
If, 84n
Iglesias, Pablo, 127, 280
Ilo-Ilo, 172
Ilokanolar, 27, 31, 33-4, 37-40, 278, 281
Inoue Tetsujiro, 263n
Isabel, Kraliçe, 80, 81, 111, 117, 210
Ito, Hirobumi, 102
Izquierdo, José, 256, 260, 288-9
Izquierdo, Rafael de, 81-2, 117, 128, 136, 156

İngiltere, 46, 48, 49, 92, 103, 124, 153, 158, 226n
ayrıca bkz. Londra; Birleşik Krallık
İran, 76
İrlanda, 18, 41, 102n
İspanya, 18, 19, 22, 47, 109-20, 135, 158, 198, 283
ABD ile savaş, 251, 253
Alman emperyalizmi, 91-2
anarşizm, 99, 212-3, 235
Betances, 228-9
bombalamalar, 146, 193-4
Cánovas'ın öldürülmesi, 238
Del Pilar, 128-9, 132
edebiyatı, 48, 49, 50, 71-4
El Filibusterismo, 144, 145, 155
gazete ve dergiler, 226
Hanedanlık krizi, 80
Isabelo de los Reyes, 30, 31, 43-4, 275-6
İmparatorluğun çöküşü, 42, 77, 108
İspanya'daki Filipinolar, 85-89, 127, 137
İtalyan anarşistleri, 103
Ponce'nin yazışmaları, 256, 258
Rizal'in İspanya'daki üniversite günleri, 84-90
ve Küba, 179
ayrıca bkz. Barcelona; Madrid
İstanbul, 76, 207
İsviçre, 95n, 96, 98n 103, 123
İtalya, 18, 19, 48, 92, 94, 99, 103, 158, 227, 231, 233-4

Jacinto, Emilio, 190, 240n
James, Henry, 102n
Japonya, 19, 22, 23, 47, 76, 156, 187-90, 286
emperyal rekabet, 77, 207
Ponce, 256, 261-3, 270, 285
Rizal, 94, 124
Suehiro Tettyo, 264-8
ayrıca bkz. Tokyo
Jarry, Alfred, 224
Jaures, Jean, 223
Java, 64n, 65, 68, 69, 73, 257

Jérez, 145, 146, 148n, 151, 208
Jimaguayú, 250
Jolo, 160

K'ai Chung-mei, 286
K'ang Yu-wei, 285
Kalaw, Teodoro, 254-5
Kaliayev, Ivan, 102, 107
Kamboçya, 126, 167
Kanada, 256
Kanton, 76, 269
Karadeniz, 18
Karakozov, 95
Karayipler, 79, 83, 110, 210, 222n, 227-8
Karl, Rebecca, 271, 284
Karolin Adaları, 76, 91, 109, 123n, 156, 189n, 253
Kastilya, 37, 213
Katalonya, 148, 156, 180, 210, 213, 257
Kawit, 240, 251
Kazan, 106
Keats, John, 217
Kem, R. A., 258n
Khalturin, Stepan, 96
Kharkov, 96
Kipling, Rudyard, 49
Koenigstein, François-Claude (nam-ı diğer Ravachol), 146-8, 194n, 222
Kolombiya, 153
Kongo, 222
Kore, 187, 190, 263n
Kom, Alfred, 17n
Königgratz, 77, 91
Kravçinski, Sergey Mihayloviç, 96, 99
Krilof, Luise Ivanovna, 108
Kropotkin, Dmitri, 96
Kropotkin, Pyotr, 16, 23, 98, 100, 137, 149, 216, 219, 276, 282
Kruger, Paul, 274
Ksenophon, 56n
Kuang-Hsü, 285
Küba, 16, 19, 22, 23, 76, 154, 156, 166, 280n
  Amerikan işgali, 253
  anarşizm, 99
  Betances, 55n, 231, 235
  Blanco'nun atanması, 239
  Céspedes ayaklanması, 81, 82n, 111, 124n, 148, 179, 200, 229
  Cortes'teki temsili, 129-31, 135
  Ferrara, 234
  Filipino milliyetçiliğine örnek olarak, 164, 191, 206, 258
  İmparatorluk askerleri, 197n
  İspanyol İmparatorluğunun çöküşü, 42, 109
  Köleliğin kaldırılması, 120, 131, 164
  milliyetçilik, 126
  mücadele, 79, 176-84, 191, 192, 207, 271
  New York delegasyonu, 259, 260
  Rizal'in oraya gitme teşebbüsü, 185-6, 193, 204
  sıkıyönetim, 195
  Tarrida, 83n, 209, 210
  toplama mıntıkaları, 183, 254
  Weyler, 141n
  ayrıca bkz. Havana

La Pérouse, Alphonse Gallaud de, *bkz.* Zo d'Axa
Labra, Rafael, 131n, 186
Lafargue, Paul, 118
Laforgue, Jules, 217, 224
Laguna, 260
Lahey, 98
Lamartine, Alphonse de, 70n
Laos, 167
Lares, 229
Larra, Mariano José de, 49, 73
Lassalle, Ferdinand, 138, 139
Lavelaye, E. De, 138
Leclerc, Charles, 15
Lee, Robert E., 84n
Leiden, 122
Leitmeritz, 20, 120, 121, 159
Leo XIII, 173, 174
Léopold II, 222
Leopold, Prens (Hohenzollem), 81n
Lerroux, Alejandro, 247, 280

Lesage, Alain, 48
Lessing, Gotthold, 47n
Lete, Eduardo de, 133, 170n, 171
Li Çi-yeh, 286
Liang Ç'i-ç'ao, 284, 285, 286
Liaotung Yarımadası, 188
Libya, 76
Liege, 209n
Lima, 86
Livius, 56n
Lizbon, 89n, 102, 104, 109, 256
Lombardy, 117n
Londra, 17, 19, 20, 23, 110, 229, 256, 266
  anarşistler, 235
  bombalama planları, 102n
  eşcinsel barları, 65n
  Orsini, 148n
  Rizal Londra'da, 76, 94-5, 122, 125-6
  Tarrida, 226
López Jaena, Graciano, 136n
López, Narciso, 84n
Lorrain, Jean, 49, 224
Lorraine, 91
Los Banos, 253
Louis Napoléon, 68, 81n, 91, 92, 93, 148n, 213, 215
Louis XVI, 237
Lu Hsün, 286
Lucas, Henri, 282
Luccheni, Luigi, 102
Luce, Maximilien, 219
Lucretius, 56n
Luiz, Portekiz Kralı, 102
Lujine, Maria Mihaylovna, 108
Luna, Antonio, 159, 160n, 161, 162n, 170, 253, 273, 278-9
Luna, Juan, 36, 66, 127n, 137-9, 140, 213, 278-9
Lung Tai-kwang, 285
Luperón, Gregorio, 237
Luzon, 22, 25, 27, 110, 185, 188, 197n, 253-4, 254, 278
Lyon, 102, 104, 150
Ma Hsün-wu, 286
Mabini, Apolinari, 251, 259, 260n, 263, 276, 281n
Macao, 256
Macaristan, 41, 158, 286
MacDonald, Ramsay, 226
Maceo, Antonio, 178, 180, 183, 187
Machado, Gerardo, 234
Machado de Assis, Joaquim, 47, 73
Madariaga, Salvadorde, 114
Madrid, 72n, 74, 81, 110, 133, 143, 256, 274
  bombalamalar, 145-6
  Küba ayaklanması, 177, 180, 191, 206
  Lafargue, 118
  Ponce, 247
  Rizal'in üniversite günleri, 84-90
Maeterlinck, Maurice, 222
Malabon, 27
Malatesta, Errico, 16, 23, 98, 99-100, 103, 147n, 208, 212, 233, 257, 276
Malato, Charles, 225n, 231, 235, 236, 246, 282
Malaya, 116n, 126, 161, 167
Mallarmé, Stéphane, 52, 53, 59, 63, 75, 148, 213, 218, 221, 224
Mallorca, 84n
Malolos, 253
Malta, 198
Malvar, Miguel, 271
Manila, 19, 20, 51, 74, 80, 83, 143, 153, 256
  Bianco'nun atanması, 185
  Cizvitler, 175-6
  eşcinsellik, 53, 55
  Isabelo de los Reyes, 26, 27, 30
  İspanyol kilisesi, 115, 116
  Kapitunan ayaklanması, 195-200
  Luna, 160n
  Mabini, 276n
  Novales isyanı, 111
  Polavieja'nın atanması, 200
  Rizal'in dönüşü, 162-3, 168, 173
  Tarrida, 236
Mantua, 148n

Manzoni, Alessandro, 48
Mariana Adaları, 55n, 82, 91, 109, 128, 253
Marikina, 196, 197
Mármol, Donato, 211n
Márquez, Dr. P. L., 168
Marshall Adaları, 91
Marsilya, 84, 123, 167, 234, 235, 249
Martí, José, 19, 21-2, 90, 154, 160, 166, 176-81, 187, 206, 213, 225, 231-2, 238, 259
Martínez Campos, Arsenio, 148-9, 181, 185, 186, 197
Marx, Karl, 16, 23, 79, 98, 100n, 117, 137, 138, 139, 276
Maupassant, Guy de, 49
Maura, Antonio, 113n, 276n
Mazzini, Guiseppe, 100n, 148n
McKinley, William, 102, 103, 239, 251, 274, 276
Meksika, 19, 110, 259
Meksiko, 255
Mella, Ricardo, 212-3
Melville, Herman, 16, 46-7
Mendizábal, Juan, 114-5
Menelik, 63n, 227
Mercado, Paciano, 68n, 82, 84, 142, 157
Mercado, Trinidad, 202
Messina, 226
Mettemich, Clemens von, 111
Meyer, A. H., 258n
Mezentsov, General, 96
Miami, 160
Michel, Louise, 215, 216, 224, 231, 282
Michelet, Jules, 28
Mickiewicz, Adam, 286
Milaga, 111
Mindanao, 91, 165, 166n, 170n, 174, 185, 186, 191
Mindoro, 157
Mirbeau, Octave, 218, 225
Mısır, 76, 98n, 103
Miura Arajiro, 255
Miyamoto Heikuro, 285
Moliere, 49
Mollet, Guy, 240
Moloka Adaları, 76, 153
Monaco, 98n
Montjuich, 22, 194, 198, 213, 226, 231, 234, 238
  Isabelo de los Reyes, 23, 45, 245-7, 250, 278
  idamlar, 148, 149
  işkence, 235
  Tarrida del Marmol, 208, 209, 211, 212, 236
Montmartre, 23, 215, 217
Montreal, 256
Montseny, Joan, *bkz.* "Urales, Federico"
Monza, 102, 104
Morayta, Miguel, 89, 199, 247
Moret, Segismundo, 81, 189, 239, 247
Morga, Antonio de, 126-7, 267
Morriones, Domingo, 55n
Morris, William, 223
Moskova, 263n
Mozambik, 109
Murata Tsuneyoshi, 270n
Musil, Robert, 121
Mussolini, Benito, 94

Nagazaki, 270
Nakamura Yaroku, 270
Nakpil, Julio, 164n, 165n
Napoléon, İmparator, 15, 79, 110
Napoléon, Louis, 68, 69, 81n, 91, 92, 93, 148n, 214
Napoli, 20, 99, 99n
Natanson, Alexandre, 210n
Natanson, Thadée, 209-10n
Natsume Soseki, 47
Navarre, 80
Neçayev, Sergey, 95, 97, 152-3
New Jersey, 19
New Orleans, 23, 84n, 256
New York, 17, 22, 23, 90, 226, 230, 232, 256, 259, 260, 284n
Nietzsche, Friedrich, 224
Nieuwenhuis, Ferdinand Domela, 282
Nikaragua, 83n
Nikola II, 108

Nitti, Francesco, 103n
Nobel, Alfred, 22, 79, 95, 96
Nobiling, Karl, 102n
Nono, Pio (nam-ı diğer Giovanni Mastai-Ferretti), 94
Novales, Andrés, 111
Nozaleda, Bernardino, 174, 197

Oakland, 284n
Ocampo, Ambeth, 138n, 161n, 167n, 175n, 203n, 240n
Ojeda Reyes, Félix, 126n, 228n, 229
Okyanusya, 18, 19, 82, 91, 94, 217
Oliva, Juan, 149n
Olivé, Francisco, 200
Oller, Cayetano, 234, 235
Oriente, 17, 211
Orsini, Felice, 148n
Ortiz, Antonio, 114-5, 116, 127
Osmanlı İmparatorluğu, 102, 104, 125
Ostend, 67
Otero, Francisco, 149n
Ovidius, 56n
Oviedo, 89

Pallás, Paulino, 148-9, 150, 181, 182n, 244
Palma, Rafael, 164n
Palmerston, Henry Temple, 148n
Pampanga, 172n
Paraguay, 18, 184n
Pardo de Tavera, Joaquín, 80, 82
Pardo de Tavera, Trinidad, 49, 66, 71, 108, 257, 275n
Paris, 17, 19, 20, 23, 76, 98n, 108, 140
  Antlaşması, 253, 260
  Betances, 229, 230
  bombalamalar, 146-8, 150
  eşcinsel barları, 65n
  Huysmans, 65
  kuşatması, 92, 215
  La revue blanche, 209n
  öğrenci protestoları, 89n
  Ponce'nin yazışmaları, 256
  radikalizm, 214-22, 223
  Rizal Paris'te, 90
  Sue, 75
  Tarrida, 208, 212, 225
  Kübalı sürgünler, 225
Passanante, Giovanni, 100
Pastells, Pablo, 175, 176
Paterno, Pedro, 46n
Pau, 211
Pawa, José Ignacio, 271-3, 285, 286
Pekin, 187, 284, 286n
Pennsylvania, 256, 258
Pernicone, Nunzio, 100n, 103
Perry, Joseph, 235
Peru, 76, 120, 153
Pétion, Alexandre, 228n
Petöfi, Sándor, 286
Pí y Margall, Francisco, 140, 199, 226, 244n, 247
Pisa, 89n
Pissarro, Camille, 221-2
Pissarro, Lucien, 93, 222n
Pius VII, 115n
Platon, 56n
Plautus, 56n
Plehve, Vyacheslav von, 102
Plutarkhus, 56n
Poe, Edgar Allan, 52-3, 59, 74, 75
Polavieja, Camilo, 84n, 200, 202, 207, 238n, 240-3, 245, 252
Polonya, 47, 76, 144, 145, 158
Pompei, 85n
Ponce, Mariano, 21, 23, 73n, 135n, 213, 231n, 243, 247-9, 254-64, 268-71, 283-6
Portas, Narciso, 246, 247
Port-au-Prince, 20, 228n
Portekiz, 18, 42, 110, 153, 226
Portekizli Carlos, 102
Porto Riko, 19, 22, 42, 109, 131n, 179n, 210, 227-30, 231, 260
Potosí, 115
Pouget, Emile, 98n
Prag, 120
Prévost, Antoine, 49
Prim y Prats, Juan, 81, 111
Primo de Rivera, Fernando, 241-3, 250
Primo de Rivera, Miguel, 250
Princip, Gavrilo, 102, 107
Proudhon, Pierce, 137, 139, 216, 276

Prusya, 77, 158
Pugadlawin, 196

Quezada, Gonzalo de, 260
Quezon, Manuel, 281
Quiroga Ballesteros, Benigno, 122, 128

Ramos, José, 189-90, 269
Ravachol, *bkz.* Koenigstein, François-Claude
Reclus, Élie, 212, 231
Reclus, Éliseé, 148, 219, 224, 280, 282
Regidor, Antonio Maria, 80, 82, 185, 204, 275n
Reinsdorf, August, 102n
Renoir, Auguste, 222n
Resurrección, Félix, 36
Retana, Wenceslao, 163n, 174, 175n
Reyes, Isabelo de los, 21, 23, 25-44, 165n, 175n, 187n, 286, 287
  ABD'nin sömürge rejimi, 274-81
  hapse atılışı, 163n, 243-7, 250
  Noli me tangere'nin çevirisi, 282
  Rizal'in onunla ilgili fikirleri, 126, 282
  Rizal'le karşılaştırılınca, 45, 74
Ricord, Philippe, 53n
Rimbaud, Arthur, 64, 85n, 93, 217
Rio de Janeiro, 20
Riode Oro, 42, 109, 245n
Rizal, José, 21, 25, 45-75, 94-5, 157-73, 204-7, 213, 230n, 279, 287
  "manifesto", 201-2
  anma törenleri, 254, 283
  Blumentritt'le arkadaşlığı, 120-1, 258
  Çin, 283-6
  Dapitan'daki sürgün dönemi, 173-6, 184-6, 191-3, 197-8
  El Filibusterismo, 50-1, 53-7, 59-68, 76-83, 83, 90, 121, 134, 136, 139-56, 204
  Filipinlere dönüşü, 123, 125, 168-73, 204
  Fransız edebiyatı, 48, 68-71
  hapsedilişi, 198, 201, 208
  Huysmans'ın Á rebours eseri ile kıyaslama, 57-63
  Isabelo de los Reyes'le ilgili fikirleri, 126n, 282
  idamı, 203-4, 235, 238n
  İspanya'daki ilk yılları, 30-1
  La Liga Filipina, 163-8
  Madrid Üniversitesi, 84-90, 247
  Noli me tangere, 34, 46, 49-51, 59, 65-8, 71-3, 74, 76, 139, 204, 282
  Rus Nihilistleri, 109
  siyasi bakışı, 103-5, 110, 125-7, 137-41
  son şiiri, 203, 233, 263-4, 285, 286
  Suehiro üzerindeki etkisi, 264, 268
  Tagalog dili, 260
  ve Del Pilar, 128-36
  yargılanması, 191-2, 193, 199, 201, 203
Robespierre, Maximilien, 92
Rochefort, Henri, 214, 224, 225n, 226, 231, 237
Rocker, Rudolf, 235-6
Roig, Enrique, 128n, 180
Roma, 89n, 94, 103n, 117n, 123, 226, 256, 281n
Romanya, 41, 98n, 158, 226
Roosevelt, Theodore, 17, 239, 251, 276n
Rousseau, Jean-Jacques, 75n, 137
Rovira y Munoz, Manuel, 260
Roxas, Félix, 54n
Roxas, Francisco, 240
Rumpf, Polis Şefi, 102n
Rusya, 18, 19, 22, 49, 76, 95-8, 101, 106, 144, 158

Sabah, 160
Sacramento, 283n
Sadde Adaları, 270
Sagasta, Práxedes, 111-4, 118, 120, 122, 124-5, 127, 136, 140, 146n, 149, 180, 182, 185, 239, 246
Saint-Domingue, 178
Salt Lake City, 283n
Salvador, Santiago, 149, 182n
Samoa, 92

San Francisco, 19, 94, 128n, 283
Sandakan, 160, 161, 168, 170, 173, 174, 204
Saniel, Josefa M., 188n
Santa Águeda, 102, 104, 226, 237
Santa Fé, 148n
Santana, Pedro, 124n
Santiago de Cuba, 180
Santo Domingo, 84n, 228
Santo Thomas, 55n, 228, 229n
Saraybosna, 102, 104
Sarrat, 110, 281n
Satsuma, 270n
Savoy, 81, 111
Savoy'lu Amadeo, 81, 111
Sazonov, E. Z., 102
Schiller, Friedrich, 48
Schinas, Alexander, 102
Schumacher, S. J., John, 90n, 114, 131n, 134n, 261
Scott, Walter, 66n, 68n
Scott, William Henry, 82, 276n
Sedan, 77, 91, 92, 94, 98, 215
See, Teresita Ang, 272
Selanik, 102, 104
Semarang, 64n, 65
Sempau, Ramón, 82, 96n, 119n, 147n, 193n, 234, 246-7, 2
Serada, Yüzbaşı, 190
Sergei, Grandük, 102, 107
Seurat, Georges, 211n, 217
Sevilla, 89, 119
Seylan, 76, 126
Sezar, 56n
Shanghay, 23, 256
Sheffield, 148n
Sherman, William, 125n, 178-9
Shikoku, 264
Sırbistan, 18, 41, 158
Sibirya, 95, 106
Sicilya, 117n
Signac, Paul, 217, 218
Sinclair, Upton, 49
Singapur, 20, 23, 167, 198, 256
Sison, José Maria, 286
Siyam, 167
Sjahrir, Sutan, 156
Smolensk, 20, 95
Sofokles, 56n
Soler, Eduardo, 258n, 284
Solomon Adaları, 92
Soloviev, Aleksandır, 96
Spencer, Herbert, 137
St. Louis, 25
St. Petersburg, 96, 97, 102, 104, 106, 111, 207
Stock, Pierre-Victor, 282
Stolypin, Pyotr, 102
Sue, Eugène, 20, 47, 68-71, 72, 74, 75, 147n
Suehiro Tettyo, 264-8
Sulu, 160
Sun Yat-sen, 248, 268-71
Swift, Jonathan, 48

Şeytan Adası, 224, 231
Şili, 98n
Şimonoseki, 22, 187

Tacitus, 56n
Taft, William Howard, 275n
Tagawa, Moritaro, 190
Tagore, Rabindranath, 47
Takayama Ukon, 266-7
Tampa, 20, 160, 162n, 226, 230
Tardieu, Dr., 106
Tarragon, 148n
Tarrida del Mármol, Fernando, 22, 83n, 146n, 199, 208-12, 225-6, 234-6, 237n, 246-7, 257, 279, 282
Taufer, Bay, 166n
Tayvan, 22, 187
Teceros, 241
Tell, Wilhelm, 149n
Tenerife, 166n
Terrero y Perinat, Emilio, 122, 124-5, 128
Thackeray, William, 48, 49
Thiers, Adolphe, 231
Thomas, Hugh, 125n, 179-80n, 184
Thoms, William, 28, 35
Thukydides, 56n
Tirona, Daniel, 190
Tjeenk Willink, A., 258n

Tobolsk, 108
Tokugawa Ieyasu, 266-7
Tokyo, 22, 23, 187, 189, 256, 262n, 264
Tolstoy, Lev, 47, 112, 137
Tondo, 280, 281
Torino, 217
Torre, Carlos Maria de la, 80-1
Toulouse, 226
Toussaint L'Ouverture, 228n
Trepov, Fyodor, 96
Tuntang, 64n, 65
Tunus, 98n, 103
Turgenyev, İvan, 47, 49, 95, 152n
Tz'ü-Hsi, 284

Ubaldo, Silvestre, 142
Umberto I, 99-100, 102
Umeinori Naoyuki, 262n, 262-3n, 265n
Unamuno, Miguel de, 89, 143n, 247, 277n
"Urales, Federico", 235, 245, 247
Uruguay, 98n, 184n
Uwajima, 264

Vaillant, Auguste, 150, 194n, 222l
Valencia, 89, 146, 165, 213
Valenzuela, Pio, 190, 191-2, 194, 204, 206
Valéry, Paul, 221
Valladolid, 89, 261
Vandervelde, Émile, 222-3, 235, 257
Vatsyayana, 53n
Vaughan, Ernest, 215
Venezüella, 153, 228
Ventura, Valentin, 137n, 230
Vergilius, 54n, 56n
Verhaeren, Emile, 218, 222
Verlaine, Paul, 64
Versailles, 91, 92
Vico, Giambattista, 28
Vietnam, 126, 167
Vigan, 25, 26n
Vincent, Paul, 68
Viola, Máximo, 66
Virgin Adaları, 55n
Viyana, 110, 207, 256
Vo Nguyen Giap, 109
Voltaire, 47, 75n, 137, 276

Walker, William, 84n
Wan Chi, 270
Washington, D.C., 125n., 251, 254, 256, 274
Weyler, Valeriano, 84n, 143, 150, 189n, 193, 213, 240
  Filipinler, 124-5, 128, 135, 141, 155, 157, 162n, 172
  Katalonya'da, 245
  Küba'da, 181-4, 186, 194, 198, 206, 212, 231, 239, 244, 254
Whitman, Walt, 217
Wilhelm, 102n, 196n

Yap, 91n
Yara, 196n
Yeni Gine, 91
Yeni Kaledonya, 92, 217, 231
Yokohama, 20, 23, 190, 256, 260, 269
Yorgo, Yunanistan kralı, 102
Yunanistan, 18, 158

Zambales, 27
Zamora, Jacinto, 82
Zanjón, 148, 179, 186, 239, 250
Zaragoza, 89
Zazuliç, Vera, 96, 156
Zea, Leopoldo, 89n, 143n
Zo d'Axa, 217, 219
Zola, Émile, 48, 49, 65, 75n, 222, 223-5, 238n, 265n, 285
Zorrilla, Manuel Ruiz, 111, 160n, 213, 276n
Zulueta, Ciemente Jose, 250

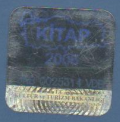
Benedict Anderson
Üç Bayrak Altında

Milliyetçilik araştırmalarının klasiklerinden Hayali Cemaatler kitabıyla tanıdığımız Anderson, bilindiği üzere, aslında Güneydoğu Asya tarihçisi. Bu iki ilgi alanının kesişme noktasında yer alan kitapta Anderson bizi on dokuzuncu yüzyıl sonunda Filipinler tarihinde belirleyici rol oynamış iki aydının yaşam öyküleri üzerinden ufuk açıcı bir dünya tarihi turuna çıkarıyor: Katalan anarşistlerle birlikte Barcelona'daki ünlü Montjuich kalesinde hapsedilen ve Maletasta ve Bakunin gibi anarşistlerin etkisiyle Filipinler'deki ilk militan sendikaları kuran folklorcu Isabelo de los Reyes ve 35 yaşında İspanyol sömürge rejimi tarafından idam edilen, "Filipinler ulusunun babası", müthiş romancı José Rizal.

On dokuzuncu yüzyıl Avrupasındaki edebi ve siyasi akımlar, özellikle de anarşizm ile Güney Çin Denizi ve Karayipler'deki sömürgecilik-karşıtı ve milliyetçi hareketler arasındaki karmaşık etkileşimi ilginç ayrıntılarla serimleyen kitap anarşist enternasyonalizmin tarihinin iyi bilinmeyen sayfalarını açıyor. Anderson, Filipinli genç aydınların İspanya'daki anarşistlerle, Paris'te komüncülerin mirasını sürdüren kilit isimlerle, o dönemde bütün dünyayı kasıp kavuran bombalama ve suikast olaylarıyla, Küba ayaklanması ve Çin ile Japonya'daki antiemperyalist protestolarla kurdukları kesif ilişki ağını anlatırken insan zaman zaman heyecan verici bir roman okuduğu hissine kapılıyor. Zaten yazarın kendisi de, geniş bir alana yayılan olayları anlatacak çatıyı, Ayzenştayn'ın montaj teknikleri ile Dickens ve Sue'nun tefrika roman tarzından yararlanarak kurduğunu belirtiyor. Bir başka küreselcilik imkânının, yani "enternasyonalizm"in tarihine çok önemli bir katkı...

Kapak resmi: James Ensor, "İsa'nın Brüksel'e Girişi, 1889"dan detay.

Metis Tarih Toplum Felsefe
ISBN-13: 978-975-342-629-9

Metis Yayınları
www.metiskitap.com